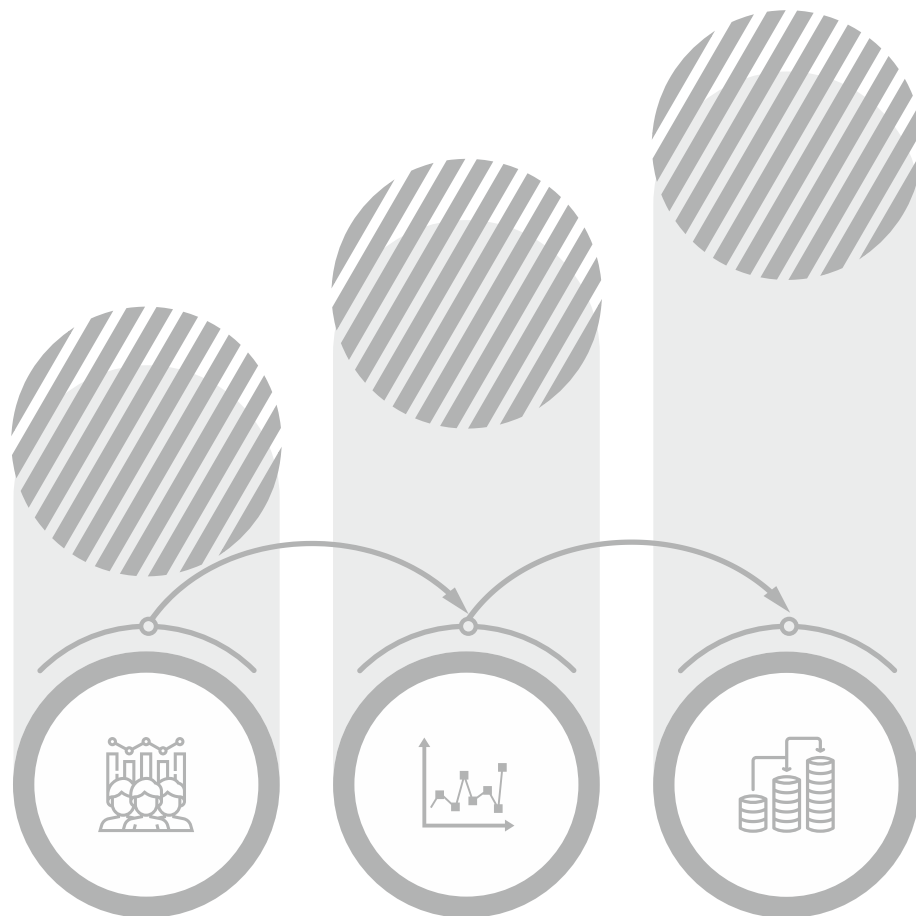


## Wydatki inwestycyjne jednostek samorządu terytorialnego a rozwój przedsiębiorczości w regionie Polski południowo-wschodniej

Investment expenditure of local government units and development  
of entrepreneurship in south-eastern Poland



## **Wydatki inwestycyjne jednostek samorządu terytorialnego a rozwój przedsiębiorczości w regionie Polski południowo-wschodniej**

Investment expenditure of local government units and development  
of entrepreneurship in south-eastern Poland

**Opracowanie merytoryczne**

Content-related works

Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Podkarpacki Ośrodek Badań Regionalnych  
Statistical Office in Rzeszów, Podkarpackie Centre of Regional Surveys

Uniwersytet Rzeszowski  
University of Rzeszów

**Autorzy**

Authors

Barbara Błachut, Marek Cierpień-Wolan, Adam Czudec, Ryszard Kata

**Prace redakcyjne**

Editorial work

Elżbieta Bożek, Daniel Koprowicz, Wojciech Ingot, Bernadeta Ziomek-Niedzielska, Sebastian Wójcik

**Tłumaczenie**

Translation

Mirosław Koszela

**Skład i opracowanie graficzne**

Typesetting and graphics

Daniel Koprowicz, Wojciech Ingot, Bernadeta Ziomek-Niedzielska

**Recenzenci**

Reviewers

prof. dr hab. inż. Leszek Woźniak, dr hab. prof. UKSW Piotr Zawada

ISBN 978-83-7406-239-8

**Publikacja dostępna na stronie**

Publication available on website

<http://rzeszow/stat.gov.pl/>

**Przy publikowaniu danych GUS prosimy o podanie źródła**

When publishing Statistics Poland data — please indicate the source

# Spis treści

## Contents

Spis tabel. . . . .	5
List of tables. . . . .	5
Spis wykresów . . . . .	6
List of charts. . . . .	6
Spis map . . . . .	11
List of maps . . . . .	11
Spis schematów . . . . .	15
List of diagrams. . . . .	15
Objaśnienia znaków umownych. Skróty . . . . .	16
Symbols. Abbreviations. . . . .	16
Wstęp . . . . .	17
Introduction. . . . .	21
Synteza . . . . .	25
Executive summary . . . . .	27
Rozdział 1. Rola jednostek samorządu terytorialnego w rozwoju lokalnym i regionalnym . . . . .	29
Chapter 1. Role of local government units in local and regional development . . . . .	29
1.1. Endogeniczne i egzogeniczne uwarunkowania rozwoju lokalnego i regionalnego . . . . .	29
1.1. Endogenous and exogenous conditions of local and regional development . . . . .	29
1.2. Rola przedsiębiorczości w rozwoju lokalnym i regionalnym . . . . .	36
1.2. Role of entrepreneurship in local and regional development . . . . .	36
1.3. Znaczenie inwestycji jednostek samorządu terytorialnego w procesie rozwoju gospodarczego i społecznego. . . . .	38
1.3. The importance of investments of local government units in the process of economic and social development. . . . .	38
Rozdział 2. Możliwości i bariery rozwoju przedsiębiorczości w regionie Polski południowo-wschodniej . . . . .	57
Chapter 2. Opportunities and barriers to the development of entrepreneurship in south-eastern Poland . . . . .	57
2.1. Polska południowo-wschodnia na tle innych regionów. . . . .	57
2.1. South-eastern Poland compared to other regions . . . . .	57
2.1.1. Ogólna charakterystyka struktury gospodarczej . . . . .	57
2.1.1. General characteristics of the economic structure . . . . .	57
2.1.2. Dynamika gospodarki regionu . . . . .	64
2.1.2. The dynamics of the region's economy. . . . .	64
2.1.3. Ludność i aktywność zawodowa . . . . .	73
2.1.3. Population and economic activity . . . . .	73
2.1.4. Inwestycje w przedsiębiorstwach . . . . .	80
2.1.4. Investments in enterprises . . . . .	80
2.1.5. Dochody gospodarstw domowych . . . . .	87
2.1.5. Household incomes . . . . .	87
2.2. Jakość kapitału ludzkiego. . . . .	89
2.2. The quality of human capital. . . . .	89
2.2.1. Demografia . . . . .	89
2.2.1. Demography . . . . .	89

2.2.2. Jakość życia, wynagrodzenia . . . . .	97
2.2.2. Quality of life, wages and salaries . . . . .	97
2.2.3. Skolaryzacja . . . . .	101
2.2.3. Enrollment . . . . .	101
2.3. Wyposażenie w infrastrukturę techniczną . . . . .	106
2.3. Technical infrastructure . . . . .	106
2.3.1. Sieć infrastruktury technicznej . . . . .	106
2.3.1. Technical infrastructure network . . . . .	106
2.3.2. Dostęp infrastruktury technicznej . . . . .	114
2.3.2. Access of technical infrastructure . . . . .	114
2.3.3. Dostępność terytorialna . . . . .	122
2.3.3. Territorial access . . . . .	122
2.3.4. Infrastruktura społeczna . . . . .	129
2.3.4. Social infrastructure . . . . .	129
Rozdział 3. Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju przedsiębiorczości w województwach Polski południowo-wschodniej . . . . .	137
Chapter 3. Spatial diversification of entrepreneurship development in voivodships of south-eastern Poland . . . . .	137
3.1. Charakterystyka podmiotów gospodarki narodowej . . . . .	137
3.1. Characteristics of entities of the national economy . . . . .	137
3.2. Wyniki finansowe i nakłady inwestycyjne w przedsiębiorstwach . . . . .	151
3.2. Financial results and investment outlays in enterprises . . . . .	151
Rozdział 4. Wydatki inwestycyjne jednostek samorządu terytorialnego . . . . .	167
Chapter 4. Investment expenditures of local government units . . . . .	167
4.1. Charakterystyka wydatków inwestycyjnych JST w latach 2007–2017 . . . . .	167
4.1. Characteristics of JST investment expenditures in 2007-2017 . . . . .	167
4.2. Wydatki inwestycyjne gmin w Polsce południowo-wschodniej . . . . .	173
4.2. Investment expenditures of gminas in south-eastern Poland . . . . .	173
4.2.1. Źródła finansowania wydatków inwestycyjnych jednostek samorządu terytorialnego . . . . .	186
4.2.1. Sources of financing of JST investment expenditures . . . . .	186
4.2.2. Zobowiązania jednostek samorządu terytorialnego . . . . .	192
4.2.2. Liabilities of local government units . . . . .	192
Rozdział 5. Czynniki kształtujące relacje między inwestycjami jednostek samorządu terytorialnego a poziomem przedsiębiorczości . . . . .	197
Chapter 5. Factors shaping the relations between investments of local government units and the level of entrepreneurship . . . . .	197
5.1. Analiza powiązań między wydatkami inwestycyjnymi a dochodami podatkowymi i majątkowymi gmin w Polsce . . . . .	197
5.1. Analysis of relations between investment expenditures and tax and property income of gminas in Poland . . . . .	197
5.2. Wydatki inwestycyjne gmin w Polsce południowo-wschodniej a rozwój przedsiębiorczości – analiza współzależności . . . . .	200
5.2. Investment expenditures of gminas in south-eastern Poland and development of entrepreneurship - analysis of interdependencies . . . . .	200
Bibliografia . . . . .	207
Bibliography . . . . .	207

## Spis tabel

### List of tables

Tablica 1.	Budżetowe instrumenty oddziaływania JST (głównie gmin) na lokalny rozwój społeczno-gospodarczy .....	46
Table 1.	Budget instruments for the impact of JST (mainly gminas) on local socio-economic development .....	46
Tablica 2.	Grupy przyczyn wzrostu wydatków budżetowych JST, w tym wydatków inwestycyjnych ...	48
Table 2.	Groups of reasons for the increase in JST budget expenditures, including investment expenditures .....	48
Tablica 3.	Hierarchia czynników wpływających na decyzje o lokalizacji przedsiębiorstw .....	51
Table 3.	Hierarchy of factors affecting business location decisions .....	51
Tablica 4.	Poziom wydatków inwestycyjnych gmin i miast na prawach powiatu w Polsce .....	170
Table 4.	Level of investment expenditures of gminas and cities with powiat status in Poland .....	170
Tablica 5.	Udział wydatków inwestycyjnych w kwocie wydatków budżetowych ogółem w JST .....	172
Table 5.	Share of investment expenditures in the total budget expenditures in JST .....	172
Tablica 6.	Udział wydatków inwestycyjnych na cele infrastrukturalne w strukturze wydatków inwestycyjnych gmin i miast na prawach powiatu .....	173
Table 6.	Share of investment expenditures on infrastructural purposes in the structure of investment expenditures of gminas and cities with powiat status .....	173
Tablica 7.	Współczynniki korelacji między zmiennymi opisującymi wydatki inwestycyjne (Xi) a zmiennymi opisującymi dochody własne (Yi) gmin i miast na prawach powiatu .....	199
Table 7.	Correlation coefficients between variables describing investment expenditures (Xi) and variables describing own income (Yi) of gminas and cities with powiat status .....	199
Tablica 8.	Statystyki opisowe syntetycznego wskaźnika przedsiębiorczości .....	201
Table 8.	Descriptive statistics of the synthetic measure of entrepreneurship .....	201
Tablica 9.	Syntetyczny wskaźnik przedsiębiorczości (SWP), dla grup gmin ustalonych według kryterium kwoty pozyskanych dotacji UE oraz samodzielności finansowej .....	201
Table 9.	Synthetic indicator of entrepreneurship (SWP) for groups of gminas determined according to the criterion of the amount of EU subsidies obtained and financial independence .....	201
Tablica 10.	Parametry modelu regresji opisującego determinanty syntetycznego wskaźnika przedsiębiorczości SWP .....	203
Table 10.	Parameters of the regression model describing the determinants of the synthetic indicator of entrepreneurship SWP .....	203
Tablica 11.	Statystyki grup wyróżnionych na podstawie zmiennych X (opisujących wydatki inwestycyjne gmin) .....	205
Table 11.	Statistics of groups distinguished on the basis of X variables (describing the investment expenditure of gminas) .....	205
Tablica 12.	Statystyki grup gmin wyróżnionych na podstawie zmiennych Z (opisujących cechy demograficzne i finansowe gmin) .....	206
Table 12.	Statistics of groups of gminas distinguished on the basis of Z variables (describing demographic and financial features of gminas) .....	206

## Spis wykresów

### List of charts

Wykres 1.	Udział przemysłu i budownictwa w wartości dodanej brutto ogółem .....	58
Chart 1.	Share of industry and construction in the total gross value added .....	58
Wykres 2.	Udział przemysłu i budownictwa w wartości dodanej brutto ogółem w Polsce południowo-wschodniej .....	59
Chart 2.	Share of industry and construction in the total gross value added in south-eastern Poland .....	59
Wykres 3.	Udział rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa (sekcja A) w wartości dodanej brutto ogółem w Polsce południowo-wschodniej .....	60
Chart 3.	Share of agriculture, forestry, hunting and fishing (section A) in total gross value added in south-eastern Poland .....	60
Wykres 4.	Udział usług (sekcje G-T PKD) w wartości dodanej brutto ogółem .....	61
Chart 4.	Share of services (sections G-T PKD) in total gross value added .....	61
Wykres 5.	Dynamika przeciętnego zatrudnienia w Polsce południowo-wschodniej (rok poprzedni=100) .....	62
Chart 5.	Dynamics of average employment in south-eastern Poland (previous year=100) .....	62
Wykres 6.	Udział pracujących w przemyśle w pracujących ogółem (według faktycznego miejsca pracy) w Polsce południowo-wschodniej .....	63
Chart 6.	Share of employed persons in industry in total employment (by actual place of employment) in south-eastern Poland .....	63
Wykres 7.	Udział pracujących w sektorze usług (sekcje G-J PKD) w pracujących ogółem .....	64
Chart 7.	Share of employed persons in the services sector (sections G-J PKD) in total employment .....	64
Wykres 8.	PKB w 2016 r. (ceny bieżące) .....	65
Chart 8.	GDP in 2016 (current prices) .....	65
Wykres 9.	PKB w Polsce południowo-wschodniej (ceny bieżące) .....	65
Chart 9.	GDP in south-eastern Poland (current prices) .....	65
Wykres 10.	PKB na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej (ceny bieżące) .....	67
Chart 10.	GDP per capita in south-eastern Poland (current prices) .....	67
Wykres 11.	Dynamika PKB w Polsce południowo-wschodniej (rok poprzedni =100, ceny bieżące) .....	67
Chart 11.	GDP dynamics in south-eastern Poland (previous year = 100, current prices) .....	67
Wykres 12.	Średnioroczna stopa wzrostu PKB w latach 2004-2016 (ceny bieżące) .....	68
Chart 12.	Average annual GDP growth rate in 2004-2016 (current prices) .....	68
Wykres 13.	Produkcja sprzedana przemysłu na 1 mieszkańca (ceny bieżące) .....	68
Chart 13.	Sold production of industry per capita (current prices) .....	68
Wykres 14.	Produkcja sprzedana przemysłu na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej (ceny bieżące) .....	69
Chart 14.	Sold production of industry per capita in south-eastern Poland (current prices) .....	69
Wykres 15.	Mieszkania oddane do użytkowania .....	69
Chart 15.	Dwellings completed .....	69
Wykres 16.	Mieszkania oddane do użytkowania na 1000 ludności .....	70
Chart 16.	Dwellings completed per 1000 population .....	70
Wykres 17.	Dynamika liczby spółek handlowych z kapitałem zagranicznym w Polsce południowo-wschodniej .....	72
Chart 17.	Dynamics of the number of commercial companies with foreign capital in south-eastern Poland .....	72
Wykres 18.	Ludność w Polsce południowo-wschodniej .....	73
Chart 18.	Population in south-eastern Poland .....	73
Wykres 19.	Udział ludności w wieku produkcyjnym w liczbie ludności ogółem w Polsce południowo-wschodniej .....	75
Chart 19.	Share of working age population in the total population in south-eastern Poland .....	75
Wykres 20.	Stopa bezrobocia według BAEL .....	77
Chart 20.	Unemployment rate by LFS .....	77
Wykres 21.	Stopa bezrobocia mężczyzn według BAEL w Polsce południowo-wschodniej .....	77
Chart 21.	Unemployment rate for males by LFS in south-eastern Poland .....	77

Wykres 22. Stopa bezrobocia kobiet według BAEL w Polsce południowo-wschodniej .....	78
Chart 22. Unemployment rate for females by LFS in south-eastern Poland .....	78
Wykres 23. Współczynnik aktywności zawodowej według płci w 2017 r. ....	79
Chart 23. Activity rate by sex in 2017 .....	79
Wykres 24. Dynamika nakładów inwestycyjnych w Polsce południowo-wschodniej .....	81
Chart 24. Dynamics of investment expenditure in south-eastern Poland .....	81
Wykres 25. Struktura źródeł finansowania nakładów inwestycyjnych w przedsiębiorstwach w Polsce południowo-wschodniej .....	81
Chart 25. Structure of financing sources of investment expenditure in enterprises in south-eastern Poland .....	81
Wykres 26. Środki z zagranicy pozyskane przez przedsiębiorstwa na finansowanie inwestycji w Polsce południowo-wschodniej na 1 mieszkańca .....	82
Chart 26. Foreign funds obtained by enterprises to finance investments in south-eastern Poland per capita .....	82
Wykres 27. Dynamika wartości brutto środków trwałych na 1 mieszkańca w przedsiębiorstwach w Polsce południowo-wschodniej .....	83
Chart 27. Dynamics of gross value of fixed assets per capita in enterprises in south-eastern Poland .....	83
Wykres 28. Nakłady wewnętrzne przedsiębiorstw na B+R .....	84
Chart 28. Internal expenditure of enterprises on R&D .....	84
Wykres 29. Nakłady wewnętrzne na B+R w relacji do PKB w Polsce południowo-wschodniej .....	86
Chart 29. Internal expenditure on R&D in relation to GDP in south-eastern Poland .....	86
Wykres 30. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwie domowym ..	87
Chart 30. Average monthly disposable income per one person in the household .....	87
Wykres 31. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwie domowym w Polsce południowo-wschodniej .....	88
Chart 31. Average monthly disposable income per one person in the household in south-eastern Poland .....	88
Wykres 32. Udział osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej granicy ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji) .....	88
Chart 32. Share of persons in households with expenditure below the extreme poverty line (subsistence minimum) .....	88
Wykres 33. Mediana wieku ludności .....	90
Chart 33. Median age of population .....	90
Wykres 34. Mediana wieku ludności według płci w Polsce południowo-wschodniej .....	91
Chart 34. Median age of population by sex in south-eastern Poland .....	91
Wykres 35. Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym .....	92
Chart 35. Non-working age population per 100 population of working age .....	92
Wykres 36. Udział ludności w wieku przedprodukcyjnym oraz poprodukcyjnym w ludności ogółem w Polsce południowo-wschodniej .....	93
Chart 36. Share of pre-working and post-working age population in total population in south-eastern Poland .....	93
Wykres 37. Współczynnik dzietności .....	93
Chart 37. Total fertility rate .....	93
Wykres 38. Współczynnik dzietności w miastach i na wsi w Polsce południowo-wschodniej .....	94
Chart 38. Total fertility rate in urban and rural areas in south-eastern Poland .....	94
Wykres 39. Przeciętne trwanie życia mężczyzn .....	95
Chart 39. Life expectancy of males .....	95
Wykres 40. Przeciętne trwanie życia kobiet .....	96
Chart 40. Average life expectancy of females .....	96
Wykres 41. Wskaźnik zatrudnienia osób niepełnosprawnych w wieku 16-64 lata .....	98
Chart 41. Employment rate of people with disabilities aged 16-64 .....	98
Wykres 42. Relacja liczby emerytów i rencistów do liczby pracujących .....	98
Chart 42. Relationship between the number of retirees and pensioners and the number of employees .....	98



Wykres 43. Różnica przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w Polsce południowo-wschodniej w odniesieniu do średniej krajowej. ....	100
Chart 43. Difference in average monthly gross wages and salaries in south-eastern Poland in relation to the national average. ....	100
Wykres 44. Studenci na 10 tys. ludności w Polsce południowo-wschodniej. ....	102
Chart 44. Students per 10,000 population in south-eastern Poland. ....	102
Wykres 45. Odsetek studentów kształcących się na kierunkach technicznych w Polsce południowo-wschodniej (według klasyfikacji ISCED 97) . ....	105
Chart 45. Percentage of persons studying technical faculties in south-eastern Poland (by ISCED 97) . ....	105
Wykres 46. Udział osób z wykształceniem wyższym i średnim wśród aktywnych zawodowo pracujących w Polsce południowo-wschodniej. ....	106
Chart 46. Share of persons with higher and secondary education in economically active employed persons in south-eastern Poland. ....	106
Wykres 47. Drogi gminne i powiatowe o twardej nawierzchni na 100 km <sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej . ....	107
Chart 47. Gmina and powiat roads with hard surface per 100 km <sup>2</sup> in south-eastern Poland. ....	107
Wykres 48. Sieć wodociągowa rozdzielcza na 100 km <sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej. ....	110
Chart 48. Distribution water supply network per 100 km <sup>2</sup> in south-eastern Poland . ....	110
Wykres 49. Sieć kanalizacyjna rozdzielcza na 100 km <sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej . ....	112
Chart 49. Distribution sewage network per 100 km <sup>2</sup> in south-eastern Poland . ....	112
Wykres 50. Odsetek ludności korzystającej z instalacji wodociągowej w Polsce południowo-wschodniej . ....	115
Chart 50. Percentage of population using water supply system in south-eastern Poland. ....	115
Wykres 51. Odsetek ludności korzystającej z instalacji kanalizacyjnej w Polsce południowo-wschodniej. ....	117
Chart 51. Percentage of population using sewage system in south-eastern Poland . ....	117
Wykres 52. Odsetek gospodarstw domowych wyposażonych w komputer osobisty z dostępem do Internetu w Polsce południowo-wschodniej . ....	121
Chart 52. Percentage of households equipped with a personal computer with Internet access in south-eastern Poland . ....	121
Wykres 53. Linie kolejowe ogółem na 100 km <sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej . ....	123
Chart 53. Total railway lines per 100 km <sup>2</sup> in south-eastern Poland . ....	123
Wykres 54. Drogi ekspresowe i autostrady na 1000 km <sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej. ....	125
Chart 54. Expressways and motorways per 1000 km <sup>2</sup> in south-eastern Poland. ....	125
Wykres 55. Drogi krajowe o nawierzchni twardej na 100 km <sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej . ....	127
Chart 55. National hard surface roads per 100 km <sup>2</sup> in south-eastern Poland . ....	127
Wykres 56. Ruch pasażerów w portach lotniczych w Polsce południowo-wschodniej . ....	128
Chart 56. Passenger traffic in airports in south-eastern Poland. ....	128
Wykres 57. Łóżka w szpitalach ogólnych w Polsce południowo-wschodniej. ....	130
Chart 57. Beds in general hospitals in south-eastern Poland . ....	130
Wykres 58. Lekarze posiadający prawo wykonywania zawodu medycznego w Polsce południowo-wschodniej . ....	132
Chart 58. Doctors with the right to practice a medical profession in south-eastern Poland. ....	132
Wykres 59. Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę w Polsce południowo-wschodniej . ....	135
Chart 59. Average usable floor area of a dwelling per one person in south-eastern Poland. ....	135
Wykres 60. Podmioty zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 mieszkańców w Polsce południowo-wschodniej . ....	138
Chart 60. Number of entities registered in the REGON register per 1,000 inhabitants in south-eastern Poland. ....	138
Wykres 61. Podmioty nowo zarejestrowane w rejestrze REGON w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w Polsce południowo-wschodniej . ....	140
Chart 61. Number of newly registered entities in the REGON register per 1,000 inhabitants in south-eastern Poland. ....	140

Wykres 62. Podmioty wyrejestrowane z rejestru REGON w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w Polsce południowo-wschodniej .....	142
Chart 62. Number of entities deregistered from the REGON register per 1,000 inhabitants in south-eastern Poland .....	142
Wykres 63. Udział podmiotów o liczbie pracujących do 9 osób w ogólnej liczbie podmiotów w Polsce południowo-wschodniej .....	144
Chart 63. Share of entities employing up to 9 people in the total number of entities in south-eastern Poland .....	144
Wykres 64. Udział podmiotów o liczbie pracujących 10 i więcej osób w ogólnej liczbie podmiotów w Polsce południowo-wschodniej .....	145
Chart 64. Share of entities employing 10 people and more in the total number of entities in south-eastern Poland .....	145
Wykres 65. Udział sektora usług w ogólnej liczbie podmiotów w Polsce południowo-wschodniej .....	145
Chart 65. Share of the services sector in the total number of entities in south-eastern Poland .....	145
Wykres 66. Udział przemysłu i budownictwa w ogólnej liczbie podmiotów w Polsce południowo-wschodniej .....	146
Chart 66. Share of industry and construction in the total number of entities in south-eastern Poland .....	146
Wykres 67. Udział sekcji rolnictwo, leśnictwo i łowiectwo w ogólnej liczbie podmiotów w Polsce południowo-wschodniej .....	147
Chart 67. Share of the agriculture, forestry and hunting section in the total number of entities in south-eastern Poland .....	147
Wykres 68. Pracujący w Polsce południowo-wschodniej .....	148
Chart 68. Employed persons in south-eastern Poland .....	148
Wykres 69. Pracujący na 1000 ludności w Polsce południowo-wschodniej .....	148
Chart 69. Employed persons per 1,000 population in south-eastern Poland .....	148
Wykres 70. Pracujący na 1000 ludności w wieku produkcyjnym w Polsce południowo-wschodniej .....	150
Chart 70. Employed persons per 1,000 population at working age in south-eastern Poland .....	150
Wykres 71. Wskaźnik płynności finansowej II stopnia w Polsce południowo-wschodniej .....	151
Chart 71. Second degree financial liquidity ratio in south-eastern Poland .....	151
Wykres 72. Wskaźnik rentowności sprzedaży w Polsce południowo-wschodniej .....	153
Chart 72. Return on sales in south-eastern Poland .....	153
Wykres 73. Wskaźnik rentowności aktywów w Polsce południowo-wschodniej .....	155
Chart 73. Return on assets in south-eastern Poland .....	155
Wykres 74. Wskaźnik zadłużenia przedsiębiorstw w Polsce południowo-wschodniej .....	157
Chart 74. Debt ratio of enterprises in south-eastern Poland .....	157
Wykres 75. Nakłady inwestycyjne przedsiębiorstw w Polsce południowo-wschodniej .....	158
Chart 75. Investment expenditures of enterprises in south-eastern Poland .....	158
Wykres 76. Nakłady inwestycyjne przedsiębiorstw na 1000 ludności w Polsce południowo-wschodniej .....	160
Chart 76. Investment expenditures of enterprises per 1,000 population in south-eastern Poland .....	160
Wykres 77. Wartość brutto środków trwałych przedsiębiorstw w Polsce południowo-wschodniej .....	162
Chart 77. Gross value of fixed assets of enterprises in south-eastern Poland .....	162
Wykres 78. Wartość brutto środków trwałych przedsiębiorstw na 1000 ludności w Polsce południowo-wschodniej .....	164
Chart 78. Gross value of fixed assets of enterprises per 1,000 population in south-eastern Poland .....	164
Wykres 79. Wydatki inwestycyjne jednostek samorządu terytorialnego w Polsce i ich udział w wydatkach ogółem .....	167
Chart 79. Investment expenditures of local government units in Poland and their share in total expenditure .....	167
Wykres 80. Wydatki majątkowe gmin i miast na prawach powiatu .....	169
Chart 80. Expenditures of gminas and cities with powiat status .....	169
Wykres 81. Wydatki majątkowe i inwestycyjne gmin i miast na prawach powiatu w przeliczeniu na 1 mieszkańca .....	171
Chart 81. Property and investment expenditures of gminas and cities with powiat status calculated per capita .....	171

Wykres 82. Stopa wzrostu produktu krajowego brutto w Polsce .....	174
Chart 82. The growth rate of gross domestic product in Poland.....	174
Wykres 83. Wydatki inwestycyjne JST w ujęciu zagregowanym dla powiatów Polski południowo- -wschodniej .....	176
Chart 83. Investment expenditures of JST in aggregate terms for powiats of south-eastern Poland. .	176
Wykres 84. Udział wydatków inwestycyjnych JST w wydatkach ogółem w Polsce południowo- -wschodniej .....	177
Chart 84. Share of JST investment expenditures in total expenditures in south-eastern Poland .....	177
Wykres 85. Wydatki inwestycyjne JST (gmin i powiatów) na 1 mieszkańca w Polsce południowo- -wschodniej .....	179
Chart 85. JST investment expenditure (of gminas and powiats) per capita in south-eastern Poland ..	179
Wykres 86. Wydatki inwestycyjne gmin i powiatów na 1 mieszkańca w dziale „Transport i łączność” w Polsce południowo-wschodniej.....	182
Chart 86. Investment expenditures of gminas and powiats per capita in the division “Transport and communication” in south-eastern Poland .....	182
Wykres 87. Dochody własne gmin i powiatów na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej ...	187
Chart 87. Own income of gminas and powiats per capita in south-eastern Poland.....	187
Wykres 88. Dotacje na cele inwestycyjne na 1 mieszkańca pozyskane przez JST w Polsce południo- wo-wschodniej .....	189
Chart 88. Subsidies for investment purposes per capita acquired by JST in south-eastern Poland...	189
Wykres 89. Poziom zadłużenia JST w powiatach Polski południowo-wschodniej .....	193
Chart 89. Level of debt of JST in powiats of south-eastern Poland.....	193
Wykres 90. Poziom zadłużenia JST w przeliczeniu na 1 mieszkańca w powiatach Polski południowo- -wschodniej .....	193
Chart 90. Level of debt of JST calculated per capita in powiats of south-eastern Poland .....	193
Wykres 91. Wskaźniki zadłużenia JST w Polsce południowo-wschodniej .....	195
Chart 91. Debt ratios of JST in south-eastern Poland.....	195
Wykres 92. Rozrzut punktowy gęstości zaludnienia i syntetycznego wskaźnika przedsiębiorczości SWP.....	202
Chart 92. Dispersion of population density and synthetic indicator of entrepreneurship SWP.....	202
Wykres 93. Diagram drzewa dla zmiennych X (metoda Warda, odległość euklidesowa).....	205
Chart 93. Tree diagram for X variables (Ward method, Euclidean distance) .....	205
Wykres 94. Diagram drzewa dla zmiennych Z (metoda Warda, odległość euklidesowa).....	206
Chart 94. Tree diagram for Z variables (Ward method, Euclidean distance) .....	206

## Spis map

### List of maps

Mapa 1.	Udział rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa (sekcja A) w wartości dodanej brutto ogółem według województw w 2015 r. ....	60
Map 1.	Share of agriculture, forestry, hunting and fishing (section A) in total gross value added by voivodships in 2015 .....	60
Mapa 2.	Udział pracujących w przemyśle w pracujących ogółem (według faktycznego miejsca pracy) według województw w 2016 r. ....	63
Map 2.	Share of employed persons in industry in total employment (by actual place of employment) by voivodships in 2016 .....	63
Mapa 3.	PKB na 1 mieszkańca według województw w 2016 r. (ceny bieżące) .....	66
Map 3.	GDP per capita by voivodships in 2016 (current prices) .....	66
Mapa 4.	Mieszkania oddane do użytkowania w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r. ....	71
Map 4.	Dwellings completed in south-eastern Poland by powiats in 2017 .....	71
Mapa 5.	Udział ludności w wieku produkcyjnym w ludności ogółem według województw w 2017 r. ....	74
Map 5.	Share of working age population in total population by voivodships in 2017 .....	74
Mapa 6.	Udział ludności w wieku produkcyjnym w ludności ogółem według powiatów w Polsce południowo-wschodniej .....	74
Map 6.	Share of working age population in total population by powiats in south-eastern Poland ..	74
Mapa 7.	Saldo migracji wewnętrznych według województw w 2017 r. ....	75
Map 7.	Net internal migration by voivodships in 2017 .....	75
Mapa 8.	Saldo migracji wewnętrznych według powiatów w Polsce południowo-wschodniej w 2017 r. ....	76
Map 8.	Net internal migration by powiats in south-eastern Poland in 2017 .....	76
Mapa 9.	Współczynnik aktywności zawodowej według województw w 2017 r. ....	78
Map 9.	Activity rate by voivodships in 2017 .....	78
Mapa 10.	Współczynnik aktywności zawodowej osób w wieku 50 lat i więcej według województw w 2017 r. ....	80
Map 10.	Activity rate of people aged 50 and over by voivodships in 2017 .....	80
Mapa 11.	Wartość brutto środków trwałych w przedsiębiorstwach według województw w 2016 r. ....	83
Map 11.	Gross value of fixed assets in enterprises by voivodships in 2016 .....	83
Mapa 12.	Nakłady wewnętrzne na B+R w relacji do PKB według województw w 2015 r. ....	85
Map 12.	Internal expenditure on R&D in relation to GDP by voivodships in 2015 .....	85
Mapa 13.	Przedsiębiorstwa przemysłowe, które współpracowały w zakresie działalności innowacyjnej w % ogółu przedsiębiorstw według województw w 2016 r. ....	86
Map 13.	Industrial enterprises that cooperated in the field of innovative activity in % of total enterprises by voivodships in 2016 .....	86
Mapa 14.	Mediana wieku kobiet według województw w 2017 r. ....	90
Map 14.	Median age of females by voivodships in 2017 .....	90
Mapa 15.	Przeciętne trwanie życia mężczyzn według województw w 2017 r. ....	95
Map 15.	Life expectancy of males by voivodships in 2017 .....	95
Mapa 16.	Przeciętne dalsze trwanie życia kobiet według województw w 2017 r. ....	97
Map 16.	Life expectancy of females by voivodship in 2017 .....	97
Mapa 17.	Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto (bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób) według województw w 2017 r. ....	99
Map 17.	Average monthly gross wages and salaries (excluding economic entities with up to 9 employees) by voivodships in 2017 .....	99
Mapa 18.	Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto (bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób) w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r. ...	100
Map 18.	Average monthly gross wages and salaries (excluding economic entities with up to 9 employees) in south-eastern Poland by powiats in 2017 .....	100
Mapa 19.	Studenci według województw w 2017 r. ....	101
Map 19.	Students by voivodships in 2017 .....	101

Mapa 20.	Absolwenci według województw w 2017 r. ....	103
Map 20.	Graduates population by voivodships in 2017. ....	103
Mapa 21.	Odsetek studentów kształcących się na kierunkach technicznych według województw w 2017 r. ....	104
Map 21.	Percentage of persons studying technical faculties by voivodships in 2017. ....	104
Mapa 22.	Udział osób z wykształceniem wyższym i średnim w aktywnych zawodowo pracujących według województw w 2017 r. ....	105
Map 22.	Share of persons with higher and secondary education in economically active employed persons by voivodships in 2017. ....	105
Mapa 23.	Drogi gminne i powiatowe o twardej nawierzchni na 100 km <sup>2</sup> według województw w 2017 r. ....	107
Map 23.	Gmina and powiat roads with hard surface per 100 km <sup>2</sup> by voivodships in 2017. ....	107
Mapa 24.	Drogi gminne i powiatowe o twardej nawierzchni na 100 km <sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r. ....	108
Map 24.	Gmina and powiat roads with hard surface per 100 km <sup>2</sup> in south-eastern Poland by powiats in 2017. ....	108
Mapa 25.	Sieć wodociągowa rozdzielcza na 100 km <sup>2</sup> według województw w 2017 r. ....	109
Map 25.	Distribution water supply network per 100 km <sup>2</sup> by voivodships in 2017. ....	109
Mapa 26.	Sieć wodociągowa rozdzielcza na 100 km <sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r. ....	110
Map 26.	Distribution water supply network per 100 km <sup>2</sup> in south-eastern Poland by powiats in 2017. ....	110
Mapa 27.	Sieć kanalizacyjna rozdzielcza na 100 km <sup>2</sup> według województw w 2017 r. ....	111
Map 27.	Distribution sewage network per 100 km <sup>2</sup> by voivodships in 2017. ....	111
Mapa 28.	Sieć kanalizacyjna rozdzielcza na 100 km <sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r. ....	112
Map 28.	Distribution sewage network per 100 km <sup>2</sup> in south-eastern Poland by powiats in 2017. ....	112
Mapa 29.	Sieć rozdzielcza gazowa na 100 km <sup>2</sup> według województw w 2017 r. ....	113
Map 29.	Distribution gas supply network per 100 km <sup>2</sup> by voivodships in 2017. ....	113
Mapa 30.	Sieć rozdzielcza gazowa na 100 km <sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r. ....	114
Map 30.	Distribution gas supply network per 100 km <sup>2</sup> in south-eastern Poland by powiats in 2017. ....	114
Mapa 31.	Odsetek ludności korzystającej z instalacji wodociągowej według województw w 2017 r. ....	115
Map 31.	Percentage of population using water supply system by voivodships in 2017. ....	115
Mapa 32.	Odsetek ludności korzystającej z instalacji wodociągowej w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r. ....	116
Map 32.	Percentage of population using water supply system in south-eastern Poland by powiats in 2017. ....	116
Mapa 33.	Odsetek ludności korzystającej z instalacji kanalizacyjnej według województw w 2017 r. ....	117
Map 33.	Percentage of population using sewage system by voivodships in 2017. ....	117
Mapa 34.	Odsetek ludności korzystającej z instalacji kanalizacyjnej w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r. ....	118
Map 34.	Percentage of population using sewage system in south-eastern Poland by powiats in 2017. ....	118
Mapa 35.	Odsetek ludności korzystającej z instalacji gazowej według województw w 2017 r. ....	119
Map 35.	Percentage of population using gas supply system by voivodships in 2017. ....	119
Mapa 36.	Odsetek ludności korzystającej z instalacji gazowej w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r. ....	120
Map 36.	Percentage of population using gas supply system in south-eastern Poland by powiats in 2017. ....	120
Mapa 37.	Odsetek gospodarstw domowych wyposażonych w komputer osobisty z dostępem do Internetu według województw w 2017 r. ....	121
Map 37.	Percentage of households equipped with a personal computer with Internet access by voivodships in 2017. ....	121
Mapa 38.	Linie kolejowe ogółem na 100 km <sup>2</sup> według województw w 2017 r. ....	123
Map 38.	Total railway lines per 100 km <sup>2</sup> by voivodships in 2017. ....	123

Mapa 39.	Drogi ekspresowe i autostrady na 1000 km <sup>2</sup> według województw w 2017 r. ....	125
Map 39.	Expressways and motorways per 1000 km <sup>2</sup> by voivodships in 2017 .....	125
Mapa 40.	Drogi krajowe o nawierzchni twardej na 100 km <sup>2</sup> według województw w 2017 r. ....	126
Map 40.	National hard surface roads per 100 km <sup>2</sup> by voivodships in 2017 .....	126
Mapa 41.	Ruch pasażerów w portach lotniczych według województw w 2017 r. ....	128
Map 41.	Passenger traffic in airports by voivodships in 2017 .....	128
Mapa 42.	Łóżka w szpitalach ogólnych według województw w 2017 r. ....	129
Map 42.	Beds in general hospitals by voivodships in 2017.....	129
Mapa 43.	Łóżka w szpitalach ogólnych w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r. ....	131
Map 43.	Beds in general hospitals in south-eastern Poland by powiats in 2017 .....	131
Mapa 44.	Lekarze posiadający prawo wykonywania zawodu medycznego według województw w 2017 r. ....	132
Map 44.	Doctors with the right to practice a medical profession by voivodships in 2017 .....	132
Mapa 45.	Miejsca noclegowe w hotelach co najmniej 3-gwiazdkowych według województw w 2017 r. ....	133
Map 45.	Bed places at least 3-star hotels by voivodships in 2017 .....	133
Mapa 46.	Miejsca noclegowe w hotelach co najmniej 3-gwiazdkowych w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r. ....	134
Map 46.	Bed places at least 3-star hotels in south-eastern Poland by powiats in 2017 .....	134
Mapa 47.	Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę według województw w 2017 r. ....	135
Map 47.	Average usable floor area of a dwelling per one person by voivodships in 2017 .....	135
Mapa 48.	Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r. ....	136
Map 48.	Average usable floor area of a dwelling per one person in south-eastern Poland by powiats in 2017 .....	136
Mapa 49.	Podmioty zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 mieszkańców w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	139
Map 49.	Entities registered in the REGON register per 1,000 inhabitants in south-eastern Poland by powiats .....	139
Mapa 50.	Podmioty nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 mieszkańców w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	141
Map 50.	Newly registered entities in the REGON register per 1,000 inhabitants in south-eastern Poland by powiats .....	141
Mapa 51.	Podmioty wyrejestrowane z rejestru REGON na 1000 mieszkańców w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	143
Map 51.	Entities deregistered from the REGON register per 1,000 inhabitants in south-eastern Poland by powiats .....	143
Mapa 52.	Pracujący w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w latach 2013-2016.....	149
Map 52.	Employed persons in south-eastern Poland by powiats in 2013-2016 .....	149
Mapa 53.	Pracujący w wieku produkcyjnym w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w latach 2013-2016.....	150
Map 53.	Employed persons at working age in south-eastern Poland by powiats in 2013-2016.....	150
Mapa 54.	Wskaźnik płynności finansowej II stopnia w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	152
Map 54.	Second degree financial liquidity ratio in south-eastern Poland by powiats .....	152
Mapa 55.	Wskaźnik rentowności sprzedaży w Polsce południowo-wschodniej według powiatów ..	154
Map 55.	Return on sales in south-eastern Poland by powiats .....	154
Mapa 56.	Wskaźnik rentowności aktywów w Polsce południowo-wschodniej według powiatów ..	156
Map 56.	Return on assets in south-eastern Poland by powiats .....	156
Mapa 57.	Wskaźnik zadłużenia przedsiębiorstw w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	158
Map 57.	Debt ratio of enterprises in south-eastern Poland by powiats .....	158

Mapa 58.	Nakłady inwestycyjne przedsiębiorstw w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	159
Map 58.	Investment expenditures of enterprises in south-eastern Poland by powiats.....	159
Mapa 59.	Nakłady inwestycyjne przedsiębiorstw na 1000 ludności w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	161
Map 59.	Investment expenditures of enterprises per 1,000 population in south-eastern Poland by powiats .....	161
Mapa 60.	Wartość brutto środków trwałych w przedsiębiorstwach w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	163
Map 60.	Gross value of fixed assets in enterprises in south-eastern Poland by powiats.....	163
Mapa 61.	Wartość brutto środków trwałych w przedsiębiorstwach na 1000 mieszkańców w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	165
Map 61.	Gross value of fixed assets in enterprises per 1,000 population in south-eastern Poland by powiats .....	165
Mapa 62.	Udział wydatków inwestycyjnych JST w wydatkach ogółem w Polsce południowo-wschodniej według powiatów.....	178
Map 62.	Share of JST investment expenditures in total expenditures in south-eastern Poland by powiats .....	178
Mapa 63.	Przeciętne wydatki inwestycyjne na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej – dane zagregowane na poziomie powiatów.....	180
Map 63.	Average investment expenditures per capita in south-eastern Poland - aggregated data at the level of powiats .....	180
Mapa 64.	Udział wydatków inwestycyjnych JST w dziale „Transport i łączność” w wydatkach inwestycyjnych ogółem w Polsce południowo-wschodniej według powiatów.....	181
Map 64.	Share of JST investment expenditure in the division “Transport and communication” in total investment expenditures in south-eastern Poland by powiats.....	181
Mapa 65.	Wydatki inwestycyjne JST na 1 mieszkańca w dziale „Transport i łączność” w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	182
Map 65.	JST investment expenditures per capita in the division “Transport and communication” in south-eastern Poland by powiats .....	182
Mapa 66.	Udział wydatków inwestycyjnych JST w dziale „Gospodarka komunalna i ochrona środowiska” w wydatkach inwestycyjnych ogółem w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	183
Map 66.	Share of JST investment expenditures in the division “Municipal economy and environmental protection” in total investment expenditures in south-eastern Poland by powiats.....	183
Mapa 67.	Wydatki inwestycyjne JST na 1 mieszkańca w dziale „Gospodarka komunalna i ochrona środowiska” w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	184
Map 67.	JST capital expenditures per capita in the division “Municipal economy and environmental protection” in south-eastern Poland by powiats.....	184
Mapa 68.	Udział wydatków inwestycyjnych JST w dziale „Gospodarka mieszkaniowa” w wydatkach inwestycyjnych ogółem w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	185
Map 68.	Share of JST investment expenditures in the division “Dwelling economy” in total investment expenditures in south-eastern Poland by powiats.....	185
Mapa 69.	Wydatki inwestycyjne JST w dziale „Gospodarka mieszkaniowa” na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	186
Map 69.	JST investment expenditures in the division “Dwelling economy” per capita in south-eastern Poland by powiats.....	186
Mapa 70.	Dochody własne JST w przeliczeniu na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	188
Map 70.	Own income of JST per 1 capita in south-eastern Poland by powiats.....	188
Mapa 71.	Dotacje na cele inwestycyjne na 1 mieszkańca pozyskane przez JST w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	190
Map 71.	Subsidies for investment purposes per capita acquired by JST in south-eastern Poland by powiats .....	190

Mapa 72.	Dotacje na cele inwestycyjne finansowane ze środków europejskich na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	191
Map 72.	Subsidies for investment purposes financed from European funds per capita in south-eastern Poland by powiats. ....	191
Mapa 73.	Dochody JST ze sprzedaży majątku na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	192
Map 73.	JST income from the sale of assets per capita in south-eastern Poland by powiats .....	192
Mapa 74.	Poziom zadłużenia JST w przeliczeniu na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	194
Map 74.	Level of debt of JST calculated per capita in south-eastern Poland by powiats .....	194
Mapa 75.	Wskaźnik zadłużenia JST w Polsce południowo-wschodniej według powiatów .....	196
Map 75.	Debt ratios of JST in south-eastern Poland by powiats .....	196

## Spis schematów

### List of diagrams

Schemat 1.	Efekty inwestycji samorządowych i ich wzajemne sprzężenia .....	40
Diagram 1.	The effects of government investments and their mutual feedback .....	40
Schemat 2.	Podejście „hybrydowe” w ocenie efektywności inwestycji komunalnych .....	42
Diagram 2.	“Hybrid” approach in assessing the effectiveness of municipal investments .....	42
Schemat 3.	Korzyści finansowe (budżetowe) dla gminy z tytułu realizacji i eksploatacji inwestycji komunalnych .....	44
Diagram 3.	Financial (budgetary) benefits for gminas for the implementation and operation of municipal investments. ....	44
Schemat 4.	Funkcje inwestycji samorządowych w aspekcie zrównoważonego rozwoju lokalnego (regionalnego) .....	54
Diagram 4.	Functions of self-government investments in the context of sustainable local (regional) development. ....	54



## Objaśnienia znaków umownych

### Symbols

<b>Symbol</b> Symbol	<b>Opis</b> Description
Kreska (-)	zjawisko nie wystąpiło magnitude zero
Znak x	wypełnienie pozycji jest niemożliwe lub niecelowe not applicable
Zero (0)	zjawisko istniało w wielkości mniejszej od 0,5 magnitude not zero, but less than 0,5 of a unit
Zero (0,0)	zjawisko istniało w wielkości mniejszej od 0,05 magnitude not zero, but less than 0,05 of a unit
„W tym” „Of which”	oznacza, że nie podaje się wszystkich składników sumy indicates that not all elements of the sum are given

## Skróty

### Abbreviations

<b>Skrót</b> Abbreviation	<b>Znaczenie</b> Meaning
tys. thous.	tysiąc thousand
mln	million million
mld bn	miliard billion
zł zl	złoty zloty
m <sup>2</sup>	metr kwadratowy square metre
m <sup>3</sup>	metr sześcienny cubic metre
km	kilometr kilometre
km <sup>2</sup>	kilometr kwadratowy square kilometre
p.proc. pp	punkt procentowy percentage point
JST	Jednostki samorządu terytorialnego Local government units
KR RIO	Krajowa Rada Regionalnych Izb Obrachunkowych the National Council of Regional Chambers of Audit
BAEL LFS	Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności Labour Force Survey
PKB GDP	Produkt krajowy brutto Gross domestic product

## Wstęp

Problematyka rozwoju regionalnego i lokalnego należy do tej grupy zagadnień, które ze względu na różnorodność czynników kształtujących kierunki i dynamikę przemian rozwojowych, budzi szerokie zainteresowanie wśród przedstawicieli kilku dziedzin, w tym również ekonomistów. Główny powód podejmowania tej tematyki przez środowisko naukowe to przede wszystkim niebezpieczeństwo zanikania specyficznych cech regionów, ich tożsamości kulturowej i dziedzictwa historycznego, a także rosnące zagrożenia dla walorów środowiska przyrodniczego. Z ekonomicznego punktu widzenia kluczowym zagadnieniem jest optymalizacja wykorzystania zasobów kapitału ludzkiego i zasobów naturalnych w procesie gospodarowania, zgodnie z koncepcją zrównoważonego rozwoju. Istotnym problemem są także rosnące międzyregionalne i wewnątrzregionalne dysproporcje w poziomie rozwoju gospodarczego i jakości życia mieszkańców, co na ogół prowadzi do migracji ludności z regionów słabiej rozwiniętych i w konsekwencji osłabia możliwości rozwoju takich regionów.

Zapobieganie tego typu problemom wymaga wieloaspektowych badań naukowych, w poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie o główne czynniki kształtujące rozwój regionów i najważniejsze instrumenty polityki ekonomicznej służące zmniejszaniu dysproporcji między regionalnymi i lokalnymi środowiskami.

W procesie rozwoju regionalnego i lokalnego ważna rola przypada instytucjom różnego szczebla, które kreują i realizują politykę rozwoju. Trzeba przy tym mocno podkreślić, że konieczne jest tu trwałe współdziałanie instytucji odpowiedzialnych za kierunki i dynamikę przemian w regionie, powiecie, czy gminie. Ponadto, ze względu na nierównomierne rozmieszczenie zasobów, czy odmienne drogi rozwoju regionów w odległej przeszłości, działania instytucji szczebla regionalnego i lokalnego wymagają wsparcia ze strony państwa, bo problemy regionów słabszych ekonomicznie nie dotyczą wyłącznie ich mieszkańców i podobnie jak pozytywne zmiany, mają wymiar ponadregionalny i służą ogółowi społeczeństwa (większa dynamika wzrostu całej gospodarki, poprawa stanu środowiska przyrodniczego, ograniczenie negatywnych skutków nadmiernej migracji).

Dynamika rozwoju gospodarczego regionu zależy w największym stopniu od liczby i siły ekonomicznej podmiotów gospodarczych. Dlatego wśród instrumentów polityki rozwoju regionalnego i lokalnego ważne miejsce powinny mieć takie działania, które wspierają rozwój przedsiębiorczości. W ten sposób nie tylko rozszerza się oferta rynkowa towarów i usług, adresowana do szerokiego ogółu konsumentów, ale tworzone są nowe miejsca pracy dla mieszkańców regionu. To z kolei jest czynnik podnoszący poziom życia mieszkańców i zmniejszający presję migracyjną.

Jednym z instrumentów wsparcia przedsiębiorczości są inwestycje jednostek samorządu terytorialnego poprawiające wyposażenie w infrastrukturę techniczną i społeczną. Przejęcie przez samorząd kosztów inwestycji i utrzymania infrastruktury drogowej, wodno-kanalizacyjnej, czy służącej utylizacji odpadów zwiększa atrakcyjność lokalnego środowiska i sprzyja w ten sposób rozwojowi przedsiębiorczości. Z kolei dobrze rozwinięta infrastruktura społeczna poprawia jakość życia mieszkańców i stanowi motywację do pozostawania w miejscu dotychczasowego zamieszkania, co jest szczególnie istotne w przypadku ludzi młodych i dobrze wykształconych.

W tym kontekście pojawia się pytanie o możliwości realnego oddziaływania jednostek samorządu terytorialnego na proces rozwoju przedsiębiorczości w różnych regionach i lokalnych środowiskach, poprzez aktywność inwestycyjną w sferze infrastruktury. Chodzi tu także o próbę określenia cech ekonomicznych i społecznych lokalnych środowisk sprzyjających tworzeniu bliskich relacji między wydatkami inwestycyjnymi samorządów, a rozwojem przedsiębiorczości.

Podejmując próbę poszukiwania takich odpowiedzi, jako cel główny badań podjęto ocenę znaczenia inwestycji jednostek samorządu terytorialnego w procesie rozwoju przedsiębiorczości<sup>1</sup> na poziomie lokalnym.

Jako cele szczegółowe, precyzujące główny problem badawczy, przyjęto:

1. identyfikację czynników określających zdolności inwestycyjne jednostek samorządu terytorialnego, ze szczególnym uwzględnieniem kierunków inwestowania;
2. ocenę znaczenia typów jednostek samorządowych w kształtowaniu ich zdolności inwestycyjnych;
3. określenie roli geograficznego położenia jednostek samorządu terytorialnego jako czynnika wpływającego na możliwości inwestycyjne (bliskość miast, peryferia) i rozwój przedsiębiorczości;
4. próbę oceny powiązań między stopniem samodzielności finansowej samorządów a wydatkami inwestycyjnymi i poziomem rozwoju przedsiębiorczości;
5. ocenę relacji między poziomem przedsiębiorczości a sytuacją na lokalnym rynku pracy;
6. określenie znaczenia funduszy Unii Europejskiej w kształtowaniu zdolności inwestycyjnych jednostek samorządu terytorialnego i rozwoju przedsiębiorczości.

Analizę podjętego problemu przeprowadzono na danych liczbowych ilustrujących poziom rozwoju przedsiębiorczości i wydatki inwestycyjne samorządów w trzech województwach Polski południowo-wschodniej: małopolskim (Małopolska), podkarpackim (Podkarpacie) i świętokrzyskim (Świętokrzyskie).

Przesłanki wyboru miejsca badań były następujące:

1. ze względu na to, że są to województwa bezpośrednio z sobą sąsiadujące, możliwa jest próba określenia znaczenia bliskości geograficznej w kształtowaniu przemian rozwojowych zwłaszcza w sytuacji gdy jedno z województw (Małopolskę) charakteryzuje wyższy poziom rozwoju gospodarczego niż dwa pozostałe;
2. samorządy na Podkarpaciu i w woj. świętokrzyskim charakteryzują się relatywnie niską samodzielnością finansową w porównaniu z Małopolską i w dużym stopniu korzystają z transferów zewnętrznych, co daje podstawy do badania roli funduszy zewnętrznych w kształtowaniu zdolności inwestycyjnych samorządów;
3. w związku z tym, że Kraków jest znaczenie większym centrum gospodarczym województwa niż Rzeszów i Kielce, możliwe było porównanie skali przestrzennego oddziaływania tych miast na ich otoczenie gospodarcze.

Dla właściwej oceny znaczenia inwestycji realizowanych przez jednostki samorządu terytorialnego dla rozwoju przedsiębiorczości lokalnej, analizę prowadzono w układzie terytorialnym odpowiadającym powiatom. Takie ujęcie pozwala m.in. lepiej opisać i ocenić przestrzenne cechy lokalnego środowiska społeczno-gospodarczego, które mają znaczenie zarówno dla aktywności inwestycyjnej jednostek samorządu terytorialnego (gmin i powiatów), jak i dla przedsiębiorczości lokalnej. Analiza na poziomie gmin nie pozwala dostrzec i ująć pewnych cech badanych zjawisk i procesów, które wykraczają poza ramy lokalne (jednej gminy). Przykładowo inwestycje gminy, łącząc się z inwestycjami innych sąsiednich jednostek samorządu terytorialnego (gmin i powiatu), funkcjonujących w obrębie danego terytorium (tu rozpatrywanego w układzie administracyjnym powiatów), razem oddziałują na strukturę społeczno-gospodarczą i sieć infrastruktury technicznej (np. drogowej) i społecznej na danym terenie. Układ przestrzenno-administracyjny powiatów wydaje się zatem najbardziej odpowiedni do badania problemu podjętego w niniejszym opracowaniu.

Dane liczbowe obrazujące sytuację finansową samorządów terytorialnych, ich wydatki inwestycyjne, dochody, czy stan zadłużenia będą zagregowane jako suma danej zmiennej dla wszystkich gmin powiatu oraz powiatu jako odrębnej jednostki samorządu terytorialnego.

<sup>1</sup> Przedsiębiorczość jest tu definiowana jako poziom ilościowego i jakościowego zaawansowania rozwoju podmiotów gospodarczych, którego miarą ilościową jest liczba podmiotów w przeliczeniu na 1 tysięcy mieszkańców, a miarą jakościową wskaźniki ilustrujące ich sytuację finansową.

Zakres czasowy badań obejmuje lata 2004-2017, co umożliwiło ocenę badanych zagadnień w perspektywie kilkunastoletniej. Jedynie w przypadku braku danych liczbowych dla takiego okresu przyjmowano do analizy krótsze przedziały czasowe. Źródłem danych liczbowych były materiały Głównego Urzędu Statystycznego. Wobec powyższego przy wszystkich mapach i wykresach, gdzie były prezentowane określone wartości poszczególnych zmiennych, pochodzące z bazy danych GUS, a dotyczące objętych badaniem jednostek samorządu terytorialnego i powiatów Polski południowo-wschodniej, pominięto opis źródła danych. W przypadku zestawień tabelarycznych lub wykresów sporządzonych na podstawie danych pozyskanych z innych baz GUS (dotyczących innych zbiorowości) lub pozyskanych z innych źródeł (np. Krajowej Rady Regionalnych Izb Obrachunkowych), prezentowano źródło tych danych.

Na potrzeby ww. badań wykorzystano metody analizy współzależności zmiennych (korelacja liniowa Pearsona, regresja wielokrotna krokowa), metodę unitaryzacji zerowej, metody wielowymiarowej analizy porównawczej, w tym metodę taksonomiczną (metodę Warda).

Oprócz analiz prowadzonych na bazie danych statystycznych dla gmin i powiatów Polski południowo-wschodniej, w opracowaniu zaprezentowano także pewne statystyki oraz wyniki własnych badań empirycznych, dokonanych na bazie wszystkich gmin i miast na prawach powiatu w Polsce. Analizy te dotyczyły krótszego okresu, niż badania prowadzone w regionie Polski południowo-wschodniej, tj. lat 2010-2017. Badania bazujące na całej zbiorowości gmin w Polsce pozwoliły na ukazanie pewnych ogólnokrajowych tendencji i zależności, które były pewnym uzupełnieniem i odniesieniem do wyników badań realizowanych w regionie Polski południowo-wschodniej. Zasadniczym celem tych analiz była próba ustalenia związku między poziomem i strukturą wydatków inwestycyjnych gmin i miast na prawach powiatu w Polsce a ich dochodami podatkowymi i majątkowymi.

W ramach tego wątku badawczego podjęto próbę weryfikacji następujących hipotez badawczych:

1. wysokie wydatki inwestycyjne gmin (w przeliczeniu na mieszkańca) sprzyjają wzrostowi ich dochodów podatkowych i majątkowych, będących pochodną rozwoju przedsiębiorczości lokalnej ;
2. wysoki udział wydatków majątkowych realizowanych w obszarze gospodarki komunalnej i ochrony środowiska, transportu oraz gospodarki mieszkaniowej jest powiązany ze wzrostem dochodów podatkowych i majątkowych gmin.

Dla weryfikacji wymienionych wyżej hipotez wykorzystano metody statystyczne, w tym analizę korelacji Pearsona oraz funkcję regresji. Źródłem materiałów do badań były dane publikowane przez Krajową Radę Regionalnych Izb Obrachunkowych oraz statystyki Banku Danych Lokalnych GUS z lat 2010-2016.

Praca składa się z pięciu rozdziałów.

W pierwszym rozdziale zatytułowanym „Rola jednostek samorządu terytorialnego w rozwoju lokalnym i regionalnym” dokonano przeglądu najnowszej literatury na temat endogenicznych i egzogenicznych warunków rozwoju lokalnego i regionalnego, roli przedsiębiorczości w rozwoju regionalnym i lokalnym, a także znaczenia inwestycji jednostek samorządu terytorialnego w procesie rozwoju gospodarczego i społecznego.

W rozdziale drugim podjęto próbę oceny możliwości i barier rozwoju przedsiębiorczości w Polsce południowo-wschodniej na tle innych regionów Polski. W analizie porównawczej wykorzystano m.in. takie miary i wskaźniki jak: udział głównych sektorów gospodarki w wartości dodanej brutto, udział pracujących w głównych sektorach gospodarki, wielkość PKB per capita, produkcja sprzedana przemysłu, liczba mieszkań oddawanych do użytku.

W tym rozdziale przeprowadzono także analizę ilości i jakości kapitału ludzkiego oraz wyposażenia Polski południowo-wschodniej w różne składniki infrastruktury.

Tematyka trzeciego rozdziału została skoncentrowana na ocenie skali przestrzennego zróżnicowania rozwoju przedsiębiorczości w Polsce południowo-wschodniej. Przeprowadzono tu analizę dynamiki i kierunków rozwoju przedsiębiorczości w powiatach, scharakteryzowano strukturę przedsiębiorstw według sektorów gospodarki, a także według liczby pracujących. Osobną część poświęcono ocenie sytuacji

finansowej przedsiębiorstw. Wykorzystano tu wskaźniki: płynności finansowej, rentowności sprzedaży, rentowności aktywów i zadłużenia. Analizowano także poziom nakładów inwestycyjnych przedsiębiorstw i wartość brutto środków trwałych.

W kolejnym rozdziale pracy przeprowadzono analizę sytuacji finansowej jednostek samorządu terytorialnego, ze szczególnym uwzględnieniem wydatków inwestycyjnych. Przedmiotem analizy były: udział wydatków inwestycyjnych w ogólnej kwocie wydatków budżetowych samorządów w poszczególnych powiatach z podziałem na główne kierunki inwestowania (transport, gospodarka komunalna i ochrona środowiska, gospodarka mieszkaniowa).

Istotną część tego rozdziału poświęcono charakterystyce źródeł finansowania wydatków inwestycyjnych i ocenie samodzielności finansowej samorządów. Osobnym zagadnieniem była analiza wykorzystania środków europejskich przez samorzady i poziom zadłużenia jednostek samorządu terytorialnego.

Ważną częścią całej pracy jest rozdział piąty, w którym analizie poddano syntetyczny wskaźnik przedsiębiorczości w powiatach, który następnie zestawiono z typem gminy (wiejska, miejsko-wiejska, miasto) gęstością zaludnienia i udziałem wydatków inwestycyjnych w ogólnej kwocie wydatków budżetowych.

## Introduction

The issues of regional and local development belong to the group of problems which, due to the variety of factors shaping the directions and dynamics of developmental changes, arouses wide interest among representatives of several areas, including economists. The main reason for the scientific community to take up this subject is primarily the danger of disappearing of specific features of the regions, their cultural identity and historical heritage, as well as growing threats to the values of the natural environment. From an economic point of view, the key issue is the optimization of the use of human capital resources and natural resources in the management process, in accordance with the concept of sustainable development. An important problem is also the growing interregional and intra-regional disproportions in the level of economic development and the quality of life of residents, which generally leads to migration of people from less developed regions and, consequently, weakens the development opportunities of such regions.

Prevention of such problems requires multifaceted scientific research, seeking answers to the question about the main factors shaping the development of regions and the most important instruments of economic policy, aimed at reducing disparities between regional and local communities.

In the process of regional and local development, an important role is played by institutions at various levels, which create and implement development policy. At the same time, it should be strongly emphasized that what is necessary here is permanent cooperation of institutions responsible for directions and dynamics of changes in the region, powiat or gmina. In addition, due to the uneven distribution of resources or different ways of developing regions in the distant past, the activities of the regional and local institutions require state support, because the problems of economically weaker regions do not only affect their residents and, like positive changes, have a supra-regional dimension and serve the general public (higher growth dynamics of the entire economy, improvement of the natural environment condition, reduction of negative effects of excessive migration).

The dynamics of the region's economic development depends to the greatest extent on the number and economic strength of economic entities. Therefore, activities that support the development of entrepreneurship should have an important place among measures of regional and local development policy. In this way, not only is the market offer of goods and services expanded, addressed to a wide range of consumers, but new jobs are created for the inhabitants of the region. This, in turn, is a factor that raises the standard of living of residents and reduces the migratory pressure.

One of the instruments to support entrepreneurship are investments of local government units improving the technical and social infrastructure. Taking over the costs of investment and maintenance of road, water and sewage infrastructure or waste utilization by the self-government increases the attractiveness of the local environment and thus fosters the development of entrepreneurship. In turn, a well-developed social infrastructure improves the quality of life of residents and motivates them to remain in the place of their current residence, which is especially important in the case of young and well-educated people.

In this context, the question arises about the possibility of real impact of local government units on the process of entrepreneurship development in various regions and local environments, through investment activity in the sphere of infrastructure. The aim is also to determine the economic and social characteristics of local communities conducive to the creation of close relations between investment expenditure of local governments and the development of entrepreneurship.

In an attempt to seek such answers, the main objective of the research was to assess the significance of investments by local government units in the process of entrepreneurship development<sup>2</sup> at the local level.

The specific objectives, which specify the main research problem, included the following:

3. identification of factors determining the investment capacity of local government units, with particular emphasis on investment directions;
4. assessment of the importance of types of local government units in shaping their investment capabilities;
5. defining the geographical role of territorial self-government units as a factor affecting investment opportunities (proximity to cities, peripheries) and development of entrepreneurship;
6. attempt to assess the links between the degree of financial independence of local governments and investment expenditure and the level of development of entrepreneurship;
7. assessment of the relationship between the level of entrepreneurship and the situation on the local labour market;
8. determination of the importance of European Union funds in shaping the investment capacity of local government units and development of entrepreneurship.

The analysis of the problem was carried out on numerical data illustrating the level of development of entrepreneurship and investment expenditure of local governments in three voivodships of south-eastern Poland: Małopolskie, Podkarpackie and Świętokrzyskie voivodships.

The rationale for choosing the study site was as follows:

1. due to the fact that these are voivodships directly adjacent to each other, it is possible to determine the importance of geographical proximity in shaping developmental changes, especially when one of the voivodships (Małopolska) is characterized by a higher level of economic development than the other two;
2. local governments in Podkarpacie and in Świętokrzyskie voivodship have relatively low financial independence compared to Małopolska and to a large extent use external transfers, which gives grounds for studying the role of external funds in shaping the investment capacity of local governments;
3. due to the fact that Kraków is a significantly bigger economic centre of the voivodship than Rzeszów and Kielce, it was possible to compare the scale of the spatial impact of these cities on their economic environment.

For the proper assessment of the significance of investments carried out by local government units for the development of local entrepreneurship, the analysis was carried out in the territorial system corresponding to powiats. This approach allows us, among other things, to better describe and assess the spatial characteristics of the local socio-economic environment, which are important for both investment activity of local government units (gminas and powiats), as well as for local entrepreneurship. Analysis at the level of gminas does not allow for perceiving and capturing certain features of the studied phenomena and processes that go beyond the local framework (one gmina). For example, the gmina's investments, combined with investments of other neighbouring local government units (gmina and powiat) operating within a given territory (considered in the administrative system of powiats), together affect the socio-economic structure and technical infrastructure network (e.g. road) and social in a given area. Therefore, the spatial and administrative arrangement of the powiats seems to be the most appropriate to study the problem undertaken in this study.

Numerical data illustrating the financial situation of local governments, their investment expenditure, income or debt status will be aggregated as the sum of a given variable for all gminas of a powiat and a powiat as a separate local government unit.

---

<sup>2</sup> Entrepreneurship is defined here as the level of quantitative and qualitative advancement of the development of economic entities, whose quantitative measure is understood as the number of entities per 1 thousand inhabitants, and the qualitative measure as the indicators illustrating their financial situation.

The time range of the research covers the years 2004-2017, which enabled the evaluation of the issues under examination in the perspective of over ten years. Only in the absence of numerical data for such a period, shorter time intervals were accepted for analysis. The source of numerical data were materials from Statistics Poland (GUS). In view of the above, all maps and charts which used specific values of particular variables, coming from GUS database, and concerning the local government units and powiats of south-eastern Poland covered by the study, the description of the data source was omitted. In the case of tables or charts drawn up on the basis of data obtained from other GUS databases (regarding other areas) or obtained from other sources (e.g. the National Council of Regional Chambers of Audit), the source of these data was presented.

For the needs of the above research, the analysis of variable interdependencies (Pearson's linear correlation, multiple stepwise regression), zero unitarization method, the multidimensional comparative analysis method, including the taxonomic method (Ward's method), were used.

In addition to analyses carried out on the basis of statistical data for gminas and powiats of south-eastern Poland, the study also presents some statistics and the results of own empirical studies, made on the basis of all gminas and cities with powiat rights in Poland. These analyses concerned a shorter period than studies conducted in the region of south-eastern Poland, i.e. 2010-2017. Research based on the entire population of gminas in Poland allowed us to show some nationwide trends and dependencies, which were a certain complement and reference to the results of research carried out in south-eastern Poland. The main purpose of these analyses was to try to establish a connection between the level and structure of investment expenditure of gminas and cities with powiat rights in Poland and their tax and property income.

As part of this research, an attempt was made to verify the following research hypotheses:

1. high investment expenditure of gminas (per capita) favour the growth of their tax and property income, which are derived from the development of local entrepreneurship;
2. high share of property expenditure carried out in the area of municipal management and environmental protection, transport and housing management is related to the increase in tax and property income of gminas.

To verify the above mentioned hypotheses, statistical methods were used, including the Pearson correlation analysis and the regression function. The source of study materials were data published by the National Council of Regional Chambers of Audit and statistics of the Local Data Bank of Statistics Poland from 2010-2016.

The work consists of five chapters.

The first chapter entitled "Role of local government units in local and regional development" reviews the latest literature on endogenous and exogenous local and regional development conditions, the role of entrepreneurship in regional and local development, and the importance of local government investment in the process of economic and social development.

The second chapter attempts to assess the possibilities and barriers to the development of entrepreneurship in south-eastern Poland compared to other regions of Poland. The comparative analysis employed, among other things, the following measures and indicators: share of main sectors of the economy in gross value added, share of employed persons in the main sectors of the economy, size of GDP per capita, sold production of industry, number of dwellings completed. This chapter also examines the quantity and quality of human capital and various infrastructure components found in south-eastern Poland.

The subject of the third chapter was the assessment of the scale of spatial diversification of entrepreneurship development in south-eastern Poland. An analysis of the dynamics and directions of entrepreneurship development in powiats was conducted here, the structure of enterprises according to sectors of the economy as well as the number of employees were characterized. A separate part is devoted to the assessment of the financial situation of enterprises. The following indicators were used: financial liquidity



ratio, return on sales, return on assets and debt ratio. The level of investment outlays of enterprises and the gross value of fixed assets were also analysed.

In the next chapter of the study, the financial situation of local government units was analysed, with particular emphasis on investment expenditure. The subject of the analysis included: the share of investment expenditure in the total budget expenditure of local governments in individual powiats with the division into the main directions of investment (transport, municipal economy and environmental protection, housing economy).

A vital part of this chapter is devoted to the characteristics of sources of financing investment expenditure and assessment of financial independence of local governments. A separate issue was the analysis of the use of European funds by local governments and the level of indebtedness of local government units.

An important part of the whole work is the fifth chapter, in which the synthetic indicator of entrepreneurship in powiats was analysed, which was then compared with the type of gmina (rural, urban-rural, urban), population density and share of investment expenditure in the total budget expenditure.

## Synteza

Z analizy cech gospodarki województw Polski południowo-wschodniej wynika, że – na tle większości pozostałych województw – poziom rozwoju gospodarczego jest tu relatywnie niski. Świadczy o tym m.in. niższy od ogólnopolskiego wskaźnik PKB per capita, w każdym z trzech województw, a także niższa od przeciętnej dla Polski produkcja sprzedana przemysłu, niska wartość brutto środków trwałych i niskie nakłady inwestycyjne przedsiębiorstw. Widoczne są tu także różnice międzywojewódzkie, bo spośród trzech województw najlepsze wskaźniki są charakterystyczne dla Małopolski, natomiast Podkarpacie i woj. świętokrzyskie plasują się na ogół znacznie niżej w rankingu województw niż Małopolska. Wszystko to wskazuje na potrzebę zdecydowanie szybszego niż dotąd rozwoju gospodarki tych województw, jako warunku zmniejszenia dysproporcji międzyregionalnych. Fundamentalne znaczenie ma tu zatem zdynamizowanie rozwoju przedsiębiorczości.

Do czynników, które potencjalnie powinny stymulować rozwój przedsiębiorczości w trzech badanych województwach można zaliczyć relatywnie wysokie nakłady wewnętrzne przedsiębiorstw na B+R w Małopolsce (2. miejsce w kraju), wysoki odsetek przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych współpracujących w zakresie innowacji i podobny jak w całej Polsce odsetek ludności w wieku produkcyjnym. Z kolei potencjalne bariery to: ujemne saldo migracji w latach 2004-2017 na Podkarpaciu i w woj. świętokrzyskim, niższe od przeciętnych dla Polski dochody gospodarstw domowych i brak pozytywnych zmian w latach 2004-2016, czy wysoki odsetek osób żyjących poniżej granicy ubóstwa, zwłaszcza w województwach podkarpackim i świętokrzyskim.

Czynnikiem wymuszającym rozwój przedsiębiorczości i tworzenie nowych miejsc pracy na Podkarpaciu i w woj. świętokrzyskim jest wysoka – na tle ogólnopolskim – stopa bezrobocia. Jest to szczególnie dotkliwy problem w niektórych powiatach obu województw, charakteryzujących się słabym nasileniem rozwoju przedsiębiorczości.

Na podstawie analizy porównawczej stanu głównych składników infrastruktury technicznej i społecznej województw Polski południowo-wschodniej można stwierdzić, że poziom wyposażenia jest tu na ogół zbliżony do przeciętnego w całej Polsce. Natomiast dość istotne różnice są widoczne między powiatami w każdym z trzech województw, co może mieć wpływ na poziom rozwoju przedsiębiorczości i co znajduje potwierdzenie w dość dużej liczbie powiatów z niską liczbą podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców, a także ze słabymi wynikami finansowymi.

Relatywnie większe zaawansowanie rozwoju przedsiębiorczości jest widoczne w powiatach położonych w środkowej części Polski południowo-wschodniej, tj. pomiędzy stolicami województw. Może to być dowód na silne oddziaływanie dużych ośrodków miejskich (zwłaszcza Krakowa) na proces rozwoju przedsiębiorczości w sąsiednich powiatach.

Infrastruktura jest jednym z wielu instrumentów pośrednich, poprzez które można wspierać rozwój działalności gospodarczej. Jest ona jednak jednym z nielicznych instrumentów tej grupy, które wykorzystują fundusze unijne w ramach prowadzonej przez Unię Europejską polityki spójności czy prowadzonej w kraju polityki regionalnej.

Wobec przewidywanego obniżenia funduszy UE na politykę spójności w kolejnej perspektywie finansowej UE 2021–2027, należy już teraz poszukiwać źródła wzrostu dochodów własnych JST, które służyłyby podtrzymaniu potencjału inwestycyjnego JST, czyli mogłoby zrekompensować ubytek środków zagranicznych. Takim źródłem może być gospodarka lokalna i regionalna, po warunkiem, że jej rozwój przyspieszy, a należne samorządom terytorialnym wpływy podatkowe nie będą „wyciekać” za granicę, czy do szarej strefy.

Dochody własne gmin w Polsce południowo-wschodniej były w całym badanym okresie (2004-2017) znacząco niższe od średniej krajowej dla tej zmiennej. Co istotne, w tym okresie nie następował proces konwergencji dochodowej. Dowodzi to niewielkiego potencjału w zakresie pozyskiwania dochodów własnych, jaki charakteryzował gminy tego regionu, co miało także negatywne konsekwencje dla zdolności gmin do realizacji przedsięwzięć inwestycyjnych.

Analiza rozkładu terytorialnego dochodów własnych per capita wskazuje, na jednoznacznie pozytywny wpływ czynnika aglomeracyjnego jako determinanty dochodów własnych gmin, co można dostrzec w przypadku Krakowa. Gminy sąsiadujące z aglomeracją Krakowską należą do tych, które wykazywały dochody własne na poziomie równym lub wyższym wartości 3 kwartyla (chodzi o dochody gmin agregowane dla całego powiatu). W przypadku Rzeszowa ten efekt aglomeracyjny jest mniejszy, gdyż większość gmin sąsiadujących z tym miastem uzyskiwała dochody własne w przedziale między medianą a kwartylem 3, czyli na poziomie względnie wysokim, ale nie najwyższym. Natomiast zupełnie niewidoczny jest pozytywny efekt aglomeracyjny w przypadku Kielc, gdyż gminy sąsiadujące z tym miastem należały do tych, które uzyskiwały dochody na relatywnie niskim poziomie (poniżej kwartyła 1).

Znacząca absorpcja środków UE w związku z końcem okresu programowania 2004-2006 i później w latach 2007-2013, były największą stymulantą wzrostu wydatków inwestycyjnych gmin i innych rodzajów JST. Z kolei pewne występujące w badanym okresie lata, gdzie dostęp do funduszy UE był bardzo ograniczony (gdzie zakończył się okres absorpcji z poprzednich ram finansowych, a środki z nowych jeszcze nie były dostępne), czego jaskrawym przykładem jest rok 2016, od razu odbijały się znaczącym spadkiem aktywności inwestycyjnej JST. Na pozytywną ocenę finansowania działalności inwestycyjnej ze środków UE i ze źródeł zagranicznych składa się wypadkowa posiadania dochodów własnych i wypełnienia reguł fiskalnych (wydatkowych i w zakresie zadłużania się). JST bez możliwości realizacji dochodów nie byłyby w stanie prowadzić działalności inwestycyjnej. Relacja ta była widoczna „gołym okiem” jeżeli porównamy rozkład terytorialny gmin o największej aktywności inwestycyjnej i gmin o największej samodzielności finansowej.

Gminy charakteryzujące się wysokim zadłużeniem (nominalnym i względnym), należą do dwóch odmiennych grup. Pierwszą tworzą jednostki o wysokiej aktywności inwestycyjnej, która była wspierana kredytami. Są to często miasta na prawach powiatu lub gminy sąsiadujące z dużymi miastami, tworzące ich obszar metropolitalny. Gminy te prowadziły intensywne inwestycje infrastrukturalne, związane m.in. z procesem metropolizacji i suburbanizacji. Do drugiej grupy należą jednostki, których aktywność inwestycyjna była umiarkowana lub niska, ale które charakteryzują się niskim potencjałem dochodowym. Gminy te nie były w stanie akumulować większych funduszy własnych na finansowanie inwestycji i były niejako zmuszone sięgać po kredyty bankowe na ich finansowanie. Nawet relatywnie niewielka skala inwestycji realizowana przez te JST wymagała dużego zadłużania się.

Na podstawie analizy relacji między skalą korzystania przez samorzady z funduszy Unii Europejskiej, a poziomem rozwoju przedsiębiorczości można stwierdzić, że w przypadku dużej grupy jednostek samorządowych wykorzystanie środków europejskich nie było powiązane z rozwojem przedsiębiorczości, co może świadczyć o przeznaczaniu tych środków na finansowanie inwestycji ukierunkowanych na poprawę jakości życia mieszkańców (infrastruktura społeczna), nie mających stymulującego oddziaływania na przedsiębiorczość.

Analiza dokonana na próbie wszystkich gmin w Polsce w krótszym okresie (2010-2017), wykazała istnienie dodatniej współzmienności między aktywnością inwestycyjną gmin, w tym wydatkami inwestycyjnymi na infrastrukturę techniczną, a dochodami podatkowymi i majątkowymi gmin. Nie udało się jednakże ustalić istotnej statystycznie funkcji regresji opisującej tę zależność. Badania prowadzone na próbie gmin Polski południowo-wschodniej, w znacznie dłuższym horyzoncie czasowym (w latach 2004-2017) pozwoliły natomiast na wykazanie statystycznie istotnej zależności pomiędzy aktywnością inwestycyjną gmin a poziomem rozwoju przedsiębiorczości. Badania te pozwalają wysunąć ostrożny wniosek, że inwestycje samorządowe, zwłaszcza o charakterze infrastrukturalnym, sprzyjają rozwojowi przedsiębiorczości, zwykle przekłada się też to na określone korzyści budżetowe dla JST. Należy jednak pamiętać, że łańcuch przyczynowy między wydatkami inwestycyjnymi jednostki samorządu terytorialnego, rozwojem przedsiębiorczości na jej terenie i dochodami własnymi jednostki (z tytułu podatków i opłat lokalnych oraz dochodami majątkowymi) może nie wystąpić lub być bardzo słaby.

Wyniki estymacji modelu regresji dla zmiennej jaką jest syntetyczny wskaźnik przedsiębiorczości dowodzą, że przedsiębiorczość lokalna jest stymulowana dodatkowo przez wydatki inwestycyjne gmin (w przeliczeniu na 1 mieszkańca). Szybsze tempo inwestycji samorządowych również sprzyja rozwojowi przedsiębiorczości lokalnej. Ponadto przedsiębiorczość lepiej rozwija się na obszarze o większej gęstości zaludnienia (a najlepiej na obszarach zurbanizowanych). Wzrostowi przedsiębiorczości sprzyja też większa samodzielność finansowa gmin.

## Executive summary

The analysis of the features of the economy of the voivodships of south-eastern Poland shows that the level of economic development is relatively low here, compared to the majority of other voivodships. This is evidenced by, among other things, GDP per capita lower than the national measure, in each of the three voivodships, and also industrial production sold lower than the average for Poland, low gross value of fixed assets and low investment expenditure of enterprises. Differences between the voivodship are also visible, because Małopolska is characterised by best indicators, while Podkarpacie and Świętokrzyskie Voivodship generally rank much lower in the ranking of voivodships than Małopolska. All this indicates the need for much faster development of the economy of these voivodships than before, as a condition for reducing interregional disparities. It is therefore of fundamental importance to boost the development of entrepreneurship.

Factors that should potentially stimulate the development of entrepreneurship in the three voivodships surveyed include relatively high internal expenditure of enterprises on R&D in Małopolska (2nd place in the country), a high percentage of industrial and service enterprises cooperating in the field of innovation and the percentage of population in working age, which is similar as in Poland. In turn, the potential barriers include: negative net migration in 2004-2017 in Podkarpacie and in Świętokrzyskie Voivodship, household incomes lower than the average for Poland, and no positive changes in 2004-2016, or a high percentage of people living below the poverty line, especially in Podkarpackie and Świętokrzyskie Voivodships.

The factor that forces the development of entrepreneurship and the creation of new jobs in Podkarpacie and Świętokrzyskie Voivodships is the unemployment rate, which is high compared to the national level. This is a particularly acute problem in some powiats of both voivodships, which are characterized by a low level of entrepreneurship development.

On the basis of a comparative analysis of the status of the main components of the technical and social infrastructure of the voivodships of south-eastern Poland, it can be concluded that the level of equipment here is generally similar to the average in Poland. On the other hand, quite significant differences are visible between powiats in each of the three voivodships, which may affect the level of enterprise development and which is confirmed in a fairly large number of powiats with a low number of business entities per 10 thousand residents, as well as poor financial results.

The relatively higher level of entrepreneurship development is observed in powiats located in the central part of south-eastern Poland, i.e. between capitals of voivodships. This may be evidence of the strong impact of large urban centres (especially Kraków) on the development of entrepreneurship in neighbouring counties.

Infrastructure is one of many indirect instruments through which business development can be supported. However, it is one of the few instruments in this group that use EU funds as part of the cohesion policy of the European Union or the regional policy pursued in the country.

In view of the anticipated reduction of EU funds for the cohesion policy in the next EU 2021-2027 financial perspective, it is now necessary to look for a source of increase in JST own revenues, which would support the investment potential of local government units, meaning they could compensate for the loss of foreign funds. Local and regional economy may be such a source, provided that its development accelerates and tax receipts due to local governments will not "leak" abroad or into the grey economy.

Own income of gminas in south-eastern Poland, in the entire examined period (2004-2017), were significantly lower than the national average for this variable. Importantly, no income convergence process was observed in this period. This proves a small potential in the scope of obtaining own revenue, which characterized the gminas of this region, which had also negative consequences for the gminas' ability to implement investment projects.

The analysis of the territorial distribution of own revenue per capita indicates an absolutely positive influence of the agglomeration factor as determinants of own income of gminas, which can be noticed in the case of Kraków. Gminas adjacent to the Kraków agglomeration belong to those that showed their own income at an equal or higher level of the value of the 3rd quartile (it concerns gmina income aggregated for the entire powiat). In the case of Rzeszów, the effect of agglomeration is smaller, as most of the gminas adjacent to this city obtained their own income in the interval between median and quartile 3, i.e. at a relatively high level, but not the highest. On the other hand, the positive effect of agglomeration in the case of Kielce is completely invisible, as the gminas adjacent to this city belonged to those that obtained income at a relatively low level (below quartile 1).

Significant absorption of EU funds in connection with the end of the 2004-2006 programming period and later in the years 2007-2013 was the largest stimulus for the increase of investment expenditure of gminas and other types of JST. On the other hand, some of the years in the examined period with very limited access to EU funds (when the absorption period from the previous financial framework ended and new funds were not yet available), as evidenced by the year 2016, were immediately reflected by significant declining investment activity of local government units. The positive assessment of financing investment activities from EU funds and from foreign sources consists of the resultant of own income and fulfilment of fiscal rules (expenditure and debt). JST without the possibility of income would not be able to conduct investment activities. This relation was visible with the naked eye when we compare the territorial distribution of the gminas with the highest investment activity and the gminas with the highest financial independence.

Gminas characterized by high indebtedness (nominal and relative) belong to two different groups. The first is made up of units with a high investment activity, which was supported by loans. These are often cities with powiat rights or gminas adjacent to large cities, forming their metropolitan area. These gminas carried out intensive infrastructure investments related to the process of metropolisation and suburbanization, among other things. The second group includes entities whose investment activity was moderate or low, but which are characterized by low income potential. These gminas were unable to accumulate larger own funds to finance investments and were somewhat forced to use bank loans to finance them. Even the relatively small scale of investments implemented by these JST required large indebtedness.

Based on the analysis of the relationship between the scale of using European Union funds by local governments and the level of entrepreneurship development, it can be concluded that in the case of a large group of local government units, the use of European funds was not related to the development of entrepreneurship, which may indicate the allocation of funds for investments targeted at improving the quality of life of residents (social infrastructure), which have no stimulating effect on entrepreneurship.

The analysis carried out on a sample of all gminas in Poland in the shorter period (2010-2017) showed the existence of a positive interdependence between the investment activity of gminas, including investment expenditure on technical infrastructure, and tax and property income of gminas. However, it was not possible to determine a statistically significant regression function describing this relationship. Research conducted on a sample of gminas of south-eastern Poland, in a significantly longer time horizon (in 2004-2017) allowed to show a statistically significant relationship between the investment activity of gminas and the level of entrepreneurship development. This research allow us to draw a cautious conclusion that local government investments, especially those of an infrastructural character, support the development of entrepreneurship, and this usually translates into specific budgetary benefits for JST. However, it should be remembered that the causal chain between the investment expenditure of the local government units, the development of entrepreneurship in its area and the unit's own revenues (due to local taxes and charges and property income) may not occur or be very weak.

The results of estimation of the regression model for the variable, which is the synthetic indicator of entrepreneurship, prove that local entrepreneurship is positively stimulated by investment expenditure of gminas (calculated per 1 inhabitant). A faster rate of local government investment also promotes the development of local entrepreneurship. In addition, entrepreneurship develops better in an area with higher population density (and preferably in urbanized areas). The increase in entrepreneurship is also favored by greater financial independence of gminas.

# Rozdział 1

## Chapter 1

### **Rola jednostek samorządu terytorialnego w rozwoju lokalnym i regionalnym**

#### Role of local government units in local and regional development

### **1.1. Endogeniczne i egzogeniczne uwarunkowania rozwoju lokalnego i regionalnego**

#### 1.1. Endogenous and exogenous conditions of local and regional development

Mimo, że problemy rozwoju lokalnego i regionalnego są obecnie dość powszechnie podejmowane w literaturze naukowej, to uzasadnione wydaje się ciągłe i systematyczne badanie tych zagadnień ze względu na szeroki zakres znaczeniowy pojęcia rozwoju, a także na specyficzne jego uwarunkowania w różnych regionach i lokalnych środowiskach. Istotny jest tu również aspekt czasowy, bo zagadnienia, które jeszcze kilka lat temu były oceniane jako fundamentalne z punktu widzenia przebiegu procesów rozwojowych, dziś mogą mieć mniejsze znaczenie, natomiast pojawiają się obecnie nowe problemy, których w przeszłości nie dostrzegano, albo miały znaczenie marginalne. Jako przykład można tu podać procesy migracyjne, które powodują nadmierne wyludnianie się niektórych regionów i lokalnych środowisk, natomiast w przypadku regionów przyjmujących migrantów kumulują się nie tylko problemy natury ekonomicznej, ale także mogą pojawiać się konflikty na tle społecznym i kulturowym. Innym przykładem może być międzyregionalna i wewnątrzregionalna odmienność relacji między gospodarką, a stanem środowiska przyrodniczego. Jeszcze innym przykładem jest poziom wyposażenia lokalnych środowisk w podstawowe składniki infrastruktury, określające jakość życia mieszkańców. Przed kilkunastoma laty różnice wewnątrzregionalne i międzyregionalne były znacznie większe niż obecnie. To oczywiście nie oznacza, że problem poprawy stanu infrastruktury przestał istnieć, ale na pewno nie jest to dziś czynnik, który w decydującym stopniu kształtuje przewagę jednych lokalnych środowisk, czy nawet regionów nad innymi.

Uzasadnione jest w takich okolicznościach pytanie o główne uwarunkowania wyznaczające możliwości rozwoju lokalnego i regionalnego. Zagadnienie to jest z jednej strony istotne z punktu widzenia diagnozowania roli różnych czynników wpływających na kierunki i dynamikę procesów rozwojowych rozumianych jako ciąg przemian ilościowych i jakościowych w sferach: ekonomicznej, społecznej, środowiskowej, czy kulturowej, prowadzących do osiągnięcia ważnych społecznie celów. Z drugiej strony analiza uwarunkowań rozwoju lokalnego i regionalnego może być podstawą do oceny skuteczności i efektywności polityk prowadzonych na poziomie lokalnym i regionalnym, w kontekście stymulowania zmian rozwojowych i zapobiegania zagrożeniom na drodze do osiągania zamierzonych celów. W tym kontekście istotne jest także formułowanie rekomendacji co do przyszłych kierunków takich polityk i roli programów ukierunkowanych na wspieranie różnych aspektów rozwoju lokalnego i regionalnego. Inną ważną kwestią jest tu również badanie relacji między uwarunkowaniami wewnętrznymi i zewnętrznymi, określającymi proces rozwoju [Markowski, Stawarz, 2001, s. 137].

Problemy rozwoju regionalnego są podejmowane w badaniach przedstawicieli różnych dziedzin nauki, co powoduje, że w literaturze funkcjonuje wielość sposobów definiowania tego pojęcia. Z punktu widzenia geografii, region oznacza względnie jednorodną wewnątrznie część przestrzeni, różniącą się od terenów przyległych cechami środowiska geograficzno-przyrodniczego, jak ukształtowanie terenu, jakość gleb, czy rodzaj klimatu. Z kolei w sensie socjologicznym region jest synonimem społecznej zbiorowości, stanowiącej jeden z typów społeczności terytorialnej, której istotą jest rozwinięte poczucie odrębności

i więzi. Jako kryteria delimitacji regionów traktuje się wówczas tożsamość regionalną ludności, stopień jej zintegrowania, czy poczucie odrębności w stosunku do innych obszarów. Należy przy tym dodać, że takie same kryteria są stosowane przy wyodrębnianiu społecznych cech na poziomie lokalnym.

Natomiast z ekonomicznego punktu widzenia region to przede wszystkim obszar o określonej specjalizacji gospodarczej, będącej wynikiem sposobu i kierunków wykorzystania wewnętrznych i zewnętrznych zasobów ekonomicznych. Region ekonomiczny odwzorowuje zatem pewien wyodrębniony z otoczenia wycinek przestrzeni ekonomicznej, który może być trwale zamieszany i zagospodarowany przez określoną społeczność. Na jego terytorium znajduje się pewna liczba podmiotów gospodarczych, które są w zróżnicowany sposób powiązane ze sobą i stanowią ważne elementy regionu. Jedne z nich pełnią funkcje realne, tworząc sferę realną, inne natomiast z mocy prawa realizują funkcje regulacyjne i stanowią sferę regulacji. Do pierwszej z nich należą przede wszystkim przedsiębiorstwa i gospodarstwa domowe, do drugiej natomiast – instytucje państwowe i samorządowe, a także organizacje pozarządowe. Badanie każdej z tych sfer w kontekście rozpoznania elementów składowych i związków przyczynowo skutkowych zachodzących między nimi ma dość duże znaczenie w procesie diagnozowania roli różnych czynników w rozwoju regionów, ale także w projektowaniu optymalnych kierunków wykorzystania zasobów regionów i lokalnych środowisk [Szewczuk i in., 2011, s. 13-18; Stalecki (red.), 2008, s. 79].

Nawiązując jeszcze do różnych cech charakteryzujących regiony, a zwłaszcza określających ich istotę, należy zauważyć podejście Jałowieckiego [1996, s. 41] sugerujące iż, w większości przypadków obszar określany jako region jest sztuczną konstrukcją, tworzoną w celu porządkowania i klasyfikowania rzeczywistości. W praktyce regiony ekonomiczne są utożsamiane z podziałem administracyjnym na województwa, co znajduje uzasadnienie w tym, że władza administracyjna w postaci samorządów województw zarządza instrumentami polityki regionalnej. Oznacza to, że na samorządach tych spoczywa główna odpowiedzialność za rozwój województwa, prowadzenie polityki regionalnej, budowanie strategii rozwoju, czy przestrzennych planów zagospodarowania województw. Z kolei powiaty i gminy utożsamiane są na ogół ze szczeblem lokalnym.

Pojęcie „Rozwój regionalny” jest szeroko definiowane w literaturze, ale w przypadku większości definicji różnice polegają na nieco innym akcentowaniu różnych czynników kształtujących proces rozwoju. Wspólna cecha takiego rozwoju to:

- wzrost konkurencyjności gospodarki w regionach;
- poprawa jakości życia mieszkańców;
- wzrost potencjału gospodarczego w regionach, przyczyniającego się do rozwoju całej gospodarki narodowej.

Kluczową cechą procesu rozwoju są nie tylko zmiany ilościowe, ale przede wszystkim zmiany strukturalne, którym towarzyszy poprawa jakości i efektywności wykorzystania zasobów.

Należy przy tym pamiętać, że ekonomiczny rozwój regionów nie jest celem ostatecznym, a ma to być raczej sposób na osiągnięcie najważniejszego efektu jakim jest poprawa jakości życia mieszkańców. Można zatem przyjąć, że ekonomiczne wyznaczniki rozwoju regionalnego powinny być oceniane przez pryzmat ich roli w procesie rozwoju społecznego, którego efekty są mierzone poziomem jakości życia mieszkańców. W bardziej szczegółowym ujęciu, efekty rozwoju regionalnego przejawiają się:

- wzrostem relatywnego znaczenia regionu, na tle innych regionów;
- poprawą efektywności wykorzystania zasobów endogenicznych, w tym optymalizacją warunków funkcjonowania podmiotów gospodarczych;
- podnoszeniem konkurencyjności gospodarki regionalnej, w tym przez wdrażanie innowacji;
- zmniejszeniem różnic wewnątrzregionalnych [Strahl, 2006, s. 26]

Jednym z podstawowych warunków realizacji celów rozwoju regionalnego i osiągnięcia założonych efektów jest poprawa wykorzystania endogenicznych czynników rozwoju regionalnego, polegająca na:

- zapewnieniu zrównoważonego rozwoju regionu,

- ustaleniu kierunków rozwoju regionu i kontrola jego przebiegu na szczeblu regionalnym;
- budowaniu marki regionu opartej na wykorzystaniu jego tradycji i miejscowych wartości;
- wprowadzeniu modelu wielofunkcyjnego rozwoju opartego na walorach rynkowych i pozarynkowych obszarów wiejskich (dbałość o środowisko przyrodnicze, dziedzictwo kulturowe, zatrudnienie, bezpieczeństwo żywnościowe) [Medeleanu, Ignat, 2014, s. 61-65].

Podkreślanie roli endogenicznych czynników rozwoju regionów jest uzasadnione z kilku powodów:

- wcześniejsze doświadczenia rozwoju regionów w Europie Zachodniej, stymulowanego głównie inwestycjami przemieszczonymi z zewnątrz nie przyniosły efektu w postaci przyspieszenia dynamiki przemian i zmniejszania dysproporcji międzyregionalnych;
- dynamika rozwoju regionów jest mocno powiązana ze skalą i zakresem włączania w proces rozwoju tych czynników, które są specyficzne dla danego regionu, a ich wykorzystanie może dawać przewagę nad innymi regionami;
- rozwój regionów nie jest możliwy bez włączenia w ten proces jak największej liczby ich mieszkańców, którzy tworzą najważniejszy potencjał rozwojowy i których wiedza i umiejętności mają szczególną wartość, niemożliwą do transferowania z innych regionów [Barro, Sala-Martin, 2004; Mardsen, 2003; Todtling, 2011].

Trzeba jeszcze zwrócić uwagę na bardzo szeroki zakres znaczeniowy rozwoju regionalnego, opartego o czynniki endogeniczne, bo mieszczą się tu wszystkie najważniejsze kierunki zmian, jak poprawa konkurencyjności gospodarki i jakości życia mieszkańców przez optymalne wykorzystanie regionalnych i lokalnych zasobów, a także wypełnianie warunków zrównoważonego rozwoju.

Z punktu widzenia badań naukowych, a także polityki rozwoju regionalnego istotne znaczenie mają relacje między regionami i jego kierunkami rozwoju, a środowiskiem lokalnym. Jak zauważa Sztando [2017a], kategorie rozwoju lokalnego należy postrzegać na dwa sposoby. Pierwszy polega na podkreśleniu długookresowego, wieloczynnikowego i samopodtrzymującego się procesu przekształceń struktur lokalnych i powiązań między nimi oraz z ich otoczeniem, w interesie społeczności lokalnej.

Tak rozumiany rozwój ma być oparty przede wszystkim na mobilizacji endogenicznych czynników rozwoju. Celem tak rozumianego rozwoju lokalnego jest – podobnie jak w przypadku rozwoju regionalnego – wzrost jakości życia mieszkańców. Cele szczegółowe odnoszą się natomiast do zaspokojenia tych potrzeb społeczności lokalnej, których poziom zaspokojenia przesądza o jakości życia. Mieszczą się tu m.in.:

- wysoki i zgodny z oczekiwaniami społeczności lokalnej potencjał rynku pracy;
- silna, zrównoważona i zgodna z preferencjami społeczności lokalnej gospodarka;
- stabilna, materialna zamożność społeczności lokalnej;
- witalność i bioróżnorodność ekosystemów;
- bezpieczeństwo we wszystkich jego wymiarach;
- fizyczne i psychiczne zdrowie społeczności lokalnej;
- wysoka jakość i dostępność technicznych usług infrastrukturalnych;
- korzystne, prywatne, społeczne i zawodowe warunki rozwoju osobistego;
- zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych społeczności lokalnej;
- ład i estetyka przestrzenna;
- wielowymiarowa integracja społeczna;
- upowszechnianie uniwersalnych wartości humanitarnych, demokratycznych i innych, niematerialnych, społecznych wartości lokalnych [Sztando, 2017a, s. 28-29].

Cele tak rozumianego rozwoju lokalnego są skoncentrowane przede wszystkim na zaspokajaniu potrzeb mieszkańców lokalnych społeczności i nie uwzględniają kontekstu, tj. znaczenia realizacji tych celów dla innych lokalnych, czy regionalnych społeczności.



Ważne wydaje się zatem uwzględnianie w badaniach naukowych (a także w polityce rozwoju lokalnego i regionalnego) innego podejścia, traktującego rozwój lokalny w perspektywie jego oddziaływania na szerokie otoczenie. Dokładniej precyzując problem, chodzi o to, aby przemiany rozwojowe zachodzące w lokalnym środowisku pozytywnie wpływały na regionalne i ponadregionalne procesy rozwoju [Sztando, 2017b, s. 52-54]

Podsumowując, należy zauważyć, że cele i kierunki rozwoju regionalnego oraz lokalnego są bardzo podobne, a ich realizacja jest warunkowana optymalnym wykorzystaniem endogenicznych czynników charakteryzujących region, czy lokalne środowisko. Ponadto rozwój regionu jest ściśle powiązany z przemianami zachodzącymi na szczeblu lokalnym, przy czym ocena efektów rozwoju lokalnego powinna być oparta na identyfikacji kierunków i zakresu oddziaływania procesów rozwojowych na szczeblu lokalnym na przemiany zachodzące w szerokim otoczeniu gospodarczym i społecznym.

Efektywność wykorzystania endogenicznych czynników rozwoju lokalnego i regionalnego jest w dużym stopniu uzależniona od skuteczności instrumentów polityki realizowanej przez instytucje na poziomie lokalnym i regionalnym. Najważniejszą instytucją szczebla lokalnego jest w tym przypadku samorząd gminy, natomiast za politykę regionalną odpowiedzialny jest przede wszystkim samorząd województwa. Polityka rozwoju lokalnego jest kategorią ogólną w skład której wchodzi różne polityki szczegółowe.

Można je przyporządkować poszczególnym rodzajom zadań realizowanych przez samorząd lokalny. Należą tu zatem takie kategorie polityk jak: budżetowa, fiskalna, inwestycyjna, przestrzenna, edukacyjna, zdrowotna, ekologiczna, turystyczna, społeczna i inne. Podstawowym warunkiem skutecznej realizacji polityki rozwoju lokalnego jest podporządkowanie polityk szczegółowych (zadaniowych) głównym celom rozwoju lokalnego. Oznacza to, że w różnych lokalnych środowiskach znaczenie poszczególnych polityk może być zróżnicowane w zależności od potrzeb związanych z poprawą jakości życia mieszkańców, czy rozwojem przedsiębiorczości, albo kształtowaniem prorozwojowych procesów demograficznych. Drugi ważny warunek to realizowanie każdej z polityk przy angażowaniu endogenicznych czynników rozwoju lokalnego w taki sposób aby jak najlepiej wykorzystać wewnętrzny potencjał lokalnych środowisk, którego przykładem mogą być walory środowiska przyrodniczego, specjalne kwalifikacje mieszkańców, czy wypracowane przez dziesięciolecia tradycyjne kierunki działalności gospodarczej, przesądzające o specyfice danego środowiska lokalnego na tle innych.

Efekty polityki lokalnej zależą jednak nie tylko od aktywności władz lokalnych, ale także od skali wsparcia ze strony instytucji odpowiedzialnych za ponadlokalną politykę rozwoju lokalnego, która jest definiowana jako działanie władz ponadlokalnych na rzecz rozwoju lokalnych środowisk, zgodnie z wolą mieszkańców, ale przy uwzględnieniu także perspektywy ponadlokalnej. Sztando [2017a, s. 38] wyodrębnia trzy rodzaje polityk ponadlokalnych:

- regionalną politykę rozwoju lokalnego;
- państwową politykę rozwoju lokalnego,
- ponadpaństwową (transgraniczną, międzynarodową) polityką rozwoju lokalnego.

Największe możliwości oddziaływania na lokalne środowisko ma państwowa polityka rozwoju lokalnego, bo instytucje państwa mają do dyspozycji najszerszy zakres instrumentów kreowania takiej polityki, a ponadto władza państwowa ma najsilniejsze umocowanie do tworzenia i realizacji takiej polityki. Rola państwa polega tu na tworzeniu warunków umożliwiających i wspierających rozwój lokalny, a niekiedy także na inicjowaniu i dynamizowaniu procesów rozwojowych na poziomie lokalnym. Wśród głównych warunków, za których spełnienie jest odpowiedzialne państwo Sztando wymienia:

- ustrojowe, w tym decentralizację władzy przez budowę systemu jednostek samorządu terytorialnego z oddolnie wybieranymi i ocenianymi władzami o chronionej autonomii, pluralizm i poszanowanie praw mniejszości;
- organizacyjne, polegające m.in. na decentralizacji zadań publicznych i metod ich wykonywania;
- prawne, np. określanie granic zachowań społeczno-gospodarczych, których przekroczenie oznacza zachwianie równowagi rozwoju;
- finansowe, zapewniające decentralizację finansów publicznych i ich usamorządowienia wspieranie kreatorów prorozwojowych przedsięwzięć, sprawowanie nadzoru nad gospodarką finansową;

- infrastrukturalne, w tym przede wszystkim budowa i utrzymanie ponadlokalnej infrastruktury technicznej i społecznej oraz zapewnienie powszechnego dostępu do niej;
- innowacyjne, w tym zapewnienie dostępu do informacji niezbędnych do prowadzenia lokalnej polityki rozwoju i dyspersję innowacyjnych i sprawdzonych wzorców postępowania;
- edukacyjne, upowszechniające wiedzę o paradygmacie rozwoju lokalnego, tworzące system kształtowania kadr administracji samorządowej i wspierające organizację publicznych systemów edukacji powszechnej [Sztando, 2017a, s. 39].

Szeroki zakres zadań należących do państwa, a ukierunkowanych na wspieranie rozwoju lokalnego świadczy o bardzo ważnej roli instytucji państwowych w inicjowaniu i wspieraniu przemian na szczeblu lokalnym. Realizacja tych zadań jest tu głównym warunkiem włączenia lokalnych środowisk w proces rozwoju wykraczający poza granice lokalności i wpisujący się w ten sposób w rozwój o zasięgu ogólnokrajowym czy nawet globalnym.

Ważnym uzupełnieniem państwowej polityki rozwoju lokalnego jest polityka ponadpaństwowa (międzynarodowa), prowadzona przez instytucje działające w skali międzynarodowej. Polega ona na wspieraniu procesów rozwoju lokalnego w wybranych państwach, w tym przede wszystkim ich transformacji w procesy ponadlokalne.

W przypadku Unii Europejskiej można dostrzegać coraz większe znaczenie takiej polityki, przejawiające się w tworzeniu prawnych, finansowych i instytucjonalnych powiązań między podmiotami działającymi na rzecz rozwoju lokalnego. Jako dobry przykład można tu podać polityki wobec obszarów wiejskich, które w każdym państwie członkowskim UE są wspierane specjalnymi funduszami w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Ważny dokument w tej sprawie został przygotowany przez uczestników Europejskiej Konferencji w Sprawie Rozwoju Obszarów Wiejskich Cork 2.0, zorganizowanej pod patronatem Komisji Europejskiej. W deklaracji zatytułowanej „Lepsze życie na obszarach wiejskich” podkreślono kluczową rolę obszarów i społeczności wiejskich we wdrażaniu celów zrównoważonego rozwoju Organizacji Narodów Zjednoczonych. Zwrócono także uwagę na gospodarczą, środowiskową i społeczną różnorodność obszarów wiejskich w Europie, które są miejscem zamieszkania dla ponad połowy mieszkańców UE oraz na rolę tych obszarów w zachowaniu walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego. Uczestnicy konferencji wyrazili także przekonanie, że wzrost gospodarczy i zrównoważony rozwój nie wykluczają się wzajemnie i mogą być wspierane przez innowacje dotyczące technologii, praktyk, procesów, kwestii społecznych i organizacyjnych, opierające się na badaniach lub na interaktywnym podejściu oddolnym. Podkreślono, że istotnym problemem jest wyludnianie się obszarów wiejskich i odpływ młodzieży, a przeciwdziałanie tym tendencjom wymaga zapewnienia, aby obszary wiejskie pozostawały atrakcyjnym miejscem do życia i pracy poprzez zwiększony dostęp do usług oraz wspieranie przedsiębiorczości w tradycyjnych dziedzinach związanych z wsią, jak również w nowych sektorach gospodarki.

Biorąc pod uwagę gospodarcze, społeczne i środowiskowe znaczenie obszarów wiejskich, a także uwzględniając istotne problemy ich rozwoju wskazano kierunki prowadzenia polityki wobec tych obszarów w Unii Europejskiej. Należą do nich:

1. promowanie dobrobytu na obszarach wiejskich, przy wykorzystaniu ich potencjału w zakresie tworzenia innowacyjnych, planistycznych i zrównoważonych rozwiązań obecnych i przyszłych wyzwań społecznych, takich jak dobrobyt gospodarczy, bezpieczeństwo żywnościowe, zmiana klimatu, zarządzanie zasobami, włączenie społeczne i integracja migrantów. Politykę rozwoju obszarów wiejskich i politykę rolną należy kształtować w oparciu o tożsamość i dynamizm obszarów wiejskich poprzez wdrożenie zintegrowanych strategii i podejść wielosektorowych. Powinny one propagować dywersyfikację oraz wspierać przedsiębiorczość, inwestycje, innowacje i zatrudnienie. Polityki te powinny zwiększać zrównoważony charakter obszarów wiejskich, w tym włączenie społeczne i rozwój lokalny.
2. wzmocnienie łańcuchów wartości na obszarach wiejskich, tworzących nowe możliwości biznesowe dla rolnictwa, leśnictwa i przedsiębiorstw na obszarach wiejskich, związane z gospodarką o obiegu zamkniętym oraz gospodarką zieloną i wolną od paliw kopalnych. Polityka w tej sferze powinna także

uwzględniać rosnące oczekiwania konsumentów dotyczące jakości produktów i procesów produkcji, a także zaspokajać popyt na żywność o wysokich walorach jakościowych.

3. inwestowanie w rentowność i żywotność obszarów wiejskich wspierające konkurencyjne i zróżnicowane rolnictwo i gospodarkę wiejską. Szczególną uwagę należy zwrócić na cyfryzację na obszarach wiejskich i wzmocnienie powiązań między obszarami wiejskimi i miejskimi oraz wzajemne dostosowywanie zrównoważonego rozwoju tych obszarów.
4. ochrona środowiska na obszarach wiejskich przez wykorzystanie takich instrumentów polityki, które zachęcają do dostarczania środowiskowych dóbr publicznych i zachowania europejskiego dziedzictwa naturalnego i kulturowego. Dziedzictwo to obejmuje bardzo zróżnicowane siedliska dzięki fauny i flory oraz walory krajobrazowe, które w dużym stopniu zależą od systemów rolnictwa i leśnictwa. Środki wynagradzania za dostarczanie środowiskowych dóbr i usług publicznych powinny odzwierciedlać różnorodność warunków lokalnych.
5. zarządzanie zasobami naturalnymi – ma być odpowiedzią na zwiększoną presję na zasoby naturalne, wynikającą z rosnącego zapotrzebowania na żywność. Konieczne jest tu zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi takimi jak woda i gleba oraz bioróżnorodność, które są także środkami produkcji rolniczej i leśnej. Ważne jest tu także zrównoważone wykorzystanie roślinnych i zwierzęcych zasobów genetycznych oraz rozwijanie i upowszechnianie innowacyjnych rozwiązań umożliwiających zwiększanie produkcji rolniczej przy niższych nakładach i zagwarantowaniu dostępności zasobów naturalnych dla przyszłych pokoleń.
6. wspieranie działań w dziedzinie klimatu – w tym m.in. wspieranie zarządzania substancjami odżywczymi i chowem zwierząt gospodarskich, ukierunkowanego na wdrażanie skutecznych metod pochłaniania dwutlenku węgla. Polityka w tym zakresie ma także wspierać rozwój potencjału obszarów wiejskich związanego z wytwarzaniem zrównoważonej energii ze źródeł odnawialnych.
7. zwiększanie wiedzy i innowacji – przez ukierunkowanie polityki na innowacje społeczne, uczenie się, kształcenie, doradztwo i szkolenia zawodowe, dające mieszkańcom wsi możliwość uczestniczenia w gospodarce opartej na wiedzy. Działaniom tym powinno towarzyszyć wzmocnienie wzajemnej wymiany, tworzenie sieci współpracy wśród rolników i przedsiębiorców na obszarach wiejskich.
8. ulepszenie zarządzania na obszarach wiejskich – oznaczające zwiększenie skuteczności działania władz lokalnych i regionalnych oraz grup działających w lokalnych społecznościach. Bazując na programie LEADER i europejskim partnerstwie innowacyjnym (EPI) na rzecz rolnictwa, należy rozwijać inicjatywy oddolne i zarządzanie lokalne, aby wykorzystać potencjał obszarów wiejskich. Polityka rozwoju obszarów wiejskich i polityka rolna muszą współgrać ze strategiami krajowymi i regionalnymi oraz współdziałać na zasadzie komplementarności i spójności z innymi obszarami.
9. zwiększanie skuteczności realizacji polityki i jej uproszczenie – elastyczność kształtowania i realizacji polityki rozwoju obszarów wiejskich oraz jej lepsze ukierunkowanie nie mogą prowadzić do nowych obciążeń administracyjnych beneficjentów i administracji. Kwestią priorytetową jest przywrócenie i zwiększenie zaufania zainteresowanych stron oraz wzmocnienie zasady pomocniczości i proporcjonalności w ramach zarządzania funduszami i w powiązanych z nimi systemach kontroli.
10. poprawa skuteczności i rozliczalności – wsparcie publiczne dla rolnictwa i obszarów wiejskich musi podlegać wiarygodnemu systemowi monitorowania i oceny, obejmującemu wykaz korzyści z działań wspieranych środkami publicznymi i wydatków z tym związanych, a także zgodność realizacji polityki w stosunku do jej celów. Działania w tym zakresie powinny uwzględniać, większą niż dotąd, rolę zainteresowanych stron w ocenie skuteczności polityki. Ważne jest także spełnianie oczekiwań ogółu mieszkańców (podatników), co do informacji o skuteczności polityki [Cork 2.0. Deklaracja „Lepsze życie na obszarach wiejskich, 2016].

Z charakterystyki głównych kierunków polityki wobec obszarów wiejskich, proponowanych w Deklaracji Cork 2.0, wynika potrzeba zintensyfikowania działań służących dynamizowaniu zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa. Może to z jednej strony świadczyć o dalece niewystarczających dotychczasowych efektach wdrażania zasad zrównoważonego rozwoju i wynikającej stąd potrzeby bardziej precyzyjnego ukierunkowania instrumentów polityki na wspieraniu tych działań, które są prowadzone od dłuższego czasu, ale ich efekty są zbyt małe w stosunku do oczekiwań i potrzeb zgłoszonych przez społeczeństwo europejskie. Dlatego wśród proponowanych po 2020 roku kierunków polityki wobec obszarów wiejskich

i rolnictwa są postulaty dotyczące bardziej zintegrowanego podejścia do wspierania procesów rozwojowych przez budowę i umacnianie powiązań integracyjnych w ramach łańcucha żywnościowego, a także między rolnictwem i pozarolniczymi segmentami gospodarki wiejskiej. Są to zatem propozycje, które podkreślają potrzebę systemowego podejścia do problemu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Można by te propozycje traktować jako motywowanie wszystkich „aktorów” uczestniczących w realizacji zasad zrównoważonego rozwoju do większego zaangażowania w ten proces w każdej z jego sfer. Z drugiej strony Deklaracja wskazuje na potrzebę nowych działań, które dotąd były zbyt słabo widoczne na obszarach wiejskich, a których podjęcie jest konieczne dla zapewnienia trwałego rozwoju wsi w długiej perspektywie. Chodzi tu zwłaszcza o rolę innowacji w procesie przekształceń strukturalnych gospodarki wiejskiej, w tym nowe rozwiązania, które pozwolą poprawić dbałość o zasoby środowiska przyrodniczego i jednocześnie będą wspierać wzrost gospodarczy. W związku z tym, że wdrażanie innowacji prawie zawsze wiąże się ze zwiększonymi kosztami (technologia, edukacja, badania naukowe), potrzebne będą skuteczne instrumenty polityki wobec obszarów wiejskich, umożliwiające szeroki transfer innowacji do rolnictwa i pozarolniczych sektorów gospodarki. Inny nowo proponowany kierunek polityki w ramach inwestowania w żywotność obszarów wiejskich to wspieranie działań wzmacniających powiązania między obszarami wiejskimi i miejskimi i dostosowujących zrównoważony rozwój wsi i miast. Jest to ważny sygnał akcentujący potrzebę większej otwartości na problemy wsi i miast w procesie realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju. Oznacza to, że programowanie i wdrażanie któregokolwiek z aspektów zrównoważonego rozwoju wsi nie może pogarszać warunków realizacji takiego samego procesu w miastach i odwrotnie – zrównoważony rozwój miast powinien się przyczyniać do osiągnięcia lepszych efektów zrównoważenia na wsi. Takie podejście podkreśla także, że zrównoważony rozwój nie może się zamykać do wybranego terytorium, czy sektora gospodarki, bo jego priorytety mogą być osiągnięte tylko wtedy, gdy będzie on miał wymiar wychodzący poza poziom lokalny, czy regionalny. Osiągnięcie takiego efektu wymaga tworzenia sieci wzajemnych powiązań między różnymi sferami gospodarki na wsi i w miastach, a także między instytucjami i samymi mieszkańcami. Stąd potrzeba wsparcia instrumentami polityki inicjatyw służących tworzeniu tego typu relacji.

Jak wspomniano wcześniej, polityka rozwoju obszarów wiejskich ma w Unii Europejskiej wymiar krajowy, co oznacza, że każde państwo realizuje takie jej kierunki, które są zgodne z ogólnymi założeniami przyjętymi na szczeblu Wspólnoty, ale szczegółowe kierunki są specyficzne dla każdego z państw i uwzględniają najważniejsze krajowe problemy obszarów wiejskich. W Polsce najważniejszym dokumentem wyznaczającym takie kierunki jest „Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybnictwa na lata 2012-2020” [2012]. W Strategii przyjęto jako cel główny poprawę jakości życia na obszarach wiejskich oraz efektywne wykorzystanie ich zasobów i potencjałów, w tym rolnictwa i rybołówstwa, dla zrównoważonego rozwoju kraju. Przyjęto także pięć celów szczegółowych rozpisanych na priorytety, w ramach których z kolei wyodrębniono kierunki interwencji.

Jednym z celów szczegółowych jest wzrost jakości kapitału ludzkiego, społecznego, zatrudnienia i przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. W jego zakres wchodzi cztery priorytety:

1. podnoszenie umiejętności, poziomu wykształcenia oraz wzrost mobilności zawodowej mieszkańców obszarów wiejskich. Priorytet ten ma być realizowany przez poprawę jakości i dostępności do edukacji, podnoszenie umiejętności związanych z wykorzystaniem technologii ICT i prowadzenia działalności gospodarczej, a także przez uczenie się przez całe życie ułatwiające zmianę zawodu lub doskonalenie zawodowe.
2. zwiększenie zatrudnienia mieszkańców obszarów wiejskich bez konieczności zmiany ich miejsca zamieszkania. Realizacji tego priorytetu mają służyć: poprawa wahadłowej mobilności na rynku pracy i elastyczne formy zatrudnienia, zwiększenie dostępu do usług opieki nad dzieckiem oraz aktywizacja lokalnych rynków pracy z uwzględnieniem małych miast.
3. rozwój przedsiębiorczości i pozarolniczych miejsc pracy z wykorzystaniem potencjału endogenicznego obszarów wiejskich. Główne działania prowadzące do realizacji tego zadania to wspieranie tworzenia miejsc pracy poza rolnictwem, a także w działalności gospodarczej towarzyszącej prowadzeniu gospodarstw rolnych oraz zwiększanie dostępu do kapitału zewnętrznego niezbędnego do rozwoju przedsiębiorczości.

4. zapobieganie i ograniczanie wykluczenia społecznego oraz aktywizacja mieszkańców obszarów wiejskich. Instrumenty polityki są w przypadku tego priorytetu ukierunkowane na rozwój i promocję ekonomii społecznej, wzmacnianie i rozwój kapitału społecznego oraz na promocję i rozwój usług opiekuńczych nad osobami starszymi i niepełnosprawnymi [Czudec, Miś, Zając, 2018, s. 30-34].
5. włączenie lokalnych procesów rozwojowych w kierunku rozwoju o cechach ponadlokalnych wymaga ponadto aktywnej polityki na poziomie regionalnym. Jej cele są podobne jak polityki państwowej i ponadpaństwowej, ale jej szczególna rola polega na partnerskim współdziałaniu instytucji regionalnych z władzami lokalnymi na rzecz rozwoju lokalnego. W Polsce takie współdziałanie jest w praktyce realizowane między samorządami województw a samorządami gmin i powiatów. Instrumenty polityki regionalnej stosowane przez samorzady województw (wspierane w znacznym stopniu instrumentami polityki ponadpaństwowej i państwowej) są w znacznym stopniu ukierunkowane na wspieranie rozwoju samorządów gmin, ale w powiązaniu z realizacją strategicznych celów rozwoju regionów. W ten sposób – przy zachowaniu autonomii władz lokalnych – samorzady województw mają możliwość wpływania na przekształcenia kierunków i skali rozwoju lokalnego w ponadlokalny. Przestrzeganie zasady partnerskiego współdziałania tworzy ponadto dobre warunki dla optymalnego wykorzystania wewnętrznego potencjału rozwojowego lokalnych środowisk i włączenie lokalnych endogenicznych czynników rozwoju w proces rozwojowy o charakterze ponadlokalnym.

## 1.2. Rola przedsiębiorczości w rozwoju lokalnym i regionalnym

### 1.2. Role of entrepreneurship in local and regional development

Spośród różnych czynników wpływających na kierunki i dynamikę rozwoju lokalnego i regionalnego podstawowe znaczenie ma ta ich grupa, która wyznacza możliwości rozwoju przedsiębiorczości. Szczególna rola przedsiębiorczości wynika tu ze ścisłego jej związku z konkurencyjnością lokalnego środowiska i regionu, której poprawa zależy m.in. od kondycji ekonomicznej przedsiębiorstw, możliwości powstawania nowych podmiotów gospodarczych, poprawy wykorzystania kapitału ludzkiego przez tworzenie nowych miejsc pracy, czy skłonności do wdrażania przez przedsiębiorstwa innowacyjnych rozwiązań. Z kolei szczególnym warunkiem rozwoju przedsiębiorczości lokalnej i regionalnej jest aktywne wsparcie ze strony otoczenia instytucjonalnego, odpowiedzialnego za formułowanie i realizację polityki rozwoju na szczeblu lokalnym i regionalnym. W wymiarze realnym rozwój przedsiębiorczości pozostaje w bezpośrednim związku z tworzeniem nowych miejsc pracy, co z kolei pozytywnie oddziałuje na poziom dochodów gospodarstw domowych, zwiększa także dochody jednostek samorządu terytorialnego z tytułu podatków płaconych przez mieszkańców i przedsiębiorstwa. W rezultacie zwiększa się popyt na dobra konsumpcyjne, co zachęca do dalszego rozwoju przedsiębiorstw, zaś w przypadku instytucji samorządowych oznacza większe możliwości realizacji zadań służących poprawie warunków prowadzenia działalności gospodarczej [Jędrzejewski, 2015, s. 49-56].

Dotychczasowe badania wskazują na występowanie dość ścisłego związku między przedsiębiorczością a rozwojem lokalnym i regionalnym. Istotną rolę mają tu zwłaszcza podmioty z sektora mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw.

Wśród najważniejszych korzyści dla rozwoju lokalnego wymienia się:

- efekt produkcyjny, przejawiający się w poprawie zaspokajania potrzeb konsumentów, przy relatywnie niskich kosztach ich zaspokojenia, ze względu na dużą konkurencję między przedsiębiorstwami;
- poprawę wykorzystania zasobów kapitału ludzkiego w wyniku tworzenia nowych miejsc pracy;
- zwiększenie innowacyjności gospodarki w wyniku presji na przedsiębiorstwa wymuszającej poprawę konkurencyjności;
- łagodzenie skutków wahań koniunkturalnych i zapewnienie równomiernego rozwoju lokalnych środowisk i regionów w przypadku znacznego strukturalnego i branżowego zróżnicowania gospodarki;
- tworzenie popytu na lokalne zasoby i usługi;
- podnoszenie standardu życia mieszkańców w wyniku szerokiej oferty rynkowej [Sawicka, 2000, s. 25-26; Szot-Gabryś, 2008, s. 34-43, Strużycki, 2006, s. 52-54].

Na możliwości rozwoju przedsiębiorczości w lokalnym i regionalnym środowisku w dużym stopniu wpływają czynniki lokalizacyjne. W literaturze funkcjonuje rozróżnienie lokalizacji ogólnej i szczegółowej. Pierwsza z nich jest określana przez położenie geograficzne i system komunikacyjny, druga natomiast odnosi się do ukształtowania terenu, cech klimatu, zasobów wodnych, czy występowania zasobów naturalnych [Słodczyk, 2003, s. 19].

Do czynników sprzyjających lokalizacji działalności gospodarczej należą:

- dostępność komunikacyjna i telekomunikacyjna;
- podaż wysoko wykwalifikowanych zasobów kapitału ludzkiego o różnorodnym profilu zawodowym;
- dobrze rozwinięta infrastruktura techniczna, w tym sieć transportowa;
- łatwa dostępność zasobów ziemi;
- ulgi i odroczenia podatkowe;
- sprzyjający klimat inwestycyjny tworzony przez samorząd gminy i mieszkańców;
- otwartość władz samorządowych na współpracę w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego;
- bliskość uczelni wyższych i instytucji naukowo-badawczych;
- chłonność lokalnego rynku i dostępność bazy surowcowej;
- dobra jakość środowiska przyrodniczego;
- oferta kulturalna i wypoczynkowa;
- dostępność do zasobów mieszkaniowych [Chudak, 2009, s. 214-217, Brdulak i in., 2014, s. 2254-2259].

Dogodna lokalizacja przedsiębiorstwa może być głównym czynnikiem dającym przewagę konkurencyjną, co może wynikać z dostępu do czynników produkcji, rynków zbytu, czy pozytywnego oddziaływania otoczenia instytucjonalnego (wsparcie przy uruchamianiu działalności gospodarczej, sprzyjająca przedsiębiorczości polityka fiskalna, w tym prowadzona przez samorząd terytorialny). Jak jednak wskazują wyniki badań, znaczenie czynników lokalizacyjnych jest zależne od specyfiki prowadzonej działalności gospodarczej [Szymańska, Płaziak, 2014, s. 71-82].

Na ważną rolę instytucji samorządowych przy podejmowaniu przez przedsiębiorców decyzji lokalizacyjnych wskazują badania przeprowadzone przez Fliegera [2013, s. 212-214] z których wynika, że w opinii przedsiębiorców prowadzących działalność produkcyjną, największą barierą jest uboga oferta infrastrukturalna. Natomiast w przypadku przedsiębiorstw usługowych barierą lokalizacyjną jest brak profesjonalnej informacji ze strony urzędu gminy. Ponadto wśród czynników decydujących o lokalizacji działalności gospodarczej przedsiębiorcy wymieniali zakres dofinansowania działalności środkami zewnętrznymi, wysokość opłat lokalnych oraz profesjonalizm i elastyczny sposób funkcjonowania urzędów gmin.

Charakteryzując rolę przedsiębiorczości w rozwoju lokalnym i regionalnym większość badaczy koncentruje uwagę na podmiotach gospodarczych należących do prywatnych właścicieli i zorganizowanych w formie podmiotów osób fizycznych lub spółek. Tymczasem istotny wkład w dynamizowaniu procesów rozwojowych na szczeblu lokalnym, czy regionalnym mogą mieć przedsiębiorstwa społeczne (podmioty ekonomii społecznej) działające w formie spółdzielni, stowarzyszeń czy fundacji i angażujące ludność lokalną. Ich działalność pozwala zmniejszyć skutki wykluczenia społecznego i tworzy społeczną wartość dodaną, łącząc w sobie cele ekonomiczne i społeczne. Nadrzędnym celem w takich przypadkach nie jest maksymalizacja zysku, ale działania na rzecz ludzi, którzy nie są w stanie samodzielnie poradzić sobie na rynku pracy [Kiesielińska, 2017, s. 93-105].

Główne czynniki wpływające na lokalną przedsiębiorczość są kształtowane (w większym lub mniejszym stopniu) przez politykę rozwoju, prowadzoną przez władze samorządowe, w tym kontekście, B. Filipiak i M. Kogut-Jaworska zaproponowały różne modele wspierania przez gminy rozwoju gospodarczego.

1. Model radykalnego interwencjonizmu samorządowego, oparty na szerokim stosowaniu przez samorząd instrumentów polityki dochodowej (niskie stawki podatków i opłat lokalnych, ulgi w podatkach i opłatach, korzystne dla przedsiębiorców warunki użytkowania składników mienia komunalnego i wy-

datkowej (inwestycje infrastrukturalne, poręczenia, wsparcie instytucji działających na rzecz rozwoju gospodarczego). Wdrażanie takiego modelu może zwiększać ryzyko nadmiernego zadłużenia, a ponadto oznacza daleko posuniętą ingerencję w reguły rynkowe.

2. Model ograniczonego interwencjonizmu, w niewielkim stopniu obciążający budżet samorządu i nie powodujący zniekształceń mechanizmu rynkowego, ale nie tworząc też rozbudowanych zachęt motywujących do prowadzenia działalności gospodarczej.
3. Modele zorientowane na oczekiwaniach przedsiębiorców:
  - model rozwoju ekstensywnego, polegający na kształtowaniu warunków do pełnego wykorzystania potencjału rozwojowego sektora MSP i poprawy jego konkurencyjności. Koncepcja tego modelu zakłada zaangażowanie w inicjatywy i przedsięwzięcia lokalne nie tylko przedstawicieli samorządu, ale także mieszkańców i organizacji społecznych;
  - model rozwoju intensywnego, oparty na dynamizowaniu przemian gospodarczych przy wykorzystaniu nowych technologii i innowacyjnych rozwiązań oferowanych przez instytucje lokalne i inwestorów zewnętrznych. Współdziałanie sektora publicznego i prywatnego w tym modelu pozwala na lepsze rozpoznanie specyficznych problemów lokalnego środowiska, pozwala realizować wspólne przedsięwzięcia inwestycyjne i ułatwia uzyskanie społecznego poparcia dla przyjętej przez władze samorządowe koncepcji rozwoju gospodarczego.
4. Model dualny, łączący najbardziej pożądane elementy z punktu widzenia rozwoju przedsiębiorczości. Działania podejmowane w ramach tego modelu mają charakter kompleksowy i pozwalają na jednoczesne zaspokojenie potrzeb społecznych i gospodarczych [Filipiak, Kogut-Jaworska, 2009, s. 193-202].

### 1.3. Znaczenie inwestycji jednostek samorządu terytorialnego w procesie rozwoju gospodarczego i społecznego

#### 1.3. The importance of investments of local government units in the process of economic and social development

Realizacja inwestycji przez jednostki samorządu terytorialnego (JST) należy do najważniejszych ich zadań publicznych, gdyż zaspokajają podstawowe potrzeby lokalnych wspólnot samorządowych i przyczynia się do ich rozwoju. W szczególności chodzi o inwestycje w zakresie infrastruktury technicznej i społecznej, które umożliwiają realizowanie usług publicznych na odpowiednim poziomie. Należy przy tym podkreślić, że potrzeby społeczne w tym zakresie nieustannie rosną, co jest pochodną różnych procesów, takich jak: postęp techniczny, urbanizacja, zmiany struktur demograficznych, rosnące oczekiwania mieszkańców w zakresie dostępu do usług publicznych i ich jakości itd. [Kata, 2018, s. 5]. Problematyka inwestycji realizowanych przez podmioty publiczne, jakimi są JST, wymaga uwzględnienia specyfiki ich działalności, charakteru i zakresu realizowanych zadań publicznych czy ram prawnych, w których funkcjonują. Celem inwestycji realizowanych przez JST powinno być przede wszystkim zaspokojenie potrzeb społeczności lokalnej, czy regionalnej. W ocenie celowości inwestycji komunalnych oraz rachunku ich efektywności należy zatem uwzględniać nie tylko aspekty stricte ekonomiczne (a ściślej finansowe), ale także społeczne czy ekologiczne. Bardzo często inwestycje samorządowe, jako rodzaj inwestycji publicznych, mają charakter niedochodowy, bądź generują dochody, które nie są w stanie pokryć kosztów ich realizacji i eksploatacji. Inwestycje takie są jednak finansowane przez JST ze względu na istotne korzyści społeczne, w tym także potrzeby ochrony środowiska naturalnego.

Problematyka inwestycji komunalnych gmin, czy szerzej inwestycji realizowanych przez jednostki podsektora samorządowego, jest szeroko podejmowana w literaturze. Główna uwaga skupia się jednak na analizie i ocenie skali inwestycji realizowanych przez różne typy jednostek samorządu terytorialnego, dynamiki wydatków inwestycyjnych oraz ich uwarunkowań, w tym stymulant i barier procesów inwestycyjnych [Filipiak, Dylewski, 2010; Galiński, 2011; Czempas, 2013; Kuczowicz, Czempas, 2014; Filipiak, 2015]. Ważnym aspektem podejmowanym w licznych publikacjach są także źródła finansowania inwestycji komunalnych [Galiński, 2014; Sierak, 2015; Dworakowska, 2015; Kik, Nalepka, 2017]. Relatywnie mało jest opracowań, które podejmowałyby kwestię sprzężeń zwrotnych pomiędzy wydatkami inwestycyjnymi

a dochodami własnymi jednostek samorządu terytorialnego, a zatem kontekst inwestycji komunalnych jako czynnika kreującego dochody budżetowe JST. Częściej zwraca się uwagę na zależność odwrotną, tzn. podkreśla znaczenie dochodów własnych w montażu finansowym niezbędnym do finansowania przedsięwzięć inwestycyjnych.

W wymienionym wyżej kontekście istotne jest sprzężenie zwrotne, jakie występuje między poziomem rozwoju przedsiębiorczości a wydatkami inwestycyjnymi. Z jednej strony wydatki inwestycyjne jednostek samorządu terytorialnego, zwłaszcza realizowane w sferze infrastruktury technicznej (drogi, kanalizacja, uzbrojenie terenów pod inwestycje itd.) powinny sprzyjać rozwojowi przedsiębiorczości, gdyż poprawiają warunki prowadzenia działalności gospodarczej. Z drugiej strony zaś, wzrost przedsiębiorczości na terenie danej JST, mierzony liczbą podmiotów gospodarczych i skalą ich działalności gospodarczej powinien mieć swoje odzwierciedlenie w poziomie dochodów budżetowych JST z tytułu podatków i opłat lokalnych oraz udziału w podatkach dochodowych (PIT i CIT). Dzięki temu jednostki samorządu terytorialnego mogą akumulować środki potrzebne na wkład własny do realizacji kolejnych przedsięwzięć [Galiński, 2011, s. 62].

Specyfiką inwestycji JST jest ich ciągły charakter, przez co wydatki na ich realizację systematycznie obciążają budżet danej jednostki. Wynika to z jednej strony z konieczności stałego realizowania działań restytucyjnych w celu odtworzenia zużytego fizycznie lub „moralnie” majątku, z drugiej zaś strony z rozwoju samych samorządów terytorialnych. W wyniku rozwoju gospodarczego wymaga się bowiem od JST dostarczania nowych usług lub zagospodarowywania kolejnych obszarów pod przyszłą działalność przemysłową bądź mieszkalnictwo. Przykładem jest tu sieć kanalizacyjna czy wodociągowa, które permanentnie wymagają działań inwestycyjnych związanych z utrzymaniem sprawności i zwiększeniem dostępu dla nowych użytkowników.

Inwestycje samorządowe (komunalne)<sup>3</sup>, podobnie jak wszystkie inwestycje, można podzielić na trzy rodzaje, tj.:

1. finansowe (nabywanie: udziałów w innych podmiotach, długoterminowych papierów wartościowych oraz udzielanie długoterminowych pożyczek);
2. niematerialne i prawne (zakup praw majątkowych, licencji, patentów);
3. materialne „rzeczowe” (zastosowanie kapitału mające na celu powiększenie majątku organizacji – np. ziemia, budynki, sieci, urządzenia, środki transportu, wyposażenie) [Sierak, 2014, s. 93-94].

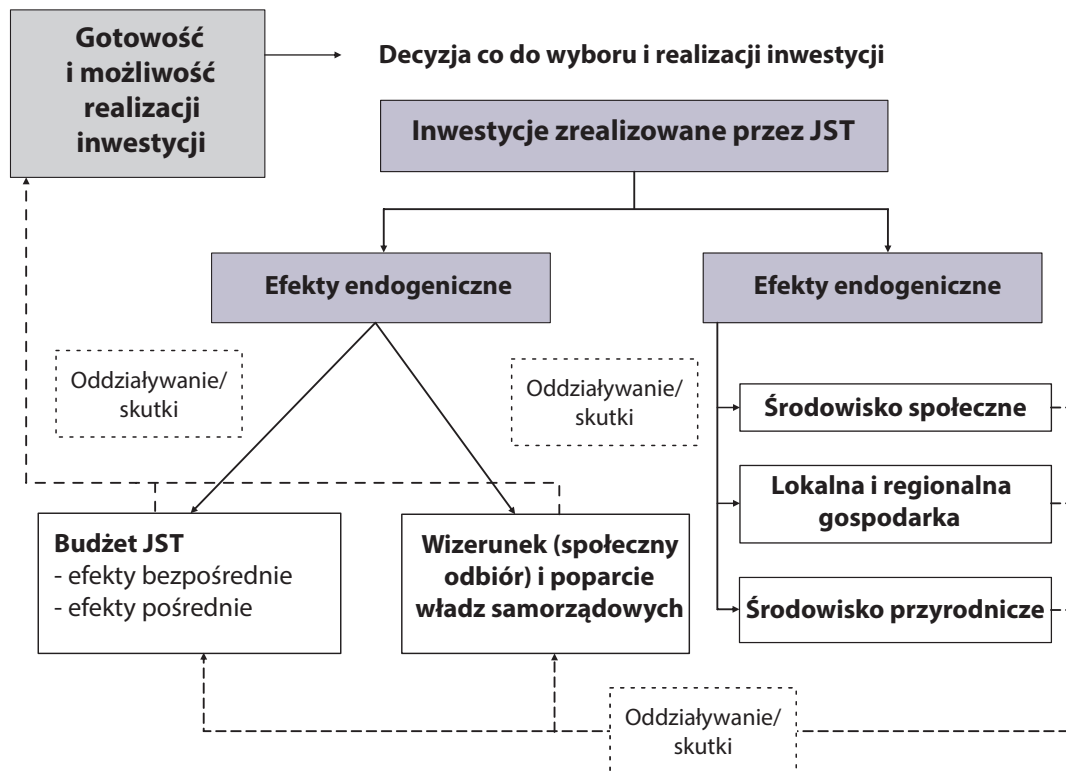
Inwestycje realizowane przez jednostki samorządu terytorialnego obejmują przede wszystkim obiekty, urządzenia i sieci infrastruktury technicznej i społecznej. Tworzą one warunki dla wzrostu konkurencyjności jednostki terytorialnej oraz poprawy ilości i jakości realizowanych usług komunalnych i społecznych. Mają własne, wyraźnie określone cechy.

Rosnące potrzeby w zakresie realizacji inwestycji komunalnych tworzą konieczność poszukiwania źródeł ich finansowania. Teoretycznie źródłem finansowania nowych inwestycji lub inwestycji o charakterze modernizacyjno-odtworzeniowym powinny być dochody budżetowe JST czerpane z wcześniej zrealizowanych inwestycji. W literaturze z zakresu ekonomii i finansów, a także w praktyce gospodarczej, przez inwestycje rozumie się najczęściej wydatek pieniężny, który ma przynieść dochód (zysk) w przyszłości, czy szerzej przynieść korzyści materialne i niematerialne [Rogowski, 2013]. Liczne definicje inwestycji akcentują ich monetarny charakter i wskazują, iż jest to zaangażowanie środków finansowych w określone przedsięwzięcia gospodarcze w celu osiągnięcia określonych strumieni pieniężnych w przyszłości [Michalak, 2007, s. 13-14].

<sup>3</sup> Inwestycje komunalne należy uznać za celowe wydatkowanie środków finansowych przez dany samorząd, skoncentrowane na powiększaniu materialnych i niematerialnych korzyści wspólnoty samorządowej [Czempas, 2004, s. 85]. W procesach inwestycyjnych realizowanych przez jednostki samorządu terytorialnego istnieje duża trudność w obiektywnej ocenie efektywnej alokacji zasobów. Wynika to ze złożoności projektów inwestycyjnych, rozłożenia ich efektów i nakładów w długim czasie, wieloaspektowości oddziaływania inwestycji na otoczenie, wielości interesariuszy inwestycji oraz występowania między nimi rozbieżności interesów [Filipiak 2011, s. 140].



**Schemat 1. Efekty inwestycji samorządowych i ich wzajemne sprzężenia**  
Diagram 1. The effects of government investments and their mutual feedback



W kontekście rozwoju lokalnego i regionalnego należy zatem mieć na uwadze wpływ inwestycji samorządowych (komunalnych) na daną jednostkę samorządu terytorialnego, która ją realizuje (czyli na inwestora) oraz na lokalne i regionalne struktury społeczno-gospodarcze, tworzące daną jednostkę terytorialną, a także wpływ na środowisko przyrodnicze (schemat 1). Takie dualne postrzeganie inwestycji samorządowych jest istotne, bowiem efekty inwestycji dotyczą zarówno inwestora, jak i lokalnej lub regionalnej struktury społeczno-gospodarczej i przyrodniczej, zaś pomiędzy tymi interesariuszami inwestycji występują sprzężenia zwrotne.

Każda inwestycja realizowana przez JST ma na celu zaspokojenie jakichś potrzeb społecznych i/lub gospodarczych, ale każda oddziałuje także na sytuację budżetową jednostki samorządu terytorialnego zarówno na etapie realizacji inwestycji, jak i na etapie jej eksploatacji. Oddziałuje także na wizerunek, czy szerzej postrzeganie i ocenę władz samorządowych przez lokalną czy regionalną społeczność, a to ma swoje odzwierciedlenie w poparciu dla władz samorządowych, w tym w wynikach wyborów samorządowych. Jednocześnie społeczna ocena władz samorządowych, dokonywana w dużej mierze przez pryzmat skali i efektów inwestycji komunalnych, a także budżetowe skutki już zrealizowanych inwestycji wpływają bezpośrednio na gotowość (skłonność) władz samorządowych do realizacji kolejnych inwestycji. Co bardzo istotne, wpływają też na finansowe (budżetowe) możliwości podejmowania kolejnych inwestycji (mapa 1). W ten sposób tworzy się swego rodzaju zamknięty układ, w którym wcześniej podejmowane i zrealizowane inwestycje w dużym stopniu decydują o potencjale i możliwości realizacji kolejnych inwestycji (mapa 1). Ważne jest zatem, aby inwestycja dobrze (efektywnie i skutecznie) zaspokajała oczekiwania i potrzeby społeczne, ale także nie wpływała negatywnie na sytuację finansową JST, co mogłoby skutkować zmniejszeniem jej potencjału do realizacji kolejnych inwestycji. Ta kwestia ma kluczowe znaczenie w kształtowaniu określonych decyzji co do realizacji inwestycji (wybór projektów inwestycyjnych lub ich odrzucenie, skala inwestycji, ramy czasowe itd.). Potrzeby społeczne i gospodarcze

są nieograniczone, zatem JST realizując określoną politykę w zakresie inwestycji musi brać pod uwagę jej skutki społeczno-gospodarcze, ale także skutki budżetowe.

Realizacja inwestycji rozwiązuje często określone problemy np. w zakresie dostępu gospodarstw domowych do kanalizacji, ale natychmiast wyłaniają się inne problemy i potrzeby społeczne, które należy rozwiązać. Wobec powyższego pożądane jest to, aby przynajmniej część inwestycji samorządowych przynosiła określone wpływy do budżetu JST, tak aby z tych środków akumulować kapitał niezbędny jako wkład własny do finansowania kolejnych przedsięwzięć inwestycyjnych. Ponadto część inwestycji ma charakter odtworzeniowy lub modernizacyjny i fundusz amortyzacji nie wystarcza często na pokrycie kosztów odtworzenia/unowocześnienia zużytych fizycznie lub moralnie aktywów. Potrzebne są wpływy z eksploatacji tych aktywów.

### **Kryteria wyboru i oceny efektywności inwestycji samorządowych**

W procesie wyboru projektów inwestycyjnych przez JST należy wziąć pod uwagę pięć kryteriów, uwzględniających także aspekty społeczne [Kasiewicz, Rogowski, 2012]:

1. istotność – odpowiada na pytanie: w jakim celu jest realizowana inwestycja w stosunku do potrzeb mieszkańców i określonych priorytetów lokalnej społeczności (które powinny być też priorytetami w polityce inwestycyjnej samorządu)? Przykładowo budowa lub przebudowa drogi lokalnej mogą wynikać z potrzeby zwiększenia bezpieczeństwa ruchu drogowego, lepszego skomunikowania danej gminy (powiatu) z centrami społeczno-gospodarczymi w regionie i kraju, zapewnienia infrastruktury umożliwiającej rozwój gospodarczy.
2. efektywność wskazuje, czy inwestycja jest efektywna ekonomicznie, przy czym ma ona w tym przypadku wymiar zarówno finansowy, jak i społeczny.
3. skuteczność wskazuje, jak dalece inwestycja będzie służyć osiągnięciu celów, które wcześniej zostały zidentyfikowane, określone oraz spriorytetyzowane.
4. użyteczność wskazuje, czy inwestycja będzie miała wpływ na docelową grupę zidentyfikowanych interesariuszy w zakresie zaspokajania ich potrzeb.
5. trwałość wskazuje, czy i w jakim stopniu należy oczekiwać trwałości zmian powstałych w wyniku realizacji inwestycji (powinna ona przyczyniać się do długoterminowych zmian w zakresie jej efektów ekonomiczno-społecznych).

W zależności od tego, co z punktu widzenia jednostki realizującej inwestycję jest jej głównym celem, można podzielić inwestycje na trzy grupy:

1. inwestycje komercyjne – ich celem jest maksymalizacja wartości dla jednostki realizującej inwestycję (maksymalizacja stopy zwrotu),
2. inwestycje społeczne – ich celem jest maksymalizacja wartości (użyteczności) dla społeczeństwa,
3. inwestycje hybrydowe, tj. łączące kryteria społeczne i ekonomiczne<sup>4</sup>

W przypadku JST można spotkać wszystkie trzy wyróżnione rodzaje inwestycji, przy czym najwięcej jest inwestycji hybrydowych oraz stricte społecznych.

Celem realizacji przedsięwzięć inwestycyjnych przez samorząd terytorialny nie jest maksymalizacja korzyści dla inwestora mających wymiar finansowy, tak jak ma to miejsce w przypadku inwestycji prywatnych. Niemniej determinanty ekonomiczne, m.in. wymóg równoważenia budżetu bieżącego (na co wpływ mają dochody z eksploatacji inwestycji i koszty jej utrzymania) powodują, iż JST muszą coraz mocniej w rachunku efektywności inwestycji uwzględniać kryteria finansowe.

O komercyjnych inwestycjach komunalnych mówimy wówczas, gdy efektem takich przedsięwzięć jest dostarczanie dóbr publicznych w pełni odpłatnych dla społeczeństwa. Należy przy tym podkreślić, iż inwestycje komercyjne realizowane przez JST wychodzą naprzeciw potrzebom społecznym, ale w rachunku efektywności inwestycji kluczowym kryterium decyzyjnym jest uzyskanie nadwyżki efektów finansowych (zdyskontowanych wpływów pieniężnych) nad kosztami realizacji i eksploatacji inwestycji [Kata, 2014].

<sup>4</sup> Kategorię inwestycji hybrydowej wprowadzili Kasiewicz i Rogowski [2009]. Jest to inwestycja komercyjna z aspektami społecznymi lub społeczna z elementami komercyjnymi.

Z kolei inwestycje społeczne charakteryzują się silnymi bezpośrednimi i pośrednimi skutkami społecznymi niezależnie od podmiotów pełniących funkcję inwestora i źródeł finansowania (kapitał prywatny czy publiczny) [Kasiewicz, Rogowski, 2006, s. 4]. Do dziedzin, w których inwestycje mają charakter społeczny zalicza się m.in. zatrudnienie, środowisko naturalne, ochronę zdrowia i opiekę społeczną, transport, oświatę, kulturę, sport i rekreację. Są to dziedziny, w których określone zadania wykonują samorządy terytorialne, stąd wiele ich inwestycji ma charakter inwestycji społecznych. Przedsięwzięcia te służą głównie realizacji nieodpłatnych lub tylko częściowo odpłatnych usług publicznych.

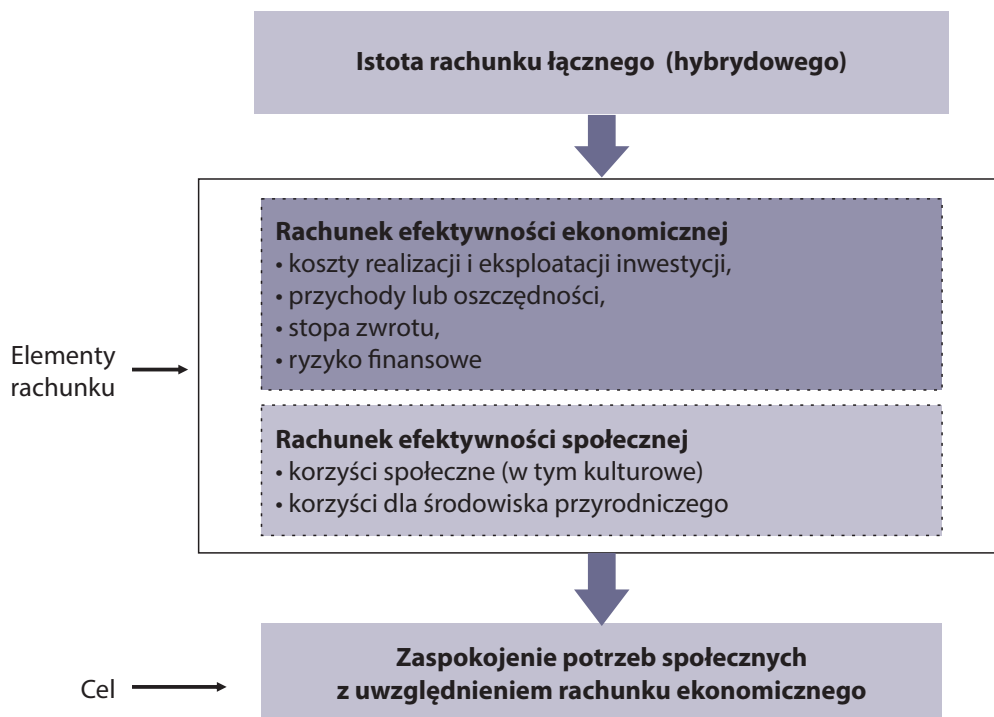
Kasiewicz i Rogowski [2006, s. 5] wskazują następujące cechy odróżniające ten rodzaj inwestycji od innych inwestycji publicznych:

- kluczowym kryterium decyzyjnym są korzyści społeczne (np. mniejsza zachorowalność, wyższa jakość opieki społecznej, czystsze powietrze itd.),
- uzyskane korzyści społeczne trudno na ogół wyrazić w jednostkach pieniężnych, podobnie koszty społeczne, związane z realizacją inwestycji,
- często nie ma możliwości kompleksowego ujęcia wszystkich skutków tego typu inwestycji.

Mając na uwadze liczne przesłanki i korzyści wynikające z realizacji inwestycji komunalnych, w tym ich rolę w rozwoju lokalnym i poprawie jakości życia mieszkańców, należy je oceniać przez pryzmat kreowania przyszłych dochodów jednostki samorządu terytorialnego lub ograniczenia jej wydatków. W rachunku efektywności inwestycji należy uwzględnić fakt, że większość inwestycji komunalnych (zwłaszcza infrastrukturalnych) tworzy konieczność ponoszenia wydatków bieżących związanych z ich eksploatacją. Rachunek kosztów/korzyści z realizowanej inwestycji, ujmowany pod kątem wpływów i wydatków budżetowych JST, musi zatem uwzględniać zarówno przyszłe dochody, jak i wydatki generowane przez daną inwestycję.

#### Schemat 2. Podejście „hybrydowe” w ocenie efektywności inwestycji komunalnych

Diagram 2. “Hybrid” approach in assessing the effectiveness of municipal investments



Nie wnikając szczegółowo w istotę rachunku efektywności inwestycji [szerzej zob. Kasiewicz, Rogowski, 2006; Kata, 2014], a mając na uwadze wspomniane wyżej efekty o charakterze endogenicznym i egzogenicznym można przyjąć tezę, że w ocenie efektywności inwestycji komunalnych powinno się przyjmować podejście hybrydowe, tj. uwzględniające skutki tej inwestycji dla inwestora (jednostki samorządu terytorialnego) i dla interesariuszy zewnętrznych reprezentujących lokalne lub/i regionalne środowisko społeczne, gospodarcze i przyrodnicze (ekosystem). Takie podejście zostało zilustrowane na schemacie 2.

Rachunek efektywności ekonomicznej jest realizowany z punktu widzenia inwestora, a zatem uwzględnia finansowe koszty i korzyści z inwestycji wyrażone przepływami pieniężnymi z budżetu JST i do tego budżetu. Należy jednak podkreślić, iż rachunek efektywności społecznej, to także, ocena efektów danej inwestycji przez pryzmat kryteriów ekonomicznych, tyle że kryteria ekonomiczne nie są jedynymi kryteriami w tej ocenie. Obok wymiernych kosztów i korzyści finansowych będących efektem określonych inwestycji, ujętych w rachunku ekonomicznym (np. zestawienie kosztów budowy kanalizacji i oczyszczalni ścieków oraz kosztów ich eksploatacji z wpływami z tytułu odprowadzenia i oczyszczenia ścieków), rachunek społeczny dostarcza informacji o tych aspektach oddziaływania przedsięwzięcia, które nie są przedmiotem transakcji pieniężnych (rynkowych). Efektywność ekonomiczna projektu jest tutaj miarą jego opłacalności z punktu widzenia społecznego. Ocena efektywności ekonomicznej projektu jest oparta na podstawowym założeniu, że wartość netto korzyści społecznych z realizacji projektu musi przekraczać wartość nakładów związanych z realizacją i utrzymaniem projektu. W rachunku społecznym wartość korzyści jest oceniana nie z punktu widzenia inwestora (np. JST), ale beneficjentów projektu, tj. społeczności objętej jego skutkami. Łączny rachunek hybrydowy musi jednak uwzględniać korzyści i koszty dla JST oraz korzyści i koszty społeczne. W tym drugim ujęciu koszty i korzyści nie są jednak zredukowane tylko do wymiaru ekonomicznego, a ściślej finansowego, ale obejmują także spektrum innych efektów o zróżnicowanym charakterze. Ich cechą wspólną jest to, że nie poddają się one łatwo wycenie rynkowej (zwykle nie są ujmowane w kategoriach monetarnych).

W każdym rachunku efektywności występują te same problemy:

- identyfikacja efektów i nakładów, w tym niewymiernych dotyczących aspektów społecznych, określenie skali i miejsca ich występowania,
- wycena efektów i nakładów w kategoriach pieniężnych,
- włączenie do analizy czasu (efekt i nakład w czasie),
- ustalenie korzyści netto.

W ocenie projektów inwestycyjnych realizowanych przez JST wymienione problemy są znacznie bardziej złożone niż w przypadku projektów realizowanych przez prywatnych inwestorów. Wynika to z następujących przyczyn:

- cele społeczne realizowane przez JST są często trudne do kwantyfikacji (mają charakter jakościowy) oraz wyrażenia w wartościach pieniężnych,
- JST realizują wiele funkcji, co powoduje, że istnieje problem ze zdefiniowaniem jednego uniwersalnego kryterium celu, którym można się kierować w ocenie efektywności projektów,
- w przypadku projektów realizowanych ze wsparciem środków publicznych (budżetu państwa, UE) może występować sprzeczność interesów jednostki finansującej (współfinansującej) i inwestora (JST),
- oddziaływanie projektu jest na ogół złożone i dotyczy wielu grup interesu.

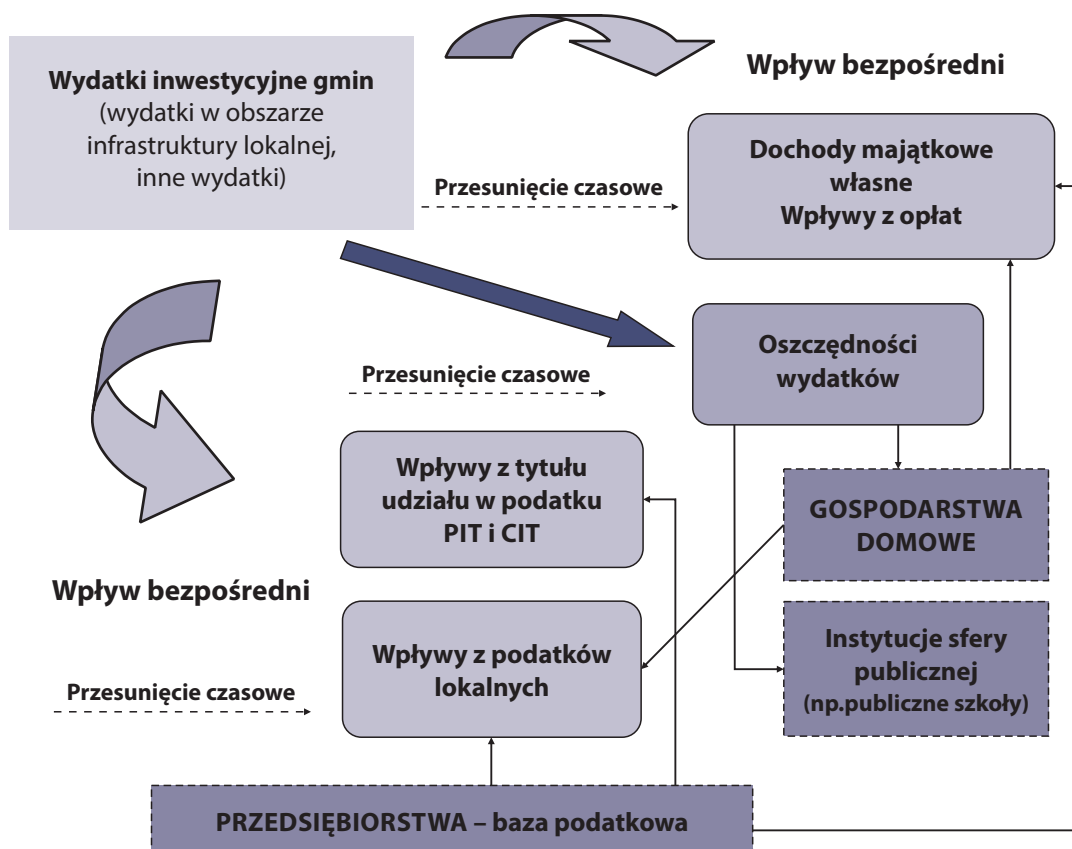
Z punktu widzenia problemu podejmowanego w niniejszym opracowaniu ważne jest hybrydowe podejście do oceny efektywności inwestycji i zrozumienie sprzężeń jakie występują pomiędzy efektami społeczno-gospodarczymi a efektami budżetowymi dla JST. Zakładamy bowiem, że wydatki inwestycyjne samorządów powinny sprzyjać rozwojowi przedsiębiorczości lokalnej i regionalnej, ale z drugiej strony rozwój ten będzie zwiększał potencjał inwestycyjny samorządów poprzez zasilenie budżetu z podatków i opłat pozyskanych od przedsiębiorstw działających na terenie danego samorządu terytorialnego.

Mając na uwadze liczne przesłanki i korzyści wynikające z realizacji inwestycji komunalnych, w tym ich rolę w rozwoju lokalnym i poprawie jakości życia mieszkańców, należy je oceniać także przez pryzmat

kreowania przyszłych dochodów jednostki samorządu terytorialnego lub ograniczenia jej wydatków. Jak wspomniano wcześniej większość inwestycji komunalnych (zwłaszcza infrastrukturalnych) tworzy konieczność ponoszenia wydatków bieżących związanych z ich eksploatacją. Rachunek kosztów/korzyści z realizowanej inwestycji, ujmowany pod kątem wpływów i wydatków budżetowych JST, musi zatem uwzględniać zarówno przyszłe dochody, jak i wydatki generowane przez daną inwestycję. Biorąc powyższe pod uwagę warto spojrzeć nieco bardziej szczegółowo na korzyści finansowe (a ściślej budżetowe) jakie może realizować (dyskontować) jednostka samorządu terytorialnego z tytułu realizacji inwestycji. Korzyści te, przedstawione na przykładzie gminy, ilustruje schemat 3.

**Schemat 3. Korzyści finansowe (budżetowe) dla gminy z tytułu realizacji i eksploatacji inwestycji komunalnych**

Diagram 3. Financial (budgetary) benefits for gminas for the implementation and operation of municipal investments



Korzyści budżetowe dla jednostki samorządu terytorialnego z realizacji inwestycji mogą mieć charakter:

- bezpośredni (np. wzrost wpływów z opłat za usługi komunalne, spadek wydatków wynikających z oszczędności zasobów, jakie umożliwi inwestycja),
- pośredni (np. wzrost wpływów z podatków i opłat lokalnych, wzrost wpływów z tytułu udziału JST w podatkach dochodowych PIT i CIT).

Potencjalne korzyści z inwestycji komunalnych dla budżetu jednostki samorządu terytorialnego, mogą ujawnić się po stronie dochodowej lub po stronie wydatkowej budżetu (np. oszczędności wydatków, zmniejszenie kosztów usług publicznych). Należy zwrócić także uwagę, że korzyści te pojawiają się z określonym przesunięciem czasowym i są rozciągnięte w czasie. Oznacza to, że potencjalne pozytywne oddziaływanie inwestycji na dochody lub wydatki budżetu ujawnia się stopniowo po zakończeniu inwestycji i trwa zwykle przez okres eksploatacji obiektu będącego efektem inwestycji. Saldo korzyści

i kosztów budżetowych z danej inwestycji zwykle nie jest stałe, lecz zmienia się w czasie. Może być tak, że przedmiot inwestycji w początkowym okresie eksploatacji przynosi nadwyżkę do budżetu gminy, ale z czasem koszty eksploatacji rosną (częstsze przeglądy, naprawy itd.) i saldo zmienia się na ujemne. W rachunku efektywności inwestycji, należy uwzględnić koszty i korzyści w całym ich spektrum występowania, a zatem zarówno te bezpośrednie, jak i te pośrednie. Nie jest to proste, gdyż o ile korzyści i koszty bezpośrednie są łatwe do obserwacji i pomiaru, o tyle korzyści i koszty pośrednie trudno jest jednoznacznie ustalić i zmierzyć.

### **Inwestycje JST a lokalny i regionalny rozwój społeczno-gospodarczy – analiza współzależności i ograniczeń**

Inwestycje JST można podzielić, przyjmując różne kryteria. Najogólniej dzieli się je na inwestycje materialne i inwestycje niematerialne. Pierwsze z nich dotyczą przekształcania zasobów pieniężnych w rzeczowe składniki majątku. Stąd dzielą się one na inwestycje w infrastrukturę techniczną (np. drogi, sieci wodno-kanalizacyjne, nabycie taboru komunikacyjnego) oraz inwestycje w infrastrukturę społeczną (np. szkoły, domy kultury, jednostki ochrony zdrowia) [Hajdys, 2007, s. 176-180]. Z kolei przejawem inwestycji niematerialnych są z jednej strony nakłady na zakup oprogramowania czy licencji, a z drugiej strony działania podnoszące jakość funkcjonującego kapitału ludzkiego na danym obszarze. Konieczność wydatkowania środków pieniężnych na zwiększenie jakości kapitału ludzkiego wynika z tego, że jako nośnik wiedzy i umiejętności stanowi on podstawę zrównoważonego rozwoju gospodarczego na danym obszarze.

JST może realizować własne przedsięwzięcia gospodarcze samodzielnie lub wspólnie z innymi podmiotami publicznymi bądź prywatnymi, wykorzystując przy tym koncepcję partnerstwa publiczno-prywatnego.

Tworzenie polityki rozwoju społeczno-gospodarczego na obszarach lokalnych powinno opierać się na świadomie dobranych narzędziach, dopasowanych do warunków i sytuacji ekonomicznej jednostek samorządu terytorialnego. Ze względu na okresy wzmoczonej lub osłabionej aktywności inwestycyjnej dobór tych narzędzi i wykorzystanie mechanizmów preferencyjnych względem podmiotów funkcjonujących na obszarach lokalnych powinien być efektem przemyślanych i skalkulowanych decyzji [Kogut-Jaworska, 2017].

Jednostki samorządu terytorialnego mogą wpływać na lokalny (regionalny) rozwój społeczno-gospodarczy poprzez narzędzia polityki budżetowej, czyli poprzez ustalenie dochodów i wydatków budżetowych (tab. 1). Należy jednak podkreślić, iż wymienione w tabeli 1 narzędzia nie są jednakowo dostępne dla wszystkich rodzajów jednostek samorządu terytorialnego. Jeżeli mówimy o instrumentach dochodowych (znajdujących swoje odzwierciedlenie po stronie dochodów JST), to w głównej mierze są one dostępne dla gmin, które posiadają określony zakres władztwa podatkowego w odniesieniu do podatków i opłat lokalnych. Istota władztwa podatkowego w przypadku podatków lokalnych sprowadza się przede wszystkim do możliwości obniżenia ciężarów podatkowych, przez obniżenie stawek podatków lub podstawy opodatkowania, stanowiących źródło zasilania budżetów gmin (czyli do zastosowania określonych preferencji podatkowych) [Dziemianowicz, Wyszowski, 2012, s. 171]. W przypadku samorządu powiatowego oraz województwa samorządowego pakiet instrumentów budżetowych po stronie dochodowej jest bardzo ograniczony i siłą rzeczy te jednostki muszą oddziaływać na rozwój społeczno-gospodarczy głównie poprzez instrumenty wydatkowe oraz instrumenty pozabudżetowe (np. instrumenty regulacyjne, administracyjne, budowanie dobrego klimatu dla przedsiębiorczości i prywatnych inwestycji itd.).

Obciążenia fiskalne, zwłaszcza podatkowe, niewątpliwie wpływają na podejmowanie decyzji gospodarczych. Ich zróżnicowanie może skłaniać podatników do wyboru lokalizacji prowadzonej działalności. Może również prowadzić do przenoszenia siedziby przedsiębiorstwa lub uruchomienia samodzielnego oddziału lub zakładu [Skica, Kiebała, Wołowicz, 2011, s. 123]. Podatki, jak wiadomo, realizują nie tylko funkcję fiskalną, lecz także redystrybucyjną i stymulacyjną (interwencyjną, bodźcową). Ta ostatnia oznacza m.in. wykorzystanie podatków jako instrumentów oddziaływania na zachowanie podmiotów gospodarczych, a także osób fizycznych [Kata, 2016].

**Tablica 1. Budżetowe instrumenty oddziaływania JST (głównie gmin) na lokalny rozwój społeczno-gospodarczy**

Table 1. Budget instruments for the impact of JST (mainly gminas) on local socio-economic development

Instrumenty dochodowe	Instrumenty wydatkowe
1. Preferencje dotyczące podatków lokalnych, szczególnie: – preferencyjnie określone stawki podatkowe – całkowite lub częściowe ulgi i zwolnienia podatkowe (indywidualne i powszechne) – odroczenia i rozłożenia na raty 2. Preferencje dotyczące cen i opłat odprowadzanych do budżetu 3. Preferencje dotyczące składników mienia komunalnego (tereny, budynki, budowle i in.)	1. Wydatki dotyczące budowy infrastruktury (np. transport, sieci wodno-kanalizacyjne, oczyszczalnie ścieków) 2. Wydatki sektorowe (np. gospodarka mieszkaniowa, oświata i wychowanie, kultura i sztuka, ochrona zdrowia, opieka społeczna) 3. Wydatki związane z funkcjonowaniem instytucji otoczenia biznesu (np. inkubatory przedsiębiorczości, parki przemysłowe i technologiczne, fundusze pożyczkowe i poręczeniowe) 4. Wydatki związane z marketingiem lokalnym (informacyjne, promocyjne itd.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [Kogut-Jaworska, 2017, s. 216].

Source: Own work based on [Kogut-Jaworska, 2017, p. 216].

Podatki i opłaty lokalne są tymi instrumentami budżetowymi, do których zwykle przywiązuje się dużą wagę w kontekście rozwoju przedsiębiorczości, a także szerzej rozwoju gospodarczego i społecznego. Wiele badań wskazuje jednak, że ich skuteczność jest ograniczona [Kamiński, 2003; Skica, 2009; Skica, Kiebała, Wołowicz 2011, s. 123; Wołowicz, Reško, 2012; Kata, 2016, s. 38-39; Filipiak, 2017]. Wynika to z kilku powodów, które można ująć w następujących punktach:

1. preferencje podatkowe – jak wspomniano wcześniej - są dostępne dla gmin, pozostałe JST w zasadzie nie mogą z nich korzystać (poza preferencjami w obszarze opłat za usługi publiczne realizowane przez te jednostki, np. ulgi w komunikacji publicznej);
2. z uwagi na potrzebę zapewnienia wystarczających dochodów na sfinansowanie zadań komunalnych gminy nie korzystają z tych instrumentów na zbyt szeroką skalę<sup>5</sup>;
3. oprócz wpływu na dochody własne udzielone ulgi, umorzenia czy obniżone stawki podatkowe mają ujemny wpływ na wysokość subwencji z budżetu państwa<sup>6</sup>;
4. w hierarchii czynników wpływających na decyzje o lokalizacji przedsiębiorstw oraz decyzje migracyjne ludności preferencje podatkowe mają znaczenie jako czynniki dalszego wyboru (zob. tab. 3);
5. narzędzie podatkowe są postrzegane przez mieszkańców i przedsiębiorców jako mniej egalitarne w porównaniu np. do wydatków inwestycyjnych, co ma swoje konsekwencje w kontekście wyborów politycznych;
6. zazwyczaj organy gminy wykorzystują preferencje podatkowe do celów politycznych, a nie jako faktyczny instrument oddziaływania na gospodarkę lokalną w celu jej pobudzenia czy skierowania w określonym kierunku.

5 Z badań wynika, że udział utraconych dochodów gmin z tytułu preferencji podatkowych w relacji do dochodów własnych kształtował się w latach 2006-2014 na poziomie ok. 10,5-13,5% w gminach wiejskich, ok. 9,3-10,5% w gminach miejsko-wiejskich, ok. 5,5 -6,5% w gminach miejskich oraz ok. 1,6-2,4% w miastach na prawach powiatu [Zob. Skorwider, 2012; Kata, 2016, s. 34; Filipiak, 2017, s. 182-183].

6 Wielkość subwencji jest uzależniona od wskaźnika dochodów podatkowych na jednego mieszkańca w kraju (wskaźnik Gg) i w konkretnej gminie (wskaźnik G). Przy czym bierze się pod uwagę wielkość dochodów podatkowych możliwych do uzyskania przez gminę w roku poprzedzającym rok bazowy. Z powyższego wynika, że niezależnie od tego, czy gmina zastosuje ulgi i zwolnienia podatkowe, czy też nie, do ustalenia części wyrównawczej subwencji ogólnej przyjęć należy dochody, które dana gmina może uzyskać, stosując do ich obliczenia górne granice stawek podatków obowiązujące w danym roku. W ten sposób gmina stosująca preferencje podatkowe ma ustaloną subwencję nie od faktycznie zrealizowanych dochodów podatkowych, ale od dochodów nie uwzględniających obniżenie stawek, ulgi i umorzenia. Zatem gmina jest narażona na dwukrotny uszczerbek w dochodach: raz w postaci niższych dochodów własnych z tytułu podatków i opłat lokalnych, drugi raz w obniżonej subwencji. [Zob. Filipiak, 2017, s. 185 oraz Wpływ obniżenia ..., 2012]

Wobec powyższych przyczyn, to nie instrumentom dochodowym, lecz instrumentom wydatkowym, a w szczególności wydatkom inwestycyjnym, należy przypisać główną rolę w kreowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego przez jednostki samorządu terytorialnego.

Wspieranie rozwoju gospodarczego oraz społeczno-poprzez wydatki inwestycyjne, jest realizowane pośrednio poprzez osiąganie kilku wymienionych niżej celów. Warto przy tym podkreślić, iż cele te są realizowane równocześnie, chociaż wiele z nich jest wzajemnie powiązanych ze sobą relacjami o charakterze przyczynowo-skutkowym. Do celów tych należą:

- rozwój infrastruktury technicznej i społecznej;
- powstawianie nowych przedsiębiorstw i miejsc pracy;
- utrzymanie i rozwój już funkcjonujących przedsiębiorstw;
- dodatnie saldo migracji ludności i kształtowanie pożądanej struktury demograficznej (np. przyciąganie ludzi młodych i wykształconych);
- poprawa jakości życia ludności (m.in. przez ochronę środowiska przyrodniczego).

Mówiąc o wydatkach budżetowych JST, w tym w szczególności wydatkach inwestycyjnych warto wspomnieć o prawie wzrastających wydatków publicznych. Potrzeby ludzi są nieograniczone, a ich zaspokojenie zawsze jest niepełne. Podmioty publiczne, wychodząc naprzeciw istniejącym i pojawiającym się nowym potrzebom społecznym, dokonują wydatków. Z tego względu wydatki publiczne, w tym z budżetów JST, nieustannie rosną. Tendencja nieustannego wzrostu wydatków publicznych została zaobserwowana i uogólniona przez niemieckiego ekonomistę Adolfa Wagnera w prawo stałego wzrostu wydatków publicznych, zwane także prawem stale rosnących potrzeb finansowych [Kańduła, 2010]. W tabeli 2 przedstawiono przyczyny wzrostu wydatków JST, które możemy określić jako: socjologiczne, polityczne, ekonomiczne, społeczne oraz inne. Przy czym należy podkreślić, że ze względu na złożoną naturę wielu przyczyn (przesłanek), zaprezentowany w tabeli 2 ich podział, należy traktować jako umowny, gdyż wiele przyczyn szczegółowych można byłoby równie dobrze zaklasyfikować do innej grupy lub wręcz ująć w kilku grupach jednocześnie.

Zaprezentowane w tabeli 2 przyczyny (przesłanki) wzrostu wydatków budżetowych, w tym wydatków inwestycyjnych, nie wyczerpują ich katalogu (są tu ujęte najważniejsze z nich). Jak widać przyczyny te mają kontekst pozytywny, czyli przykładowo postęp technologiczny, czy rosnące aspiracje ludzkie i społeczne, którym muszą sprostać władze samorządowe. Wychodzenie na przeciw tym przesłankom, w miarę możliwości budżetowych, bez wątplenia sprzyja rozwojowi gospodarczemu i społecznemu. Władze samorządowe, a pośrednio całe społeczności lokalne i regionalne, mają jednak także do czynienia z przesłankami o charakterze negatywnym, lub takimi, których realizacja przekraczająca określone ramy (np. związane z racjonalnym gospodarowaniem funduszami publicznymi) może przynosić skutki negatywne, zarówno dla budżetu, jak i dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego. Wobec ograniczonej środków budżetowych realizacja jednych wydatków, czy konkretnych inwestycji, dzieje się bowiem kosztem innych wydatków, czyli także innych inwestycji. Jednym z przykładów takich negatywnych przesłanek dla wydatków budżetowych, może być presja ze strony wpływowych grup interesu, aby realizować wydatki w określonej sferze, co dzieje się kosztem innych grup społecznych i tym samym innych potrzeb.

Inny problem to znany z teorii wyboru publicznego, a sformułowany po raz pierwszy przez Garretta Hardina tzw. problem wspólnego pastwiska. Chodzi o korzystanie ze wspólnej własności lub wspólnych zasobów (np. środowiskowych) przez określoną społeczność (grupę jednostek), które nie jest racjonalne i prowadzi do nadmiernej eksploatacji lub degradacji danych zasobów<sup>7</sup>. Koszty związane z przywróceniem zdegradowanych wspólnych zasobów do ponownego użytku ponosi samorząd. Inne negatywne przykłady determinant rosnących wydatków, to chociażby pokusa nadużycia (oportunistyczne zachowania) określonych grup interesu lub samych władz samorządowych. Przykładem może być budowa sieci wodno-kanalizacyjnej i utwardzonej drogi dla potrzeb przedsiębiorców chcących wybudować wielko-

<sup>7</sup> Przykładem na to mogą być permanentnie niszczone dworce i przystanki autobusowe, niszczone przez chuliganów trybuny na stadionach sportowych, zdegradowane przez przeładowane ciężarówki lokalne drogi itp.



powierzchniową galerię handlową i hipermarket, kosztem budowy takiej samej, niezbędnej infrastruktury na położonym peryferyjnie osiedlu domów jednorodzinnych. Jednakże ta pierwsza lokalizacja charakteryzuje się tym, że lobuje za nią wpływowa grupa interesu.

**Tablica 2. Grupy przyczyn wzrostu wydatków budżetowych JST, w tym wydatków inwestycyjnych**  
Table 2. Groups of reasons for the increase in JST budget expenditures, including investment expenditures

Grupa przyczyn	Przyczyny szczegółowe
Przyczyny socjologiczne	<ul style="list-style-type: none"> <li>- naturalne dążenie wspólnot samorządowych do rozwoju, poprawy stopy życiowej i jakości życia,</li> <li>- zmiany modelu rodziny (np. presja na posiadanie własnego mieszkania przez młodych ludzi),</li> <li>- wzrost aspiracji mieszkańców co do jakości życia, m.in. spowodowanych przyglądaniem się „jak żyją inni”, co jest efektem globalizacji, rozwoju komunikacji, mediów, transportu itd.</li> <li>- wzrost aspiracji zawodowych ludności,</li> <li>- wzrost aspiracji w zakresie dostępu do kultury, rozrywki, sportu i rekreacji.</li> </ul>
Przyczyny społeczne	<ul style="list-style-type: none"> <li>- starzenie się społeczeństwa,</li> <li>- wzrost koncentracji ludności i postępujące procesy urbanizacyjne,</li> <li>- migracje ludności,</li> <li>- rosnące potrzeby społeczne w zakresie komunikacji, łączności, bezpieczeństwa publicznego, opieki zdrowotnej czy edukacji.</li> </ul>
Przyczyny polityczne	<ul style="list-style-type: none"> <li>- spełnienie obietnic wyborczych, skłonność do wydatków ze strony władz samorządowych ze względu na cykl wyborczy,</li> <li>- wzrost zakresu zadań stawianych przed JST,</li> <li>- chęć wykorzystania bezzwrotnych źródeł finansowania (np. unijnych funduszy, dotacji budżetowych),</li> <li>- dążenie do podwyższenia wydatków przez wpływowe grupy interesu,</li> <li>- syndrom praw nabytych blokujący możliwość ograniczania wydatków,</li> </ul>
Przyczyny ekonomiczne	<ul style="list-style-type: none"> <li>- postęp technologiczny (np. postęp w zakresie medycyny, skutkujący potrzebą zakupu nowoczesnych leków, urządzeń medycznych, modernizacji budynków szpitalnych itd.),</li> <li>- aktywne wykorzystanie wydatków jako narzędzi interwencjonizmu samorządowego,</li> <li>- wzrost nierówności społecznych, w tym dochodowych i potrzeba ich zmniejszania, inkluzyjnej społecznej określonych grup mieszkańców,</li> <li>- potrzeba inwestycji w kapitał ludzki i społeczny</li> </ul>
Inne przyczyny	<ul style="list-style-type: none"> <li>- regulacje krajowe i międzynarodowe (np. dyrektywy UE) wymuszające określone wydatki (w tym wydatki inwestycyjne) np. w zakresie ochrony środowiska,</li> <li>- rozrost biurokracji,</li> <li>- problem pokusy nadużycia ze strony określonych grup interesu, a także władz samorządowych.</li> </ul>

Wzrost aktywności inwestycyjnej samorządów terytorialnych w Polsce, obserwowany w zasadzie od początku lat 90. spowodowany był trzema głównymi przesłankami, tj.:

- rosnącymi potrzebami i oczekiwaniami społeczności lokalnych;
- koniecznością zmniejszenia „luki rozwojowej” w zakresie infrastruktury technicznej i społecznej, w stosunku do poziomu rozwoju tej infrastruktury w krajach Europy zachodniej,
- potrzebą wykorzystania „unijnej szansy”, jaką stworzyło przystąpienie Polski do UE i dostęp do funduszy unijnych wspierających spójność społeczno-gospodarczą.

Z inwestycjami samorządowymi związanych jest jednak kilka ważnych problemów. O części z nich sygnalizowały wspomniane wcześniej problemy dotyczące ogólnie wydatków budżetowych i ich tendencji do ciągłego wzrostu. Wiele z wymienionych przyczyn szczegółowych determinujących wzrost wydatków budżetowych, skutkuje trzema zasadniczymi problemami dotyczącymi już stricte wydatków inwestycyjnych. Problemy te mają swoje źródło w niedoskonałościach (błędach) w zakresie decyzji inwestycyjnych, źródłach finansowania inwestycji i rachunku efektywności inwestycji. Do tych problemów należą:

1. problem przeinwestowania będący pochodną następujących faktów:
  - skala inwestycji jest nieadekwatna do potrzeb lokalnej (regionalnej) społeczności i przede wszystkim do możliwości finansowych budżetu JST;
  - nieuwzględnianie w rachunku ekonomicznym inwestycji przyszłych przepływów pieniężnych, a zwłaszcza wydatków związanych z eksploatacją składników majątku (obiektów) będących przedmiotem inwestycji,
2. problem chybionych inwestycji, czyli wydatków inwestycyjnych, których efekty nie spełniają oczekiwań społeczności lokalnych (regionalnych) w zakresie zaspokajania określonych potrzeb społecznych (np. zakup autobusów do miejskiego taboru transportowego, które są drogie w eksploatacji, ulegają częstym awariom i nie „sprawdzają się” w użytkowaniu);
3. problem wadliwego finansowania, tj. tworzenie takiego montażu finansowego i skorzystanie z takich źródeł finansowania, które wydatnie podniosły koszty finansowania.

Oczywiście katalog potencjalnych problemów związanych z realizacją inwestycji samorządowych jest znacznie szerszy. Należałoby do niego dodać chociażby problem z wyborem odpowiedniego wykonawcy, problemy z procedurami przetargowymi itd. Kwestie te wykraczają znacznie poza przedmiot niniejszego opracowania. Zamykając ten wątek warto jednak podkreślić, że skuteczność samorządu terytorialnego w kreowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego w dużej mierze zależy od tego, jak wobec ograniczonych zasobów finansowych, władze samorządowe radzą sobie z wymienionymi wyżej problemami.

Ważne jest to, aby wobec nieograniczonych potrzeb społecznych i rosnących aspiracji indywidualnych i zbiorowych (tab. 2), władze samorządowe kierowały się w zarządzaniu sferą inwestycji komunalnych przesłanką racjonalności oraz efektywności ekonomicznej i społecznej podejmowanych przedsięwzięć inwestycyjnych. Pułapką z jaką spotykają się decydenci samorządowi w tym zakresie jest dosyć powszechne przekonanie, iż społeczność danego samorządu terytorialnego ocenia władze lokalne przez pryzmat skali procesów inwestycyjnych. Wydatki inwestycyjne są traktowane jako dowód swego rodzaju „przedsiębiorczości” władz samorządowych, ich skuteczności w pozyskiwaniu zewnętrznych środków finansowych itd. Tymczasem oprócz skali wydatków inwestycyjnych, ważniejsze jest to na ile wydatki te rozwiązują określone problemy infrastrukturalne, społeczne i inne oraz kreują rozwój gospodarczy i społeczny. Chodzi też o to, aby rozwój ten był zrównoważony, przy czym należy go rozumieć dwojako, tj.

- jako zrównoważony rozwój w układzie terytorialnym,
- jako równoważenie interesów ekonomicznych, społecznych i interesu środowiska przyrodniczego.

Inną pułapką, jaką napotykać władze samorządowe jest cykl wyborczy, który powoduje, że decydenci postrzegają procesy inwestycyjne jako narzędzie budowania poparcia społecznego, a przez to politycznego. Są wówczas skłonni wybierać takie inwestycje, które są szczególnie oczekiwane przez społeczność lokalną (czy regionalną), ale niekoniecznie właściwe z punktu widzenia długofalowej strategii rozwoju lokalnego (regionalnego). Takim przykładem mogą być rozproszone – z punktu widzenia regionalnego i ogólnokrajowego – inwestycje samorządowe w szpitalu powiatowe. Władze powiatowe dążą do tego, aby w każdym takim szpitalu było kilka oddziałów, które są często słabe kadrowo i słabo wyposażone w nowoczesny sprzęt medyczny. Zamiast zatem koncentrować zasoby i tworzyć silny oddział, który „obsługiwałby” społeczność 2-3 powiatów, marnotrawi się środki budżetowe na podtrzymanie funkcjonowania słabych oddziałów w każdym szpitalu powiatowym. Decyzje o likwidacji jakiegoś oddziału, który przez lata funkcjonował w szpitalu powiatowym, są jednak bardzo „niepopularne”, stąd władze samorządowe nie tylko unikają takich decyzji, ale także są zmuszone inwestować w takie oddziały, aby spełniały one minimalne kryteria warunkujące dostęp do kontraktu z Narodowego Funduszu Zdrowia. Cykl wyborczy i interes polityczny powodują także to, że decydenci samorządowi preferują decyzje inwestycyjne, które szybko przynoszą określone efekty (są szybko widoczne dla mieszkańców), zamiast takich, które byłyby bardziej pożądane z punktu widzenia zrównoważonego, długofalowego rozwoju, ale za to ich efekty ujawniają się stopniowo i w długim okresie czasu.

Inwestycje mogą zatem przynosić określone korzyści w kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego, pod warunkiem jednak, że będą one trafne, w aspekcie potrzeb rozwojowych samorządu terytorialnego i będą zrealizowane przy zachowaniu zasad ekonomicznej efektywności (ujmowanych jako relacja na-

kładów do efektów). Należy jednak pamiętać, że każdy proces inwestycyjny pozostawia określone konsekwencje dla sytuacji budżetowej JST i te konsekwencje mogą być różne – o czym była już wcześniej mowa.

W ujęciu teoretycznym wzrost wydatków inwestycyjnych może następować nieustannie, w miarę wzrostu dochodów członków wspólnoty samorządowej i dochodów budżetowych. Poszukując źródeł sfinansowania wydatków inwestycyjnych, organy samorządu terytorialnego mogą prowadzić restrykcyjną politykę budżetową, wyrażającą się w uchwalaniu maksymalnych stawek podatków (gminy, miasta na prawach powiatu) i opłat lokalnych oraz maksymalizacji dochodów z majątku, co na przykład dla warunków prowadzenia biznesu może mieć skutki negatywne. Korzyści z inwestycji dla przedsiębiorców mogą być mniejsze, niż koszty związane z wzrostem obciążeń podatkowych i opłat lokalnych.

### **Inwestycje samorządowe a rozwój przedsiębiorczości**

Rozwój przedsiębiorczości jest kluczowym komponentem lokalnego i regionalnego rozwoju gospodarczego, ale także społecznego. Bez powstawania i funkcjonowania konkurencyjnych, efektywnych ekonomicznie i tworzących miejsca pracy podmiotów gospodarczych, trudno bowiem oczekiwać realizacji większości potrzeb indywidualnych i społecznych. W zakresie potrzeb indywidualnych chodzi zarówno o potrzeby podstawowe dla człowieka, takie jak: godziwy i stabilny dochód, bezpieczeństwo socjalne, mieszkanie, realizacja aspiracji zawodowych, pozycja społeczna, zdrowie, jak i potrzeby wyższego rzędu (dostęp do kultury, rozrywki itd.). Również wiele potrzeb społecznych, rozumianych jako konsumpcja zbiorowa dóbr i usług, trudno jest realizować podmiotom publicznym, w tym samorządom terytorialnym, w sytuacji gdy mamy do czynienia ze słabym rozwojem gospodarczym, w tym niskim poziomem przedsiębiorczości.

Powstają zatem pytania:

1. jaki wpływ na przedsiębiorczość mają inwestycje samorządowe?
2. jakie inwestycje (według ich rodzaju) są skutecznym narzędziem kreowania przedsiębiorczości?

W literaturze podkreśla się, że to właśnie inwestycje samorządowe – obok bezpośredniego wsparcia budżetowego dla rozwoju przedsiębiorczości (np. w formie dotacji z funduszy UE) – mogą być najskuteczniejszym instrumentem oddziaływania na rozwój przedsiębiorczości na poziomie lokalnym i regionalnym [Zimny, 2008, s. 16-19; Kropisz, 2002]. Podkreśla się, że determinantą decyzji w zakresie lokowania przedsiębiorstw (działalności gospodarczej) na danym terenie, pozostającą w gestii władz samorządowych, jest stan infrastruktury technicznej (drogi, szerokopasmowy Internet, zaopatrzenie w wodę, kanalizacja itd.). Odpowiedni stan infrastruktury (w aspekcie ilościowym i jakościowym) umożliwia wypracowanie przewagi konkurencyjnej JST w skali lokalnej, powodując, że przedsięwzięcia gospodarcze są chętniej lokalizowane na danym terenie przede wszystkim ze względu na możliwość niwelowania skutków oddalenia od rynków zaopatrzenia i zbytu [Kozuch, 2011, s. 25].

Infrastruktura techniczna jest ważnym elementem lokalnego (jak również regionalnego i ogólnokrajowego) potencjału gospodarczego, a uzyskiwane dzięki niej korzyści zewnętrzne obniżają koszty i zwiększają efektywność gospodarowania podmiotów prywatnych<sup>8</sup>, decydując tym samym o atrakcyjności inwestycyjnej gminy, powiatu, czy regionu.

<sup>8</sup> Wpływ infrastruktury na wydajność firm prywatnych wykazał w swoich badaniach D.A. Aschauer [zob. Gramlich, 1994, s. 176-177].

Z badań ankietowych mikro oraz małych przedsiębiorstw prowadzonych na Podkarpaciu w 2015 r. wynika, iż czynniki powiązane z inwestycjami samorządowymi zajmują czołowe miejsca w hierarchii determinant lokalizacji przedsiębiorstw [Kata 2016, s. 38]. Przedsiębiorcy na pierwszym miejscu postawili wyposażenie terenu w infrastrukturę techniczną (drogową, kanalizacyjną itd.) oraz stan techniczny sieci i obiektów (tab. 3). Jest to ten obszar, który bezpośrednio jest związany ze skalą i charakterem inwestycji JST różnych szczebli. Co istotne obszar ten wymaga też współdziałania JST sąsiadujących ze sobą oraz jednostek poszczególnych szczebli (gmin, powiatów, województw samorządowych), bowiem wiele inwestycji (np. drogowych) obejmuje często teren kilku jednostek samorządowych lub jest elementem szerszej sieci infrastrukturalnej.

**Tablica 3. Hierarchia czynników wpływających na decyzje o lokalizacji przedsiębiorstw**

Table 3. Hierarchy of factors affecting business location decisions

Wyszczególnienie	Czynniki lokalizacji, na które JST mają bezpośredni lub pośredni wpływ
1. Czynniki pierwszego wyboru (najważniejsze)	<ul style="list-style-type: none"> <li>– wyposażenie terenu w infrastrukturę (drogową, kanalizacyjną, wodociągową, energetyczną, gazową itd.), stan techniczny sieci i obiektów;</li> <li>– aktualny i spójny plan zagospodarowania przestrzennego;</li> <li>– dostępność nieruchomości niezabudowanych i uzbudowanych oraz zabudowanych (w tym nieruchomości oferowanych do sprzedaży lub dzierżawy z zasobów komunalnych);</li> <li>– poziom opłat za usługi komunalne, jakość tych usług;</li> <li>– możliwość ulokowania biznesu na terenie specjalnej strefy ekonomicznej, inkubatorów przedsiębiorczości, parków technologicznych itp.;</li> <li>– podaż lokali na potrzeby działalności gospodarczej i ceny wynajmu;</li> <li>– ograniczenia dla inwestycji i prowadzenia biznesu związane z ochroną środowiska naturalnego.</li> </ul>
2. Czynniki drugiego wyboru	<ul style="list-style-type: none"> <li>– jakość kapitału ludzkiego, dostępność i koszt siły roboczej;</li> <li>– poziom stawek podatków lokalnych;</li> <li>– przejrzystość i stabilność lokalnych rozwiązań podatkowych;</li> <li>– ograniczanie przez administrację lokalną przeszkód w obrocie nieruchomościami oraz realizacji inwestycji budowlanych;</li> <li>– obecność infrastruktury biznesu (banki, firmy ubezpieczeniowe, fundusze poręczeniowe, usługi dla biznesu itp.);</li> <li>– kultura organizacyjna urzędu i podejście urzędników do inwestorów (okazywane wsparcie, rzetelność informacji itp.).</li> </ul>
3. Czynniki dalszego wyboru	<ul style="list-style-type: none"> <li>– aktywne wspieranie inicjatyw gospodarczych przez JST;</li> <li>– stosowanie przez radę gminy ulg podatkowych;</li> <li>– elastyczność lokalnych organów podatkowych (odraczanie płatności podatków, rozkładanie na raty, umorzenia);</li> <li>– lokalna (regionalna) infrastruktura edukacyjna i społeczna;</li> <li>– lokalny rynek mieszkaniowy;</li> <li>– rozwój lokalnej gospodarki, w tym siła i znaczenie lokalnych firm (możliwość współpracy, podwykonawcy itp.).</li> </ul>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [Kata, 2016, s. 38].

Source: Own work based on [Kata, 2016, p. 38].

Wśród ważnych czynników lokalizacji (cech pierwszego wyboru) znajduje się także możliwość ulokowania biznesu na terenie specjalnej strefy ekonomicznej, istnienie inkubatorów przedsiębiorczości, czy parków technologicznych. Tego typu instytucje i tereny przygotowane pod działalność gospodarczą, zwykle wymagają także inwestycji infrastrukturalnych. Poziom opłat za usługi komunalne, a przede wszystkim jakość tych usług, a w niektórych przypadkach także ograniczenia o charakterze ekologicznym, są również pochodną inwestycji realizowanych (lub nie) przez jednostki samorządu terytorialnego. Wreszcie, ważna dla przedsiębiorców, aczkolwiek wskazywana w grupie czynników dalszego wyboru, jest także lokalna infrastruktura edukacyjna i społeczna oraz lokalny rynek mieszkaniowy, który również może być kształtowany przez inwestycje samorządowe realizowane w obszarze mieszkalnictwa.

Zaprezentowane wyżej wyniki badań ankietowych przedsiębiorców, ale także badania innych autorów potwierdzają, że sfera inwestycji samorządowych jest ważną determinantą lokalnej i regionalnej przedsiębiorczości. Inwestycje samorządowe decydują o atrakcyjności danego terenu w aspekcie lokalizacji i rozwoju działalności gospodarczej. Ta sfera działalności samorządu terytorialnego jest także obszarem konkurencyjności jednostek samorządowych w pozyskiwaniu inwestorów z sektora prywatnego, przyciąganiu biznesu oraz kształtowaniu jakości życia mieszkańców, a to z kolei wpływa na saldo procesów demograficznych, w tym migracyjnych. Można zatem powiedzieć, że JST chcąc zapewnić odpowiedni kierunek i dynamikę procesów rozwoju społeczno-gospodarczego muszą inwestować w infrastrukturę techniczną oraz infrastrukturę społeczną.

Wymienione wyżej dwie kategorie infrastruktury materialnej są bardzo „pojemne” w sensie całej gamy różnych obszarów i przedmiotów inwestycji.

Inwestycje jednostek samorządu terytorialnego mają głównie charakter rzeczowych inwestycji infrastrukturalnych. Klasyfikując inwestycje infrastrukturalne o charakterze komunalnym, można wyróżnić:

- inwestycje restytucyjne – związane z odtwarzaniem zużytych środków trwałych;
- inwestycje modernizacyjne – mające na celu poprawę dotychczasowych parametrów techniczno-ekonomicznych poprzez przebudowę obiektów majątku trwałego;
- inwestycje rozwojowe – związane z tworzeniem nowego aparatu produkcji lub usług [Sierak, 2014, s. 95].

Jak wykazano wcześniej decydenci samorządowi, stojąc wobec faktu ograniczonych zasobów muszą podejmować określone decyzje dotyczące tego, które przedsięwzięcia inwestycyjne realizować w bieżącym okresie budżetowym, które przesunąć na następne okresy budżetowe, a które w ogóle odrzucić (całkowicie lub na dłużej nie określony czas). Oprócz ograniczeń finansowych jednostki samorządu terytorialnego borykają się także z ograniczeniami, czy też barierami: regulacyjnymi (prawnymi), środowiskowymi (ekologicznymi), społecznymi i politycznymi. Władze samorządowe dokonują wyborów przedsięwzięć inwestycyjnych kierując się zatem złożonym zestawem kryteriów (celów i priorytetów) i uwzględniając różnego rodzaju ograniczenia. W decyzjach tych oczekiwania przedsiębiorców, czy szerzej interes gospodarczy konkuruje o środki budżetowe z interesem (oczekiwaniem) innych grup społecznych, o charakterze społecznym czy ekologicznym. Oczywiście nie zawsze mamy do czynienia z relacją konkurencyjną (substytucyjną) między tymi interesami. Są takie inwestycje, które łączą w sobie te interesy. W ich realizacji mamy do czynienia z pewną komplementarnością celów. Jednak zwykle dominuje raczej relacja „coś za coś”, czy też „coś kosztem czegoś”.

W przypadku wydatków inwestycyjnych, które mają służyć rozwojowi przedsiębiorczości (zwłaszcza przyciąganiu nowych inwestorów - przedsiębiorców na dany teren), ich przesłanką może być także dążenie organów samorządowych do zdobycia przewagi konkurencyjnej w tym zakresie wobec sąsiadujących lub podobnych jednostek samorządowych.

Cechą inwestycji komunalnych jest ich użyteczność publiczna. Mają one charakter ciągły. Jest to warunek zapewnienia jak największej konkurencyjności danej jednostki terytorialnej. Dzięki nieustannemu rozwojowi infrastruktury wzrasta atrakcyjność jednostki terytorialnej dla inwestorów i nowych mieszkańców. Aby odbiorcy świadczeń infrastruktury mogli uzyskiwać z faktu jej użytkowania określone korzyści, musi zostać spełniony następujący warunek – rozwój infrastruktury musi w sposób trwały wyprzedzać

rozwój pozostałych dziedzin działalności na danym terenie. Korzyści te rosną w miarę wzrostu przestrzennej koncentracji działalności gospodarczej i społecznej. Z kolei niedorozwój infrastruktury stanowi dużą barierę rozwojową [Sierak, 2014, s. 98].

Z przytoczonej wyżej tezy wynika, że określony poziom (standardy) wyposażenia danego terenu w podstawową infrastrukturę techniczną (wodociąg, kanalizacja, lokalne drogi) jest warunkiem koniecznym, aby na tym terenie mogły funkcjonować i rozwijać się przedsiębiorstwa. Bez dostępu do tych urządzeń infrastrukturalnych lub sieci, przedsiębiorstwa nie otrzymałyby zgody stosownych służb (np. sanitarnych, straży pożarnej) na prowadzenie działalności gospodarczej. Wobec faktu, iż taka podstawowa infrastruktura jest dostępna w większości jednostek samorządowych, o tym, że określeni inwestorzy lokują działalność na obszarze danej jednostki samorządu terytorialnego, a nie w innej, decydują czynniki wykraczające poza dostęp do podstawowej infrastruktury. Wśród tych czynników może być wiele takich, które są pochodną inwestycji JST, ale w infrastrukturę dodatkową, niestandardową lub taką, która jest dobrze skomunikowana z siecią ogólnokrajową i międzynarodową (np. drogami krajowymi i autostradami, lotniskiem). Planując realizację inwestycji infrastrukturalnych z myślą o jej wpływie stymulacyjnym na rozwój przedsiębiorczości należy zatem poszukiwać nie tylko rozwiązań likwidujących „wąskie gardła” lub białe plamy w wyposażeniu infrastrukturalnym, ale także rozwiązań nowoczesnych, będących elementem większych sieci infrastrukturalnych i wychodzących na przeciw oczekiwaniom przedsiębiorców.

W sytuacji zmieniających się uwarunkowań społeczno-gospodarczych, w tym obserwowanego w ostatnich latach w Polsce (2016-2018) spadku bezrobocia i zmiany na rynku pracy, z rynku pracodawcy na rynek pracownika, istotnym czynnikiem sprzyjającym rozwojowi przedsiębiorczości mogą być inwestycje w infrastrukturę społeczną. Chodzi przykładowo o inwestycje w żłobki, przedszkola, place zabaw, przychodnie lekarskie i rehabilitacyjne, domy opieki całodobowej, domy dla seniorów, świetlice i domu kultury, szkoły, boiska wielofunkcyjne, kryte pływalnie, sale widowiskowe itd. Tego typu inwestycje – po oddaniu do użytku obiektów będących ich przedmiotem – z punktu widzenia warunków do prowadzenia biznesu, są ważne z dwóch powodów:

1. przyciągają ludzi do osiedlania się na danym obszarze lub decydują o tym, że mieszkańcy (zwłaszcza młodzi) nie wyjeżdżają w poszukiwaniu lepszych warunków do zamieszkiwania. Inwestycje takie sprzyjają zatem dodatniemu saldu migracji, a to z kolei sprzyja otwieraniu biznesu i prowadzeniu różnego rodzaju usług dla mieszkańców;
2. powodują, że na danym terenie łatwiej znaleźć pracowników.

Oczywiście duże skupiska osadnicze mogą też utrudnić prowadzenie biznesu, chociażby z powodu naturalnego konfliktu pomiędzy funkcjami socjalno-bytowymi i społecznymi a funkcjami gospodarczymi (hałas, duże natężenie ruchu na drogach, zanieczyszczenie powietrza, odory itd.). W tym aspekcie niezwykle ważne jest to aby władze samorządowe prowadziły zaplanowaną na długie lata politykę przestrzenną oraz starały się równoważyć interes ekonomiczny ze społecznym i ekologicznym. Wracamy zatem do koncepcji zrównoważonego rozwoju, ale także potrzeby tworzenia długoterminowych strategii rozwoju danej jednostki terytorialnej, w której plan zagospodarowania przestrzennego (a w każdym razie ład przestrzenny) ma znaczenie fundamentalne.

Kwestia istnienia częstego konfliktu (kolizji) interesu gospodarczego z interesem (ładem) społecznym i ekologicznym ma kluczowe znaczenie dla wyboru określonej strategii rozwoju danej JST. Mając wielu interesariuszy samorząd terytorialny powinien kierować się zasadą zrównoważonego rozwoju i poszukiwać kompromisu pomiędzy tymi rozbieżnymi interesami. Dotyczy to wspomnianej wyżej polityki przestrzennej, decyzji administracyjnych (np. pozwoleń na budowę), lokalnej polityki fiskalnej, ale także działalności inwestycyjnej JST.

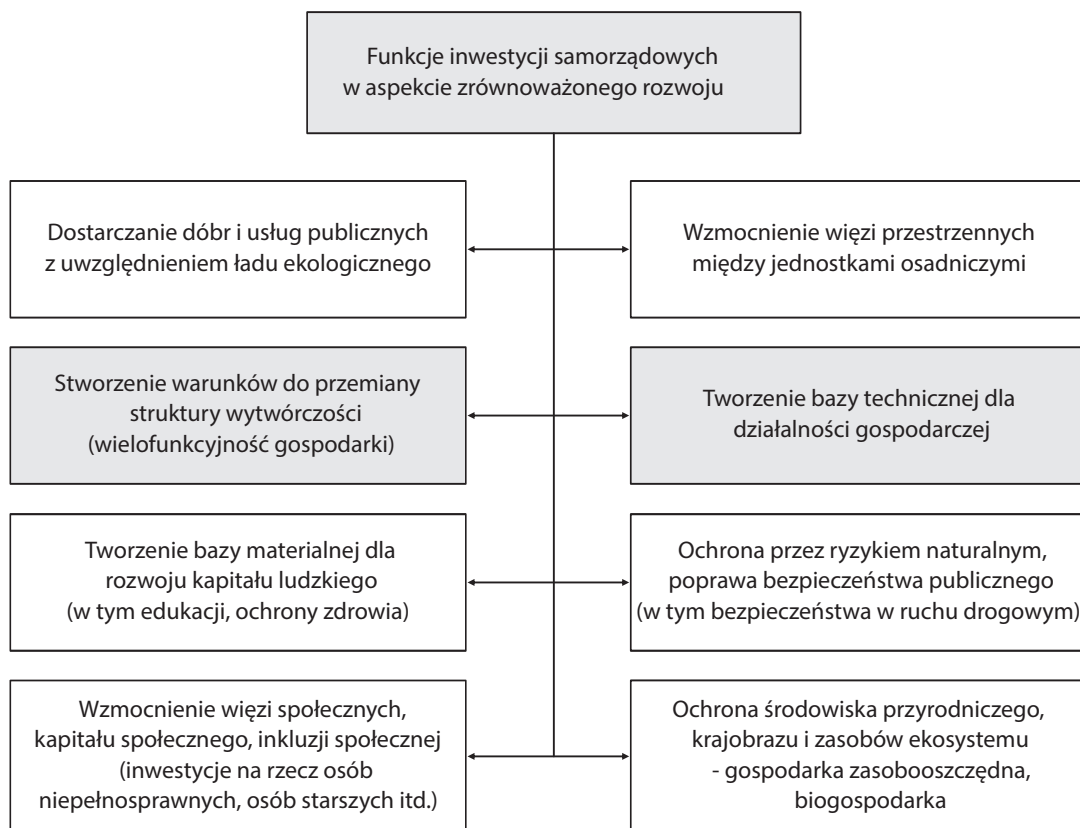
Wdrażanie idei zrównoważonego rozwoju może następować przede wszystkim poprzez realizację inwestycji wspierających rozwój ekonomiczny i społeczny oraz ochronę środowiska przyrodniczego [Król, 2016]. Wielowymiarowy charakter inwestycji samorządowych, zwłaszcza tych dotyczących infrastruktury technicznej i społecznej może sprzyjać zrównoważonemu rozwojowi lokalnemu (regionalnemu) poprzez realizację funkcji, które zilustrowane zostały na schemacie 4.

Obok funkcji ukierunkowanych na aspekty społeczne i ekologiczne można wymienić, także te dotyczące wprost rozwoju gospodarczego. Rozwój ten rozumiany jest przez pryzmat koncepcji gospodarki wielofunkcyjnej, zdywersyfikowanej pod względem sektorów i gałęzi (obecność podmiotów produkcyjnych, handlowych, usługowych, rolnictwa), co tworzy podstawy dla większej stabilności gospodarczej. Pozwala także lepiej wykorzystać zasoby pracy (kapitał ludzki), który jest obecny na danym terenie. Warto także podkreślić, że w obszarze innych funkcji wymienionych na schemacie 4, możemy również doszukać się kontekstu ekonomicznego. Chociażby obszar dedykowany ochronie środowiska przyrodniczego powinien skłaniać władze samorządowe do realizacji inwestycji wspierających gospodarkę zasobooszczędną, czy też biogospodarkę (np. odnawialne źródła energii).

Warto także podkreślić, że inwestycje – realizowane na przykład w obszarze ochrony środowiska – mogą być w pełni realizowane przez jednostkę samorządu terytorialnego (finansowane publicznie), mogą być także realizowane w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego, wreszcie samorząd może poprzez dotacje dla osób prywatnych lub firm wspierać inwestycje prywatne. Przykładem mogą być dotacje samorządowe do wymiany pieców centralnego ogrzewania na nowoczesne, ekologiczne, czy też dotacje do remontów zabytkowych prywatnych kamienic w przestrzeni miejskiej.

**Schemat 4. Funkcje inwestycji samorządowych w aspekcie zrównoważonego rozwoju lokalnego (regionalnego)**

Diagram 4. Functions of self-government investments in the context of sustainable local (regional) development



Konieczność uwzględniania w ocenie rozwoju lokalnego (regionalnego) wielu aspektów, które zazwyczaj są ściśle ze sobą związane i nawzajem się warunkują, sprawia, że niezwykle trudne jest ustalenie wszystkich skutków oddziaływania inwestycji samorządowych [Zimny, 2008, s. 16]. Dotyczy to także wpływu inwestycji na rozwój przedsiębiorczości.

Dotychczasowe badania w tym obszarze prowadzone w Polsce wskazują, na istotny wpływ infrastruktury technicznej gmin na ich atrakcyjność inwestycyjną, która jest niejako wyznacznikiem ich poziomu rozwoju gospodarczego. Z analiz Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową (IBnGR) wynika, że większe znaczenie dla atrakcyjności inwestycyjnej miast od stanu infrastruktury technicznej ma jedynie jakość rynku pracy i klimat społeczny oraz chłonność tego rynku. Dotyczy to w szczególności inwestorów zagranicznych [zob. Swianiewicz, Dziemianowicz, 1998]. Badania INnGR były jednak prowadzone w połowie lat 90. w zupełnie innej rzeczywistości jeżeli chodzi o rozwój infrastruktury technicznej, ponadto dotyczyły tylko gmin miejsko i miejsko-wiejskich.

Z kolei badania prowadzone przez ekonomistów Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (IERiGŻ) na zbiorowości gmin wiejskich i miejsko-wiejskich (1999 r., 2157 gmin) wskazują, że wraz ze wzrostem poziomu rozwoju infrastruktury technicznej w gminach wzrasta jednocześnie liczba podmiotów funkcjonujących na ich obszarze oraz zatrudnienie, przyczyniając się tym samym do wyższego poziomu rozwoju gospodarczego [Kołodziejczyk, 2001]. W 2000 r. IERiGŻ poszerzył swoje badania o gminy miejskie obejmując analizą 2465 jednostek. Ich wyniki pokazują, że wskaźnik udziału podmiotów gospodarczych w sferze usług rynkowych był skorelowany ze stopniem rozwoju infrastruktury technicznej na poziomie 0,48 [Kołodziejczyk, 2003].

Badania przeprowadzone przez Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych Uniwersytetu Warszawskiego wskazują, że 6-stopniowej skali, statystyczny wpływ infrastruktury technicznej na rozwój gospodarczy gmin wynosił 4 punkty w odniesieniu do dużych i średnich miast oraz 6 punktów w stosunku do małych gmin [Swianiewicz, Łukomska 2004]. Badania te miały jednak charakter statyczny i ograniczały się do porównania stanu gminnej infrastruktury technicznej w określonym roku z odpowiadającym jej poziomem rozwoju gospodarczego samorządów. Z kolei A. Zimny podjął próbę oceny tej zależności w ujęciu dynamicznym [Zimny, 2005; Zimny, 2008, s. 17-18]. Badał tą zależność w latach 1996-2003 na przykładzie gmin województwa wielkopolskiego. Z jego analiz wynika, że poziom zaangażowania inwestycyjnego ma zdecydowanie największe znaczenie dla rozwoju gospodarczego gmin wiejskich. Świadczy o tym większa siła związków korelacyjnych oraz to, że inwestycje w infrastrukturę techniczną są istotnie skorelowane ze wszystkimi najważniejszymi wskaźnikami rozwoju gospodarczego w tej kategorii gmin, podczas gdy w gminach miejsko-wiejskich i miejskich, dodatnia korelacja zachodzi ze znacznie mniejszą liczbą wskaźników rozwoju gospodarczego i siła związku jest słabsza [Zimny, 2015, s. 229]. Badania prowadzone przez Wasilewskiego i Gospodarowicza wskazują, że istotną rolę w rozwoju działalności gospodarczej na obszarach wiejskich odgrywają inwestycje infrastrukturalne realizowane w ramach działania PROW 2007-2013. Możliwość dofinansowania gminnych inwestycji infrastrukturalnych z funduszy Unii Europejskiej ma bardzo duże znaczenie dla rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich ze względu na nadal występujące i pogłębiające się dysproporcje w wyposażeniu infrastrukturalnym pomiędzy tymi obszarami a miastami. Środki UE tworzą szczególną szansę dla gmin wiejskich o niskich dochodach własnych, które bez takiego wsparcia nie byłyby w stanie zrealizować wielu inwestycji infrastrukturalnych. Z badań wspomnianych autorów wynika, że w gminach realizujących inwestycje infrastrukturalne z funduszy UE zachodzą zmiany w nierolniczych sektorach gospodarki, w kierunku wzrostu liczby podmiotów gospodarczych i ich większego zróżnicowania w kontekście rodzaju (branży) prowadzonej działalności, co w jakimś stopniu należy przypisywać poprawie warunków do prowadzenia biznesu dzięki inwestycjom komunalnym.



Konkludując, należy stwierdzić, że wiele badań wskazuje, iż poziom rozwoju infrastruktury, szczególnie technicznej, jest ważnym czynnikiem rozwoju lokalnego. Badania wykazują także, wpływ rodzaju i wielkości gminy pod względem liczby mieszkańców na siłę zależności między wyposażeniem infrastrukturalnym gminy a rozwojem lokalnym, w tym rozwojem przedsiębiorczości [Kołodziejczyk, 2014]. Zwykle zależność między rozwojem infrastruktury a przedsiębiorczością, mierzoną m.in. przez liczbę podmiotów gospodarczych w relacji do liczby mieszkańców, są silniejsze w gminach wiejskich. Wiele z takich gmin musi nadrabiać dystans pod tym względem rozwoju infrastruktury w stosunku do gmin miejskich i miejsko-wiejskich.

Większość badań podejmujących zagadnienie wpływu inwestycji samorządowych na rozwój przedsiębiorczości w Polsce ma albo charakter wycinkowy (analiza na przykładzie jednej gminy, lub nielicznej grupy gmin), statyczny oraz dotyczy często dosyć odległego już czasu (np. lat 90. XX w.). Zmieniająca się rzeczywistość społeczno-gospodarcza oraz zmieniające się uwarunkowania prawno-budżetowe funkcjonowania samorządu terytorialnego w Polsce powodują, iż problem powyższy jest wciąż aktualny i ważny, w kontekście diagnostycznym i aplikacyjnym. Wobec ograniczeń finansowych jakie napotyka JST, kwestia doboru odpowiednich instrumentów polityki lokalnej i regionalnej ukierunkowanych na rozwój gospodarczy, w tym rozwój przedsiębiorczości, jest nie do przecenienia. Wśród tych instrumentów wydatki inwestycyjne mają i będą mieć kluczowe znaczenie.

## Rozdział 2

### Chapter 2

## Możliwości i bariery rozwoju przedsiębiorczości w regionie Polski południowo-wschodniej

### Opportunities and barriers to the development of entrepreneurship in south-eastern Poland

#### 2.1. Polska południowo-wschodnia na tle innych regionów

##### 2.1. South-eastern Poland compared to other regions

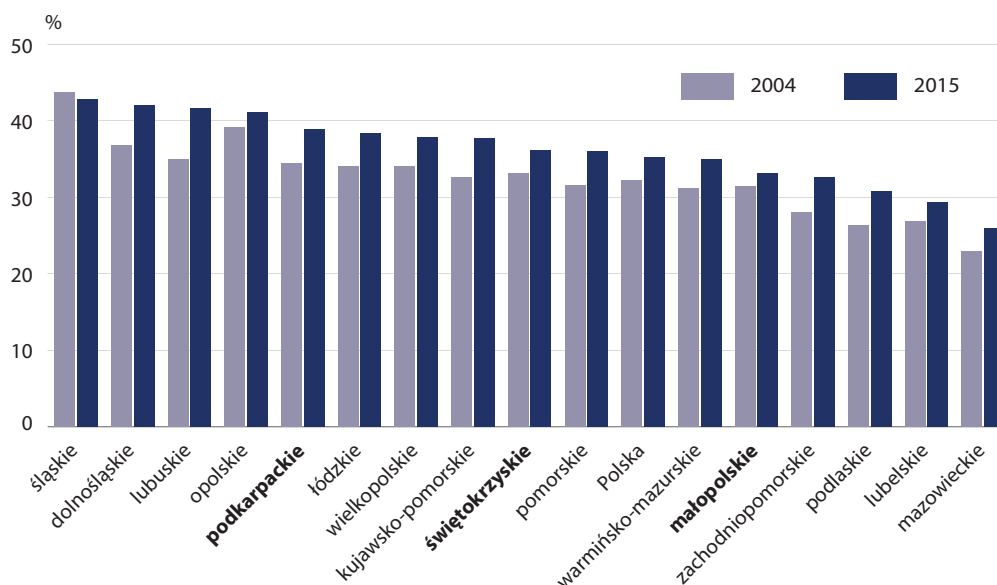
##### 2.1.1. Ogólna charakterystyka struktury gospodarczej

###### 2.1.1. General characteristics of the economic structure

Uwarunkowania ekonomiczne najczęściej uważane są za najważniejszą siłę sprawczą procesów przedsiębiorczych. Do tych uwarunkowań bez wątpienia należy struktura gospodarcza regionu, rozumiana jako udział poszczególnych działów i sektorów gospodarki w wartości dodanej (lub PKB), zatrudnieniu i innych parametrach ekonomicznych.

Obecnie można spotkać w literaturze liczne opinie, że współcześnie działalność przemysłowa, będąca podstawową bazą ekonomiczną w fazie industrialnej, ustępuje działalności usługowej, w szczególności działalności związanej z oświatą, nauką i pracami badawczo-rozwojowymi. Konsekwencją tego procesu jest zmiana dotychczasowych struktur przestrzennych i działowych przemysłu oraz jego funkcji w rozwoju gospodarczym układów przestrzennych różnej skali, od układów lokalnych, przez regionalne po krajowe i międzynarodowe [Rachwał 2010, s. 105]. Ponadto działalność przemysłowa w większości krajów wysokorozwiniętych gospodarczo zmniejsza swoją rolę w zakresie aktywizacji zasobów pracy, co jest konsekwencją postępu technicznego i technologicznego, w tym automatyzacji i komputeryzacji procesów produkcji. Teza o mniejszym znaczeniu przemysłu i budownictwa we współczesnej gospodarce, w tym w procesie zatrudnienia zasobów pracy nie jest jednak w pełni prawdziwa. Od kilku lat można bowiem obserwować w Polsce dodatnią współzależność między tempem rozwoju gospodarczego a tworzeniem nowych miejsc pracy w przemyśle i budownictwie. W tym kontekście mówi się wręcz o potrzebie reindustrializacji gospodarki. Dane dotyczące zatrudnienia wskazują co prawda, że od początku transformacji gospodarki w Polsce do roku 2001 zmniejszyła się udział przemysłu i budownictwa w strukturze pracujących i wartości dodanej brutto w gospodarce, ale tendencja ta została odwrócona [Rachwał 2010, s. 108]. Od roku 2002 obserwujemy systematyczny, aczkolwiek nierównomierny, wzrost udziału tych sektorów gospodarki w ww. wielkościach makroekonomicznych. Ten wzrost ogółem w Polsce oraz w regionie Polski południowo-wschodniej ilustrują także dane zaprezentowane na wykresie 2. Rozwój przemysłu i budownictwa jest dziś postrzegany jako bardzo ważny czynnik stymulujący całościowy rozwój społeczno-gospodarczy w różnych układach przestrzennych. Istotne jest jednak to, jakie miejsca pracy są tworzone w przemyśle i budownictwie. Czy te wymagające nowoczesnego uzbrojenia technicznego, wymagające wysokich kwalifikacji pracowników, czy też tradycyjne, opierające się na prostej, nisko wykwalifikowanej sile roboczej. Jeszcze do niedawna dominował w Polsce przemysł tradycyjny, pracochłonny. To jednak od kilkunastu lat się zmienia, co dotyczy także regionu Polski południowo-wschodniej. Rozwój przemysłu, szczególnie wytwarzającego produkty o wysokiej wartości dodanej, jest w Polsce, w tym szczególnie w regionie Polski południowo-wschodniej, niezbędny, również do tego, aby powstawały wokół przedsiębiorstw przemysłowych inne podmioty gospodarcze, w tym podmioty z sektora usług.

**Wykres 1. Udział przemysłu i budownictwa w wartości dodanej brutto ogółem**  
Chart 1. Share of industry and construction in the total gross value added



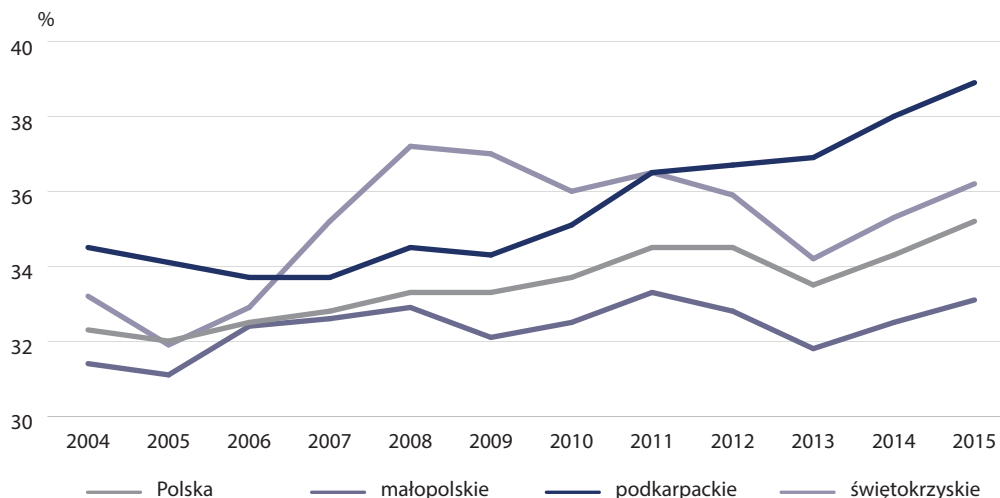
Udział przemysłu i budownictwa (sekcje B, C, D, E, F) w wartości dodanej brutto ogółem w 2015 r. w kraju wyniósł 35,2% i w stosunku do 2004 r. wzrósł o 2,9 p. proc (wykres 1). Największym udziałem przemysłu i budownictwa w wartości dodanej brutto ogółem charakteryzowało się województwo śląskie (42,9%) i dolnośląskie (42,1%). W województwach mazowieckim oraz lubelskim udział ten był najniższy i nie przekroczył 30,0%. Na przestrzeni analizowanego okresu wskaźnik ten wzrósł we wszystkich województwach, poza województwem śląskim.

Wśród województw Polski południowo-wschodniej największym udziałem przemysłu i budownictwa w wartości dodanej brutto ogółem charakteryzuje się województwo podkarpackie. Z kolei niezmiernie najniższe wartości tego wskaźnika miało województwo małopolskie (w 2015 r. 33,1%). Powyżej średniej krajowej w 2015 r. znajdowało się Podkarpackie i województwo świętokrzyskie z wartościami odpowiednio 38,9% i 36,2%.

Jak można zauważyć na wykresie 2, we wszystkich województwach badanego regionu w latach 2004-2015 udział budownictwa i przemysłu w wartości dodanej brutto ogółem wzrastał. Tendencja wzrostowa była podobna jak w całym kraju, aczkolwiek w województwie podkarpackim wzrost udziału tych sektorów w wartości dodanej brutto był nieco wyższy niż w kraju. Z kolei w województwie świętokrzyskim po dosyć dynamicznym wzroście w latach 2005-2008, w kolejnych latach (2009-2015) można było obserwować spadek tej wielkości (wykres 2). Prezentowane zmiany oznaczają, że na tle całego kraju, województwa Polski południowo-wschodniej zachowały swoją pozycję w aspekcie potencjału przemysłu i budownictwa. W przypadku województwa małopolskiego ten potencjał jest relatywnie słabszy niż przeciętnie w kraju, natomiast w pozostałych dwóch województwach regionu jest relatywnie większy. Ciekawe zmiany, świadczące o przekształcaniach struktury przemysłu z tradycyjnego, pracochłonnego, na bardziej nowoczesny, w szczególności zaś polegające na tworzeniu nowych i relatywnie nowoczesnych przedsiębiorstw w omawianych sektorach miały miejsce w analizowanym okresie (2004-2015) w województwie podkarpackim, w szczególności w Rzeszowie i sąsiadujących z nim gminach, ale także w Krośnie czy też w Mielcu.

**Wykres 2. Udział przemysłu i budownictwa w wartości dodanej brutto ogółem w Polsce południowo-wschodniej**

Chart 2. Share of industry and construction in the total gross value added in south-eastern Poland

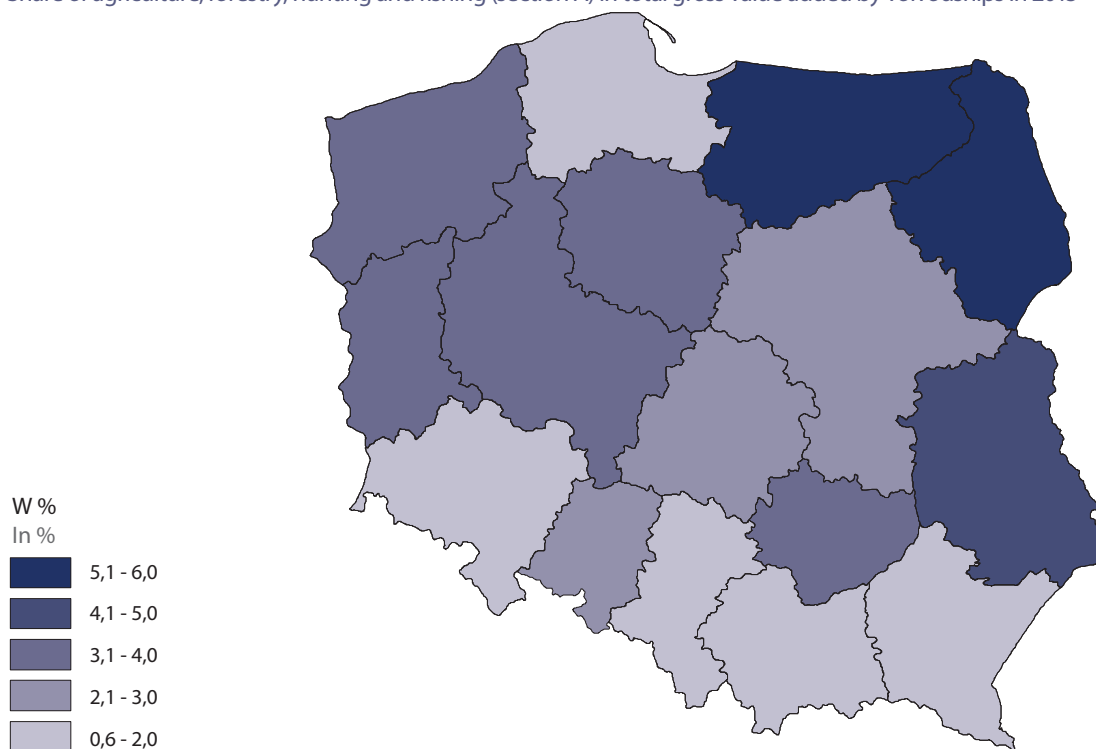


Rolnictwo jest istotną częścią gospodarki większości regionów w Polsce. Znaczenie tego sektora w gospodarce regionów powinno być oceniane nie tyle przez pryzmat jego udziału w tworzeniu PKB, ile przede wszystkim w kontekście roli tego sektora gospodarki w zagospodarowaniu potencjału czynnika pracy, a także wykorzystaniu zasobów ziemi rolniczej, wypełniającej nie tylko funkcje produkcyjne, ale służącej dostarczaniu dóbr publicznych [Czudec, Kata 2013].

Rolnictwo w regionie Polski południowo-wschodniej charakteryzuje szereg cech strukturalnych, przede wszystkim rozdrobnienie struktury agrarnej, które utrudniają i ograniczają efektywność ekonomiczną i konkurencyjność tego sektora gospodarki. Przed regionami rozdrobnionymi agrarnie stają wielkie wyzwania dotyczące rozwoju, a nawet przetrwania drobnotowarowego rolnictwa. Wyzwania te są pochodną procesów globalizacji, w tym integracji europejskiej. Jednocześnie niekorzystna struktura agrarna skłaniająca do deproduktywizacji gospodarstw i ich ekstensyfikacji stwarza zagrożenia w zakresie rozwoju obszarów wiejskich, w tym populacyjnego i gospodarczego [Słodowa-Hełpa, 2010; Czudec, Kata, Mis 2017]. W tym kontekście, zmiany w udziale rolnictwa w podstawowych makrowielkościach ekonomicznych (wartości dodanej, zatrudnieniu) w regionie Polski południowo-wschodniej, należy oceniać ostrożnie, gdyż procesy, które w innych regionach kraju można by uznać za jednoznacznie pozytywne np. w kontekście efektywności gospodarki i rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej, w tym regionie niekoniecznie powinny być tak postrzegane. Jak podkreślają W. Musiał i K. Musiał [2016] w południowo-wschodniej części Polski, nasilają się istotne dylematy wyboru drogi przewyższania ograniczeń agrarnych w rozwoju rolnictwa i wsi, szczególnie tych położonych peryferyjnie i na obszarach górskich. Stąd za istotne można uznać pytania, czy konieczne w tym zakresie zmiany nakierowane na powiększanie produkcji i koncentracji ziemi są już tak pilne, że wymagają działań szybkich i radykalnych, czy też raczej powinno się zachować umiar i wielką rozwagę, unikając zbyt gwałtownych reform i podejmować zmiany strukturalne w oparciu o koncepcję zrównoważonego rozwoju.

**Mapa 1. Udział rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa (sekcja A) w wartości dodanej brutto ogółem według województw w 2015 r.**

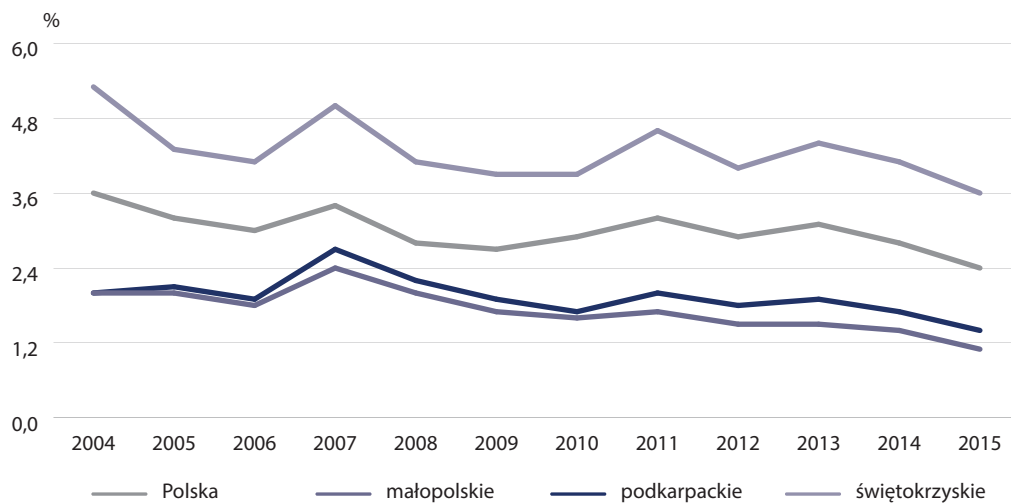
Map 1. Share of agriculture, forestry, hunting and fishing (section A) in total gross value added by voivodships in 2015



Udział rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa (sekcja A) w wartości dodanej brutto ogółem w Polsce w 2015 r. wyniósł 2,4%, i w porównaniu z 2004 r. zmniejszył się o 1,2 p.proc. Województwami, w których wskaźnik ten był największy były podlaskie (6,0%) i warmińsko-mazurskie (5,4%). Najniższym udziałem rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa w wartości dodanej brutto charakteryzowało się województwo śląskie, w którym wartość ta wyniosła 0,6%.

**Wykres 3. Udział rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa (sekcja A) w wartości dodanej brutto ogółem w Polsce południowo-wschodniej**

Chart 3. Share of agriculture, forestry, hunting and fishing (section A) in total gross value added in south-eastern Poland



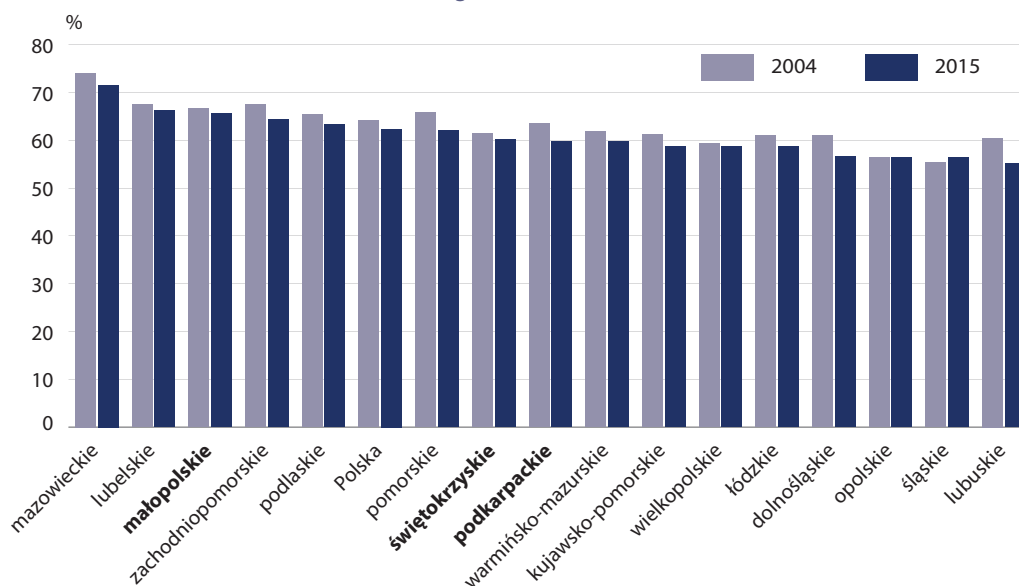
Wśród województw Polski południowo-wschodniej najwyższym udziałem rolnictwa w wartości dodanej brutto w całym analizowanym okresie charakteryzowało się województwo świętokrzyskie (wykres 3). Poniżej średniej krajowej znajdowały się natomiast województwo podkarpackie i małopolskie, przy czym najniższe wartości tego wskaźnika odnotowano w Małopolsce.

W 2015 r. udział pozostałych sekcji PKD, które związane są z sektorem usług (handel; naprawa pojazdów samochodowych; transport i gospodarka magazynowa; zakwaterowanie i gastronomia; informacja i komunikacja; działalność finansowa i ubezpieczeniowa; obsługa rynku nieruchomości; pozostałe usługi (sekcje G-T)) w wartości dodanej brutto ogółem wyniósł w Polsce 62,4%, wobec 64,1% w 2004 r. Najwyższymi wartościami tego wskaźnika charakteryzowały się województwo mazowieckie (71,6%) oraz lubelskie (66,2%). Najniższy udział odnotowano w województwach: lubuskim (55,2%), śląskim (56,4%) i opolskim (56,4%).

Przez cały analizowany okres wśród województw Polski południowo-wschodniej najwyższym udziałem sekcji G-T w wartości dodanej brutto odznaczało się województwo małopolskie, które jako jedyne miało wartości wskaźnika wyższe od poziomu dla kraju. Najniższym udziałem przez wiele lat charakteryzowało się województwo świętokrzyskie, jednak od 2013 r. najmniejszy wskaźnik występował na Podkarpaciu. W analizowanym okresie (2004-2015) udział sektora usług w tworzeniu wartości dodanej brutto we wszystkich województwach regionu nieznacznie się zmniejszył (najwięcej na Podkarpaciu – o 3,9 p.proc., w Małopolsce o 0,9 p.proc., zaś w województwie świętokrzyskim o 1,3 p.proc.), co było zgodne z tendencją ogólnokrajową (spadek o 1,7 p.proc.).

#### Wykres 4. Udział usług (sekcje G-T PKD) w wartości dodanej brutto ogółem

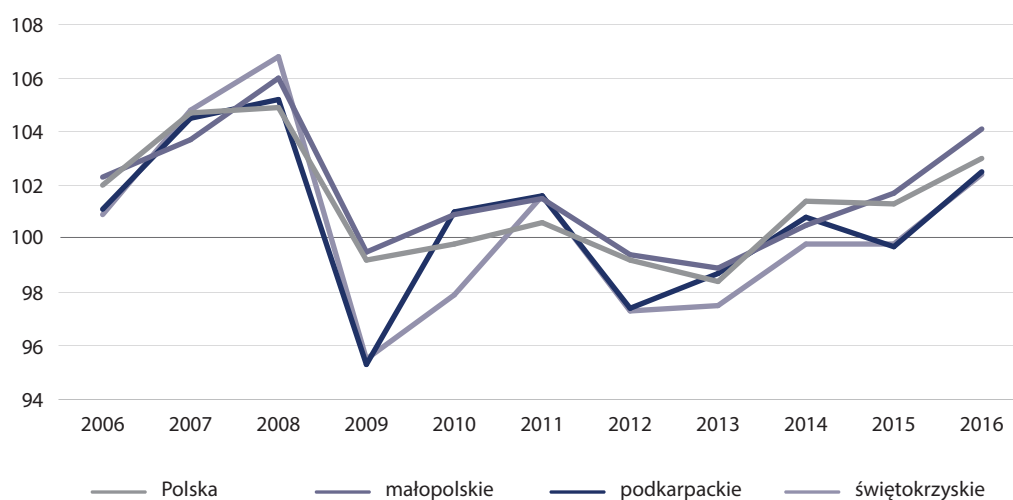
Chart 4. Share of services (sections G-T PKD) in total gross value added



Okres przedakcesyjny 1995-2004 był czasem postępującej zmiany strukturalnej w Polsce. Równocześnie nałożyły się na siebie wówczas dwie tendencje: przepływu osób z sektora przemysłowego do usług oraz równoczesny odpływ ludności z sektora rolniczego, zarówno do przemysłu, jak i usług. Te tendencje nie uległy zasadniczym zmianom w okresie poakcesyjnym, aczkolwiek tempo niektórych zmian (przepływów międzysektorowych siły roboczej) uległo spowolnieniu. Ponadto w efekcie pozytywnych zmian, jakie przyniosło członkostwo Polski w Unii Europejskiej oraz na skutek utrzymującego się wzrostu gospodarczego powstało wiele nowych miejsc pracy. Szacuje się, że w ciągu 10 lat po wejściu Polski do UE powstało ponad 2 mln nowych miejsc pracy [MSZ, 2014].

Przeciętne zatrudnienie w sektorze przedsiębiorstw w skali kraju rosło w latach 2006-2008. W kolejnych dwóch latach (2009-2010) zanotowało spadki, które były efektem spadku popytu globalnego i spowolnienia gospodarczego. Po niewielkim wzroście w 2011 r. w kolejnych dwóch latach ponownie notowano spadek zatrudnienia w sektorze przedsiębiorstw. Natomiast w latach 2014-2016 miał miejsce ponowny wzrost zatrudnienia w skali całego sektora w kraju. W latach 2006-2016 przeciętne zatrudnienie w kraju wzrosło o 15,2%. Jak widać na wykresie 5 dynamika zatrudnienia w sektorze przedsiębiorstw w poszczególnych województwach regionu podlegała podobnym fluktuacjom jak przeciętnie w kraju, co dotyczy w szczególności województwa małopolskiego. W pozostałych dwóch województwach regionu zmienność wahań dynamiki zatrudnienia w sektorze przedsiębiorstw była nieco wyższa niż przeciętnie w kraju. Świadczy to o tym, iż gospodarki Podkarpacia i województwa świętokrzyskiego są relatywnie bardziej podatne na wahania koniunktury gospodarczej niż cała gospodarka narodowa. Natomiast gospodarka w Małopolsce wykazuje podobną odporność na fluktuacje koniunktury gospodarczej jak gospodarka narodowa. Tak jak w całym kraju, również w regionie Polski południowo-wschodniej w latach 2006-2016 nastąpił wzrost zatrudnienia w sektorze przedsiębiorstw. W Małopolsce zatrudnienie wzrosło o 19,9%, na Podkarpaciu – o 7,7%, zaś w świętokrzyskim o 3,7%.

**Wykres 5. Dynamika przeciętnego zatrudnienia w Polsce południowo-wschodniej (rok poprzedni=100)**  
Chart 5. Dynamics of average employment in south-eastern Poland (previous year=100)



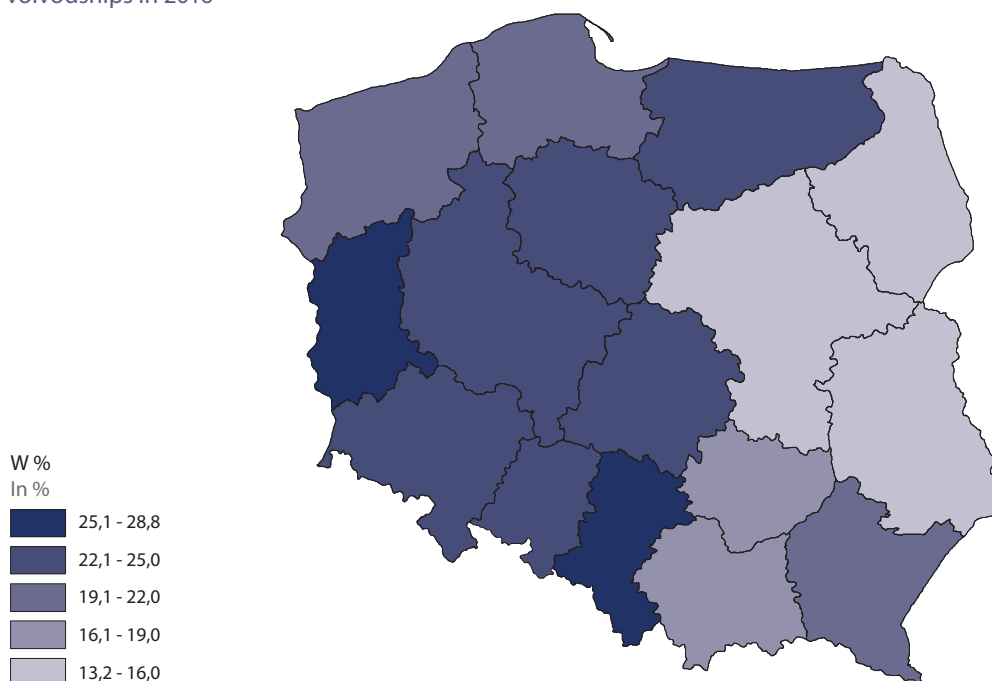
Ważnym zagadnieniem jest analiza pracujących w przemyśle oraz sektorze usług. 2016 r. w Polsce udział pracujących w przemyśle w pracujących ogółem (według faktycznego miejsca pracy) wyniósł 20,6%. W porównaniu z 2009 r. wartość ta obniżyła się o 1 p.proc. Najwyższym udziałem pracujących w przemyśle w liczbie pracujących ogółem charakteryzowało się województwo śląskie (28,8%) i lubuskie (26,2%). Najniższe wartości wskaźnik ten przyjmował w województwie lubelskim (13,2%) i mazowieckim (13,4%).

W województwie podkarpackim udział pracujących w przemyśle w pracujących ogółem (według faktycznego miejsca pracy) wyniósł w 2016 r. 20,1%, podczas gdy w 2009 r. wartość tego wskaźnika wynosiła 22,3%.

Wśród województw Polski południowo-wschodniej najniższy udział pracujących w przemyśle w pracujących ogółem w latach 2010-2016 występował w województwie małopolskim, najwyższy natomiast na Podkarpaciu. W analizowanym okresie, z wyjątkiem 2009 r., wszystkie województwa Polski południowo-wschodniej charakteryzowały się wskaźnikiem niższym od poziomu krajowego.

**Mapa 2. Udział pracujących w przemyśle w pracujących ogółem (według faktycznego miejsca pracy) według województw w 2016 r.**

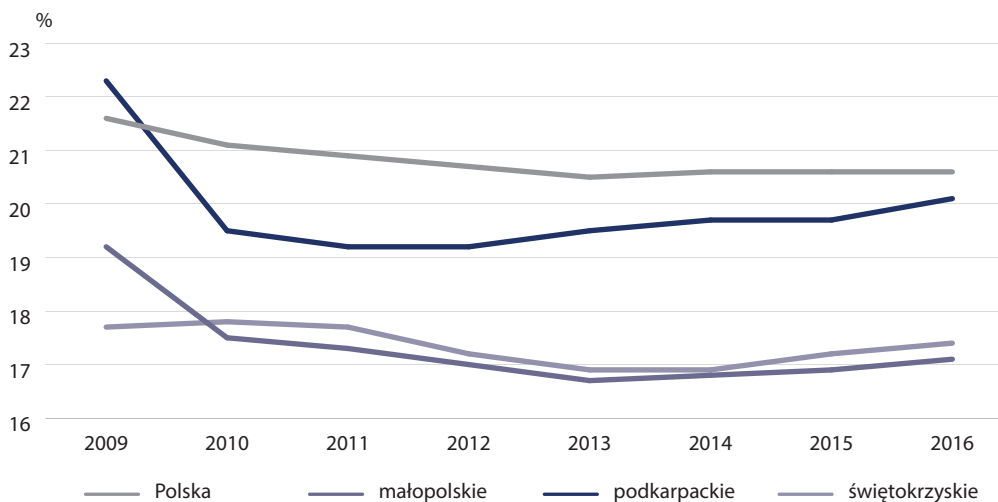
Map 2. Share of employed persons in industry in total employment (by actual place of employment) by voivodships in 2016



W 2016 r. udział pracujących w sektorze usług (w sekcjach G-J – handel; naprawa pojazdów samochodowych; transport i gospodarka magazynowa; zakwaterowanie i gastronomia; informacja i komunikacja) w pracujących ogółem (według faktycznego miejsca pracy) wynosił w Polsce 25,0%. Największym udziałem pracujących w tych sekcjach PKD charakteryzowało się województwo mazowieckie (29,6%) i zachodniopomorskie (28,2%). Najniższy wskaźnik w 2016 r. odnotowano w województwach podkarpackim (18,1%) oraz lubelskim (18,4%). W latach 2009-2016 wskaźniki te w większości województw nie ulegały znaczącym zmianom.

**Wykres 6. Udział pracujących w przemyśle w pracujących ogółem (według faktycznego miejsca pracy) w Polsce południowo-wschodniej**

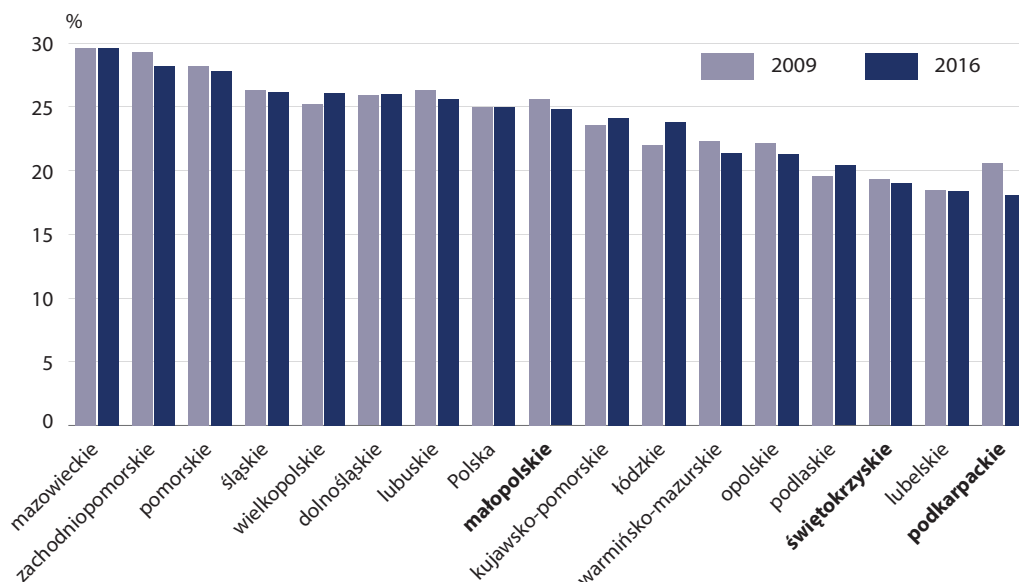
Chart 6. Share of employed persons in industry in total employment (by actual place of employment) in south-eastern Poland





W 2016 r. wskaźnik udziału pracujących w sektorze usług w pracujących ogółem w Polsce południowo-wschodniej, najwyższą wartość osiągnął w Małopolsce (24,8%), natomiast najniższą na Podkarpaciu (18,1%). Przez niemal cały ten czas województwa Polski południowo-wschodniej notowały wartość tego wskaźnika poniżej średniej w kraju. W latach 2009-2016 udział pracujących w sektorze usług w regionie Polski południowo-wschodniej był relatywnie stabilny, przy czym o ile w kraju utrzymał się on na takim samym poziomie (25%), o tyle w analizowanych województwach zanotował nieznaczny spadek w województwie świętokrzyskim (o 0,3 p.proc.) i w Małopolsce (o 0,8 p.proc.), zaś nieco większy na Podkarpaciu (o 2,5 p.proc.). Spadek wskaźnika zatrudnienia w sektorze usług, był głównie pochodną spadków zatrudnienia w tym sektorze z lat 2009-2010, będących zapewne konsekwencją spowolnienia gospodarczego, jakie miało miejsce w tym czasie. W kolejnych latach w całym regionie zatrudnienie w sektorze usług rośnie, nie na tyle szybko jednak, aby podnieść wartość wskaźnika do poziomu z roku 2009.

**Wykres 7. Udział pracujących w sektorze usług (sekcje G-J PKD) w pracujących ogółem**  
Chart 7. Share of employed persons in the services sector (sections G-J PKD) in total employment

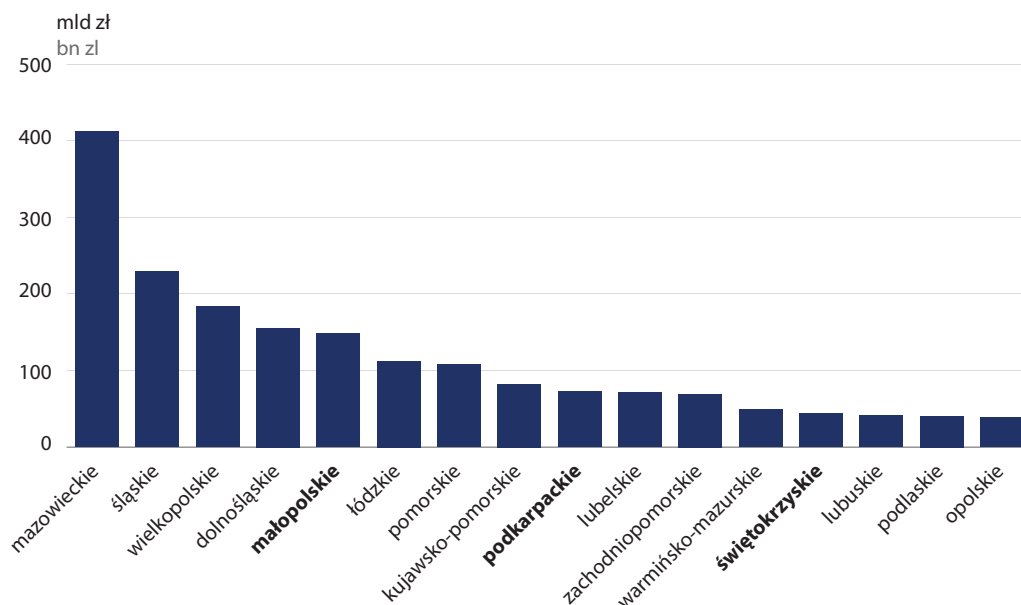


### 2.1.2. Dynamika gospodarki regionu

#### 2.1.2. The dynamics of the region's economy

Produkt krajowy brutto ogółem wyniósł w Polsce w 2016 r. 1 858,6 mld zł (według szacunków wstępnych - ceny bieżące). W porównaniu z 2004 r. jego wartość wzrosła nominalnie o 925,6 mld zł. Największą wartością produktu krajowego brutto charakteryzowało się województwo mazowieckie – 412,4 mld zł. Najniższe wartości natomiast notowały województwa: opolskie (38,4 mld zł), podlaskie (40,7 mld zł) oraz lubuskie (41,3 mld zł).

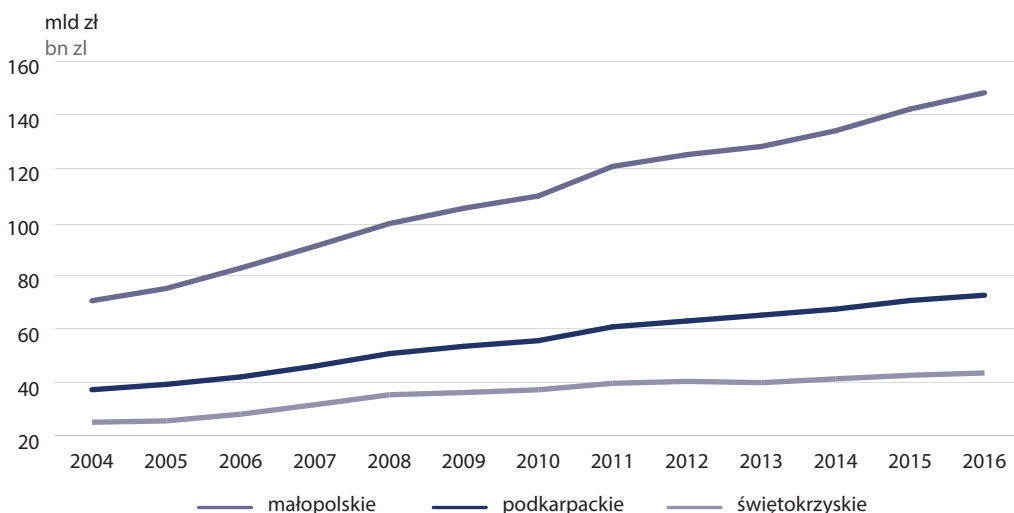
**Wykres 8. PKB w 2016 r. (ceny bieżące)**  
Chart 8. GDP in 2016 (current prices)



W regionie Polski południowo-wschodniej w 2016 r. najwyższą wartość PKB osiągnęło województwo małopolskie (148,2 mld zł). Przewaga tego województwa pod względem wielkości PKB utrzymywała się w całym analizowanym okresie (2004-2016). Najniższym poziomem produktu krajowego brutto charakteryzowało się województwo świętokrzyskie (43,5 mld zł). Natomiast w województwie podkarpackim wartość nominalna PKB w 2016 r. wyniosła 72,5 mld zł (wykres 8).

Dane zaprezentowane na wykresie 9 wskazują, że w latach 2004-2016 w regionie największą dynamikę PKB osiągnęło województwo małopolskie, zaś najmniej dynamicznie PKB wzrastało w województwie świętokrzyskim.

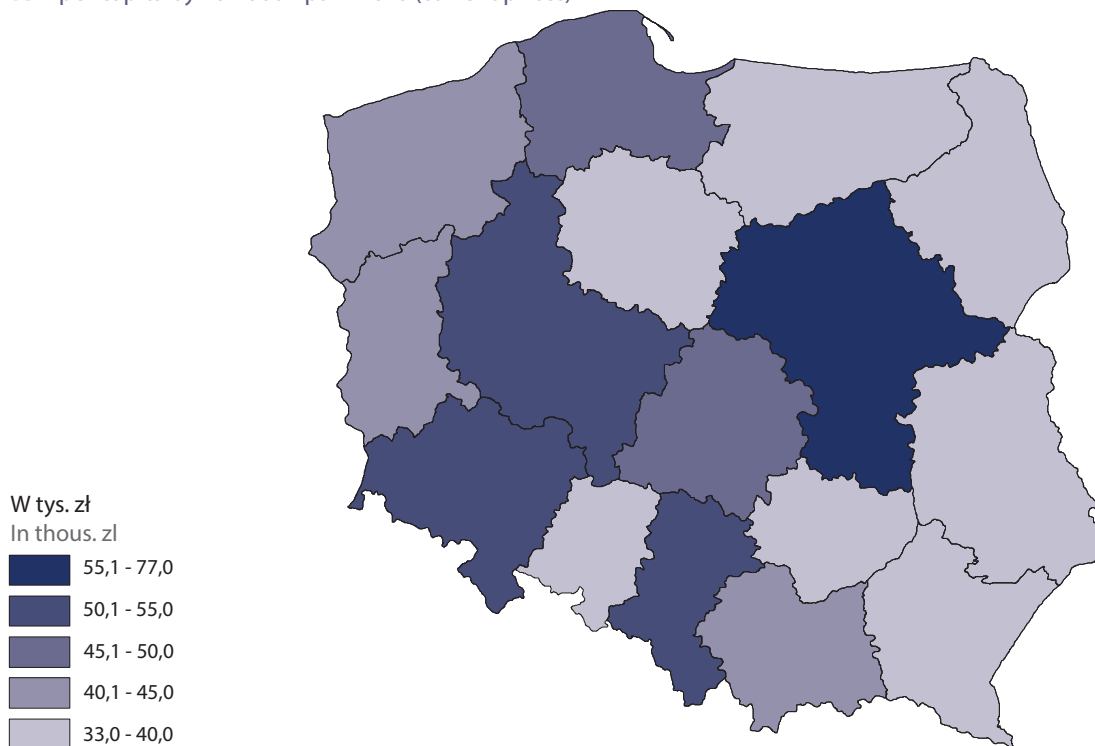
**Wykres 9. PKB w Polsce południowo-wschodniej (ceny bieżące)**  
Chart 9. GDP in south-eastern Poland (current prices)



PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca w 2016 r. w Polsce wyniósł 48,4 tys. zł. W porównaniu z 2004 r. wskaźnik ten zwiększył się o 23,9 tys. zł. W rankingu województw najlepszym wskaźnikiem PKB per capita w 2016 r. charakteryzowało się województwo mazowieckie (77,0 tys. zł). Wysokie lokaty miały także województwa dolnośląskie, wielkopolskie i śląskie, w których wartość tego wskaźnika przekraczała 50 tys. zł. Najniżej w rankingu znalazły się województwa lubelskie, podkarpackie i podlaskie.

**Mapa 3. PKB na 1 mieszkańca według województw w 2016 r. (ceny bieżące)**

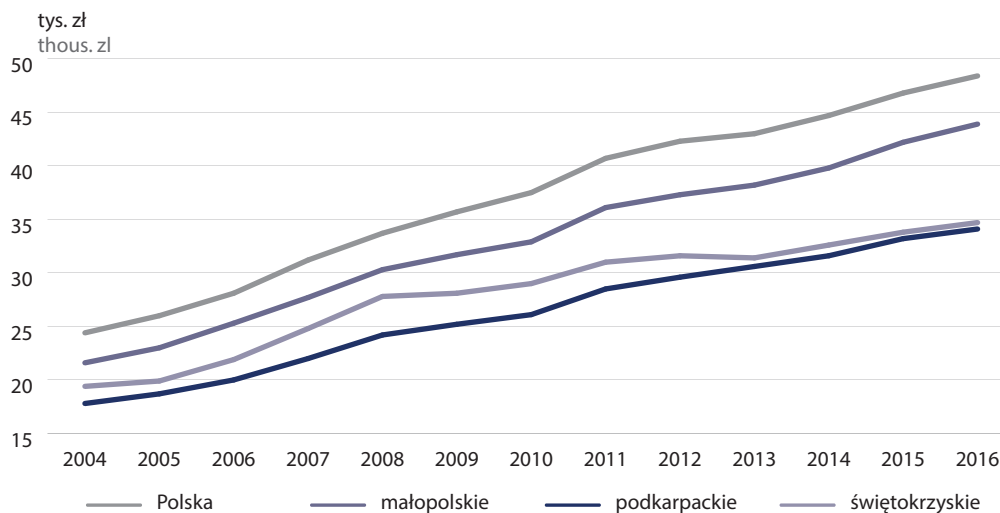
Map 3. GDP per capita by voivodships in 2016 (current prices)



Wszystkie województwa Polski południowo-wschodniej pod względem wielkości PKB per capita znajdowały się poniżej średniej krajowej (wykres 10). Sytuacja ta dotyczy całego analizowanego okresu, tj. lat 2004-2016. Najwyższą wartość tego wskaźnika w regionie notuje województwo małopolskie, w którym w 2016 r. wynosił on 43,9 tys. zł, natomiast w województwie podkarpackim oraz świętokrzyskim wskaźnik ten osiągnął podobny poziom, tj. nieco ponad 34 tys. zł.

**Wykres 10. PKB na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej (ceny bieżące)**

Chart 10. GDP per capita in south-eastern Poland (current prices)

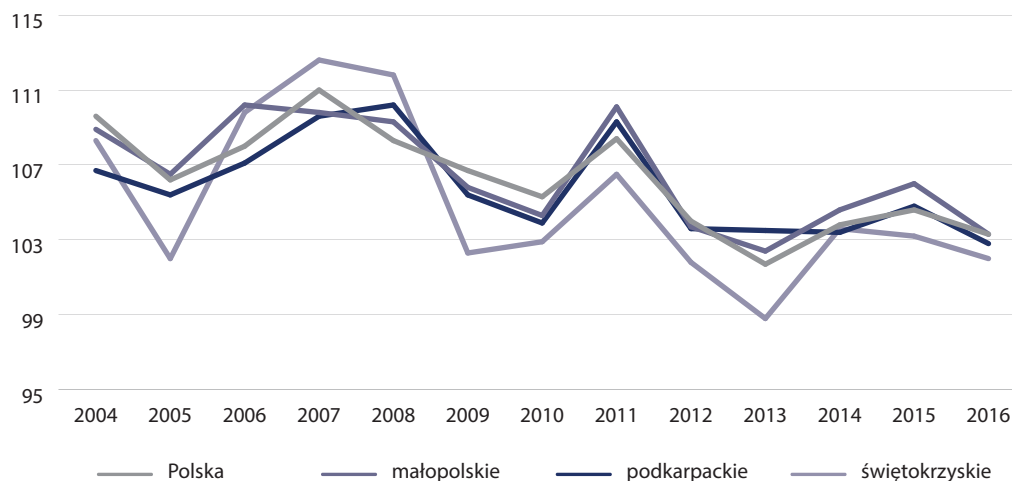


Dynamika PKB (rok poprzedni = 100) w Polsce w 2016 r. wyniosła 103,3. Na przestrzeni lat 2004-2016 dynamika ta ulegała licznym wahaniom od 111,0 w 2007 r. po 101,7 w 2013 r. W skali kraju, najwyższą dynamiką PKB w 2016 r. odznaczało się województwo pomorskie (104,5) i wielkopolskie (104,1), najniższą natomiast województwo opolskie (101,7) i świętokrzyskie (102,0).

W regionie Polski południowo-wschodniej największą dynamikę PKB osiągnęło w 2016 r. województwo małopolskie (103,3 %). Jak wykazano na wykresie 10 dynamika PKB w województwach regionu była zbliżona pod względem poziomu i zmienności do dynamiki ogółem w kraju. Pod względem fluktuacji PKB wyróżniało się jednak województwo świętokrzyskie, co może świadczyć o tym, że gospodarka tego regionu jest najbardziej podatna na wstrząsy powodowane przez czynniki makroekonomiczne, w tym koniunkturę w kraju i za granicą.

**Wykres 11. Dynamika PKB w Polsce południowo-wschodniej (rok poprzedni = 100, ceny bieżące)**

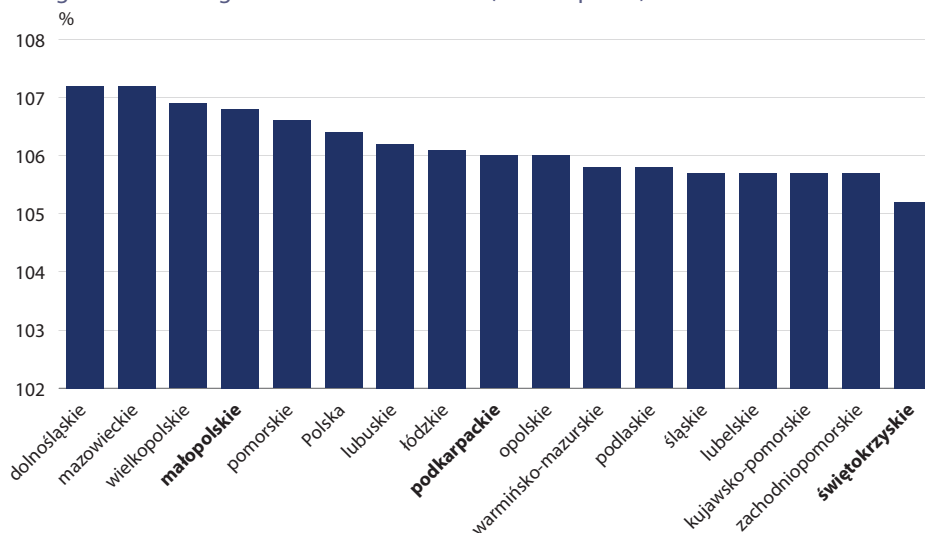
Chart 11. GDP dynamics in south-eastern Poland (previous year = 100, current prices)



Średnioroczna stopa wzrostu PKB w latach 2004-2016 (liczona jako średnia geometryczna z rocznych dynamik wzrostu) wyniosła w kraju 106,4%. Wśród województw najwyższą średnioroczną stopę wzrostu PKB osiągnęły w badanym okresie województwa: dolnośląskie i mazowieckie, w których wartość tego wskaźnika wyniosła 107,2%. Najniższą wartością stopy wzrostu PKB charakteryzowało się województwo świętokrzyskie (105,2%).

**Wykres 12. Średnioroczna stopa wzrostu PKB w latach 2004-2016 (ceny bieżące)**

Chart 12. Average annual GDP growth rate in 2004-2016 (current prices)



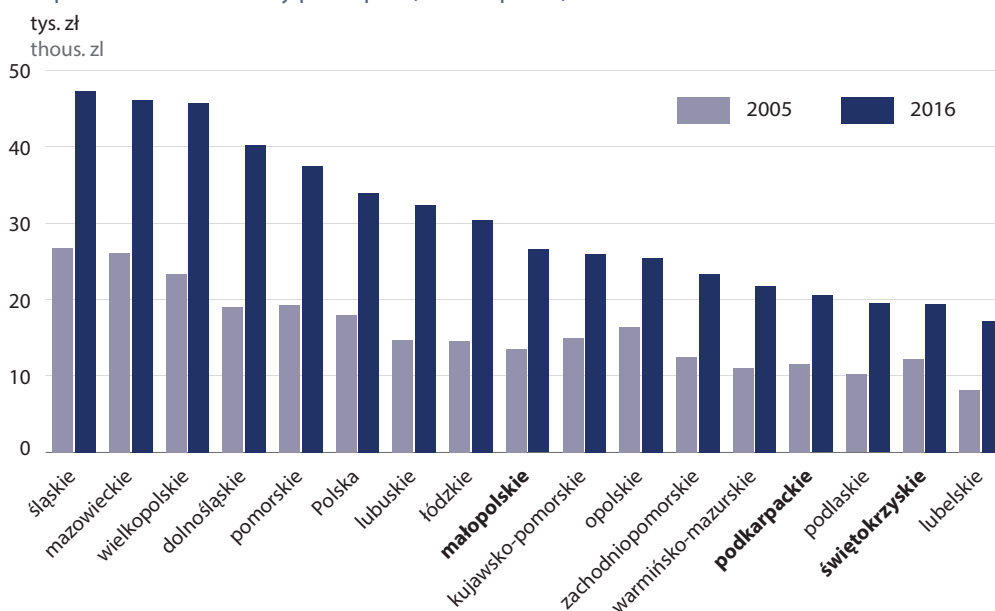
Uwaga: Średnia geometryczna ze stóp rocznych (100% oznacza brak zmiany)  
 Note: Geometric average from annual rates (100% means no change)

Spośród województw Polski południowo-wschodniej Podkarpacie oraz Kieleccyzna ze wskaźnikami odpowiednio 106,0% oraz 105,2% znajdowały się poniżej średniej dla kraju. Jedynie w województwie małopolskim średnioroczna stopa wzrostu PKB była wyższa od poziomu dla całego kraju.

Główny wpływ na wielkość i dynamikę PKB ma produkcja sprzedana przemysłu. W 2016 r. produkcja sprzedana przemysłu (ceny bieżące) w Polsce wyniosła 1 302 mld zł. W porównaniu z rokiem 2005 nastąpił jej wzrost o 89,3%. W przeliczeniu na 1 mieszkańca wartość produkcji sprzedanej przemysłu w 2016 r. w kraju wyniosła 33,8 tys. zł. Województwami, w których wartość tego wskaźnika była najwyższa były: śląskie, mazowieckie i wielkopolskie. Najniższą produkcją sprzedaną przemysłu na 1 mieszkańca odznaczały się natomiast województwa lubelskie, świętokrzyskie i podlaskie – w każdym z nich wartość tego wskaźnika nie przekroczyła 20 tys. zł.

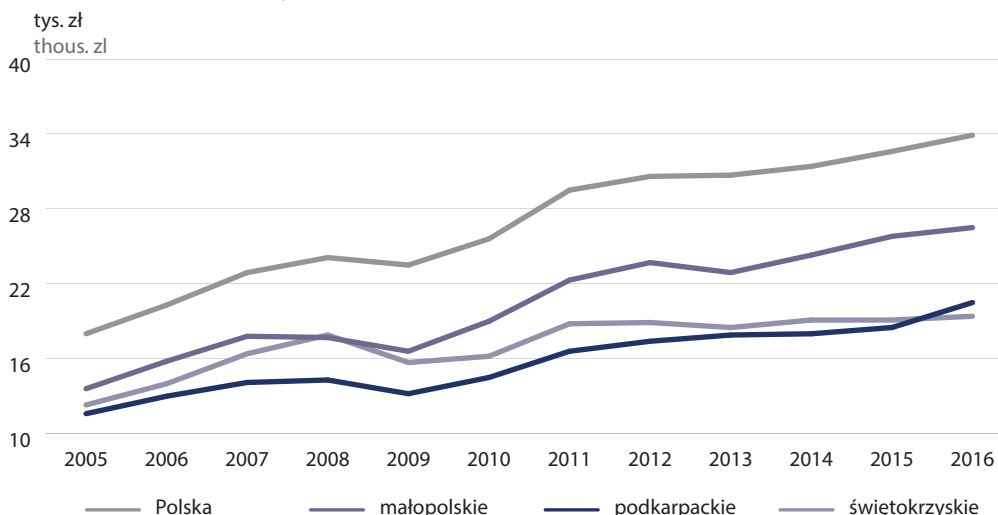
**Wykres 13. Produkcja sprzedana przemysłu na 1 mieszkańca (ceny bieżące)**

Chart 13. Sold production of industry per capita (current prices)



Wszystkie województwa Polski południowo-wschodniej, pod względem produkcji sprzedanej przemysłu per capita, znajdowały się poniżej średniej dla kraju. Najwyższe wartości tego miernika w regionie uzyskuje województwo małopolskie (wykres 14).

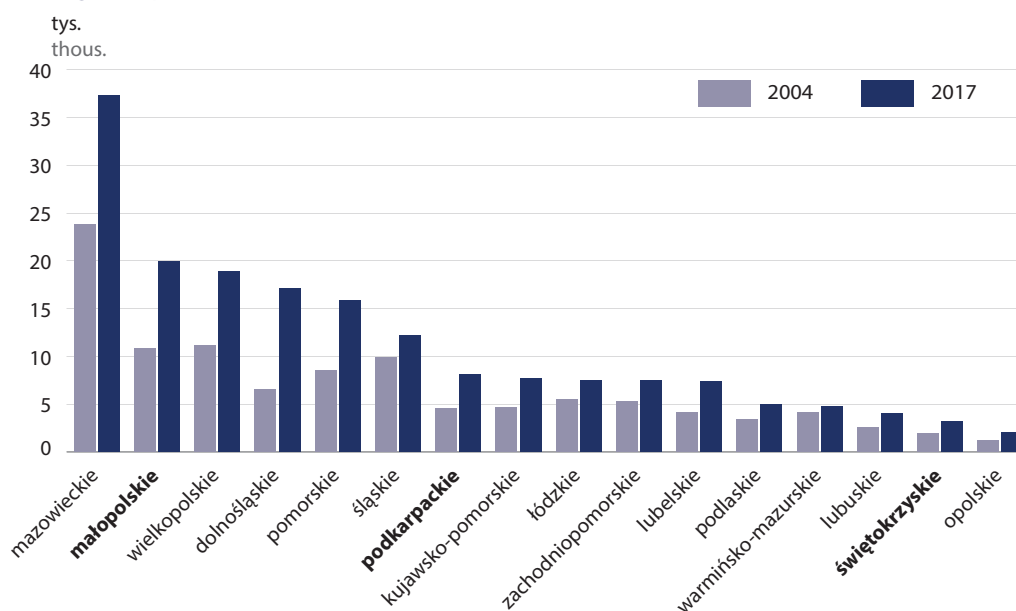
**Wykres 14. Produkcja sprzedana przemysłu na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej (ceny bieżące)**  
Chart 14. Sold production of industry per capita in south-eastern Poland (current prices)



Jednym z sektorów gospodarki, który ma bardzo duże znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego jest budownictwo mieszkaniowe. Jest to jednocześnie obszar zadań własnych JST. Ponadto polityka mieszkaniowa realizowana przez JST, m.in. w procesie kształtowania terenów pod budownictwo mieszkaniowe, przygotowanie planów zagospodarowania przestrzennego itd. wpływa na dynamikę tego sektora gospodarki w przestrzeni lokalnej i regionalnej.

W Polsce w 2017 r. oddanych zostało do użytkowania 178,3 tys. mieszkań – o 70,2 tys. więcej niż w 2004 r. Najwięcej mieszkań oddano do użytkowania w 2017 r. w województwie mazowieckim (37,3 tys.), a także małopolskim (20,0 tys.) i wielkopolskim (18,9 tys.). Województwami, w których liczba oddanych mieszkań była najmniejsza były opolskie (2,0 tys.) i świętokrzyskie (3,2 tys.).

**Wykres 15. Mieszkania oddane do użytkowania**  
Chart 15. Dwellings completed



We wszystkich województwach na przestrzeni lat 2004-2017 nastąpił wzrost liczby mieszkań oddanych do użytkowania, przy czym największy odnotowano w województwach mazowieckim i dolnośląskim (odpowiednio o 13,4 tys. i 10,6 tys. mieszkań).

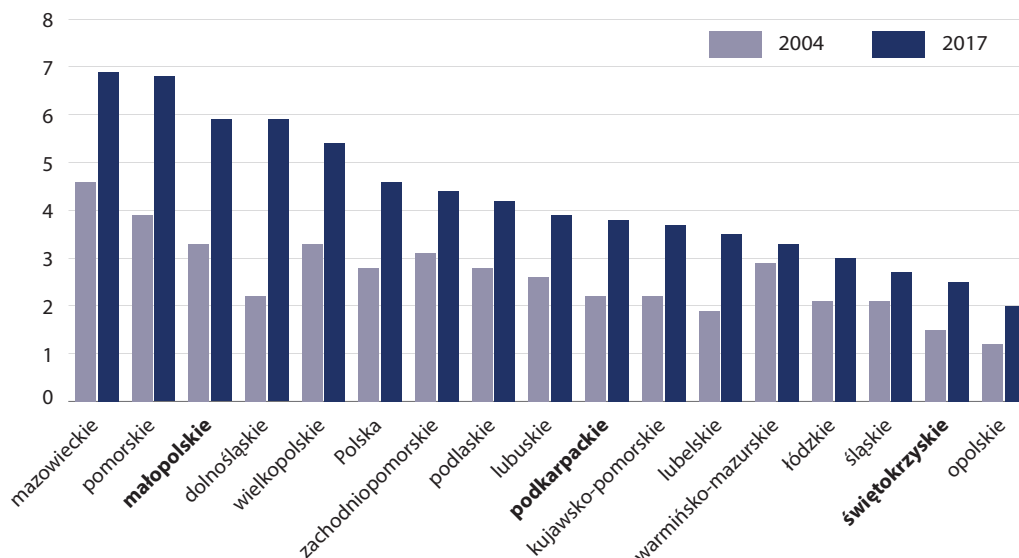
Na tle kraju województwa Polski południowo-wschodniej wykazują bardzo różne miejsce w aspekcie liczby mieszkań oddawanych do użytkowania (wykres 15). Województwo małopolskie znajduje się w ścisłej czołówce pod tym względem, na co niewątpliwie ma wpływ Kraków i procesy suburbanizacyjne, które to miasto tworzy. Województwo podkarpackie znajduje się w środku stawki pod względem liczby oddawanych mieszkań do użytkowania rocznie, przy czym sytuacja wewnątrz tego województwa jest bardzo zróżnicowana, gdyż o ile Rzeszów, a także w mniejszym stopniu Krosno rozwijają się dynamicznie pod względem budownictwa mieszkaniowego, o tyle w innych miastach tego regionu sytuacja jest odmienna. Sytuacja w tym zakresie jest natomiast bardzo mocno powiązana z procesem migracji ludności. Tam gdzie saldo migracji jest dodatnie tam też obserwujemy ożywienie na rynku nieruchomości mieszkaniowych, w tym w sferze budownictwa mieszkaniowego. Natomiast na terenach gdzie obserwować można ujemne saldo migracji, zwłaszcza utrzymujące się w dłuższym czasie, występuje stagnacja na rynku nieruchomości i budownictwie mieszkaniowym. W dużym stopniu taka sytuacja miała miejsce w ostatnich latach (w okresie poakcesyjnym) w województwie świętokrzyskim, które razem z województwem opolskim, zamyka stawkę regionów pod względem liczby oddawanych mieszkań (wykres 15).

W Polsce w 2017 r. liczba mieszkań oddanych do użytkowania w przeliczeniu na 1000 ludności wyniosła 4,6. W porównaniu z 2004 r. wartość tego wskaźnika, zarówno dla kraju jak i dla wszystkich województw, zwiększyła się – przy czym najsilniejszy wzrost zaobserwowano w województwie dolnośląskim.

W 2017 r. największą liczbę mieszkań oddanych do użytkowania w przeliczeniu na 1000 ludności notowały województwa mazowieckie (6,9) oraz pomorskie (6,8). Najniższym wskaźnikiem odznaczały się województwa opolskie, świętokrzyskie i śląskie (wykres 16).

**Wykres 16. Mieszkania oddane do użytkowania na 1000 ludności**

Chart 16. Dwellings completed per 1000 population

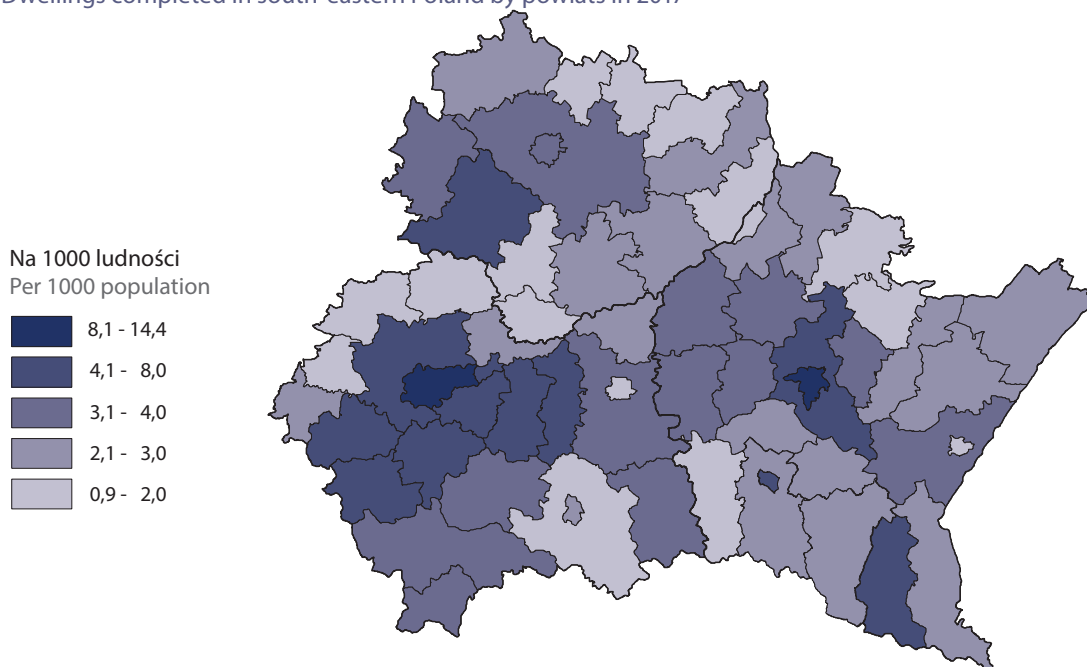


Wśród województw Polski południowo-wschodniej w 2017 roku, największą liczbą mieszkań oddanych do użytkowania w przeliczeniu na 1000 ludności wykazało się województwo małopolskie – 5,9. Pozostałe dwa województwa miały wartości tego wskaźnika poniżej średniej krajowej (wykres 17).

W badanym regionie w 2017 r. najwyższym wskaźnikiem mieszkań oddanych do użytkowania w przeliczeniu na 1000 ludności charakteryzowały się miasta Kraków (14,4) oraz Rzeszów (13,7), a także powiat

wielicki (7,0). Najniższe w regionie wartości tego wskaźnika zanotowano w powiatach: kazimierskim i ostrowieckim (po 0,9) oraz nowosądeckim (1,0). Dane zaprezentowane na mapie 4 wskazują, iż budownictwo mieszkaniowe w regionie dynamicznie rozwija się w Małopolsce, w Krakowie, ale także szerokim kręgu gmin i powiatów okalających Kraków. Budownictwo rozwija się też dynamicznie w obszarze funkcjonalnym Rzeszowa i w całym powiecie rzeszowskim oraz – o czym była już mowa – w Krośnie. Natomiast pewnym zaskoczeniem mogą być wysokie wartości wskaźnika liczby mieszkań oddawanych do użytkowania na 1000 mieszkańców w powiecie leskim oraz jędrzejowskim. Generalnie jednak najniższe wartości wskaźnika notowano w powiatach i gminach peryferyjnie położonych względem największych miast regionu (mapa 4).

**Mapa 4. Mieszkania oddane do użytkowania w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r.**  
Map 4. Dwellings completed in south-eastern Poland by powiats in 2017



W końcu 2017 r. w objętych badaniem województwach Polski południowo-wschodniej do rejestru REGON wpisanych była następująca liczba podmiotów gospodarki narodowej:<sup>9</sup>

- w woj. podkarpackim: 171,1 tys. (w 2004 – 139,5 tys.),
- w woj. małopolskim 380,0 tys. (w 2004 r. – 288,8 tys.),
- w woj. świętokrzyskim 112,3 tys. (w 2004 r. – 103,1 tys.),

Liczba podmiotów stanowiła łącznie 15,4% udziału w kraju (w 2004 r. – 14,9%). W porównaniu z 2004 r. największy przyrost liczby przedsiębiorstw zanotowano w województwie mazowieckim (o 38,2%), a najmniejszy w łódzkim (o 0,5%). W województwie małopolskim w tym okresie liczba podmiotów wzrosła o 31,6%, podkarpackim – o 22,6%, a świętokrzyskim – o 8,9%.

Najwięcej podmiotów w przeliczeniu na 1000 ludności w końcu 2017 r. było zarejestrowanych w województwach: mazowieckim (150), zachodniopomorskim (131), dolnośląskim (127) i pomorskim (126). Województwa o najmniejszej liczbie podmiotów w przeliczeniu na 1000 mieszkańców to województwa śląski i lubelski (w tym najmniej w lubelskim – 23 podmioty).

<sup>9</sup> Tzn. osób prawnych i jednostek organizacyjnych niemających osobowości prawnej z siedzibą na terenie danego województwa oraz osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą zamieszkałych na tym terenie bez jednostek lokalnych oraz osób fizycznych prowadzących wyłącznie indywidualne gospodarstwa rolne

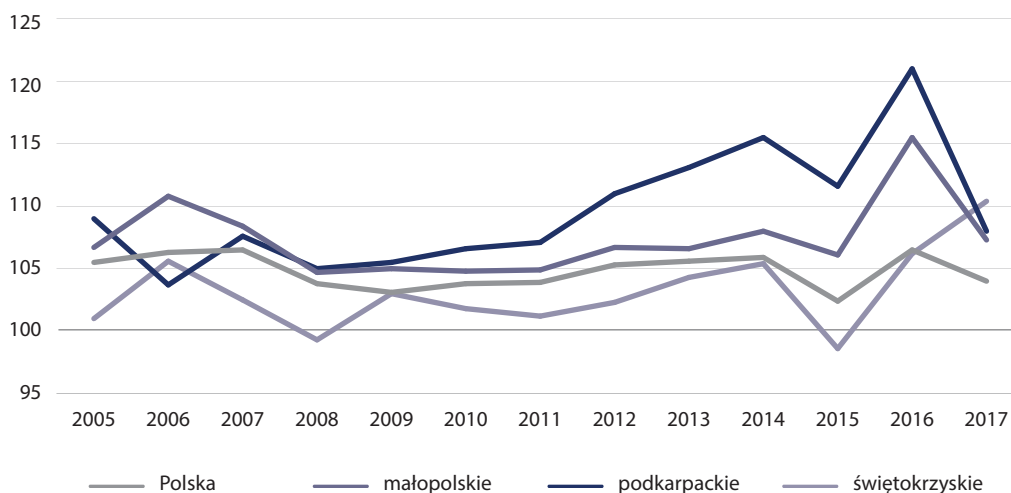


W porównaniu z 2004 r. największe przyrosty liczby podmiotów na 1000 ludności wystąpiły w województwie mazowieckim (o 37 podmiotów), pomorskim (o 25) małopolskim (o 23) oraz dolnośląskim i wielkopolskim (po 22).

Dominującą grupą podmiotów są osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. W końcu 2017 roku na Podkarpaciu zarejestrowanych było 125,5 tys. osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą, w Małopolsce 272,6 tys., a w świętokrzyskim 84,8 tys. W porównaniu z 2004 r. udział tego sektora w liczbie ogółem obniżył się we wszystkich województwach w tym najbardziej w województwie podlaskim (o 10,5 p.proc.) i mazowieckim (o 10,3 p.proc.). W województwach Polski południowo-wschodniej największy spadek zaobserwowano w województwie małopolskim (o 5,7 p.proc.), następnie świętokrzyskim (o 5,4 p.proc.), a najmniejszy na Podkarpaciu (o 5,1 p.proc.).

Jednocześnie rośnie udział spółek handlowych z udziałem kapitału zagranicznego. W 2017 r. w kraju zarejestrowanych było 94755 spółek z udziałem kapitału zagranicznego (o 84,0% więcej niż w 2004 r.). W tym najwięcej w województwie mazowieckim – 37972 spółki, co stanowiło 40,1% udziału w skali kraju.

**Wykres 17. Dynamika liczby spółek handlowych z kapitałem zagranicznym w Polsce południowo-wschodniej**  
Chart 17. Dynamics of the number of commercial companies with foreign capital in south-eastern Poland



W województwach Polski południowo-wschodniej łączna liczba spółek z udziałem kapitału zagranicznego nie przekroczyła 10% zarejestrowanych w kraju (w 2004 r. – 7,2%). W województwie małopolskim zarejestrowane było 6338 spółek z udziałem kapitału zagranicznego (2,5-krotnie więcej niż w 2004 r.), podkarpackim – 2205 (ponad 3-krotnie więcej niż w 2004 r.), a w świętokrzyskim – 741 (o 50% więcej niż w 2004 r.). Najwyższą dynamikę wzrostu liczby tego typu podmiotów w latach 2010-2016 notowało województwo podkarpackie.

Podsumowując tę część rozdziału należy podkreślić, iż w regionie Polski południowo-wschodniej w latach 2004-2017 można było obserwować podobne zmiany struktury gospodarczej jak w całym kraju. Wiele z tych zmian miało charakter pozytywny. Można do nich zaliczyć, wzrost udziału przemysłu i budownictwa w wartości dodanej brutto i zatrudnieniu, kosztem zmniejszenia udziału rolnictwa (łącznie z leśnictwem i łowiectwem). Ten proces, miał w niektórych obszarach regionu, szczególnie w województwie podkarpackim relatywnie większą skalę, która uprawnia do nazwania go tam procesem reindustrializacji. Nie zmienił się natomiast zasadniczo udział sektora usług zarówno w wartości dodanej brutto w regionie, jak i w zatrudnieniu. Pomimo widocznych pozytywnych zmian w latach 2004-2017, wciąż województwa regionu Polski południowo-wschodniej należy uznać za słabiej rozwinięte gospodarczo od większości województw w kraju. Świadczy o tym relatywnie niższy, niż w innych regionach, odsetek zatrudnionych w przemyśle i budownictwie oraz wolumen produkcji sprzedanej przemysłu w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Podobnie dynamika PKB była w regionie niższa niż w kraju, aczkolwiek należy podkreślić duże zróżnicowanie pod tym względem w obrębie województw Polski południo-wschodniej. Pod względem dynamiki PKB oraz rozwoju budownictwa mieszkaniowego, na tle całego regionu, a także kraju, wyróż-

niała się pozytywnie Małopolska, co w dużej mierze jest zasługą rozwoju obszaru metropolitalnego Krakowa. Zarówno zatem w obrębie samego regionu Polski południowo-wschodniej, jak i porównując ten region do reszty kraju, widoczna jest potrzeba procesów konwergencji ekonomicznej (dochodowej) oraz bardziej zrównoważonego rozwoju gospodarczego.

### 2.1.3. Ludność i aktywność zawodowa

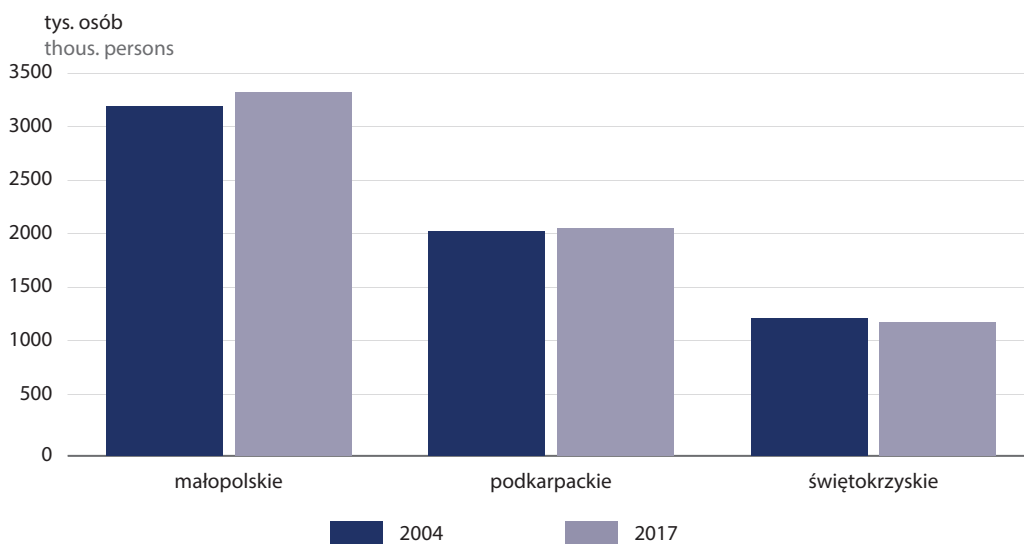
#### 2.1.3. Population and economic activity

W 2017 r. ludność ogółem w Polsce wyniosła 38433,6 tys. osób i po pięciu latach spadku wzrosła o 0,6 tys. osób. Wzrost liczby ludności Polski między rokiem 2004 i 2017 był spowodowany korektą wynikającą z przeprowadzenia NSP'2011 (liczba ludności ze spisu była o ok. 330 tys. większa niż wynik prowadzonego do 2010 r. bilansu). Natomiast w wyniku ruchu naturalnego i migracji ogólna liczba ludności Polski zmniejszyła się w tym czasie o ok. 70 tys., w tym w latach 2005-2010 wzrosła o 26 tys., a w latach 2011-2017 zmniejszyła się o 96 tys.

W województwie podkarpackim w 2017 r. liczba ludności wyniosła 2129,1 tys. osób. Wśród województw Polski południowo-wschodniej największą liczbę ludności miało województwo małopolskie 3391,4 tys. osób, a najmniejszą natomiast województwo świętokrzyskie - 1247,7 tys. osób.

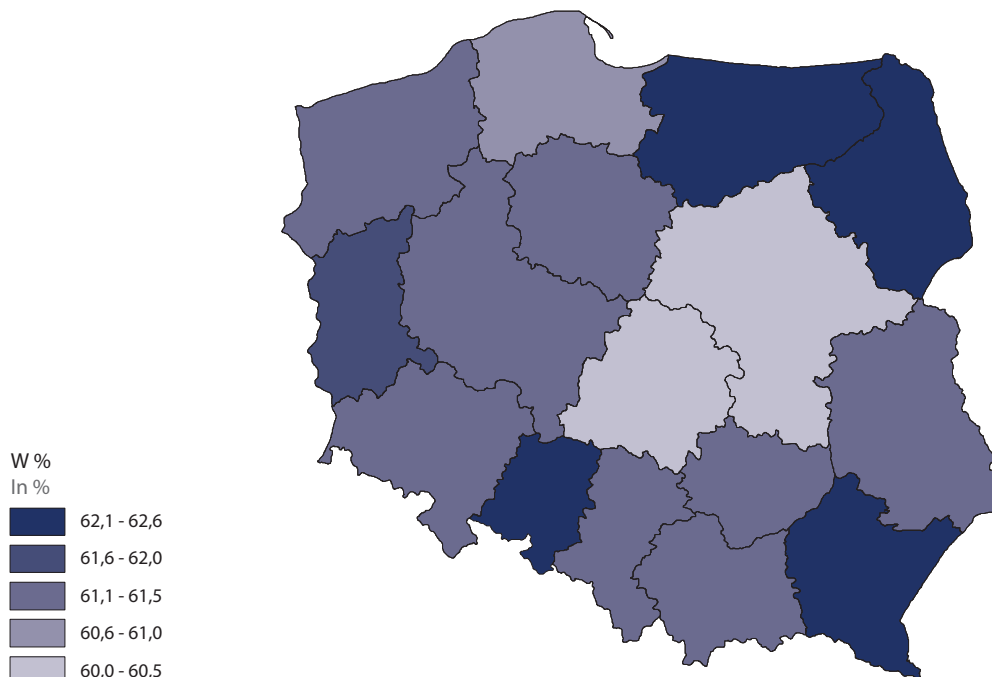
W Polsce w 2017 r. liczba ludności w wieku produkcyjnym wyniosła 23,5 mln osób. W stosunku do 2004 r. liczba tych osób zmniejszyła się w kraju o 721,9 tys. osób. Na przestrzeni lat 2004-2017 liczba osób w wieku produkcyjnym wzrosła tylko w województwach małopolskim, podkarpackim, pomorskim i podlaskim.

**Wykres 18.** Ludność w Polsce południowo-wschodniej  
Chart 18. Population in south-eastern Poland



Udział ludności w wieku produkcyjnym wynosił w 2017 r. w kraju 61,2%, wobec 63,5% w 2004 r. Najwyższym udziałem ludności w wieku produkcyjnym w ludności ogółem charakteryzowało się w 2017 r. województwo opolskie (62,6%) oraz warmińsko-mazurskie (62,5%). Najniższy udział wystąpił natomiast w województwach łódzkim (60,0%) i mazowieckim (60,1%).

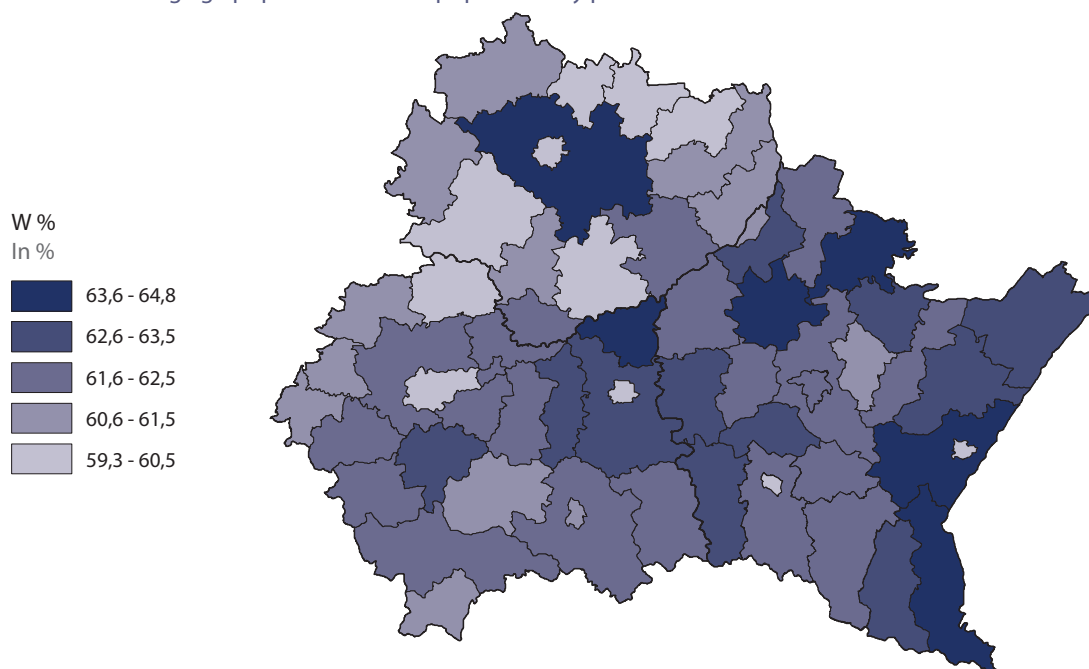
**Mapa 5. Udział ludności w wieku produkcyjnym w ludności ogółem według województw w 2017 r.**  
Map 5. Share of working age population in total population by voivodships in 2017



W 2017 r. udział ludności w wieku produkcyjnym w ludności ogółem był najwyższy w powiatach województwa podkarpackiego: niżańskim (64,8%), bieszczadzkiem (64,2%), kolbuszowskim (64,1). Najmniejszym wskaźnikiem odznaczały się miasta Kielce (56,3%) i Krosno (59,6%) oraz powiat miechowski (59,8%).

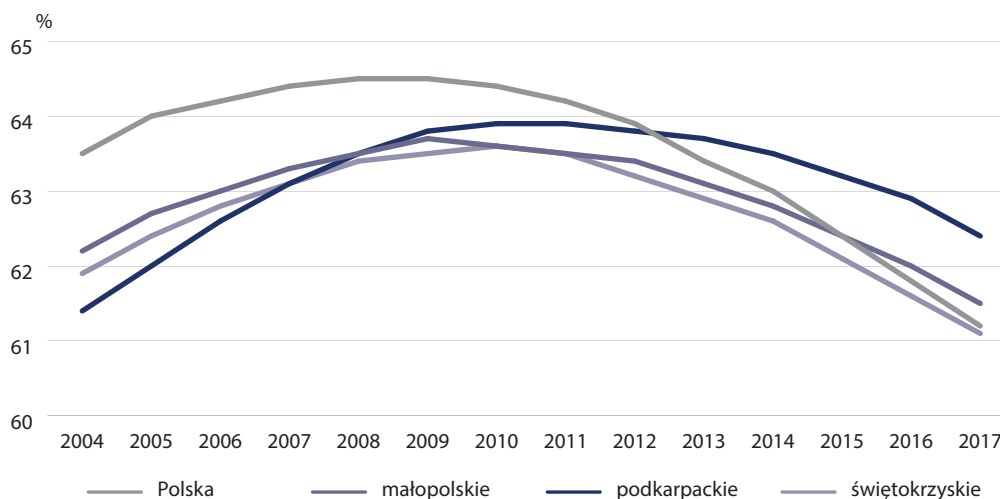
**Mapa 6. Udział ludności w wieku produkcyjnym w ludności ogółem według powiatów w Polsce południowo-wschodniej**

Map 6. Share of working age population in total population by powiats in south-eastern Poland



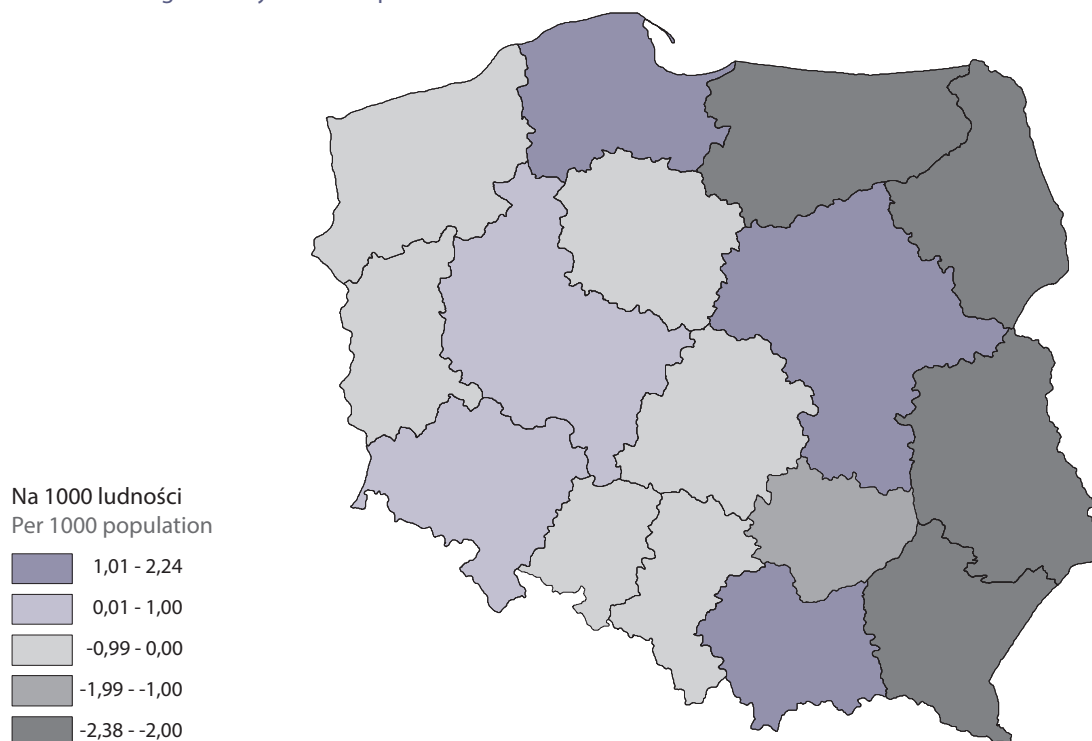
Na Podkarpaciu udział ludności w wieku produkcyjnym wzrósł w 2017 r. stosunku do 2004 r. o 1 p.proc. W pozostałych dwóch województwach Polski południowo-wschodniej odnotowano spadek udziału osób w wieku produkcyjnym w liczbie ludności ogółem w latach 2004-2017, w województwie świętokrzyskim o 0,9 p.proc., zaś w małopolskim o 0,7 p.proc.

**Wykres 19. Udział ludności w wieku produkcyjnym w liczbie ludności ogółem w Polsce południowo-wschodniej**  
Chart 19. Share of working age population in the total population in south-eastern Poland



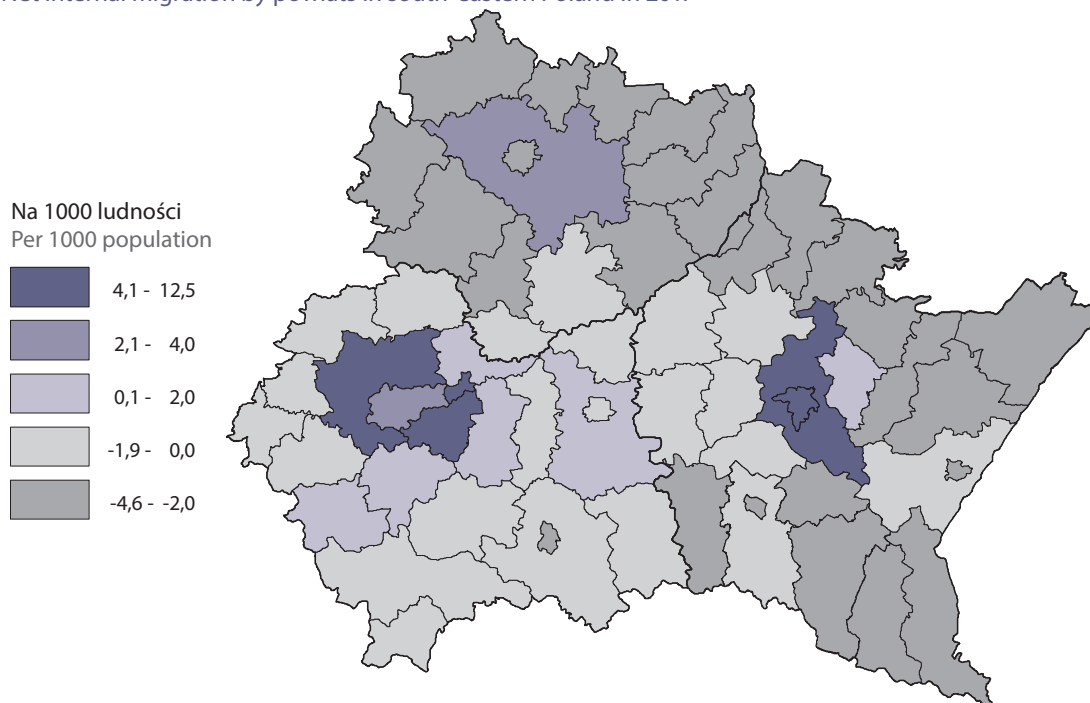
Saldo migracji wewnętrznych na 1000 ludności w 2017 r. tylko w pięciu województwach miało wartości dodatnie, przy czym najwyższe było w województwie mazowieckim gdzie osiągnęło wartość 2,24. Najniższym saldem migracji wewnętrznych charakteryzowało się natomiast województwo lubelskie (-2,38).

**Mapa 7. Saldo migracji wewnętrznych według województw w 2017 r.**  
Map 7. Net internal migration by voivodships in 2017



Spośród województw Polski południowo-wschodniej jedynie w województwie małopolskim saldo migracji wewnętrznych na 1000 ludności przyjmowało wartości dodatnie. Na Podkarpaciu saldo migracji wewnętrznych na 1000 ludności w 2017 r. miało wartość ujemną i wyniosło -1,01. Na przestrzeni lat 2004-2017 jego wielkość ulegała niewielkim wahaniam jednak zawsze przyjmowała wartości ujemne. Najniższym saldem w regionie odznaczało się województwo świętokrzyskie, w którym wartość ta w 2017 r. wyniosła -1,94.

**Mapa 8. Saldo migracji wewnętrznych według powiatów w Polsce południowo-wschodniej w 2017 r.**  
Map 8. Net internal migration by poviats in south-eastern Poland in 2017

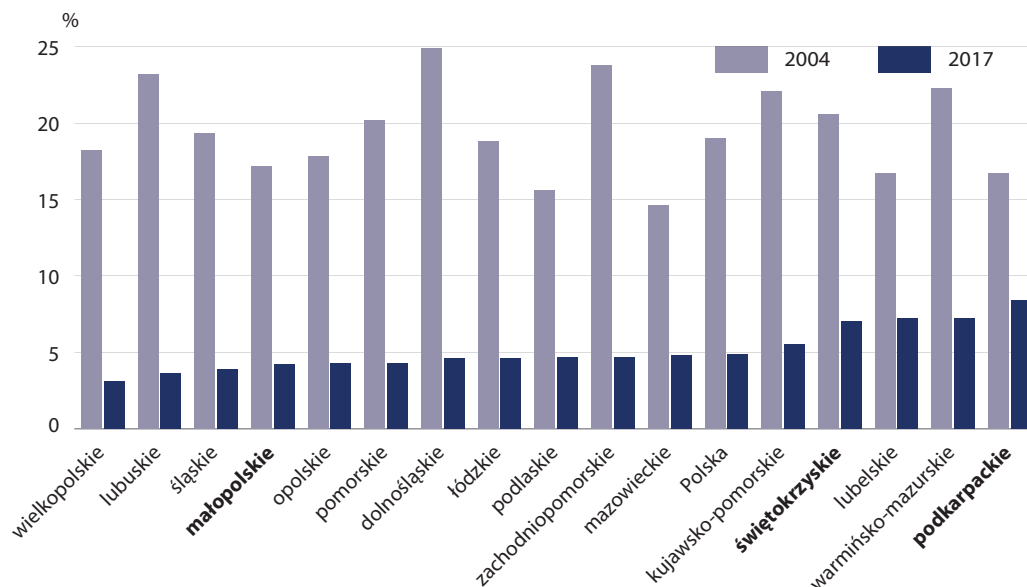


Wśród powiatów Polski południowo-wschodniej najwyższym saldem migracji wewnętrznych na 1000 ludności w 2017 r. charakteryzowały się powiaty wielicki (12,46), krakowski (7,21) rzeszowski (5,31) oraz miasto Rzeszów (4,98). Najniższy wskaźnik wystąpił natomiast w Przemyślu (-4,58) oraz powiatach bieszczadzkim (-4,56) i lubaczowskim (4,07).

Stopa bezrobocia według BAEL w 2017 r. wyniosła w kraju 4,9%. Najniższą stopą bezrobocia według BAEL charakteryzowało się w skali kraju województwo wielkopolskie, w którym wskaźnik ten w 2017 r. wyniósł 3,1%. Najwyższy wskaźnik odnotowano natomiast na Podkarpaciu – 8,4%. Stopa bezrobocia według BAEL w ostatnich latach we wszystkich województwach uległa znacznemu zmniejszeniu, przy czym spadek ten najniższy był w województwie podkarpackim.

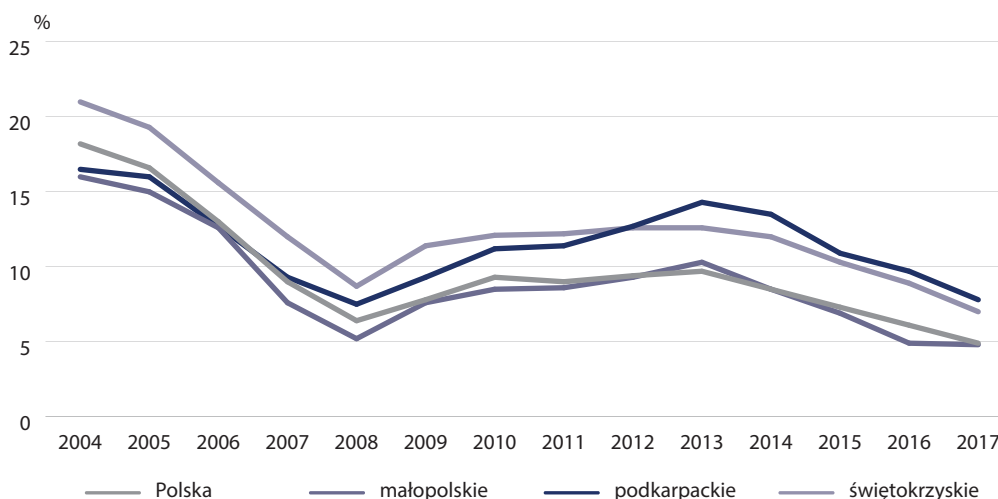
Stopa bezrobocia mężczyzn według BAEL w Polsce w 2017 r. była na takim samym poziomie jak kobiet i wynosiła 4,9 %. Najwyższą stopę bezrobocia mężczyzn odnotowano w województwie podkarpackim (7,8%) oraz lubelskim (7,5%). Najniższe jej wartości miały województwa wielkopolskie (3,1%) i lubuskie (3,6%).

**Wykres 20. Stopa bezrobocia według BAEL**  
Chart 20. Unemployment rate by LFS



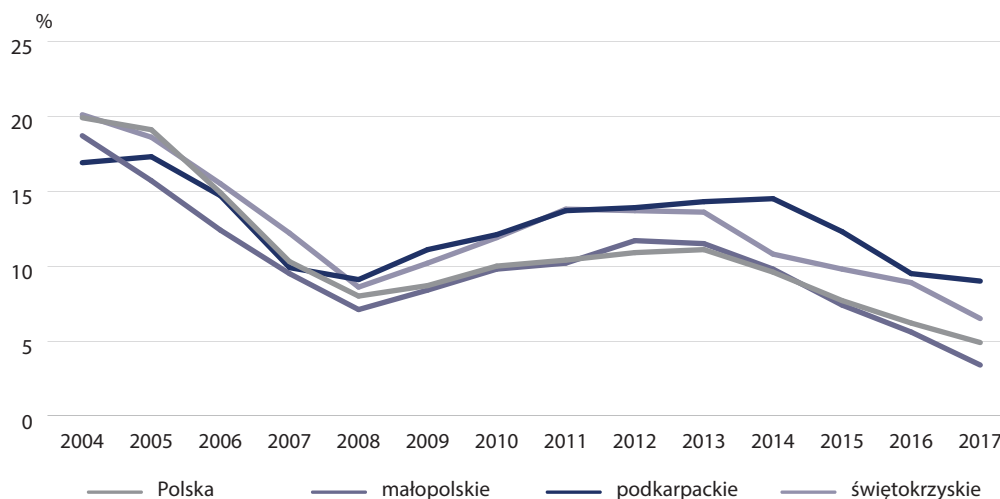
W 2017 r. wśród województw Polski południowo-wschodniej najwyższą stopą bezrobocia mężczyzn według BAEL odznaczało się Podkarpacie (7,8%). Najniższy wskaźnik wystąpił w województwie małopolskim – 4,8%, które jako jedyne w regionie miało w 2017 r. wskaźnik niższy od wartości przeciętnej dla kraju.

**Wykres 21. Stopa bezrobocia mężczyzn według BAEL w Polsce południowo-wschodniej**  
Chart 21. Unemployment rate for males by LFS in south-eastern Poland



W kraju najwyższą stopą bezrobocia kobiet według BAEL w 2017 r. charakteryzowało się Podkarpacie (9,0%) oraz województwo warmińsko-mazurskie (8,1%). Najniższa stopa bezrobocia kobiet była natomiast notowana w Wielkopolsce (3,2%) oraz w województwie małopolskim (3,4%). Wśród województw Polski południowo-wschodniej oprócz województwa podkarpackiego także województwo świętokrzyskie (6,5%) notowało wyższą od średniej dla kraju wartość stopy bezrobocia kobiet (wykres 22).

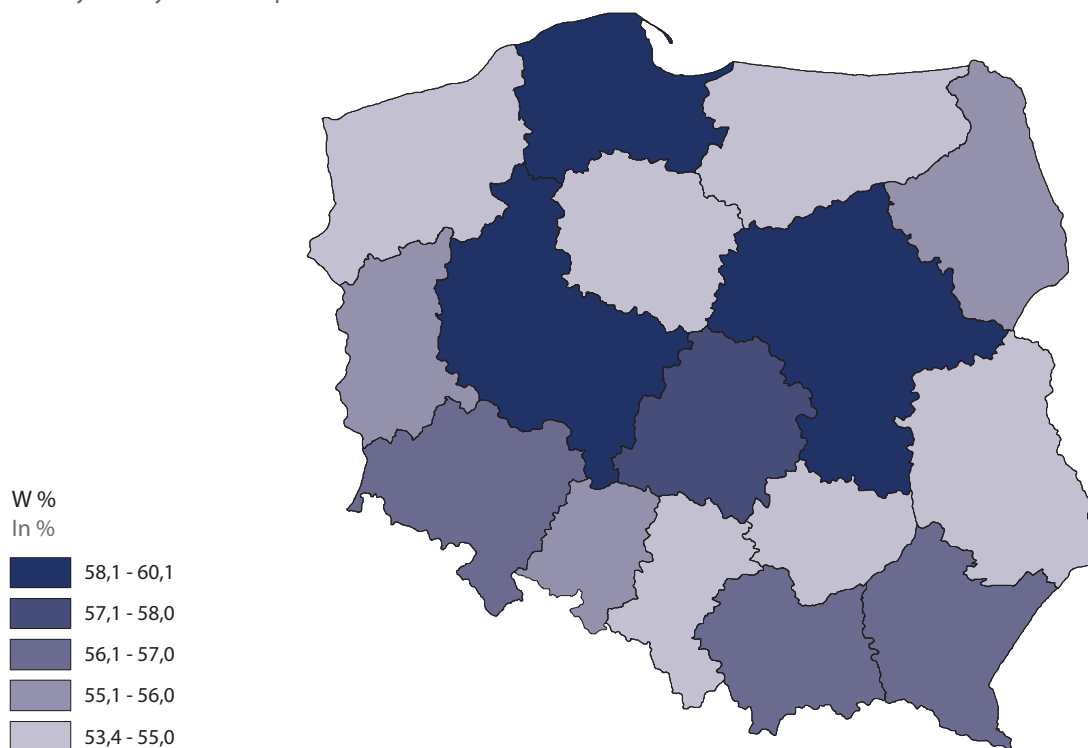
**Wykres 22. Stopa bezrobocia kobiet według BAEL w Polsce południowo-wschodniej**  
 Chart 22. Unemployment rate for females by LFS in south-eastern Poland



W 2017 r. współczynnik aktywności zawodowej wyniósł w Polsce 56,4%. Najwyższą wartość wskaźnik ten osiągnął w województwie mazowieckim – 60,1% oraz wielkopolskim - 58,9%, najniższą natomiast w województwach śląskim - 53,4% oraz zachodniopomorskim - 53,6%.

Na Podkarpaciu współczynnik ten w 2017 r. był nieznacznie wyższy od średniej krajowej (56,5%). Natomiast w województwie świętokrzyskim i Małopolsce współczynnik ten był niższy od średniej krajowej i wynosił odpowiednio 54,9% i 56,1%.

**Mapa 9. Współczynnik aktywności zawodowej według województw w 2017 r.**  
 Map 9. Activity rate by voivodships in 2017



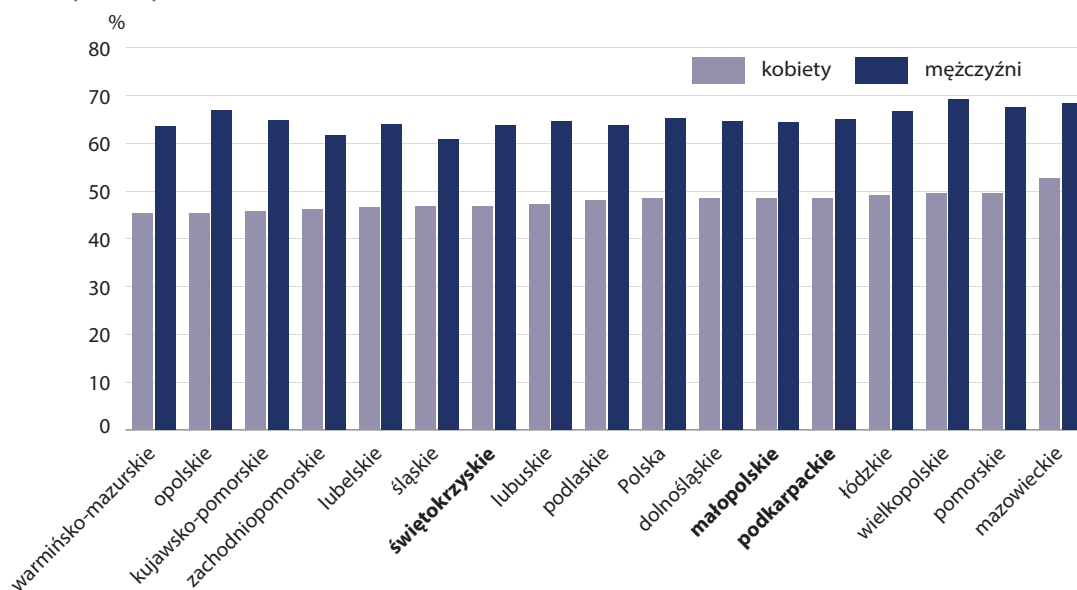
Współczynnik aktywności zawodowej kobiet w 2017 r. wyniósł w kraju 48,4%. Najwyższym wskaźnikiem charakteryzowało się województwo mazowieckie, w którym osiągnął on wartość 52,7%.

Najniższy współczynnik aktywności zawodowej kobiet wystąpił natomiast w województwie warmińsko-mazurskim – 45,3%. Z kolei najwyższym współczynnikiem aktywności zawodowej mężczyzn charakteryzowało się województwo wielkopolskie (69,1%) oraz mazowieckie (68,4%). Najniższy wskaźnik odnotowano w województwach śląskim (60,7%) oraz zachodniopomorskim (61,6%).

W regionie Polski południowo-wschodniej najniższym współczynnikiem aktywności zawodowej kobiet odznaczało się województwo świętokrzyskie, w którym wskaźnik ten wyniósł 46,7%. Pozostałe dwa województwa w 2017 r. notowały poziom zbliżony do średniej krajowej. Z kolei współczynnik aktywności zawodowej mężczyzn w 2017 r. we wszystkich województwach Polski południowo-wschodniej przyjmował wartości niższe od średniej dla całego kraju (65,2%). Najwyższym współczynnikiem charakteryzowało się Podkarpacie (64,9%), natomiast najniższym województwo świętokrzyskie (63,7%).

### Wykres 23. Współczynnik aktywności zawodowej według płci w 2017 r.

Chart 23. Activity rate by sex in 2017

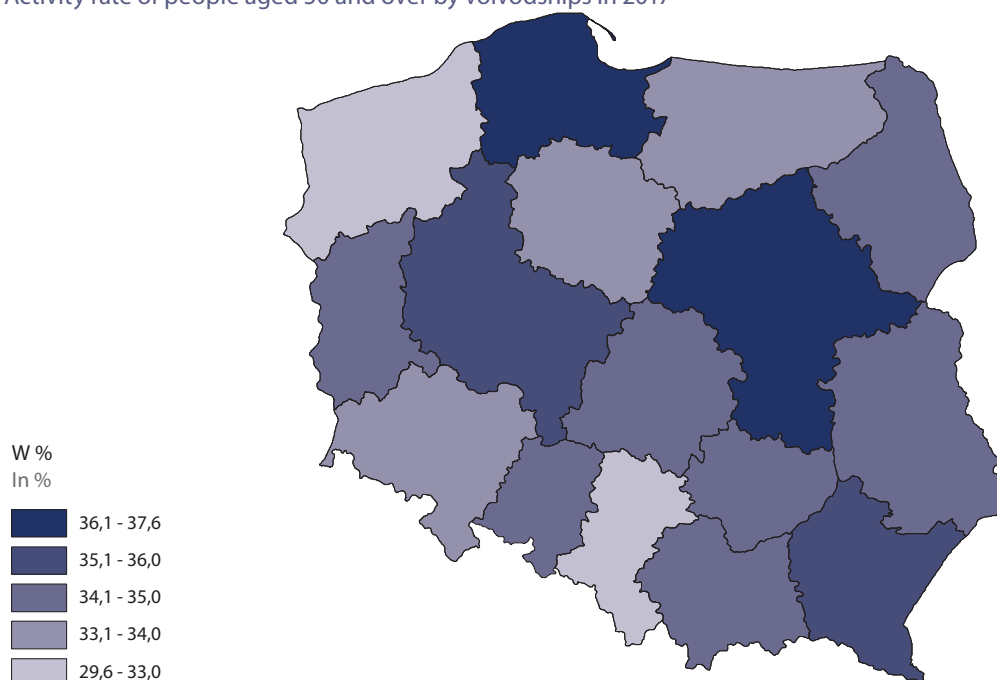


Współczynnik aktywności zawodowej osób w wieku 50 lat i więcej w 2017 r. w kraju wynosił 34,4%. W rankingu województw pierwszą lokatę pod względem wielkości tego wskaźnika zajmowało w 2017 r. województwo mazowieckie (37,6%). Najniższą pozycję natomiast zajęło województwo śląskie, w którym współczynnik ten wyniósł 29,6%.

Na Podkarpaciu wskaźnik ten w 2017 r. osiągnął wyższą wartość od poziomu w kraju – 35,9%.



**Mapa 10. Współczynnik aktywności zawodowej osób w wieku 50 lat i więcej według województw w 2017 r.**  
 Map 10. Activity rate of people aged 50 and over by voivodships in 2017



W regionie Polski południowo-wschodniej najwyższym współczynnikiem charakteryzowało się województwo podkarpackie (35,9%), natomiast najniższym – województwo małopolskie (34,4%).

## 2.1.4. Inwestycje w przedsiębiorstwach

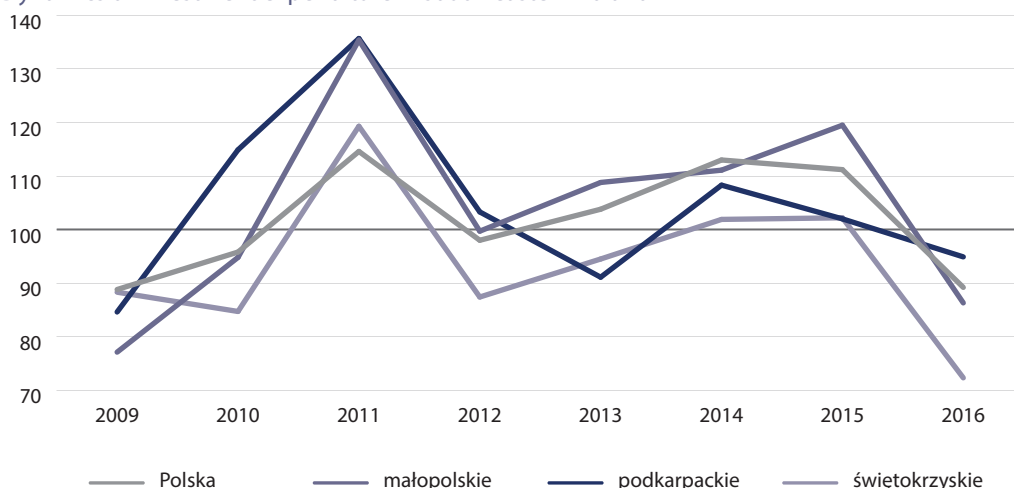
### 2.1.4. Investments in enterprises

Nakłady inwestycyjne poniesione przez przedsiębiorstwa mające siedzibę na terenie Polski południowo-wschodniej w latach 2008-2016 podobnie jak przedsiębiorstwa w całym kraju wykazywały zmienne tendencje. Najwyższe wzrosty w badanym okresie zanotowano w 2011 r. (w stosunku do roku poprzedniego), kiedy to większość województw w kraju notowała wzrosty, w tym najwyższe województwa: podlaskie (o 55,4%), podkarpackie (o 35,7%) i małopolskie (o 35,4%). W kolejnym roku w ponad połowie województw zanotowano spadek nakładów inwestycyjnych w przedsiębiorstwach, w tym największe w województwie: kujawsko-pomorskim (o 21,6%), podlaskim (o 19,9%), lubuskim (o 12,8%) i świętokrzyskim (o 12,6%). W 2013 r. dynamika nakładów w dziesięciu województwach przekroczyła 100%, w tym w Małopolsce, natomiast województwo podkarpackie i świętokrzyskie notowały kolejny rok spadków. Ten spadek aktywności inwestycyjnej był spowodowany spowolnieniem gospodarczym w kraju.

Lata 2014-2015 przyniosły wzrosty inwestycji w większości województw w tym w regionie Polski południowo-wschodniej. Najwyższy wzrost nakładów inwestycyjnych w kraju osiągnęły przedsiębiorstwa w województwie opolskim (odpowiednio wzrost o 33,8% i 58,2%). Spośród województw Polski południowo-wschodniej najwyższe wzrosty zanotowano w województwie małopolskim (w 2014 r. – o 11,1%, a w 2015 r. – o 19,5%), na Podkarpaciu (odpowiednio o 8,3% i 2,0%) i w województwie świętokrzyskim (odpowiednio o 1,9% i o 2,2%). W 2016 r. zarówno w kraju jak i niemal we wszystkich województwach nastąpił spadek nakładów inwestycyjnych (w stosunku do poprzedniego roku). Wzrosły jedynie w województwie opolskim – o 6,7%. W województwach Polski południowo-wschodniej najbardziej obniżyły się w województwie świętokrzyskim (o 27,7%). W Małopolsce spadły o 13,7%, a na Podkarpaciu o 5,1%.

**Wykres 24. Dynamika nakładów inwestycyjnych w Polsce południowo-wschodniej**

Chart 24. Dynamics of investment expenditure in south-eastern Poland

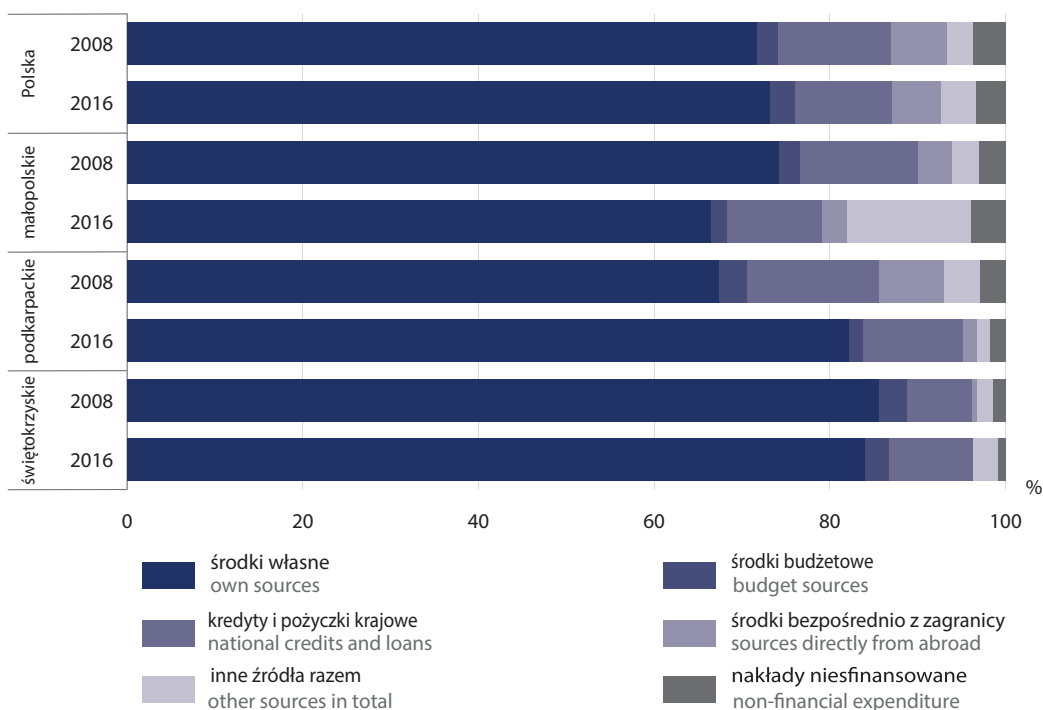


Średnia wartość nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca liczona z lat 2013-2016, w porównaniu do średniej z lat 2008-2012, była wyższa w województwie małopolskim (o 828 zł) i podkarpackim (o 418 zł), natomiast spadła w województwie świętokrzyskim (o 433 zł).

Głównym źródłem finansowania nakładów w przedsiębiorstwach były środki własne (wykres 25). Zarówno w 2012 r., jak i w 2016 r. najwyższy udział środków własnych wykazały przedsiębiorstwa z województwa świętokrzyskiego (odpowiednio 85,5% i 83,9%). W województwie podkarpackim udział ten wzrósł z 67,4% w 2012 r. do 82,1% w 2016 r. Natomiast przedsiębiorstwa w województwie małopolskim zmniejszyły udział środków własnych w finansowaniu nakładów inwestycyjnych z 74,0% w 2012r. do 66,3% w 2016 r.

**Wykres 25. Struktura źródeł finansowania nakładów inwestycyjnych w przedsiębiorstwach w Polsce południowo-wschodniej**

Chart 25. Structure of financing sources of investment expenditure in enterprises in south-eastern Poland



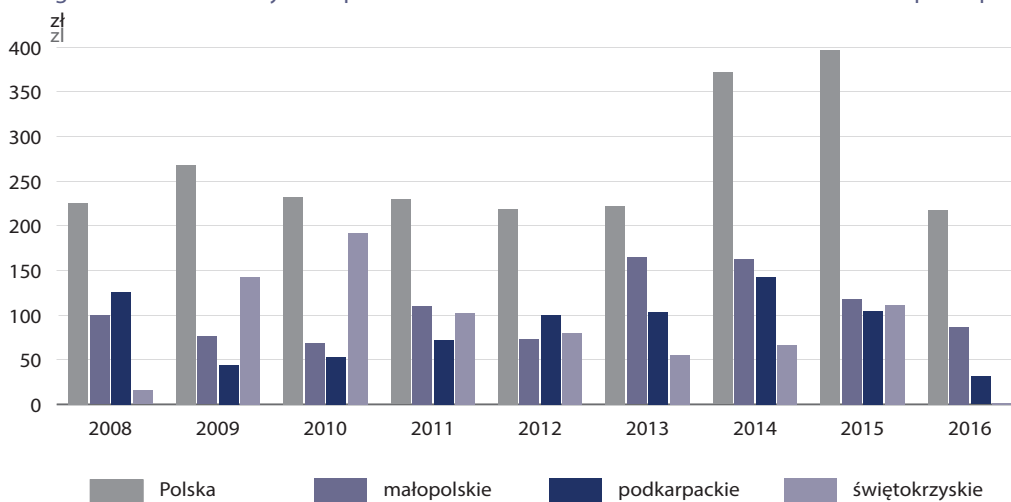
Środki z zagranicy, będące jednym ze źródeł finansowania nakładów inwestycyjnych, uległy spadkowi w 2016 r. w porównaniu do 2012 roku w czternastu województwach, w tym najwięcej w pomorskim (o 1,5 mld zł). W województwach Polski południowo-wschodniej największa redukcja tych funduszy dla przedsiębiorstw miała miejsce w województwie podkarpackim (o 198,0 mln zł). W Małopolsce spadły o 34,6 mln zł, a w województwie świętokrzyskim o 17,3 mln zł.

Wielkość środków bezpośrednio z zagranicy przeznaczonych na finansowanie nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca obrazuje skalę zróżnicowania pomiędzy województwami. W województwie mazowieckim pomimo dużej liczby mieszkańców w 2016 r. współczynnik ten był najwyższy w kraju (w 2012 r. najwyższy był w województwie pomorskim).

Spośród województw Polski południowo-wschodniej najniższe środki z zagranicy per capita, będące źródłem finansowania nakładów inwestycyjnych w przedsiębiorstwach, zanotowano w województwie świętokrzyskim. Dotyczyło to zarówno roku 2008, jak i roku 2016. Również w pozostałych dwóch województwach tego regionu, w latach 2008-2016, przedsiębiorstwa pozyskiwały fundusze zagraniczne na finansowanie inwestycji na poziomie znacznie odbiegającym od średniej krajowej (wykres 26).

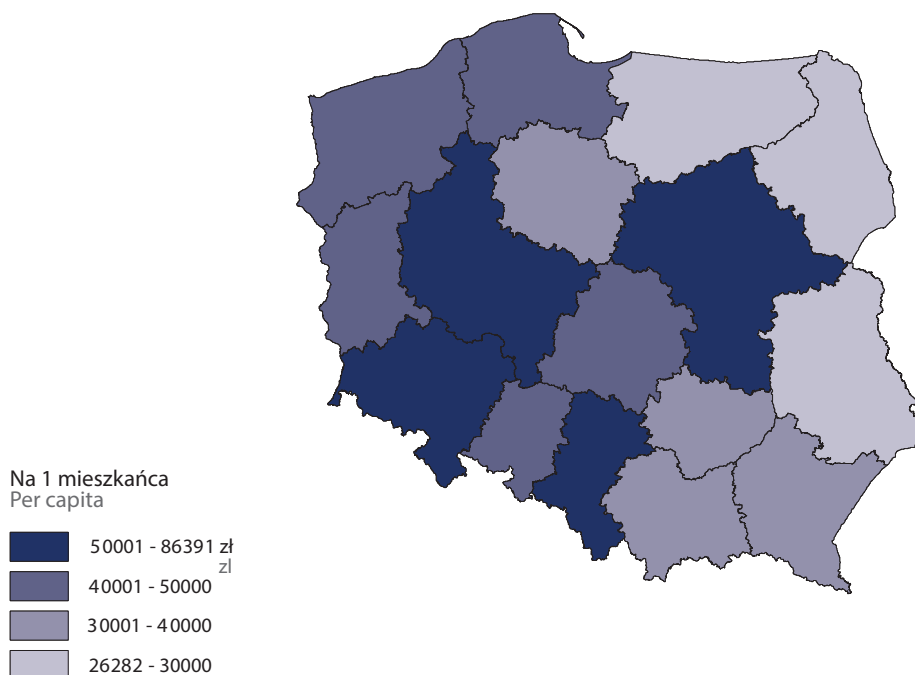
### Wykres 26. Środki z zagranicy pozyskane przez przedsiębiorstwa na finansowanie inwestycji w Polsce południowo-wschodniej na 1 mieszkańca

Chart 26. Foreign funds obtained by enterprises to finance investments in south-eastern Poland per capita



Wartość brutto środków trwałych przedsiębiorstw w przeliczeniu na 1 mieszkańca w latach 2008-2016 systematycznie rosła w większości województw. Spadki wskaźnika dynamiki w stosunku do roku poprzedniego odnotowano w tym okresie w 5 województwach, w tym w województwie świętokrzyskim (w 2016 r. – o 0,7%). Na tle innych regionów kraju wartość brutto środków trwałych w przeliczeniu na mieszkańca była w regionie Polski południowo-wschodniej relatywnie niska. Jak wykazano na mapie 11, Podkarpacie i województwo świętokrzyskie lokuje się pod tym względem w grupie województw o najniższej wartości tego miernika (ostatni przedział wartości), zaś Małopolska w grupie wyżej (przedział trzeci, poniżej średniej dla kraju).

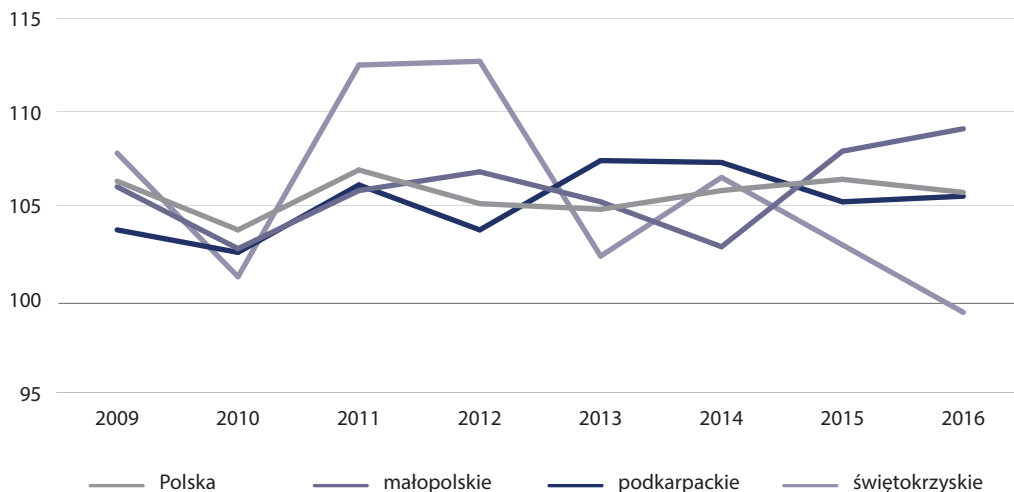
**Mapa 11. Wartość brutto środków trwałych w przedsiębiorstwach według województw w 2016 r.**  
Map 11. Gross value of fixed assets in enterprises by voivodships in 2016



W województwach Polski południowo-wschodniej podkarpackie i małopolskie notowały wzrosty wartości brutto środków trwałych na mieszkańca w latach 2009-2016 na poziomie przeciętnym dla kraju. Natomiast przedsiębiorstwa województwa świętokrzyskiego po wysokich wzrostach wskaźnika dynamiki w latach 2010-2012, w kolejnych latach notowały tendencję spadkową. Porównanie poziomu tego wskaźnika w 2016 roku w stosunku do 2012 roku, wskazuje, że wszystkie trzy województwa zanotowały wzrost wartości środków trwałych w przeliczeniu na mieszkańca na zbliżonym poziomie (małopolskie wzrost o 56,6%, świętokrzyski – o 54,1%, a podkarpackie o 49,7%).

**Wykres 27. Dynamika wartości brutto środków trwałych na 1 mieszkańca w przedsiębiorstwach w Polsce południowo-wschodniej**

Chart 27. Dynamics of gross value of fixed assets per capita in enterprises in south-eastern Poland

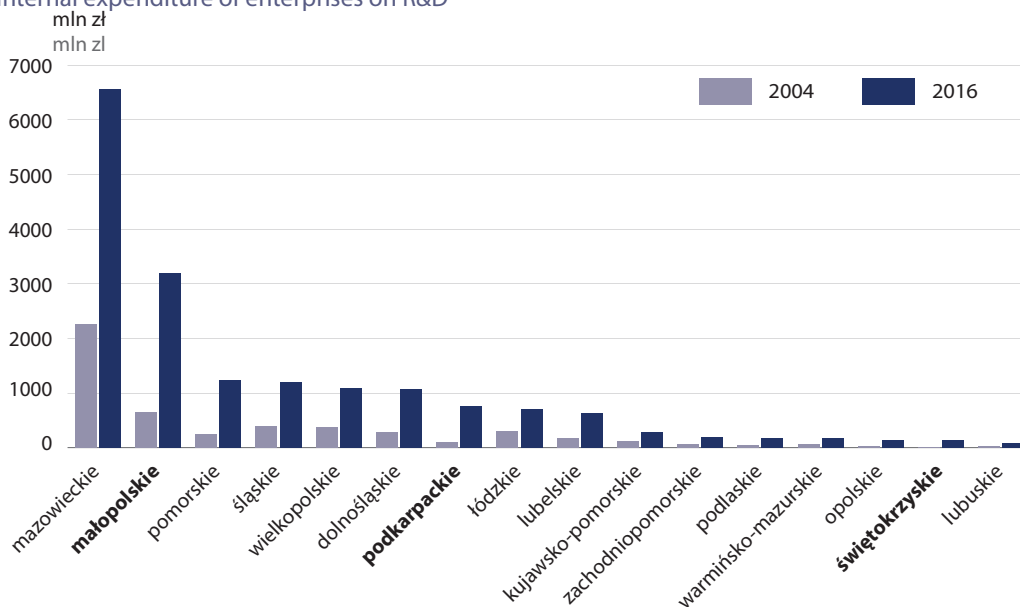


W 2016 r. wartość nakładów wewnętrznych na B+R wyniosła w Polsce 17,9 mld zł. W województwach Polski południowo-wschodniej wartość nakładów na B+R była bardzo zróżnicowana. Najwyższe nakłady odnotowano w województwie małopolskim – 3197,0 mln zł, a najniższe w świętokrzyskim – 134,2 mln zł. Na Podkarpaciu wartość nakładów na B+R wyniosła w 2016 r. 762,9 mln zł. W skali kraju najniższe nakłady na B+R w 2016 r. notowało województwo lubuskie – 83,3 mln zł, najwyższe natomiast województwo mazowieckie (6573,4 mln zł).

W 2004 r. wartość nakładów na B+R była zdecydowanie niższa niż w 2016 r. W Polsce wynosiła 5,2 mld zł, natomiast w badanym regionie odpowiednio: w województwie małopolskim – 645,6 mln zł, podkarpacim – 104,0 mln zł, a w świętokrzyskim - 18,3 mln zł.

### Wykres 28. Nakłady wewnętrzne przedsiębiorstw na B+R

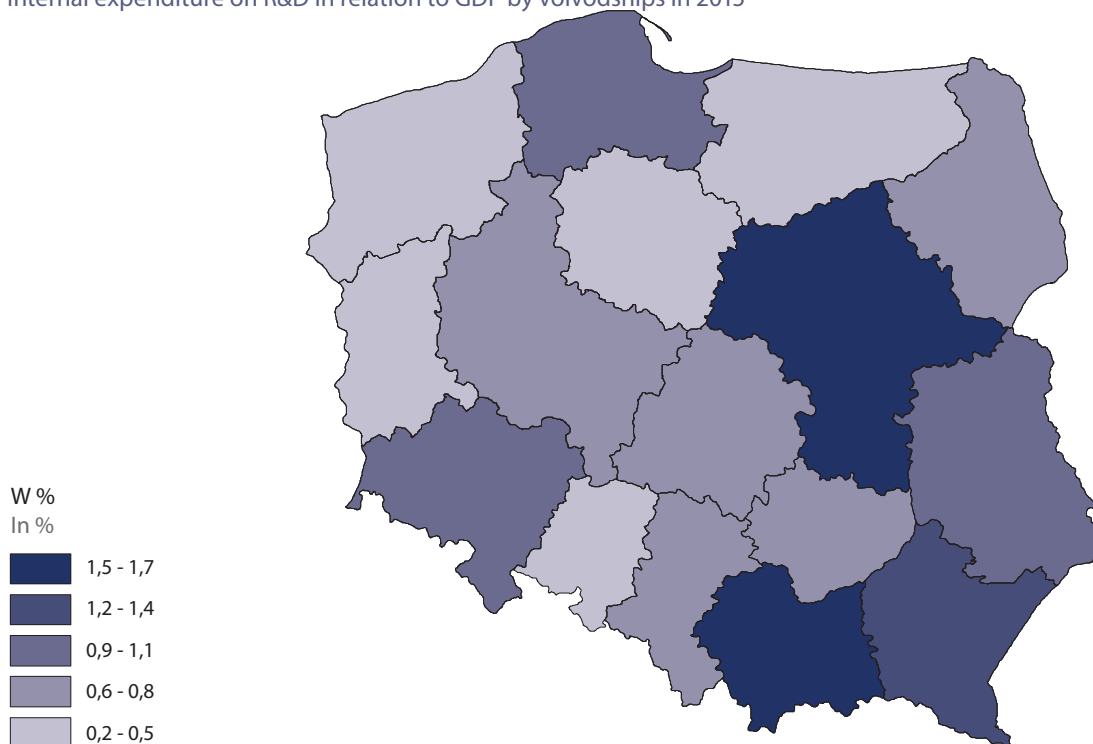
Chart 28. Internal expenditure of enterprises on R&D



Pod względem wzrostu nakładów na B+R, w roku 2016 w porównaniu z rokiem 2004, województwa Polski południowo-wschodniej zajmowały wysokie lokaty w kraju. Najwyższy wzrost w kraju miał miejsce w województwie podkarpackim – ponad sześciokrotny. Nieznacznie niższy wzrost notowało województwo świętokrzyskie, natomiast w województwie małopolskim wzrost ten był niemal czterokrotny. W kraju najmniejszy wzrost nakładów na B+R w 2016 r. w porównaniu z rokiem 2004 osiągnęło województwo łódzkie.

W 2015 r. najwyższy udział nakładów na B+R w PKB w Polsce południowo-wschodniej notowało województwo małopolskie ze wskaźnikiem równym 1,49%, co dawało 2. miejsce w kraju po względem tej wielkości. Podkarpacie z wartością 1,29% zajmowało 3. lokatę w kraju. Najwyższym udziałem nakładów na B+R w relacji do PKB charakteryzowało się województwo mazowieckie, w którym wartość tego wskaźnika wyniosła 1,74%. Najniższy udział nakładów na B+R w relacji do PKB notowało województwo lubuskie (0,22%). Średnia wartość tego wskaźnika dla kraju wynosiła w 2015 r. 1,0%.

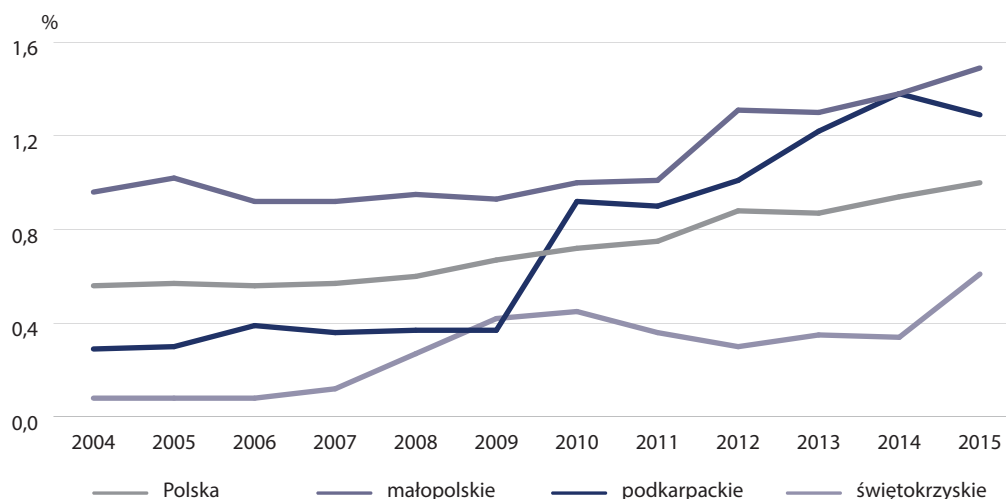
**Mapa 12. Nakłady wewnętrzne na B+R w relacji do PKB według województw w 2015 r.**  
 Map 12. Internal expenditure on R&D in relation to GDP by voivodships in 2015



W latach 2004-2015 wskaźnik określający udział nakładów na B+R w PKB zarówno w kraju, jak i w analizowanych województwach Polski południowo-wschodniej sukcesywnie rósł, co ilustruje wykres 29.

Udział osób pracujących w B+R (do 2015 r. – zatrudnionych w B+R) w pracujących ogółem wynosił w Polsce w 2016 r. 1,1%. Najwyższą wartość wskaźnik ten przyjął w województwie mazowieckim (2,0%), najniższą natomiast w lubuskim i świętokrzyskim (po 0,3%). Wśród województw Polski południowo-wschodniej najwyższą wartość tego wskaźnika miało województwo małopolskie (1,6%). Na Podkarpaciu udział pracujących w B+R w pracujących ogółem wynosił 1,0%, natomiast w województwie świętokrzyskim wartość tego wskaźnika była najniższa.

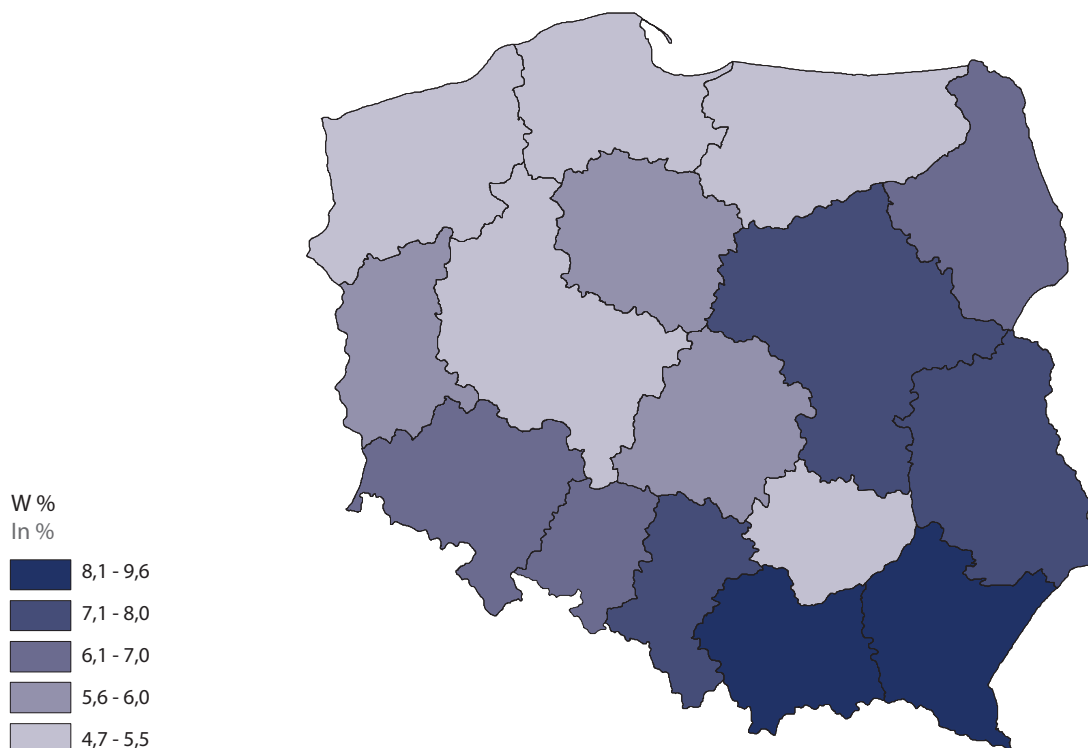
**Wykres 29. Nakłady wewnętrzne na B+R w relacji do PKB w Polsce południowo-wschodniej**  
 Chart 29. Internal expenditure on R&D in relation to GDP in south-eastern Poland



W 2016 r. przedsiębiorstwa przemysłowe, które współpracowały w zakresie działalności innowacyjnej stanowiły w Polsce 6,7% przedsiębiorstw ogółem. Wskaźnik ten w skali kraju najwyższe wartości przyjmował w województwie podkarpackim (9,6%) oraz małopolskim (9,0%). Ostatnią lokatę w rankingu województw zajmowało natomiast województwo świętokrzyskie, w którym przedsiębiorstwa przemysłowe współpracujące w zakresie działalności innowacyjnej stanowiły 4,7% wszystkich przedsiębiorstw.

**Mapa 13. Przedsiębiorstwa przemysłowe, które współpracowały w zakresie działalności innowacyjnej w % ogółu przedsiębiorstw według województw w 2016 r.**

Map 13. Industrial enterprises that cooperated in the field of innovative activity in % of total enterprises by voivodships in 2016



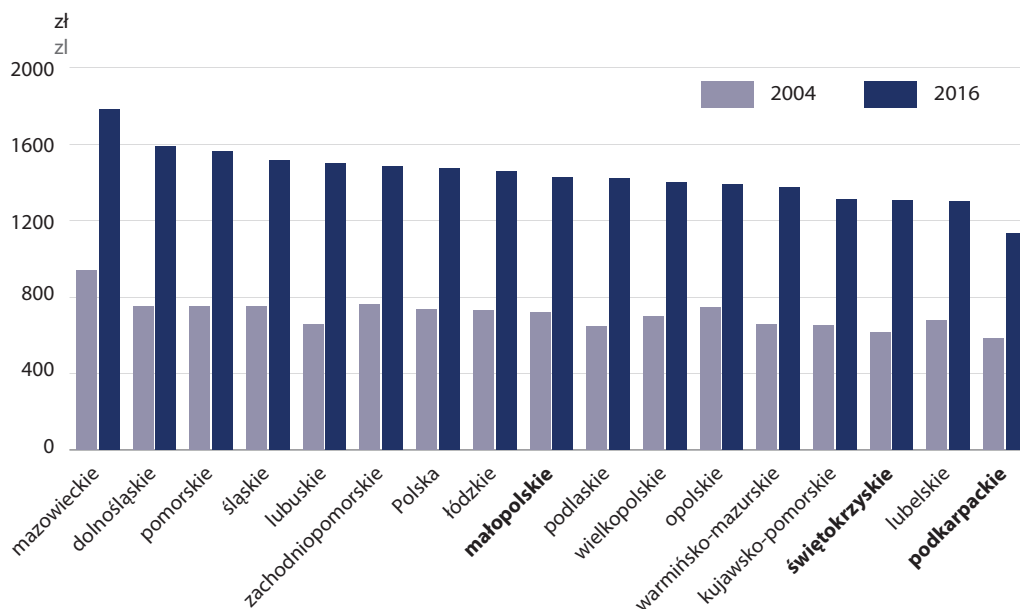
## 2.1.5. Dochody gospodarstw domowych

### 2.1.5. Household incomes

Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwie domowym w Polsce w 2016 r. wynosił 1475 zł, a w porównaniu z 2004 r. wartość ta wzrosła o 739 zł. Najwyższym dochodem rozporządzalnym na 1 osobę charakteryzowały się gospodarstwa domowe w województwie mazowieckim, gdzie kwota ta wynosiła 1781 zł. W porównaniu z 2004 r. przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwie domowym wzrósł we wszystkich województwach w kraju, przy czym największym wzrostem odznaczało się województwo lubuskie – o 844 zł. Najmniejszy wzrost był w województwie podkarpackim (o 549 zł).

**Wykres 30. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwie domowym**

Chart 30. Average monthly disposable income per one person in the household



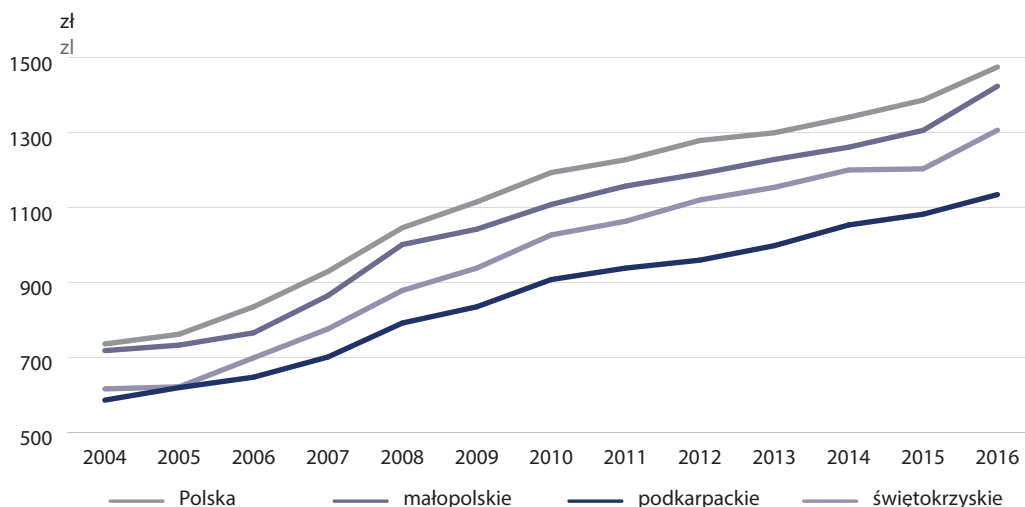
W regionie Polski południowo-wschodniej najwyższy przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwie domowym notowano w województwie małopolskim (1423 zł), natomiast największy wzrost w porównaniu z 2004 r. miał miejsce w województwie świętokrzyskim (o 112,2%). We wszystkich analizowanych województwach przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę wykazywał w 2016 r. niższe wartości od wartości przeciętnej dla kraju.



Dynamika wzrostu przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę w gospodarstwie domowym w województwach regionu Polski południowo-wschodniej, w latach 2004-2016, była zbliżona do dynamiki dla kraju, co ilustruje wykres 31.

**Wykres 31. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwie domowym w Polsce południowo-wschodniej**

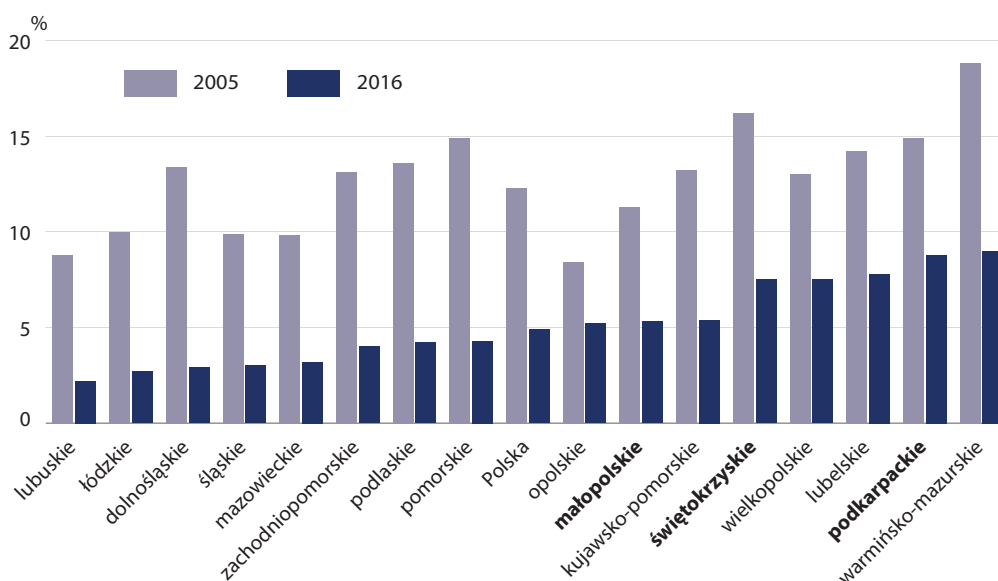
Chart 31. Average monthly disposable income per one person in the household in south-eastern Poland



W 2016 r. w Polsce udział osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej granicy ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji) wynosił 4,9% (w 2005 r. 12,3%). Województwem, w którym wskaźnik ten był najwyższy było warmińsko-mazurskie (9,0%), natomiast najmniejszym udziałem osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej granicy ubóstwa skrajnego odznaczało się województwo lubuskie – 2,2 %.

**Wykres 32. Udział osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej granicy ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji)**

Chart 32. Share of persons in households with expenditure below the extreme poverty line (subsistence minimum)



W porównaniu z 2005 rokiem udział osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej granicy ubóstwa skrajnego w województwach Polski południowo-wschodniej obniżył się. Wśród analizowanych województw najwyższy odsetek osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej granicy ubóstwa skrajnego w 2016 r. notowano na Podkarpaciu – 8,8% (w 2005 r. 14,9%). Najniższym odsetkiem charakteryzowało się województwo małopolskie – 5,3% (11,3% w 2005 r.).

Podsumowując tą część rozdziału należy podkreślić, iż tendencje demograficzne i na rynku pracy były podobne w regionie Polski południowo-wschodniej, jak w całym kraju. W regionie dostrzec można jednak procesy polaryzacyjne. O ile pod względem demograficznym i gospodarczym rozwijają się dobrze duże miasta (w szczególności Kraków i Rzeszów) oraz obszary bezpośrednio sąsiadujące z nimi, o tyle na obszarach peryferyjnych w regionie występuje wiele procesów degresywnych (starzenie się ludności, ujemne saldo migracji, relatywnie niska aktywność zawodowa ludności, niskie nakłady inwestycyjne w przedsiębiorstwach, w tym nakłady na innowacje). Wymienione zjawiska powodują, że rozwój społeczno-gospodarczy całego regionu nie jest zrównoważony terytorialnie, a jego dynamika nie pozwala regionowi na konwergencję dochodową w stosunku do innych, bardziej rozwiniętych gospodarczo regionów kraju.

## 2.2. Jakość kapitału ludzkiego

### 2.2. The quality of human capital

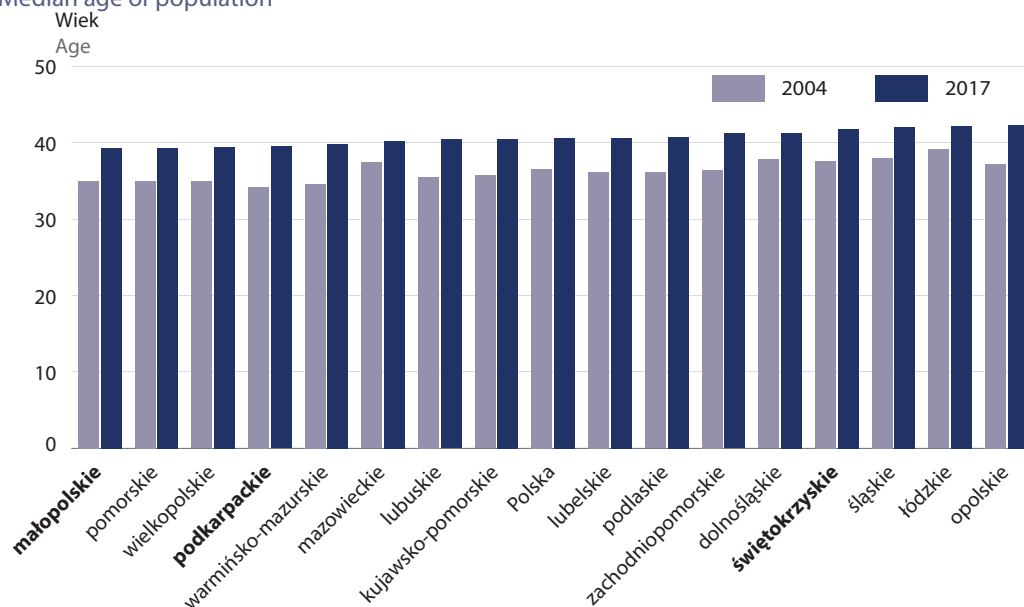
#### 2.2.1. Demografia

##### 2.2.1. Demography

Obserwowane jest stopniowe starzenie populacji Polski. Mediana wieku ludności wyniosła w 2017 r. ok. 41 lat co oznacza wzrost o nieco ponad 4 lata w stosunku do notowanej w 2004 r. W skali kraju najwyższą medianą wieku w 2017 r. wystąpiła w województwie opolskim (42,3 lat) i łódzkim (42,2 lat), najniższą natomiast odnotowano w województwach małopolskim i pomorskim (po 39,3 lat). W porównaniu z rokiem 2004 mediana wieku ludności wzrosła we wszystkich województwach w kraju. Spośród województw Polski południowo-wschodniej w 2017 r. najniższą medianą wieku miało województwo małopolskie, najwyższą natomiast województwo świętokrzyskie.

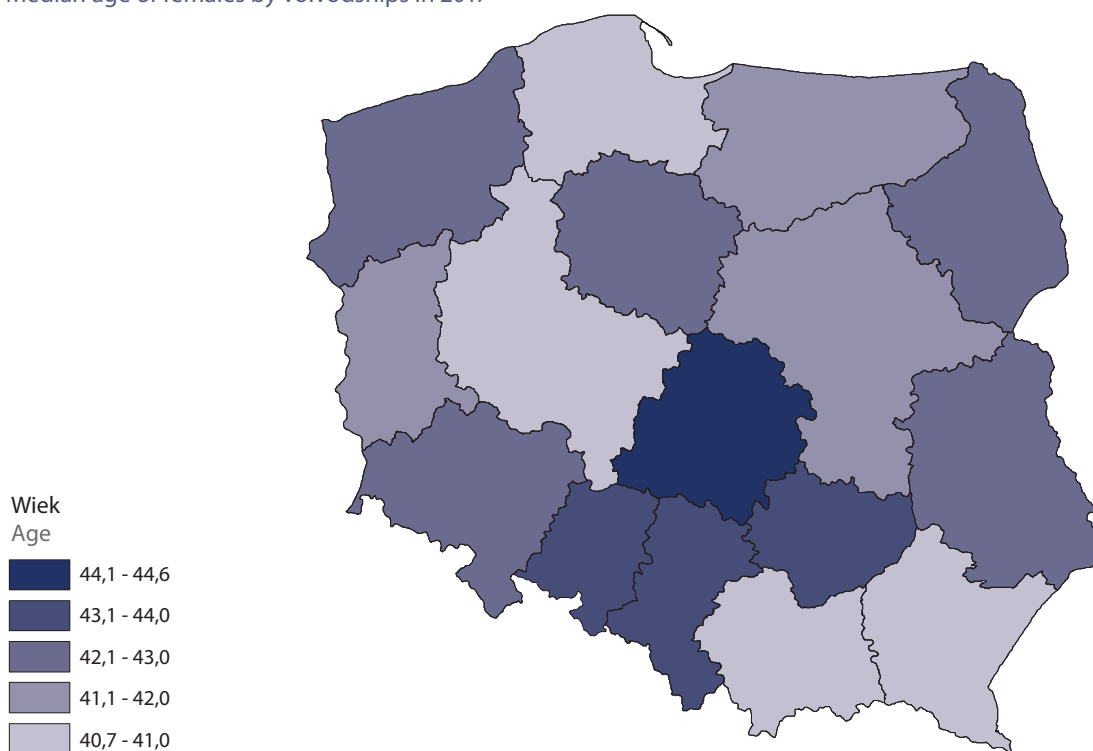
W wyniku dłuższego trwania życia kobiet ich mediana wieku jest wyższa niż mężczyzn. Analizując medianę wieku w podziale na płeć zauważyć można, że wyższym wskaźnikiem zarówno w 2017 jak i w 2004 r. odznaczały się kobiety. Dla Polski wartości mediany wieku kobiet przedstawiały się odpowiednio 42,2 lat oraz 34,4 lat. W kraju najwyższą medianą wieku kobiet w 2017 r. charakteryzowało się województwo łódzkie (44,6 lat), najniższą natomiast województwo pomorskie (40,7 lat).

**Wykres 33. Mediana wieku ludności**  
**Chart 33. Median age of population**



Spośród województw Polski południowo-wschodniej najniższym wiekiem średnim kobiet w 2017 r. charakteryzowało się województwo małopolskie (40,8 lat), najwyższym natomiast województwo świętokrzyskie (43,8 lat). Mediana wieku kobiet w województwie podkarpackim wyniosła 41,0 lat (w 2004 roku - 36,0 lat)..

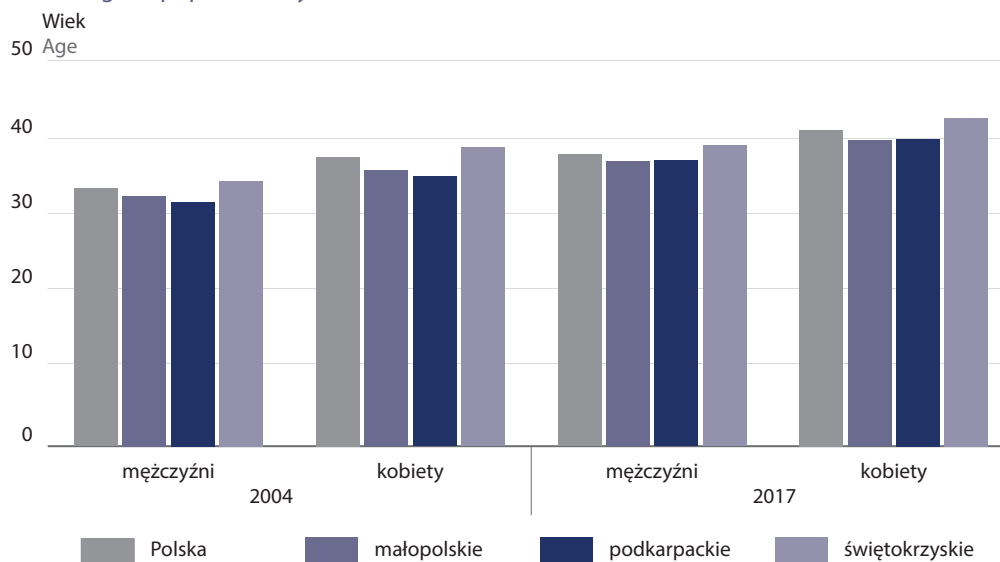
**Mapa 14. Mediana wieku kobiet według województw w 2017 r.**  
**Map 14. Median age of females by voivodships in 2017**



Mediana wieku mężczyzn w 2017 r. wynosiła w Polsce 38,9 lat. W porównaniu z 2004 rokiem obserwujemy wzrost tego wskaźnika zarówno w całym kraju, jak i w regionie Polski południowo-wschodniej (wykres 36). Przykładowo w województwie podkarpackim w 2017 r. wiek ten wynosił 38,1 lat, zaś w roku 2004 wynosił 32,6 lat. W skali kraju najwyższą medianą wieku mężczyzn w 2017 r. odznaczało się województwo opolskie (40,7 lat), najniższą natomiast województwo wielkopolskie (37,9 lat.). Poza województwem świętokrzyskim, mediana wieku mężczyzn i kobiet, była niższa w regionie w porównaniu do tych wielkości dla całego kraju (wykres 36).

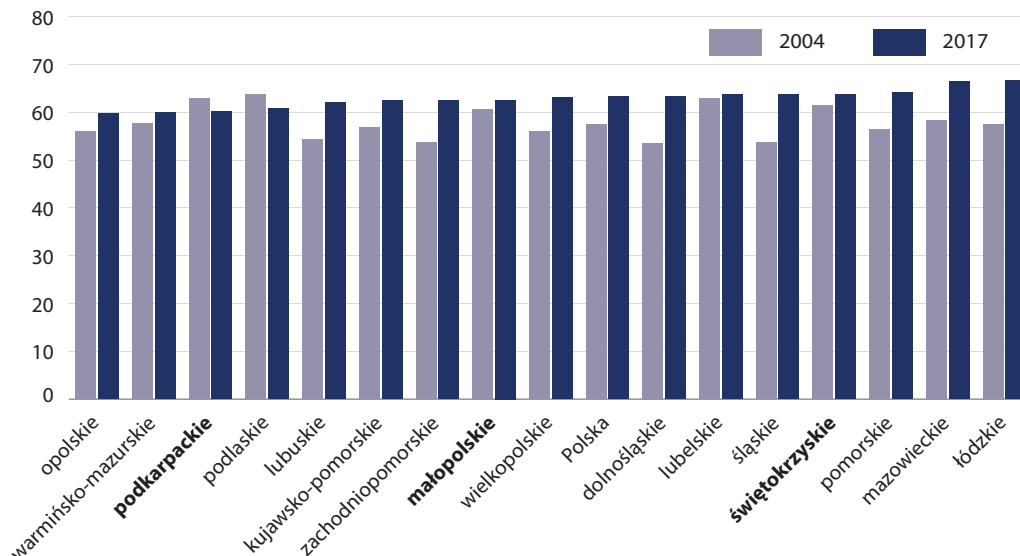
#### Wykres 34. Mediana wieku ludności według płci w Polsce południowo-wschodniej

Chart 34. Median age of population by sex in south-eastern Poland



W 2017 r. na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało w Polsce 63 osoby w wieku nieprodukcyjnym, podczas gdy w 2004 r. wskaźnik ten wynosił 58 osoby. W skali kraju w 2017 r. liczba osób w wieku nieprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym była najwyższa w województwie łódzkim – 67, najniższa natomiast w województwie opolskim i podkarpackim – po 60. W Polsce południowo-wschodniej w 2017 r. najwyższym wskaźnikiem charakteryzowało się województwo świętokrzyskie (64) najniższym natomiast województwo podkarpackie. W porównaniu z rokiem 2004 wskaźnik ten wzrósł (czyli pogorszył się) w województwie świętokrzyskim i małopolskim, zaś zmniejszył się na Podkarpaciu. Warto zauważyć, że o ile w 2004 r. wszystkie województwa regionu miały wskaźniki wyższe, niż wartości dla Polski, to w roku 2017 jedynie w województwie świętokrzyskim wartość ta była nadal wyższa od średniej krajowej (wykres 33).

**Wykres 35. Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym**  
 Chart 35. Non-working age population per 100 population of working age



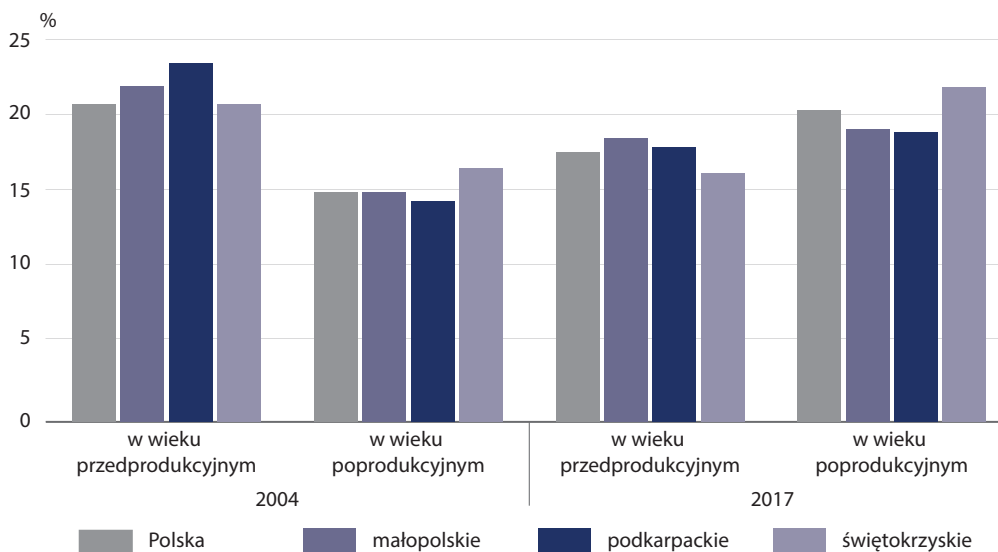
Warto zwrócić uwagę na fakt, że zbiorowość osób w wieku nieprodukcyjnym stanowią dwie grupy:

- 1) osoby w wieku przedprodukcyjnym,
- 2) osoby w wieku poprodukcyjnym.

Na przestrzeni analizowanego okresu proporcje tych dwóch grup odwróciły się zarówno w Polsce, jak i w trzech badanych województwach (wykres 34). Pod względem struktury wieku ludności, w roku 2004 najkorzystniej kształtowała się sytuacja na Podkarpaciu (najwyższy wskaźnik osób w wieku przedprodukcyjnym w regionie, wyższy od średniej krajowej) i relatywnie dobrze w Małopolsce (również wskaźnik wyższy od średniej krajowej). W roku 2017, w stosunku do roku 2004, we wszystkich województwach regionu struktura pogorszyła się w kontekście obciążenia demograficznego ludności, tzn. powiększył się udział ludności w wieku poprodukcyjnym, a zmniejszył udział ludności w wieku przedprodukcyjnym. Na tle struktury przeciętnej dla kraju, wciąż nieco korzystniejsza struktura ludności – pod analizowanym względem – miała miejsce na Podkarpaciu oraz w Małopolsce. Spośród województw badanego regionu największy spadek odsetka ludności w wieku przedprodukcyjnym dotyczył jednak Podkarpacia (5,6 p.proc.), w Małopolsce spadek wyniósł 3,5 p.proc., zaś w województwie świętokrzyskim 4,6 p.proc. (średni w kraju – 3,2 p.proc.).

### Wykres 36. Udział ludności w wieku przedprodukcyjnym oraz poprodukcyjnym w ludności ogółem w Polsce południowo-wschodniej

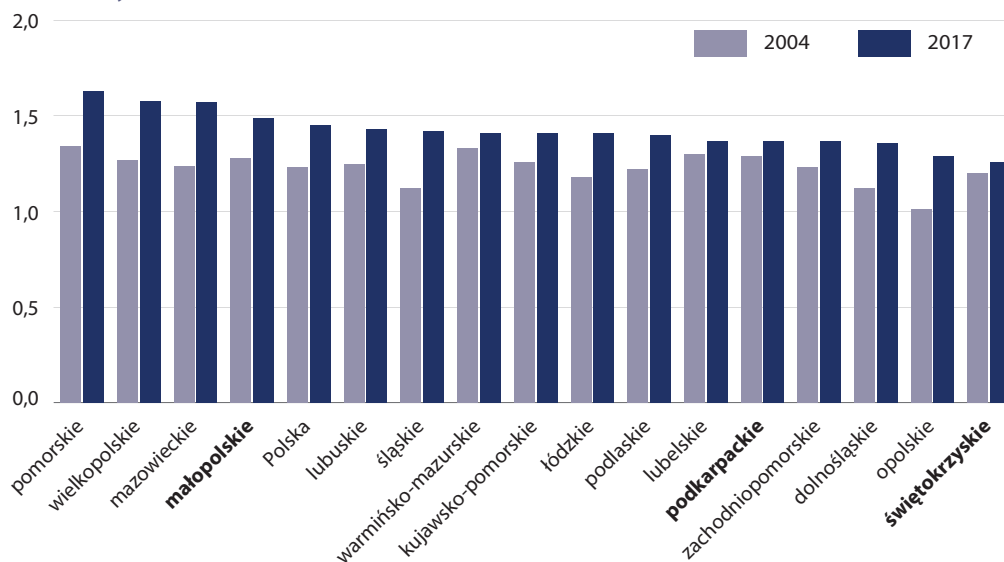
Chart 36. Share of pre-working and post-working age population in total population in south-eastern Poland



Od 30 lat wielkość współczynnika dzietności w Polsce nie gwarantuje prostej zastępowalności pokoleń, a w ostatnich kilkunastu latach dzietność kształtowała się na granicy jej skrajnie niskich wartości (1,3). Współczynnik dzietności w 2017 r. wyniósł w Polsce 1,45, podczas gdy na Podkarpaciu jego wartość wyniosła 1,37. Najwyższy współczynnik dzietności odnotowano w województwach pomorskim (1,63) oraz wielkopolskim (1,58) i mazowieckim (1,57). Najniższe wartości wskaźnik ten przyjął w województwie świętokrzyskim (1,26) oraz opolskim (1,29). Na przestrzeni lat 2004-2017 wskaźnik ten we wszystkich województwach regionu, tak jak i w całym kraju, uległ nieznacznemu wzrostowi (wykres 38).

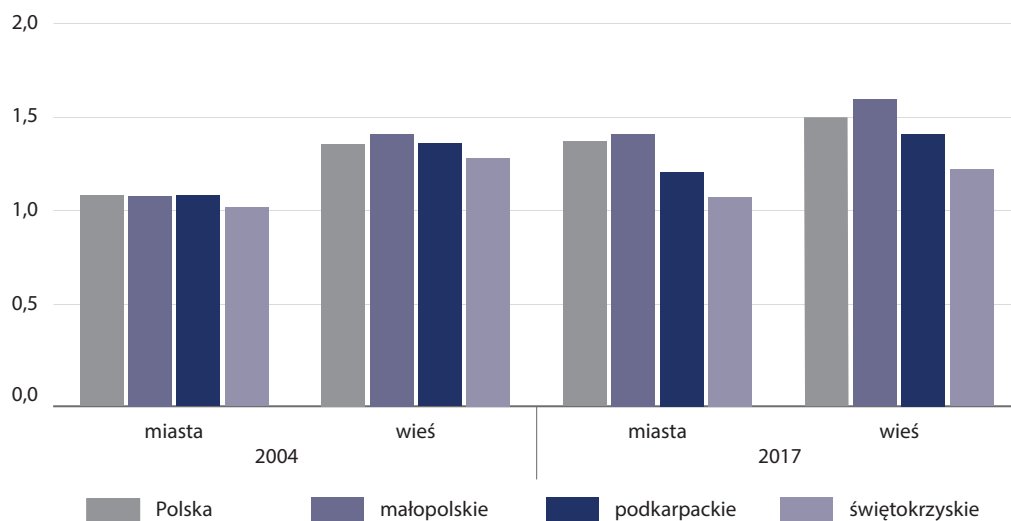
### Wykres 37. Współczynnik dzietności

Chart 37. Total fertility rate



Analizując poziom współczynnika dzietności zauważyć można, iż zarówno w kraju jak i w województwach badanego regionu, przyjmuje on wyższe wartości na obszarach wiejskich niż w miastach. W 2017 r. w Polsce współczynnik dzietności dla miast wynosił 1,42, podczas gdy dla obszaru wsi – 1,49.

**Wykres 38. Współczynnik dzietności w miastach i na wsi w Polsce południowo-wschodniej**  
 Chart 38. Total fertility rate in urban and rural areas in south-eastern Poland



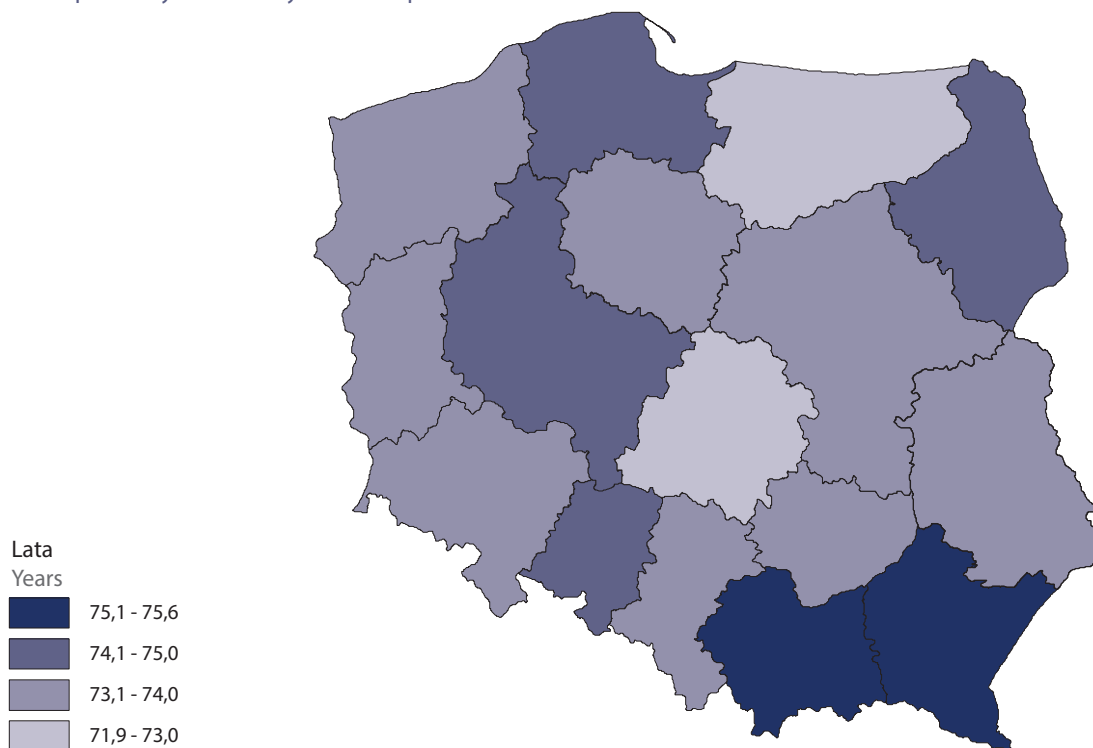
W regionie Polski południowo-wschodniej, w 2017 r., najwyższy współczynnik dzietności w miastach wystąpił w województwie małopolskim – 1,43, najniższy natomiast w województwie świętokrzyskim – 1,17. Na obszarach wiejskich również najwyższym współczynnikiem dzietności odznaczało się województwo małopolskie (1,52), a najniższym świętokrzyskie (1,32). Warto zauważyć, że jedynie województwo małopolskie odnotowało wyższe od średniej krajowej wartości tego wskaźnika.

#### *Trwanie życia*

Z roku na rok wydłuża się w Polsce przeciętne trwanie życia zarówno mężczyzn jak i kobiet, ale nadal dla kobiet pozostaje ono istotnie dłuższe (obecnie różnica wynosi prawie 8 lat). Na przestrzeni lat 2004-2017 przeciętnie w Polsce średnie trwanie życia mężczyzn wydłużyło się o 3,3 lat. Wśród województw Polski południowo-wschodniej największy wzrost notujemy w województwie podkarpackim o 3,8 lat, który był zarazem najwyższy w kraju. W województwie małopolskim przeciętne trwanie życia mężczyzn wydłużyło się o 3,4 lat (3. lokata w kraju), a w województwie świętokrzyskim o 2,9 lat (14. miejsce w kraju). W okresie tym najniższy wzrost notowano w województwie opolskim (o 2,2 lat).

**Mapa 15. Przeciętne trwanie życia mężczyzn według województw w 2017 r.**

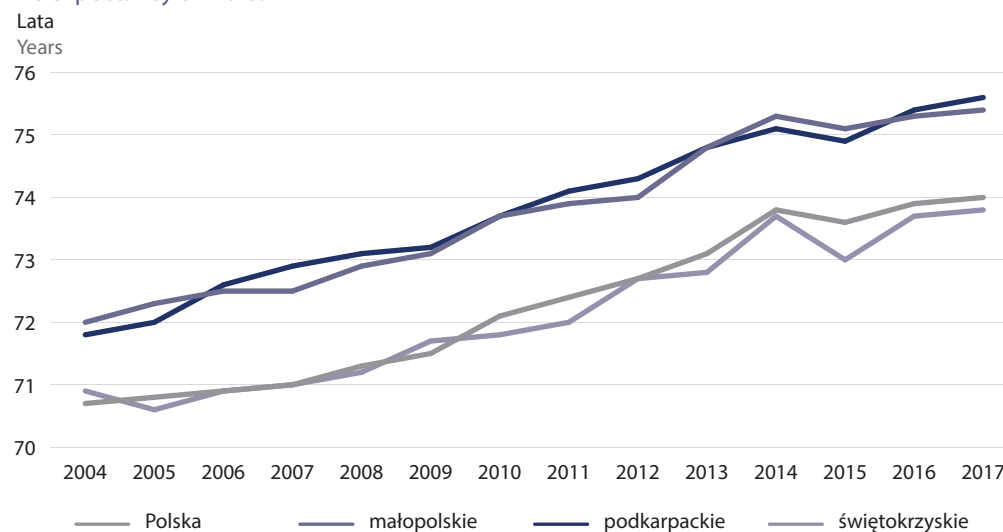
Map 15. Life expectancy of males by voivodships in 2017



Przewiduje się, że przy niezmiennych warunkach wymierania populacji, chłopiec urodzony w Polsce w 2017 r. osiągnie wiek 74,0 lat. Wśród województw Polski południowo-wschodniej, jak i w kraju, najdłuższe przeciętne trwanie życia dotyczy mieszkańców Podkarpacia i Małopolski. Mężczyźni w tych województwach mają szansę dożyć odpowiednio 75,6 lat i 75,4 lat. W województwie świętokrzyskim chłopcy urodzeni w 2017 r. mają szansę osiągnąć wiek 73,8 lat (9. miejsce w kraju). Natomiast w województwie łódzkim średnia długość trwania życia mężczyzn jest najkrótsza w Polsce – w 2017 r. wynosiła 71,9 lat.

**Wykres 39. Przeciętne trwanie życia mężczyzn**

Chart 39. Life expectancy of males

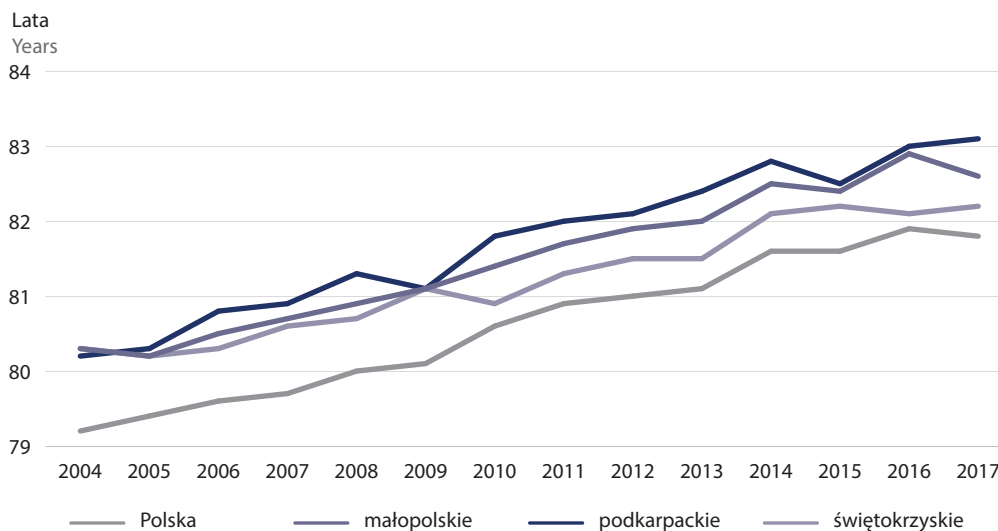




Parametr ten dla mężczyzn zamieszkałych w miastach wynosił w Polsce 74,4 lat, tj. o 1,1 roku więcej niż na wsi. Wśród województw Polski południowo-wschodniej w miastach mężczyźni mogą osiągnąć wiek na Podkarpaciu 76,5 lat, w Małopolsce 75,8 lat, a na Kielecczyźnie 74,6 lat i jest on dłuższy niż mieszkańców wsi (odpowiednio o 1,6, 0,8 i 1,4 lat). Jedynym województwem w kraju, w którym mężczyźni w miastach żyją krócej od tych zamieszkujących wieś (o 0,7 roku) jest województwo śląskie.

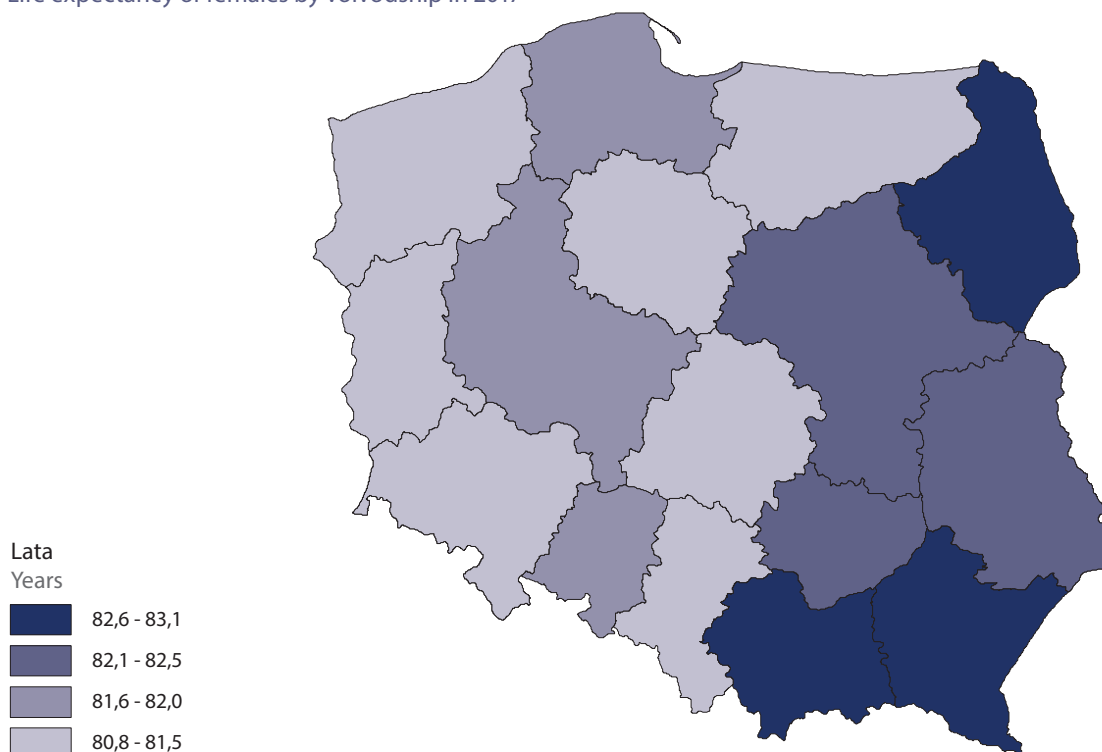
W przypadku kobiet, nastąpił wzrost, lecz nie tak spektakularny, jak u mężczyzn. W Polsce na przestrzeni lat 2004-2017 przeciętnie średnie trwanie życia kobiet wydłużyło się o 2,6 lat. W województwach Polski południowo-wschodniej w analizowanych latach najbardziej zwiększyła się przewidywana długość życia kobiet na Podkarpaciu o 2,9 roku (1. miejsce w kraju), w Małopolsce wzrosła o 2,3 lat (10. lokata w kraju), a na Kielecczyźnie o 1,9 lat (15. miejsce na równi z województwem opolskim).

**Wykres 40. Przeciętne trwanie życia kobiet**  
Chart 40. Average life expectancy of females



Podkarpacie może pochwalić się najwyższą wartością tego wskaźnika wśród województw Polski południowo-wschodniej – 83,1 lat (1 miejsce w kraju), w województwie małopolskim dziewczynki urodzone w 2017 r. mają szansę przeżyć 82,6 lat (3. miejsce), zaś w województwie świętokrzyskim – 82,2 lata (5. miejsce). Parametr ten dla Polski w 2017 r. wynosił 81,8 lat. W przypadku dziewczynek w województwie łódzkim i śląskim średnia długość trwania życia jest najkrótsza w Polsce – w 2017 r. wynosiła ona po 80,8 lat.

**Mapa 16. Przeciętne dalsze trwanie życia kobiet według województw w 2017 r.**  
 Map 16. Life expectancy of females by voivodship in 2017



Przeciętne trwanie życia kobiet w Polsce w 2017 r. wyniosło 81,8 lat zarówno dla mieszkających w miastach, jak i na wsi. Natomiast w przypadku województw Polski południowo-wschodniej kobiety na wsi żyją nieco dłużej niż mieszkanki miast. Na Podkarpaciu – 83,1 lat (o 0,1 roku), w Małopolsce – 82,7 lat (0,2 roku), a na Kielecczyźnie – 82,3 lat (0,3 roku).

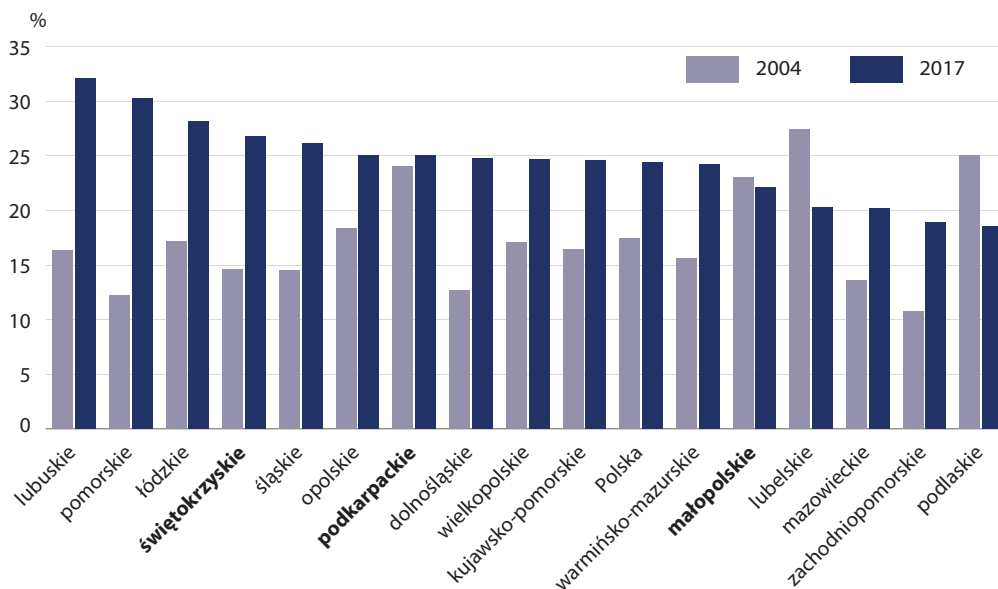
### 2.2.2. Jakość życia, wynagrodzenia

#### 2.2.2. Quality of life, wages and salaries

##### Zatrudnienie

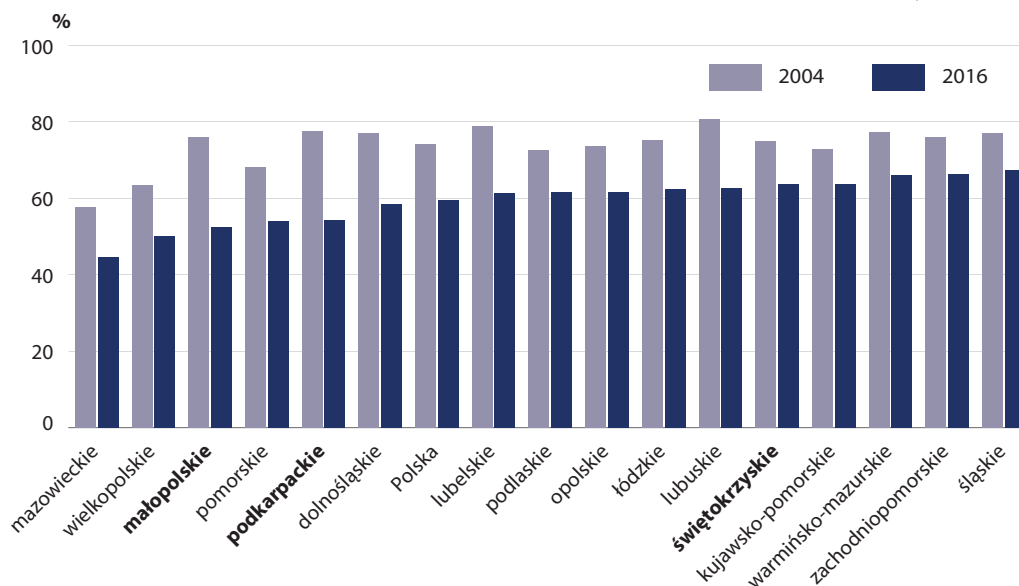
Wskaźnik zatrudnienia osób niepełnosprawnych w wieku 16-64 lata w 2017 r. wynosił w Polsce 24,4%. W porównaniu z 2004 r. wskaźnik ten wzrósł o 7 p.proc. Spośród regionów Polski południowo-wschodniej niższym od poziomu krajowego wskaźnikiem zatrudnienia osób niepełnosprawnych w wieku 16-64 lata charakteryzowało się jedynie województwo małopolskie (22,1%). Na Podkarpaciu wskaźnik ten był nieco wyższy od średniej krajowej (25,0%) i w stosunku do poziomu z 2004 roku zanotował wzrost o 1 p.proc. Najwyższym wskaźnikiem w regionie, w roku 2017 odznaczało się województwo świętokrzyskie (26,8%).

**Wykres 41. Wskaźnik zatrudnienia osób niepełnosprawnych w wieku 16-64 lata**  
Chart 41. Employment rate of people with disabilities aged 16-64



W 2016 r. relacja liczby emerytów i rencistów do liczby pracujących (według faktycznego miejsca pracy) wyniósł w Polsce 59,5%. W porównaniu z 2004 r. wielkość tego wskaźnika obniżyła się o 14,7 p.proc. Najwyższy poziom relacji emerytów i rencistów do liczby pracujących odnotowano w 2016 r. w województwach śląskim (67,4%), zachodniopomorskim (66,2%) i warmińsko-mazurskim (66,0%). Najniższy wskaźnik wystąpił natomiast w województwie mazowieckim – 44,6%.

**Wykres 42. Relacja liczby emerytów i rencistów do liczby pracujących**  
Chart 42. Relationship between the number of retirees and pensioners and the number of employees



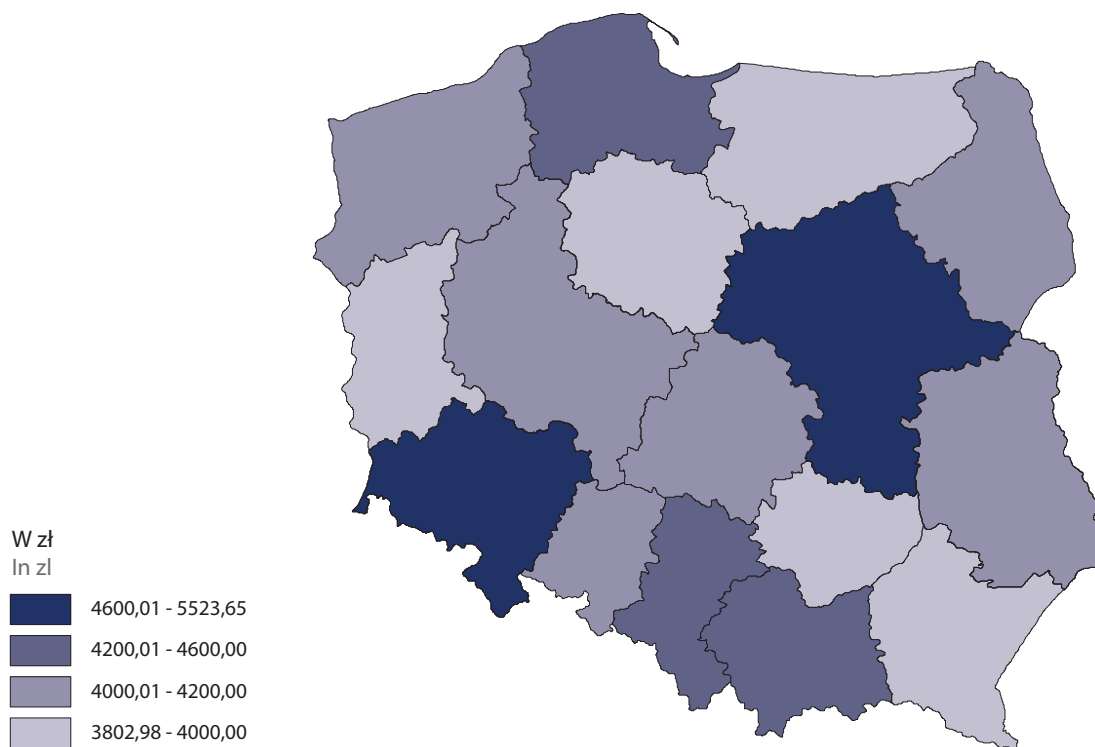
W Polsce południowo-wschodniej w 2016 r. najwyższy poziom relacji emerytów i rencistów do liczby pracujących wystąpił w województwie świętokrzyskim (63,7%), najmniejszym natomiast odznaczała się Małopolska (52,4%). We wszystkich analizowanych województwach w porównaniu z 2004 r. nastąpił spadek poziomu relacji emerytów i rencistów do liczby pracujących. Wyższą od ogólnokrajowej wartość tego wskaźnika odnotowano w województwie świętokrzyskim.

### Wynagrodzenia

Przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto (bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób) w 2017 r. ukształtowały się w kraju na poziomie 4528 zł i były o 5,5% wyższe niż przed rokiem, a porównaniu z 2004 r. wzrosły o 87,9%. Najwyższy poziom wynagrodzeń obserwujemy w województwach mazowieckim (5524 zł) i dolnośląskim (4655 zł). Ich wielkość stanowiła odpowiednio 122,0%, 102,8% średniej krajowej. Wśród województw Polski południowo-wschodniej najwyższe wynagrodzenia obserwujemy w województwie małopolskim – 4337 zł (5. miejsce w kraju), następnie w województwie świętokrzyskim – 3911 zł (13. miejsce) i podkarpackim – 3837 zł (15. miejsce w kraju). W porównaniu z 2004 r. wzrosły one odpowiednio o 96,2%, 84,7% i 90,1%. Najniższy poziom wynagrodzeń wśród województw wystąpił w warmińsko-mazurskim – 3803 zł.

**Mapa 17. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto (bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób) według województw w 2017 r.**

Map 17. Average monthly gross wages and salaries (excluding economic entities with up to 9 employees) by voivodships in 2017



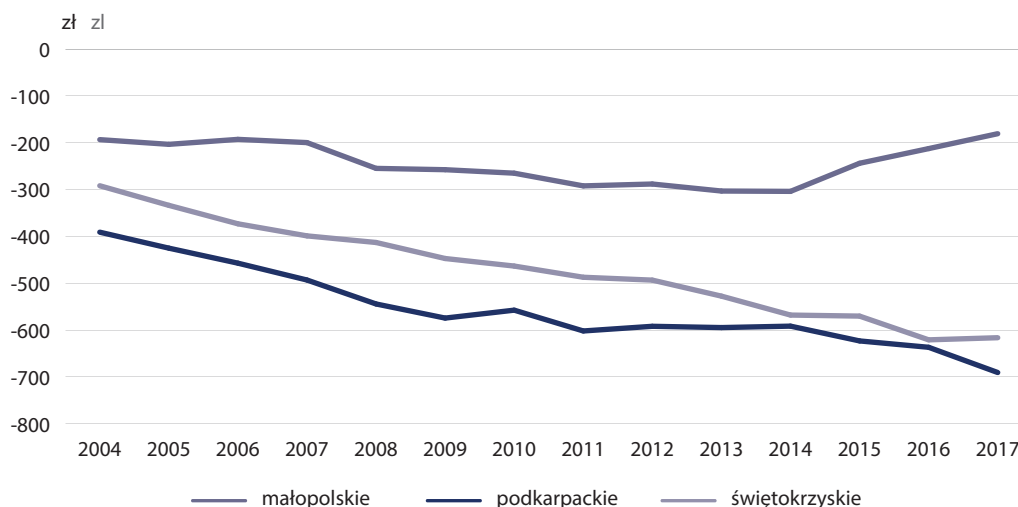
Relacja przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w relacji do średniej krajowej, w porównaniu z 2004 r. poprawiła się w 9 województwach, w tym najbardziej w dolnośląskim (o 5,0 p.proc.), małopolskim (o 4,0 p. proc.) i łódzkim (o 3,4 p.proc.). W 7 województwach sytuacja ta pogorszyła się, w tym najbardziej w mazowieckim (o 6,5 p.proc.), śląskim (o 4,3 p.proc.) i świętokrzyskim (o 1,5 p.proc.). W województwie podkarpackim relacja ta poprawiła się (o 0,9 p.proc.)

Analizując rozpiętość wynagrodzeń na przestrzeni analizowanych lat wśród województw Polski południowo-wschodniej możemy zauważyć systematyczny wzrost różnicy wynagrodzeń w odniesieniu do średnich w kraju. Najgorzej wyglądała sytuacja w województwie podkarpackim, w którym różnica do przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w kraju wynosiła aż 691 zł (w 2004 r. było to 391 zł), na bardzo podobnym poziomie przedstawiała się sytuacja w województwie świętokrzyskim – 616 zł (w 2004 r. – 292 zł). Pod tym względem najlepiej wypadło województwo małopolskie, w którym począwszy od 2015 r. różnica ta zaczęła się dynamicznie zmniejszać i w 2017 r. wynosiła 181 zł (193 zł w 2004 r.). Dodatkowo

porównując rozpiętość przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w województwach Polski południowo-wschodniej w odniesieniu do województwa mazowieckiego różnice w wynagrodzeniach są zdecydowanie większe. I tak w województwie małopolskim wynosiła ona w 2004 r. 880 zł, a w 2017 r. już 1177 zł, na Podkarpaciu odpowiednio 1077 zł i 1686 zł, zaś na Kielecczyźnie odpowiednio 978 zł i 1612 zł.

**Wykres 43. Różnica przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w Polsce południowo-wschodniej w odniesieniu do średniej krajowej**

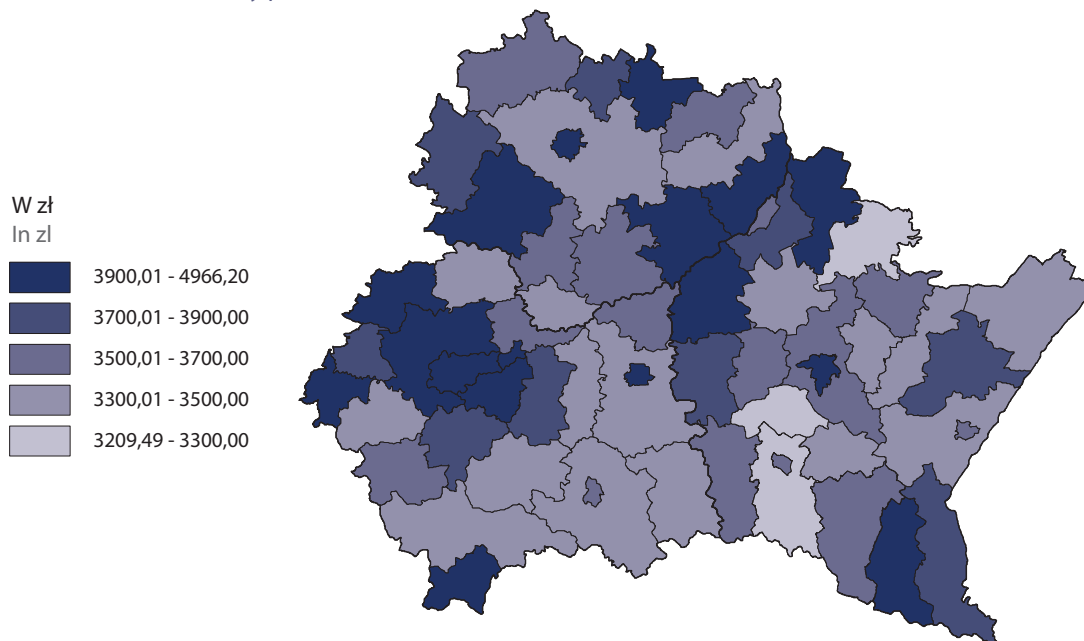
Chart 43. Difference in average monthly gross wages and salaries in south-eastern Poland in relation to the national average



Śledząc wysokość przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w powiatach Polski południowo-wschodniej począwszy od 2005 r. zdecydowanie wyróżnia się Kraków, a od 2008 r. dołączył do niego Rzeszów. W 2016 r. na 2. lokatę wśród powiatów wszedł powiat krakowski. W 2017 r. najwyższe wynagrodzenia były w Krakowie 4966 zł, w powiecie krakowskim – 4858 zł, Rzeszowie – 4510 zł oraz w Kielcach – 4197 zł.

**Mapa 18. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto (bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób) w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r.**

Map 18. Average monthly gross wages and salaries (excluding economic entities with up to 9 employees) in south-eastern Poland by powiats in 2017



Najniższe wynagrodzenia w powiatach Polski południowo-wschodniej obserwujemy, począwszy od 2011 r. w powiecie strzyżowskim, które w 2017 r. wynosiło 3209 zł. Do powiatów o najniższych wynagrodzeniach brutto w 2017 r. należą również powiaty: nizański – 3248 zł, krośnieński – 3251 zł i tarnowski – 3309 zł. Powiaty, w których na przestrzeni lat 2004-2017 przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto wzrosły najbardziej, bo ponad 2-krotnie, to: starachowicki, krakowski, rzeszowski, bieszczadzki i Kraków. Natomiast najstąbiej w analizowanym okresie wynagrodzenia wzrosły w powiatach: pińczowskim (o 43,6%), opatowskim (o 51,2%) i chrzanowskim (o 62,7%).

Przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto w powiatach Polski południowo-wschodniej w relacji do średniej krajowej w 2017 r. jedynie w Krakowie i powiecie krakowskim były wyższe niż przeciętne w kraju (odpowiednio 109,7% i 107,3%). Nieznacznie poniżej średniej dla Polski uplasował się Rzeszów ze wskaźnikiem 99,6%.

### 2.2.3. Skolaryzacja

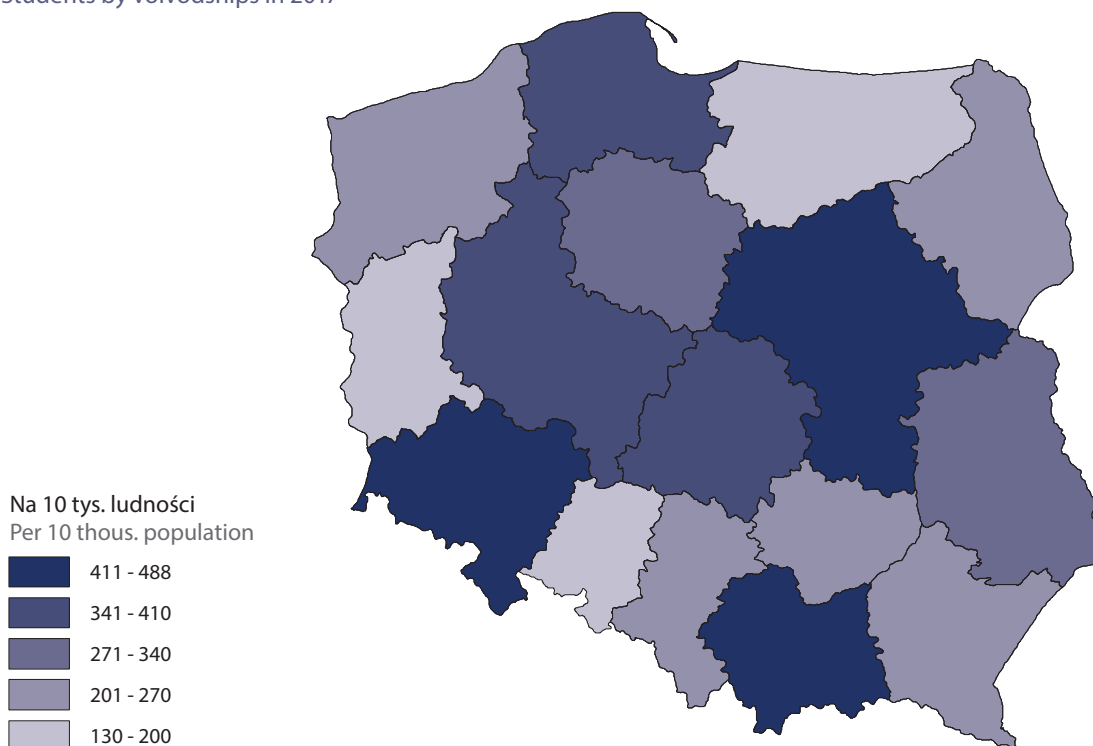
#### 2.2.3. Enrollment

##### *Studenci na 10 tys. ludności*

W ciągu ostatnich lat liczba studentów systematycznie zmniejszała się. W Polsce na przestrzeni lat 2004-2017 liczba studentów na 10 tys. ludności zmniejszyła się o 165 osób (z poziomu 501 w 2004 r. do 336 w 2017 r.).

#### **Mapa 19. Studenci według województw w 2017 r.**

Map 19. Students by voivodships in 2017

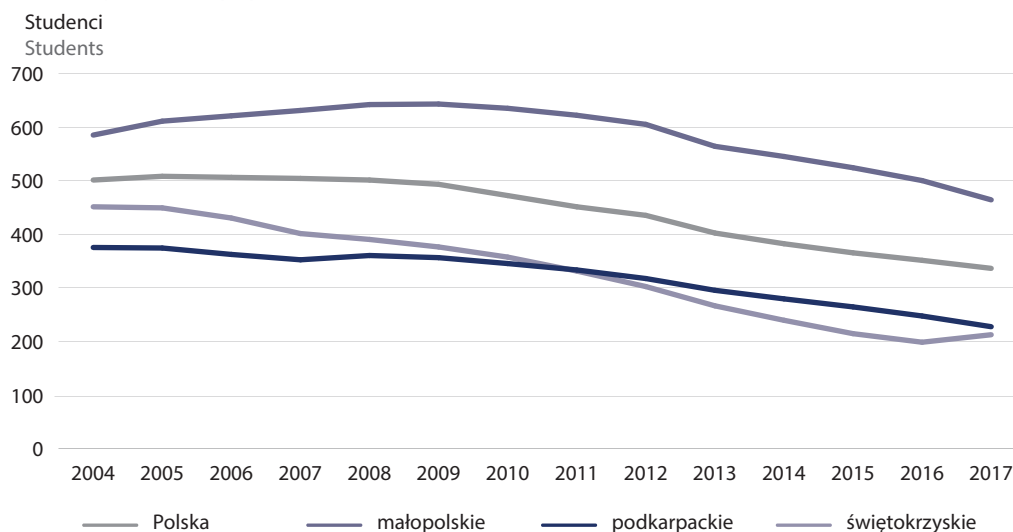


W 2017 r. największą liczbą studentów przypadających na 10 tys. ludności charakteryzowało się województwo mazowieckie, w którym na 10 tys. ludności przypadało 488 studentów. Drugie miejsce w kraju zajmowało województwo małopolskie (464 studentów). Województwo podkarpackie zajmowało 12. lokatę w kraju, a świętokrzyskie 13. lokatę. Studiowało w nich w przeliczeniu na 10 tys. ludności w 2017 r. odpowiedni 227 i 212 osób. Najgorzej pod względem wielkości tego wskaźnika wypadało województwo lubuskie – 130 osób i warmińsko-mazurskie – 196.

Na przestrzeni lat 2004-2017 we wszystkich województwach w kraju nastąpił spadek liczby studentów w przeliczeniu na 10 tys. ludności, przy czym największy w województwie zachodniopomorskim, zaś najmniejszy w pomorskim.

**Wykres 44. Studenci na 10 tys. ludności w Polsce południowo-wschodniej**

Chart 44. Students per 10,000 population in south-eastern Poland

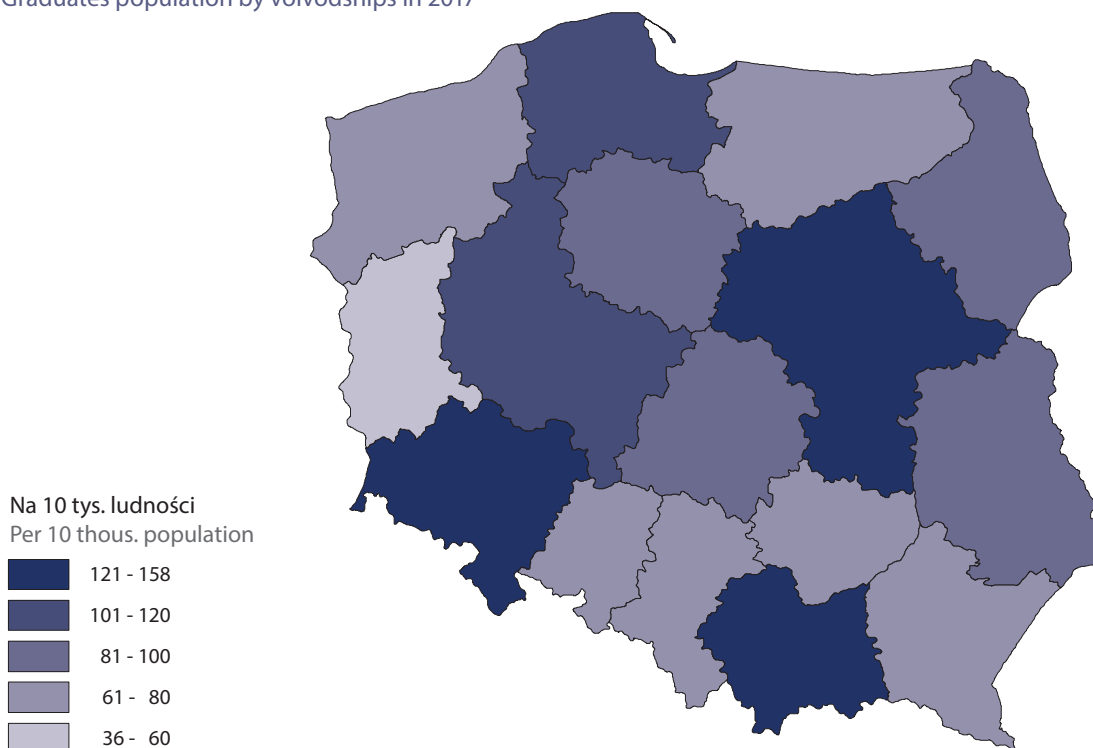


Wśród województw Polski południowo-wschodniej liczba studentów na 10 tys. ludności w porównaniu z 2004 r. w najmniejszym stopniu spadła w województwie małopolskim (o 121 osób), przy czym warto zauważyć, że proces ten w Małopolsce rozpoczął się najpóźniej spośród województw Polski południowo-wschodniej – bo dopiero od 2010 r. W województwie podkarpackim wskaźnik ten zmniejszył się z poziomu 375 w 2004 r. (o 148 osób). Największy spadek liczby studentów na 10 tys. ludności w omawianym okresie odnotowano na Kielecczyźnie (o 239 osób), choć należy zauważyć, że było to jedyne województwo w regionie, w którym w ostatnim roku wartość tego wskaźnika wzrosła.

*Absolwenci szkół wyższych na 10 tys. ludności*

W 2017 roku w Polsce liczba absolwentów uczelni wyższych w przeliczeniu na 10 tys. ludności wyniosła 101 osób i w porównaniu z 2004 r. pozostała na zbliżonym poziomie (100). W 2017 r. największą liczbę absolwentów uczelni wyższych w przeliczeniu na 10 tys. ludności obserwujemy w województwie małopolskim – 158 i mazowieckim – 131. Województwo podkarpackie pod względem wielkości tego wskaźnika w 2017 r. uplasowało się na 11. miejscu w kraju, a świętokrzyskie na 12. miejscu. Najmniejszą liczbę absolwentów na 10. tys. ludności posiadało województwo lubuskie – 36.

**Mapa 20. Absolwenci według województw w 2017 r.**  
Map 20. Graduates population by voivodships in 2017



Analizując kształtowanie się liczby absolwentów szkół wyższych na 10 tys. ludności w 5 województwach nastąpił wzrost tego wskaźnika w porównaniu z 2004 r. Największy w województwie małopolskim – o 68 (z poziomu 90 w 2004 r. do 158 w 2017 r.) i w pomorskim – o 26 (z poziomu 84 w 2004 r. do 110 w 2017 r.). Z kolei największy spadek zanotowano w województwie lubuskim – o 51 (z poziomu 87 w 2004 r. do 36 w 2017 r.) i świętokrzyskim – o 43 (z poziomu 115 w 2004 r. do 71 w 2017 r.). W województwie podkarpackim wskaźnik ten zmniejszył się w odniesieniu do 2004 r. (o 9 osób) z poziomu 85 w 2004 r. do 76 w 2017 r.

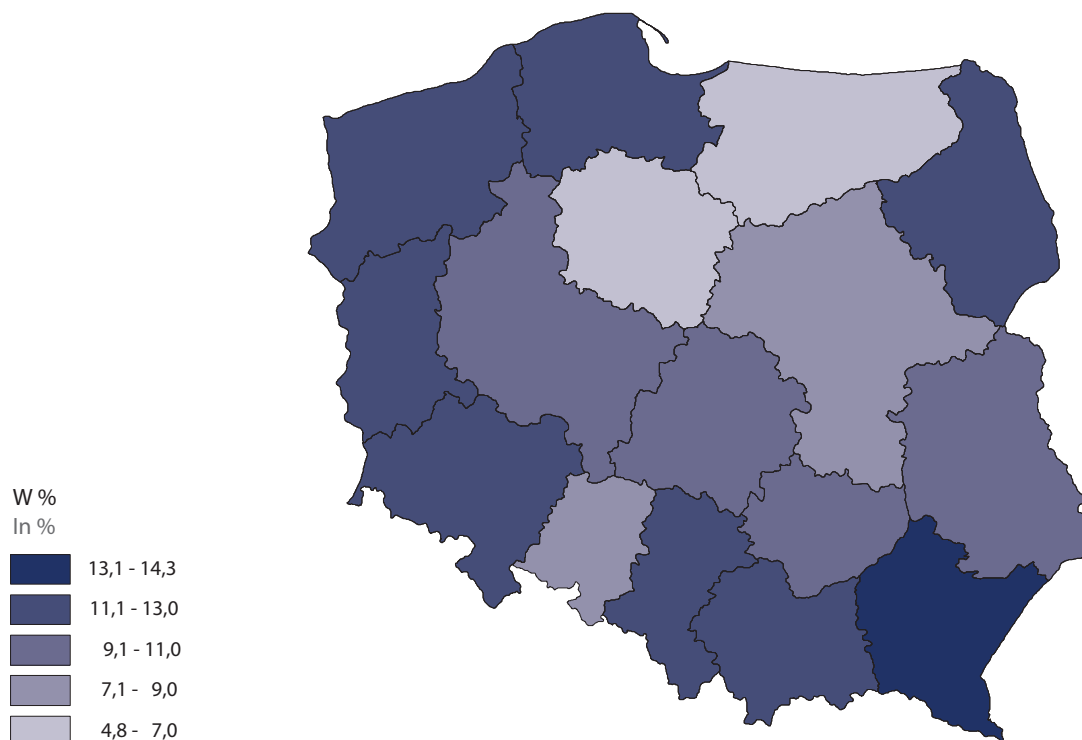
#### *Odsetek osób kształcących się na kierunkach technicznych*

W związku z wprowadzeniem Międzynarodowej Klasyfikacji Kierunków Kształcenia ISCED-F 2013, która została zatwierdzona na sesji konferencji generalnej UNESCO w październiku 2013 r., rokiem odniesienia, od którego jest stosowana, jest rok akademicki 2014/2015.

Odsetek osób kształcących się w grupie inżynierjno-technicznej w 2017 r. wynosił w Polsce 10,3% i w porównaniu z 2014 r. zmniejszył się o 0,9 p.proc. Wskaźnik ten był najwyższy w województwie podkarpackim, w którym wśród ogółu studentów naukę na kierunku inżynierjno-technicznym pobierało aż 14,3% studentów. Najmniejszy udział studiujących na tym kierunku studiów odnotowano w województwie warmińsko-mazurskim – 4,8%.



**Mapa 21. Odsetek studentów kształcących się na kierunkach technicznych według województw w 2017 r.**  
 Map 21. Percentage of persons studying technical faculties by voivodships in 2017



Województwo małopolskie pod względem udziału liczby studentów grupy inżynieryjno-technicznej zajmowało w 2017 r. 4. miejsce w kraju (12,0%). Natomiast województwo świętokrzyskie znalazło się na 10. miejscu (9,4%).

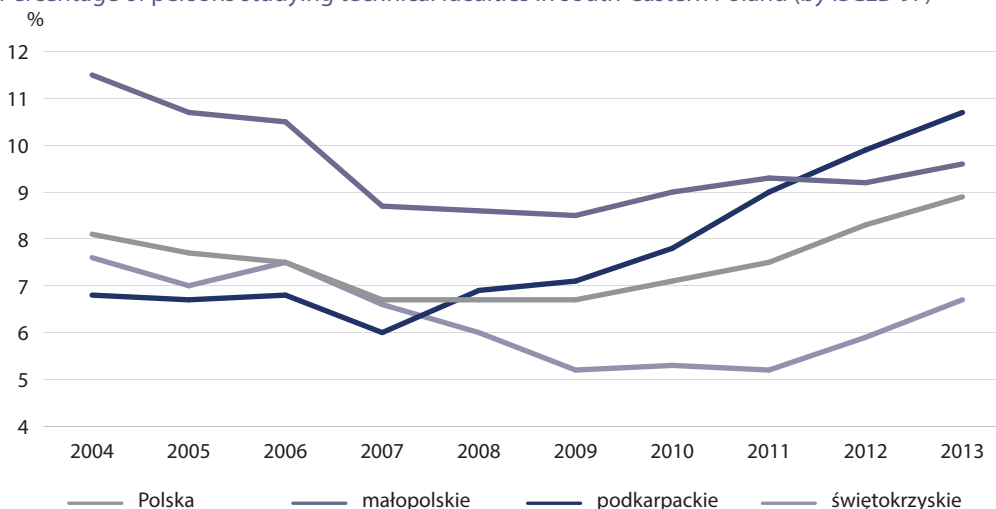
Na przestrzeni lat 2014-2017 wśród województw Polski południowo-wschodniej jedynie na Podkarpaciu odsetek osób kształcących się na kierunkach technicznych nieznacznie się zwiększył (o 0,4 p.proc.), choć w odniesieniu do 2016 r. również odnotowano jego spadek (o 0,8 p.proc.). W pozostałych województwach omawianego regionu na przestrzeni lat 2014-2017 wartość omawianego wskaźnika zmniejszyła się o 1,1 p.proc. na Kielecczyźnie i o 1,0 p.proc. w Małopolsce. W Polsce odsetek osób kształcących się na kierunkach technicznych w odniesieniu do 2014 r. zmniejszył się o 0,9 p.proc.

W 2013, w którym obowiązywała Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Edukacji - ISCED 97 największy odsetek osób kształcących się na kierunkach technicznych odnotowano w województwie dolnośląskim (12,5%), najmniejszy natomiast w warmińsko-mazurski (6,1%). Z województw Polski południowo-wschodniej w 2013 r. najwyżej uplasowały się podkarpackie – 3. lokata w kraju (10,7%) i małopolskie – 4. lokata (9,6%). Województwo świętokrzyskie (6,7%) zajmowało 15. miejsce wśród wszystkich województw.

Na przestrzeni całego okresu (2004-2013) udział osób kształcących się na kierunkach technicznych w województwach Polski południowo-wschodniej zwiększył się jedynie na Podkarpaciu (o 3,9 p. proc.). W Małopolsce i Kielecczyźnie na przestrzeni lat 2004-2013 odnotowano spadek odpowiednio o 1,9 p.proc. i o 0,9 p.proc.

**Wykres 45. Odsetek studentów kształcących się na kierunkach technicznych w Polsce południowo-wschodniej (według klasyfikacji ISCED 97)**

Chart 45. Percentage of persons studying technical faculties in south-eastern Poland (by ISCED 97)

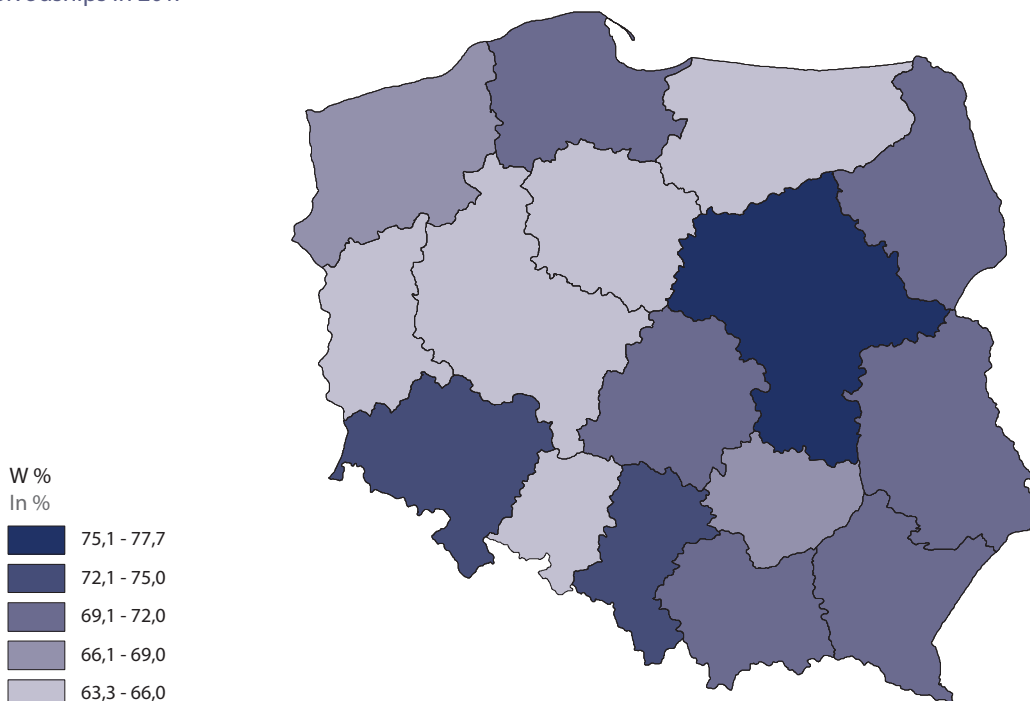


*Udział osób z wykształceniem wyższym i średnim wśród pracujących*

W 2017 r. liczba osób pracujących wynosiła w Polsce 16,4 mln osób i w odniesieniu do 2004 r. wzrosła o 2,6 mln osób. Wśród pracujących osoby posiadające wykształcenie wyższe i średnie stanowiły w kraju w 2017 r. 70,3% (56,9% w 2004 r.). Największy odsetek pracujących posiadających wykształcenie co najmniej średnie w 2017 r. występował w województwie mazowieckim (77,7%) i śląskim (73,0%). Najmniejszy natomiast w województwie opolskim (63,3%) i wielkopolskim (63,8%).

**Mapa 22. Udział osób z wykształceniem wyższym i średnim w aktywnych zawodowo pracujących według województw w 2017 r.**

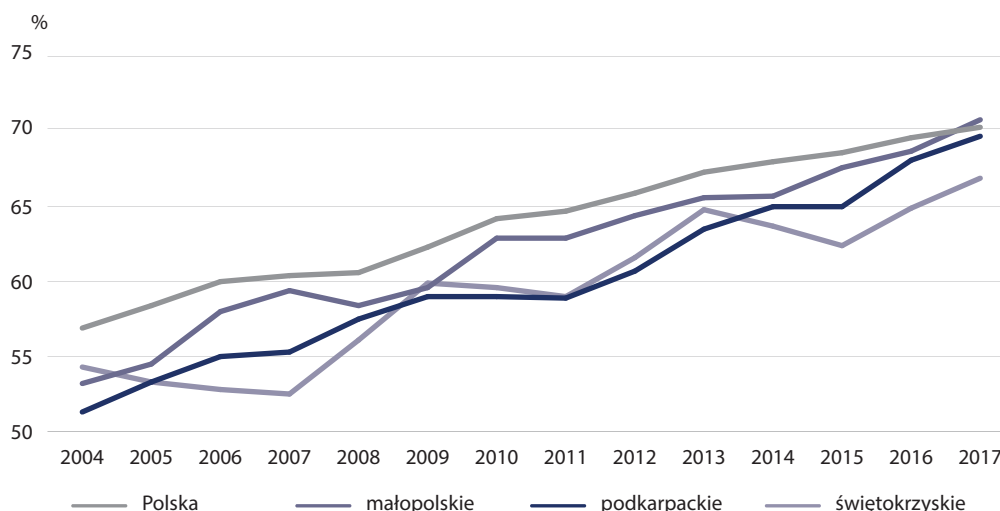
Map 22. Share of persons with higher and secondary education in economically active employed persons by voivodships in 2017



Wśród województw Polski południowo-wschodniej największą wartość wskaźnik ten przyjmował w Małopolsce – 70,8% (6. miejsce w kraju), następnie na Podkarpaciu – 69,7% (7. miejsce) i Kielecczyźnie – 66,9% (11. miejsce). W porównaniu z 2004 r. wzrost tego wskaźnika odnotowano we wszystkich województwach. Na przestrzeni lat 2004-2017 najbardziej wzrósł na Podlasiu – o 20,2 p.proc., Podkarpaciu – 18,4 p.proc. i w Małopolsce – 17,5 p.proc. W województwie świętokrzyskim wzrost ten wyniósł 12,6 p.proc. Natomiast w województwie lubuskim zanotowano najniższy wzrost (o 6,5%) odsetka osób z wykształceniem wyższym i średnim wśród aktywnych zawodowo pracujących.

**Wykres 46. Udział osób z wykształceniem wyższym i średnim wśród aktywnych zawodowo pracujących w Polsce południowo-wschodniej**

Chart 46. Share of persons with higher and secondary education in economically active employed persons in south-eastern Poland



## 2.3. Wyposażenie w infrastrukturę techniczną

### 2.3. Technical infrastructure

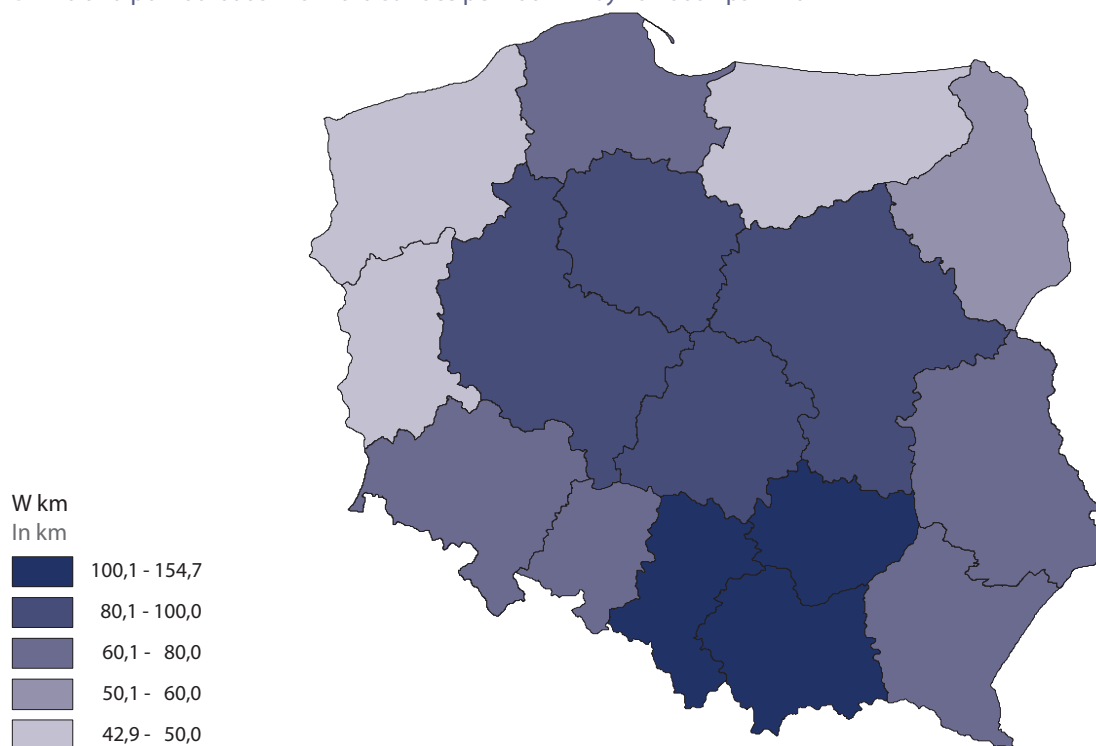
#### 2.3.1. Sieć infrastruktury technicznej

##### 2.3.1. Technical infrastructure network

Jak wspomniano w rozdziale pierwszym, wyposażenie w infrastrukturę należy do podstawowych czynników określających możliwości rozwoju przedsiębiorczości. Stan poszczególnych składników infrastruktury bezpośrednio lub pośrednio oddziałuje bowiem na inne czynniki kształtujące kierunki i dynamikę tworzenia i rozwoju podmiotów gospodarczych (atrakcyjność inwestycyjna regionu, czy lokalnego środowiska, koszty działalności gospodarczej, atrakcyjność miejsca zamieszkania i związana z tym jakość kapitału ludzkiego oraz chłonność rynku towarów i usług). Jeśli zatem wyposażenie w infrastrukturę nie spełnia oczekiwań przedsiębiorców i mieszkańców to możliwości rozwoju przedsiębiorczości są bardzo ograniczone, co z kolei minimalizuje szansę na dynamizowanie rozwoju regionu i lokalnego środowiska. Instytucjami mającymi największy wpływ na poziom wyposażenia w infrastrukturę są jednostki samorządu terytorialnego, w tym przede wszystkim samorządy gmin i województw.

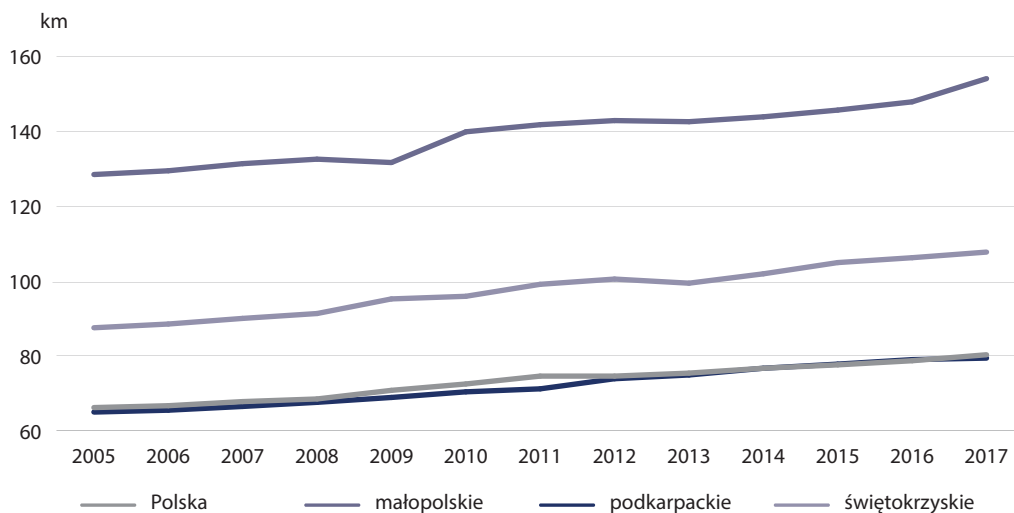
Jednym ze składników o kluczowym znaczeniu dla rozwoju przedsiębiorczości są drogi gminne i powiatowe. W latach 2005-2017 systematycznie wzrastała sieć dróg gminnych i powiatowych o twardej nawierzchni. W 2017 r. przeciętnie w kraju na 100 km<sup>2</sup> przypadało 80,3 km tego typu dróg i w porównaniu z 2005 r. ich gęstość wzrosła o 21,3%.

**Mapa 23. Drogi gminne i powiatowe o twardej nawierzchni na 100 km<sup>2</sup> według województw w 2017 r.**  
Map 23. Gmina and powiat roads with hard surface per 100 km<sup>2</sup> by voivodships in 2017



Największą siecią dróg gminnych i powiatowych o twardej nawierzchni charakteryzuje się województwo śląskie, w którym na 100 km<sup>2</sup> przypadało 154,7 km dróg. Pod tym względem najslabiej wypadały województwa: warmińsko-mazurskie (42,9 km), lubuskie (45,4 km) i zachodniopomorskie (46,9 km).

**Wykres 47. Drogi gminne i powiatowe o twardej nawierzchni na 100 km<sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej**  
Chart 47. Gmina and powiat roads with hard surface per 100 km<sup>2</sup> in south-eastern Poland

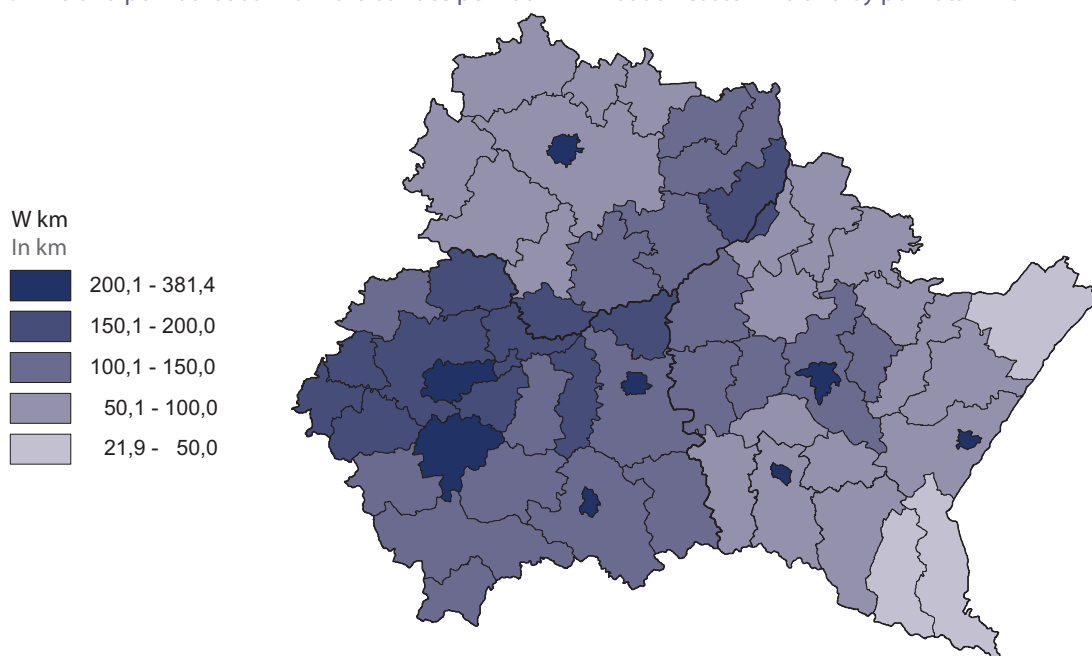


Wśród województw Polski południowo-wschodniej największą gęstością tego typu dróg charakteryzuje się województwo małopolskie (2. lokata w kraju), w którym na każde 100 km<sup>2</sup> powierzchni przypadało 154,0 km dróg gminnych i powiatowych o twardej nawierzchni (wzrost w stosunku do 2005 r. o 20,0%), następnie województwo świętokrzyskie (3. miejsce w Polsce) – 107,7 km (wzrost o 23,0%). Województwo podkarpackie z wartością tego wskaźnika na poziomie 79,4 km (na każde 100 km<sup>2</sup> powierzchni) znajdowało się na 9. miejscu w kraju, a w porównaniu z 2005 r. ich nasycenie wzrosło o 22,1% ( wykres 47).

Polska południowo-wschodnia charakteryzuje się zatem dobrym wyposażeniem w drogi gminne i powiatowe na tle pozostałych regionów. Widoczne są jednak dość istotne różnice między powiatami. Analizując pod tym kątem powiaty Polski południowo-wschodniej największą gęstością dróg powiatowych i gminnych w 2017 r. w przeliczeniu na 100 km<sup>2</sup> powierzchni charakteryzuje się Nowy Sącz oraz Przemyśl (w miastach tych przypadało odpowiednio 381,4 km i 342,0 km). Najmniejszą gęstością tych dróg charakteryzowały się natomiast powiaty bieszczadzki (21,9 km) i leski (26,9 km). W porównaniu z 2005 r. wskaźnik ten najbardziej, bo ponad 2-krotnie, wzrósł w powiecie myślenickim oraz w powiecie suskim (o 65,9%). Jedynie w pięciu powiatach Polski południowo-wschodniej zmniejszyła się wartość tego wskaźnika. Były to powiaty: bieszczadzki (o 27,2%), Rzeszów (o 16,6%), Tarnów (8,9%), wielicki (o 3,7%) i nowosądecki (o 1,8%).

**Mapa 24. Drogi gminne i powiatowe o twardej nawierzchni na 100 km<sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r.**

Map 24. Gmina and powiat roads with hard surface per 100 km<sup>2</sup> in south-eastern Poland by powiats in 2017



Jak wynika z mapy 24, słabe wyposażenie w infrastrukturę drogową jest szczególnie mocno widoczne we wschodniej i południowej części województwa podkarpackiego, a także w zachodniej części województwa świętokrzyskiego (powiaty z długością dróg poniżej 100 km na 100 km<sup>2</sup>). Natomiast w województwie małopolskim przestrzenne zróżnicowanie wyposażenia w drogi gminne i powiatowe było znacznie mniejsze niż w dwóch pozostałych województwach.

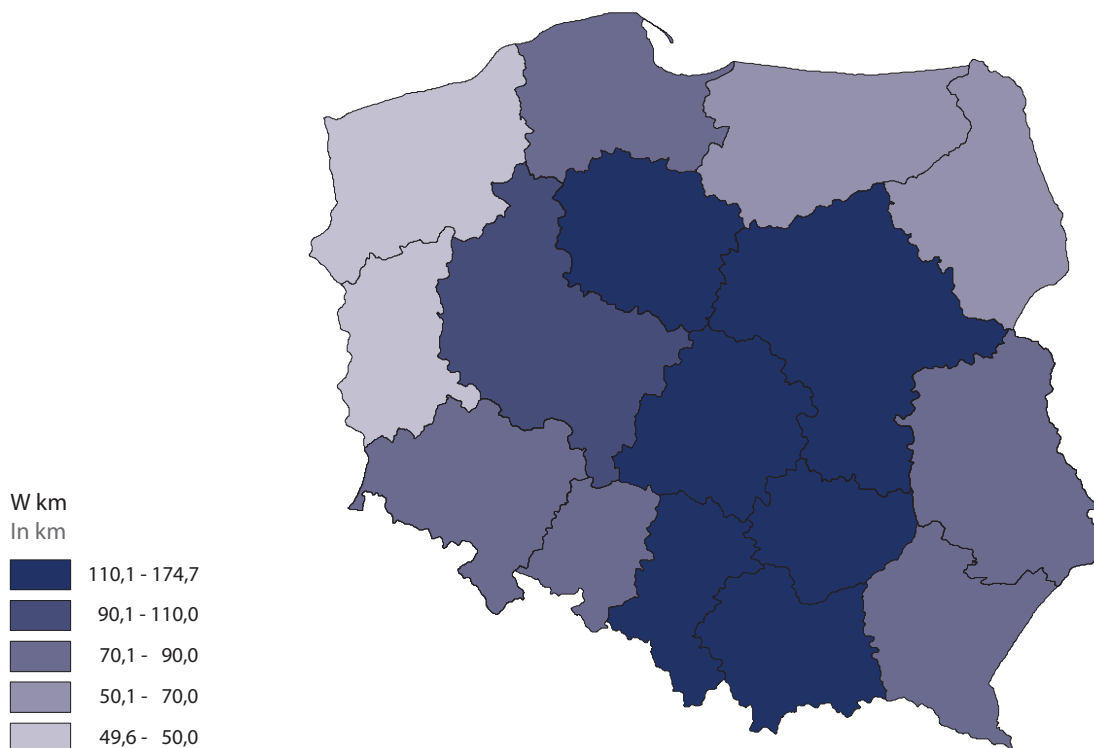
*Sieć wodociągowa*

Każda forma działalności gospodarczej, w mniejszym lub w większym stopniu wymaga korzystania z zasobów wody, a o dostępności tego zasobu w dużym zakresie rozstrzyga możliwość korzystania z sieci wodociągowej. Z porównań międzyregionalnych wynika, że województwa małopolskie i świętokrzyskie należą do grupy sześciu regionów z największą dostępnością do sieci wodociągowej. Natomiast na Pod-

karpaciu wyposażenie w ten składnik infrastruktury jest na niższym poziomie (mapa 25). Zagęszczenie rozdzielczej sieci wodociągowej na przestrzeni analizowanych lat rosło systematycznie. W Polsce na każde 100 km<sup>2</sup> powierzchni zwiększyło się z poziomu 76,5 km w 2004 r. do 97,2 km w 2017 r., co oznacza wzrost o 20,7 km na 100 km<sup>2</sup>. Wśród województw największą gęstością sieci wodociągowej rozdzielczej charakteryzowało się województwo śląskie, w którym zagęszczenie wzrosło z 144,5 km w 2004 r. do 174,7 km w 2017 r. najniższe zagęszczenie notujemy w województwie zachodniopomorskim – 49,6 km (w 2004 r. – 34,7 km).

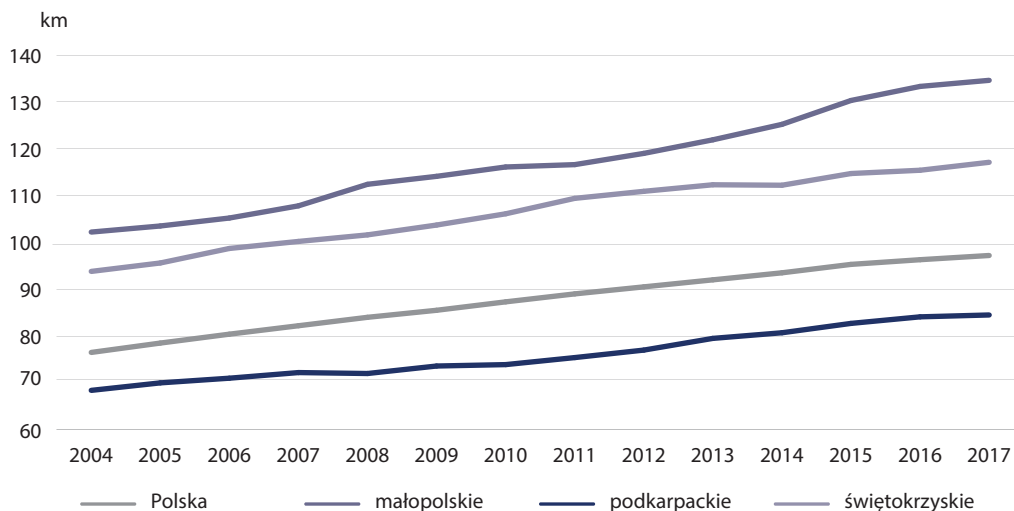
**Mapa 25. Sieć wodociągowa rozdzielcza na 100 km<sup>2</sup> według województw w 2017 r.**

Map 25. Distribution water supply network per 100 km<sup>2</sup> by voivodships in 2017



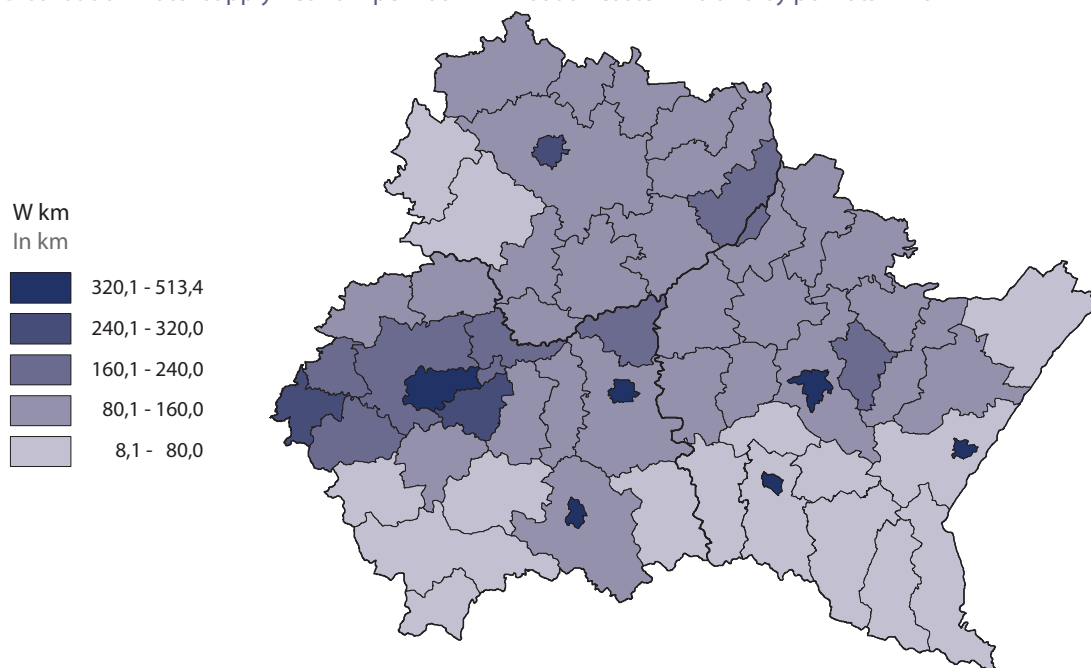
Największą dynamiką w porównaniu z 2004 r. charakteryzowało się województwo warmińsko-mazurskie (o 45,9%) w którym na każde 100 km<sup>2</sup> przybyło 21,1 km sieci wodociągowej oraz województwo zachodniopomorskie (42,9%) w którym przybyło 14,9 km wodociągów. Najmniejszą dynamikę tego wskaźnika notujemy w województwie łódzkim i opolskim (wzrost odpowiednio o 14,2% i o 15,1%)

W województwach Polski południowo-wschodniej największe zagęszczenie obserwujemy w województwie małopolskim – 134,6 km (2. miejsce w kraju), następnie w województwie świętokrzyskim – 117,1 km (6. miejsce w kraju). Województwo podkarpackie miało najniższe zagęszczenie sieci wodociągowej – 84,5 km (wykres 48).

**Wykres 48. Sieć wodociągowa rozdzielcza na 100 km<sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej**Chart 48. Distribution water supply network per 100 km<sup>2</sup> in south-eastern Poland

W porównaniu z 2004 r. w województwach Polski południowo-wschodniej wskaźnik ten w największym stopniu wzrósł w Małopolsce – o 31,7%, następnie na Kielecczyźnie i Podkarpaciu (odpowiednio o 24,8% i o 23,5%).

Największe zagęszczenie sieci wodociągowej wśród powiatów Polski południowo-wschodniej (nie uwzględniając miast na prawach powiatu, które zdecydowanie dominowały w tym zestawieniu) odnotowano w powiatach: wielickim – 318,8 km (wzrost o 30,9% w odniesieniu do 2004 r.) i oświęcimskim – 243,5 km (wzrost o 11,9%). Najniższe wartości wskaźnik ten przyjmował w powiecie bieszczadzkiem – 8,1 km i brzozowskim – 17,9 km (mapa 26).

**Mapa 26. Sieć wodociągowa rozdzielcza na 100 km<sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r.**Map 26. Distribution water supply network per 100 km<sup>2</sup> in south-eastern Poland by powiats in 2017

Powiaty położone w południowej i wschodniej części Podkarpacia (łącznie 9) należą do grupy najslabiej wyposażonych w sieć wodociągową. Dla porównania, w Małopolsce było w 2017 roku tylko pięć takich powiatów, a w województwie świętokrzyskim zaledwie dwa. Może to być zatem jeden z czynników wpływających na zróżnicowanie poziomu rozwoju przedsiębiorczości między województwami i powiatami w Polsce południowo-wschodniej. Warto przy tym zauważyć, że w latach 2004-2017 różnice między trzema województwami Polski południowo-wschodniej uległy pogłębieniu, bo największy przyrost długości sieci wodociągowej wystąpił w Małopolsce, natomiast najslabszą dynamiką charakteryzowało się województwo podkarpackie.

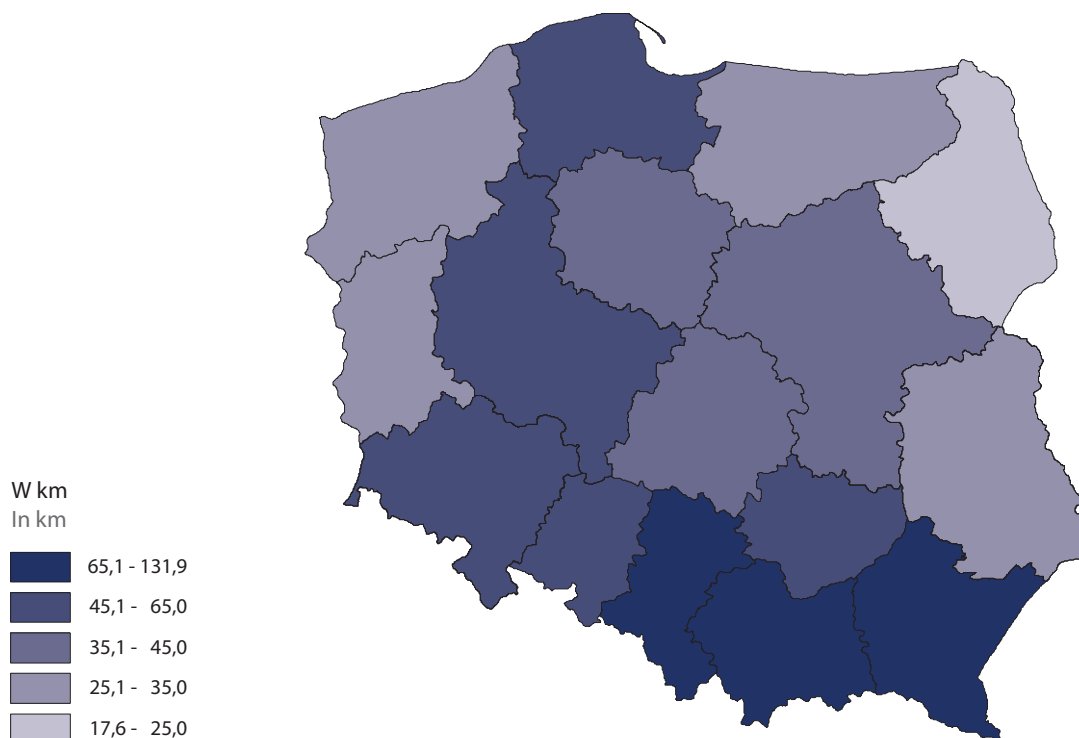
#### *Sieć kanalizacyjna*

Korzystanie z zasobów wody powinno być powiązane z odprowadzaniem zużytych zasobów do sieci kanalizacyjnej, bo jest to skuteczny sposób zapobiegania negatywnemu oddziaływaniu działalności człowieka na środowisko przyrodnicze. Możliwość korzystania z sieci kanalizacyjnej zależy z kolei od jej dostępności. Podobnie jak w przypadku sieci wodociągowej, w każdym z trzech województw Polski południowo-wschodniej w latach 2004-2017 nastąpiła dość znacząca rozbudowa sieci kanalizacyjnej. W Polsce wskaźnik ten wzrósł – z 23,6 km na 100 km<sup>2</sup> w 2004 r. do 50,1 km na 100 km<sup>2</sup> w 2017 r. Wśród województw pod względem infrastruktury kanalizacyjnej dominuje województwo śląskie – wzrost z 60,3 km w 2004 r. do 131,9 km w 2017 r. Województwa małopolskie i podkarpackie zajmują kolejne miejsca pod względem wartości tego wskaźnika w rankingu województw. Nastąpił w nich wzrost odpowiednio z 42,7 km do 104,5 km i z 44,9 km do 93,4 km. Województwo świętokrzyskie zajmowało w 2017 r. 7. lokatę w kraju, a długość sieci kanalizacyjnej przypadająca na 100 km<sup>2</sup> wynosiła w 2017 r. 52,3 km (19,6 km w 2004 r.). Najslabiej skanalizowanymi województwami w kraju były podlaskie i lubelskie (odpowiednio 17,6 km i 25,6 km).

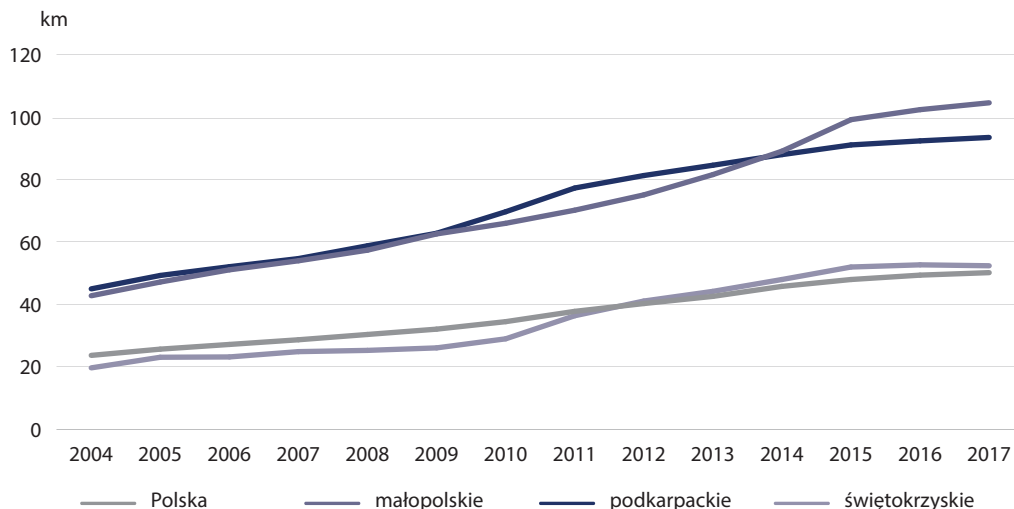
W porównaniu z 2004 r. najbardziej rozbudowano sieć kanalizacyjną w województwie opolskim i świętokrzyskim (ponad 2,5-krotnie), w Małopolsce blisko 2,5-krotnie, na Podkarpaciu ponad 2-krotnie. Najslabiej wypadły w tym zestawieniu województwa: kujawsko-pomorskie i dolnośląskie (wzrost odpowiednio o 82,2% i o 85,3%).

#### **Mapa 27. Sieć kanalizacyjna rozdzielcza na 100 km<sup>2</sup> według województw w 2017 r.**

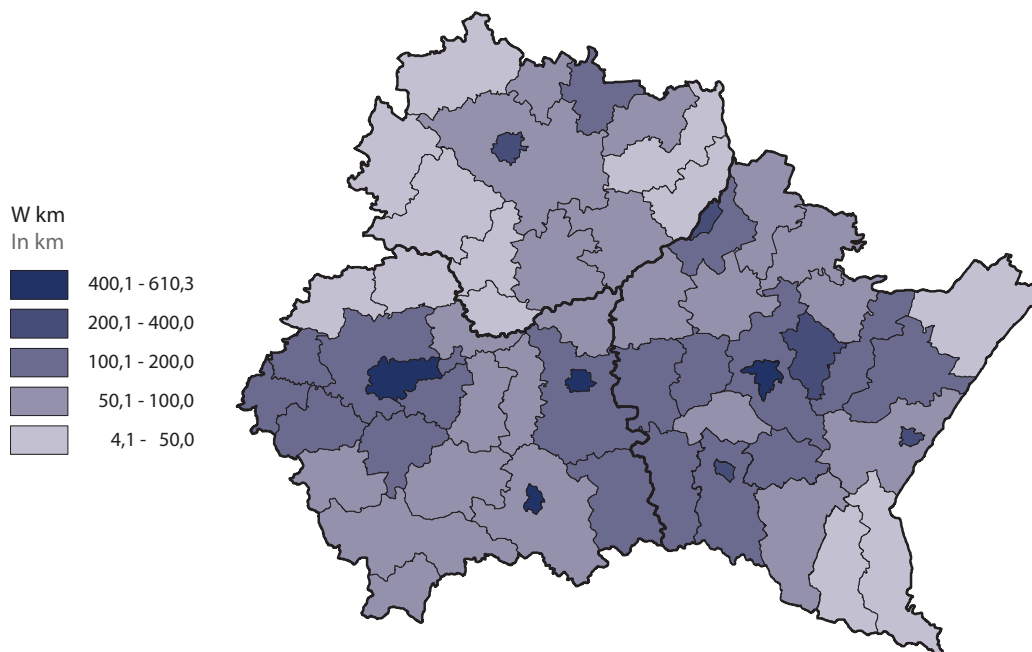
Map 27. Distribution sewage network per 100 km<sup>2</sup> by voivodships in 2017





**Wykres 49. Sieć kanalizacyjna rozdzielcza na 100 km<sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej**Chart 49. Distribution sewage network per 100 km<sup>2</sup> in south-eastern Poland

Jak zatem wynika z danych liczbowych (mapa 27), Podkarpacie i Małopolska należą do województw o najbardziej rozbudowanej sieci kanalizacyjnej, co świadczy o zaawansowaniu jednego z ważnych działań na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego i poprawy jakości życia mieszkańców. Jest to także istotne ponieważ duża część obszaru każdego z tych województw, objęta jest różnymi formami ochrony przyrody ze względu na szczególne walory środowiskowe. Wewnętrzne zróżnicowanie powiatów Polski południowo-wschodniej pod względem nasycenia siecią kanalizacyjną jest bardzo duże (nie uwzględniając miast na prawach powiatu, które również zdecydowanie dominowały w tym zestawieniu). Największe zagęszczenie sieci kanalizacyjnej wśród powiatów omawianego obszaru występuje w powiecie łańcuckim – 248,6 km i krakowskim – 158,9 km. Z kolei najłagodniej sieć kanalizacyjna jest rozwinięta w powiatach bieszczadzkiem i miechowskim, gdzie na 100 km<sup>2</sup> w 2017 r. przypadało odpowiednio 4,1 i 20,2 km sieci (mapa 28).

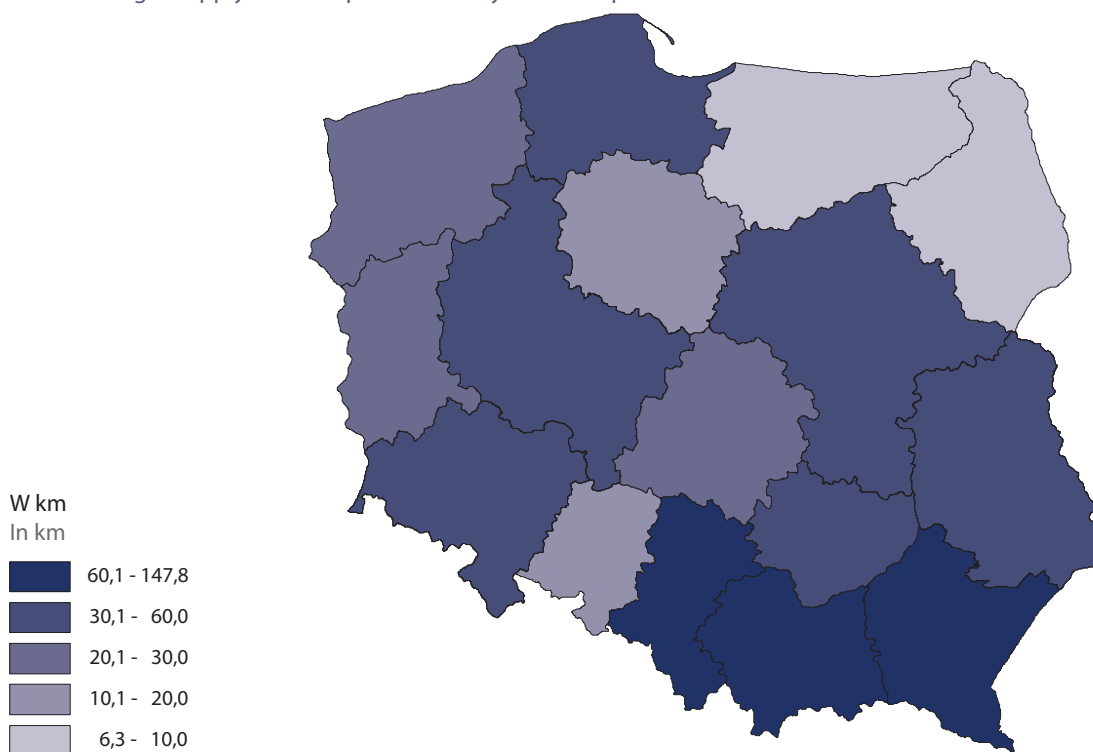
**Mapa 28. Sieć kanalizacyjna rozdzielcza na 100 km<sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r.**Map 28. Distribution sewage network per 100 km<sup>2</sup> in south-eastern Poland by powiats in 2017

W porównaniu z 2004 r. sieć kanalizacyjną rozbudowano w największym stopniu w powiatach: pińczowskim – ponad 8-krotnie (z poziomu 4,8 km w 2004 do 39,7 km w 2017 r.), tarnobrzeskim i buskim – ponad 5-krotnie (odpowiednio z poziomu 19,1 km w 2004 do 100,2 km w 2017 r. i z poziomu 11,4 km w 2004 do 57,8 km w 2017 r.).

### Sieć gazowa

Podobnie jak w przypadku sieci kanalizacyjnej, tak samo ważna z ekonomicznego i środowiskowego punktu widzenia jest dostępność sieci gazowej. Pod względem zagęszczenia sieci gazowej obserwujemy bardzo duże zróżnicowanie wśród województw. Największe jej zagęszczenie w 2017 r. na 100 km<sup>2</sup> obserwujemy w Małopolsce, na Śląsku i Podkarpaciu (odpowiednio 147,8 km, 129,4 km, 101,4 km). W pozostałych województwach wartości tego wskaźnika są zdecydowanie niższe, a najsłabiej pod tym względem wypadają w kraju województwa podlaskie i warmińsko-mazurskie, w których na 100 km<sup>2</sup> przypada zaledwie 6,3 i 9,4 km sieci gazowej (mapa 29). Województwo świętokrzyskie znacząco odstaje od pozostałych województw Polski południowo-wschodniej. Gęstość sieci gazowej wynosiła tam w 2017 r. 32,6 km na każde 100 km<sup>2</sup> powierzchni (8. miejsce w kraju). W Polsce wskaźnik ten wzrósł – z 32,6 km na 100 km<sup>2</sup> w 2004 r. do 41,9 km na 100 km<sup>2</sup> w 2017 r.

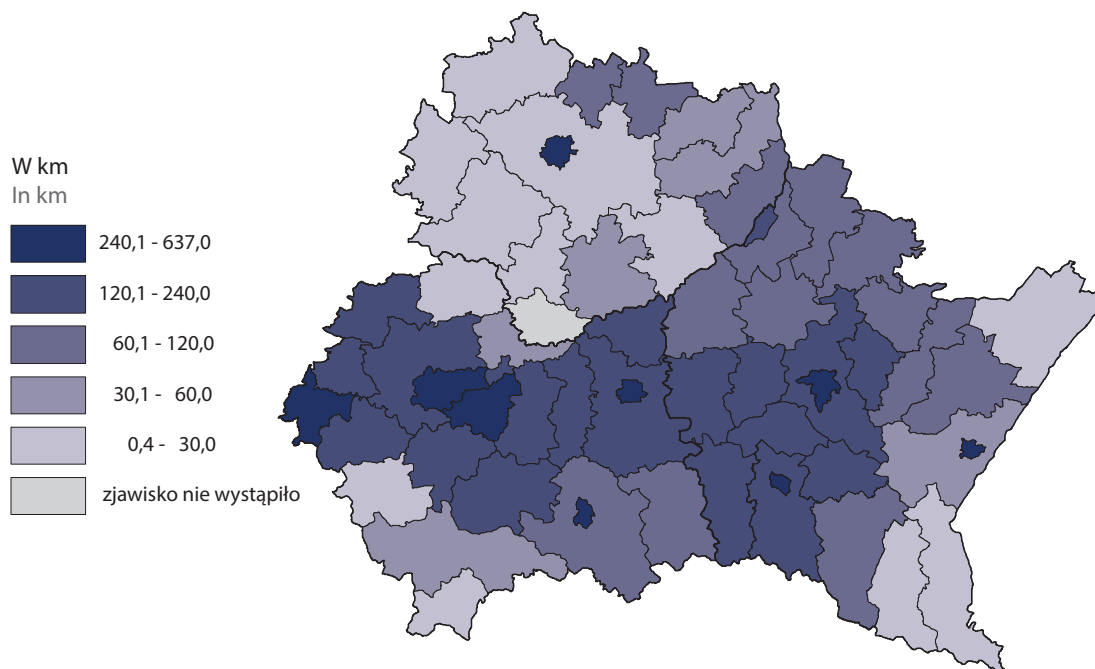
**Mapa 29. Sieć rozdzielcza gazowa na 100 km<sup>2</sup> według województw w 2017 r.**  
Map 29. Distribution gas supply network per 100 km<sup>2</sup> by voivodships in 2017



W porównaniu z 2004 r. największy wzrost tego wskaźnika odnotowano w województwie pomorskim (o 92,5%), w którym na 100 km<sup>2</sup> przybyło 16,0 km sieci gazowej. Najsłabiej wskaźnik ten wzrastał w województwach, w których nasycenie siecią gazową jest najwyższe, tj. w Małopolsce (wzrost o 12,2%) i na Podkarpaciu (wzrost o 12,8%). W województwie świętokrzyskim w latach 2004-2017 przybyło 6,1 km sieci gazowej na 100 km<sup>2</sup>. W Polsce jego wartość wzrosła o 28,5% (na 100 km<sup>2</sup> powierzchni kraju przybyło średnio 9,3 km sieci gazowej).

Powiaty Polski południowo-wschodniej (nie uwzględniając miast na prawach powiatu) o największym zagęszczeniu sieci gazowej na 100 km<sup>2</sup> powierzchni to wielicki (317,2 km) i oświęcimski (249,6 km). Należy również zwrócić uwagę, że na terytorium Polski południowo-wschodniej występuje 1 powiat (kazimierski), który nie jest zgazyfikowany. Z kolei w powiecie bieszczadzkim jest bardzo słabo rozwinięta sieć gazowa (zaledwie 0,4 km na 100 km<sup>2</sup> powierzchni) i jest on powiatem o najmniejszym stopniu gazyfikacji. Dodatkowo w trzech powiatach na przestrzeni analizowanego okresu rozpoczęto proces gazyfikacji. Są to powiaty: pińczowski (w 2005 r.), jędrzejowski (w 2010 r.) i włoszczowski (w 2015 r.).

**Mapa 30. Sieć rozdzielcza gazowa na 100 km<sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r.**  
Map 30. Distribution gas supply network per 100 km<sup>2</sup> in south-eastern Poland by powiats in 2017



W porównaniu z 2004 r. największą dynamiką charakteryzowały się powiaty kielecki (ponad 3,5-krotnie) i miechowski (ponad 2,5-krotnie). Wprowadzie Małopolska i Podkarpacie charakteryzują się wysoką dostępnością sieci gazowej na tle innych województw w Polsce, ale widoczne jest tu bardzo duże wewnętrzne przestrzenne zróżnicowanie (mapa 30). Dobre wyposażenie w sieć gazową charakteryzuje głównie powiaty położone w środkowej i zachodniej części tych województw, natomiast znacznie niższą dostępność do sieci gazowej ma większość powiatów położonych na południu. Są to głównie obszary górskie, gdzie ze względu na walory środowiska przyrodniczego, szczególnie uzasadnione byłoby zastępowanie gazem innych źródeł energii tworzących zagrożenie dla przyrody. Znacząca poprawa pod tym względem mogłaby także dobrze służyć tworzeniu warunków do działalności gospodarczej na obszarach górskich, bez potęgowania zagrożeń dla środowiska.

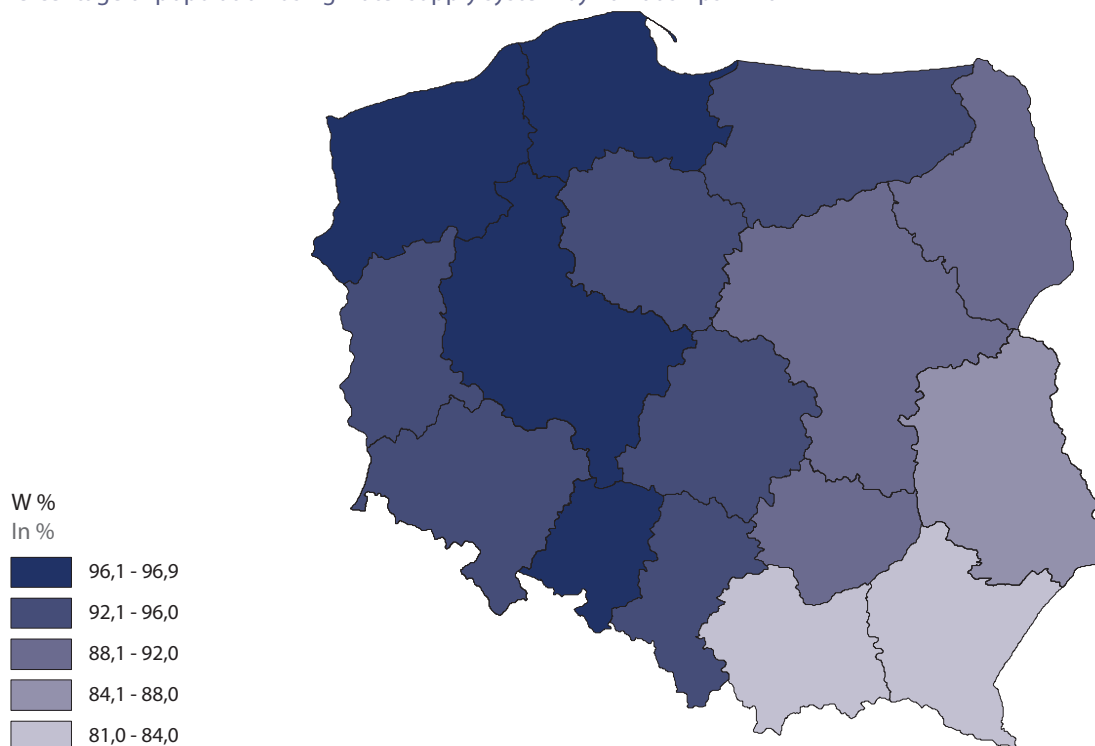
### 2.3.2. Dostęp infrastruktury technicznej

#### 2.3.2. Access of technical infrastructure

##### *Korzystający z instalacji wodociągowej*

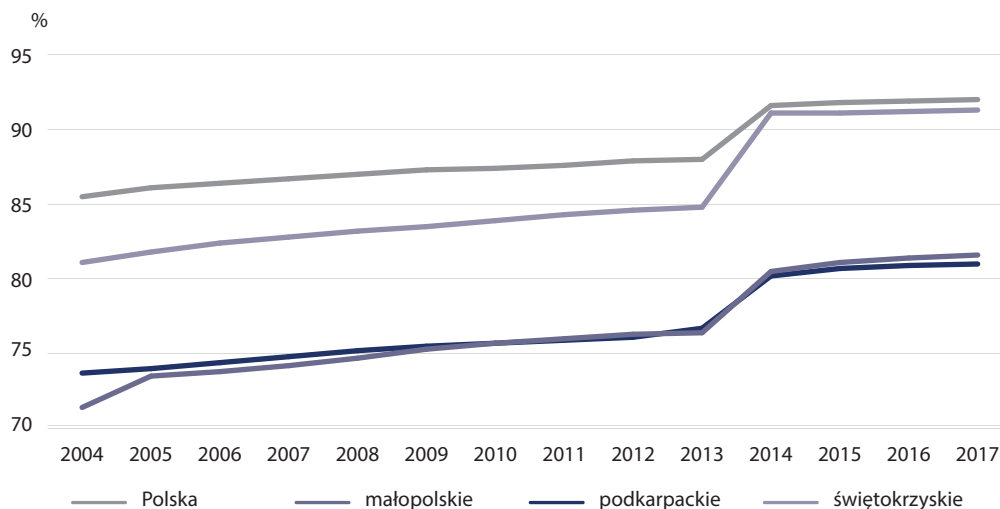
Na przestrzeni lat 2004-2017 odsetek osób korzystających z sieci wodociągowej w skali kraju zwiększył się o 6,5 p.proc. Najwyższy wzrost tego wskaźnika zanotowano w województwie mazowieckim – o 11,1 p.proc., a także w 2 województwach Polski południowo-wschodniej: świętokrzyskim i małopolskim (po 10,2 p.proc.), a najniższy w województwie opolskim o 2,6 p.proc. W województwie podkarpackim udział korzystających z instalacji wodociągowej wzrósł o 7,3 p.proc.

**Mapa 31. Odsetek ludności korzystającej z instalacji wodociągowej według województw w 2017 r.**  
Map 31. Percentage of population using water supply system by voivodships in 2017



Pod względem udziału ludności mającej dostęp do sieci wodociągowej w najlepszej sytuacji są mieszkańcy województwa opolskiego, w którym z wodociągów korzystało w 2017 r. 96,9% mieszkańców. Najgorzej pod tym względem wypadli mieszkańcy Podkarpacia i Małopolski. W województwach tych odsetek korzystających wyniósł w 2017 r. odpowiednio 81,0% i 81,6%. Województwo świętokrzyskie pod względem wielkości tego wskaźnika (91,3%) zajmowało w 2017 r. 11. miejsce wśród województw (mapa 31). W skali kraju z wodociągu w 2017 r. korzystało 92,0% ludności.

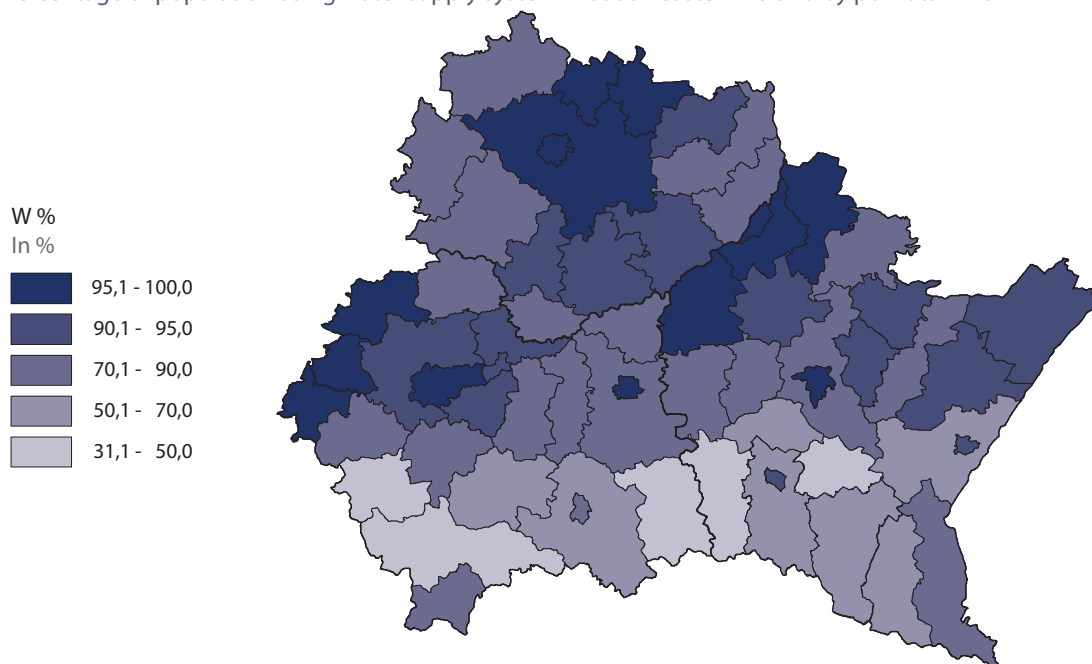
**Wykres 50. Odsetek ludności korzystającej z instalacji wodociągowej w Polsce południowo-wschodniej**  
Chart 50. Percentage of population using water supply system in south-eastern Poland



Skalę problemu w dostępie do sieci wodociągowej można zaobserwować, porównując dane dla powiatów Polski południowo-wschodniej. Różnica w odsetku osób korzystających z sieci wodociągowej pomiędzy najlepszym, a najslabszym powiatem wynosiła blisko 70 p.proc. Z wodociągu korzystało w 2017 r. 100,0% ludności Tarnowa, 99,7% mieszkańców Krakowa, 99,3% ludności zamieszkującej powiat chrzanowski i 98,5% powiat olkuski. Natomiast największe braki w dostępie do sieci wodociągowej występują w powiecie brzozowskim, gdzie dostęp do bieżącej wody z sieci wodociągowej ma tylko 31,1% ludności, w powiecie suskim – 39,4% oraz gorlickim – 40,5% (mapa 32).

**Mapa 32. Odsetek ludności korzystającej z instalacji wodociągowej w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r.**

Map 32. Percentage of population using water supply system in south-eastern Poland by powiats in 2017

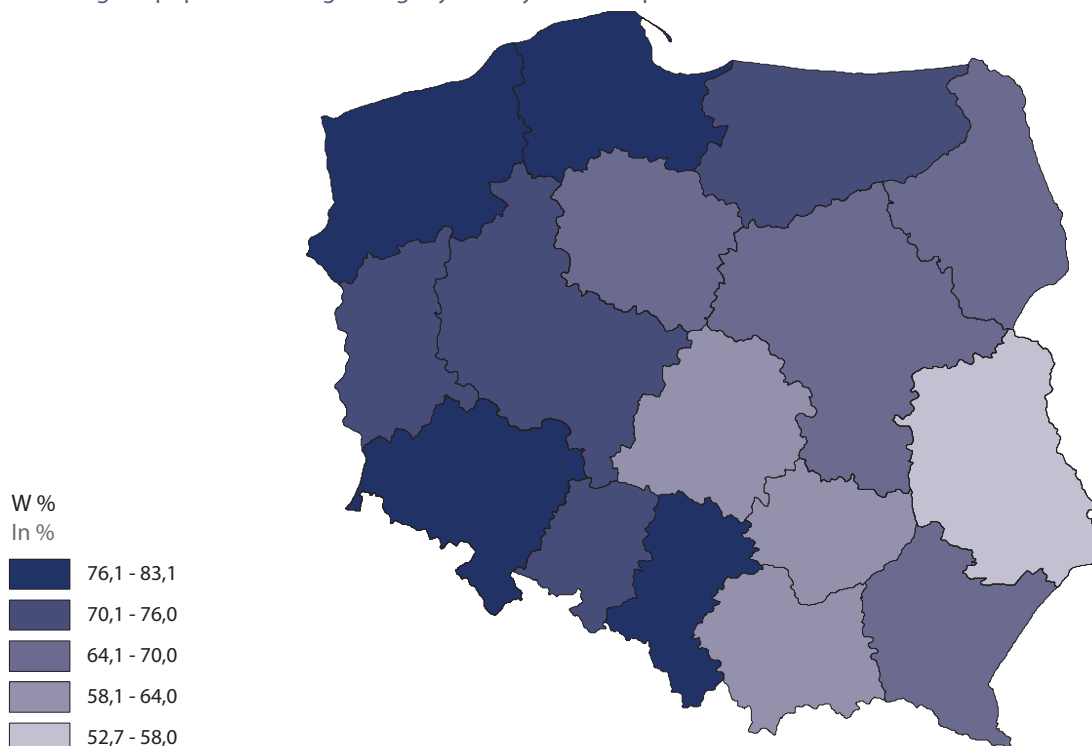


Na przestrzeni lat 2004-2017 największy wzrost odsetka osób korzystających z instalacji wodociągowej obserwujemy w powiatach pińczowskim o 25,3 p.proc. (z 66,8% w 2004 r. do 92,1% w 2017 r.), brzeskim o 23,5 p.proc. (z 50,9% w 2004 r. do 74,4% w 2017 r.) oraz tarnowskim o 22,6 p.proc. (z 49,4% w 2004 r. do 72,0% w 2017 r.).

*Korzystający z instalacji kanalizacyjnej*

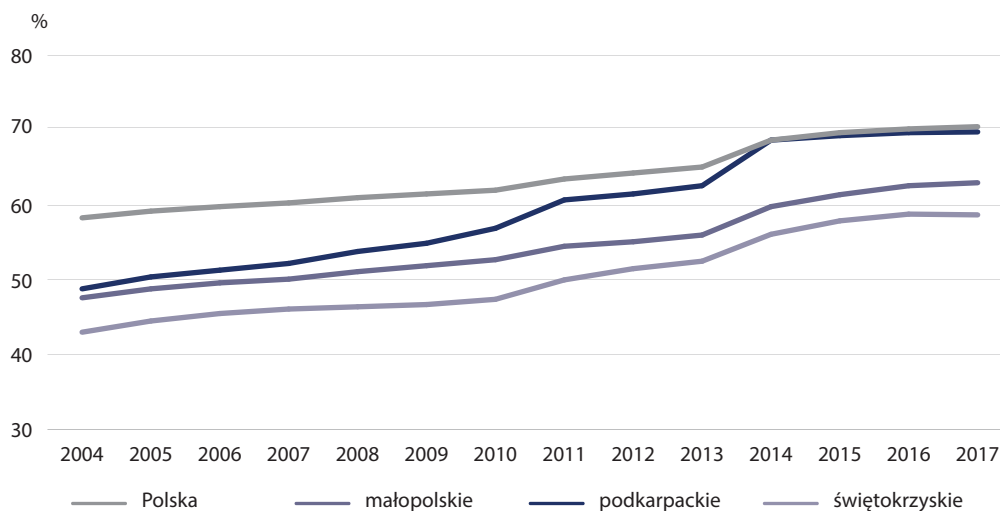
W 2017 r. 70,5% mieszkańców Polski miało dostęp do sieci kanalizacyjnej. W porównaniu do 2004 r. wskaźnik ten wzrósł o 12,2 p.proc. Pod względem dostępności do sieci kanalizacyjnej najlepsza sytuacja występuje w województwie pomorskim, w którym dostęp do niej ma 83,1% ludności. Udział ludności mającej do niej najgorszy dostęp – 52,7% obserwujemy w województwie lubelskim (mapa 33).

**Mapa 33. Odsetek ludności korzystającej z instalacji kanalizacyjnej według województw w 2017 r.**  
Map 33. Percentage of population using sewage system by voivodships in 2017



Wszystkie województwa Polski południowo-wschodniej znajdują się poniżej średnich wartości dla kraju. Spośród nich najlepsza sytuacja pod tym względem występuje na Podkarpaciu, w którym z sieci kanalizacyjnej w 2017 r. korzystało 69,8% mieszkańców (10. miejsce w Polsce). W województwie małopolskim korzystało z niej 63,0% ludności (14. miejsce w kraju), a na Kielecczyźnie 58,7% (15. lokata).

**Wykres 51. Odsetek ludności korzystającej z instalacji kanalizacyjnej w Polsce południowo-wschodniej**  
Chart 51. Percentage of population using sewage system in south-eastern Poland

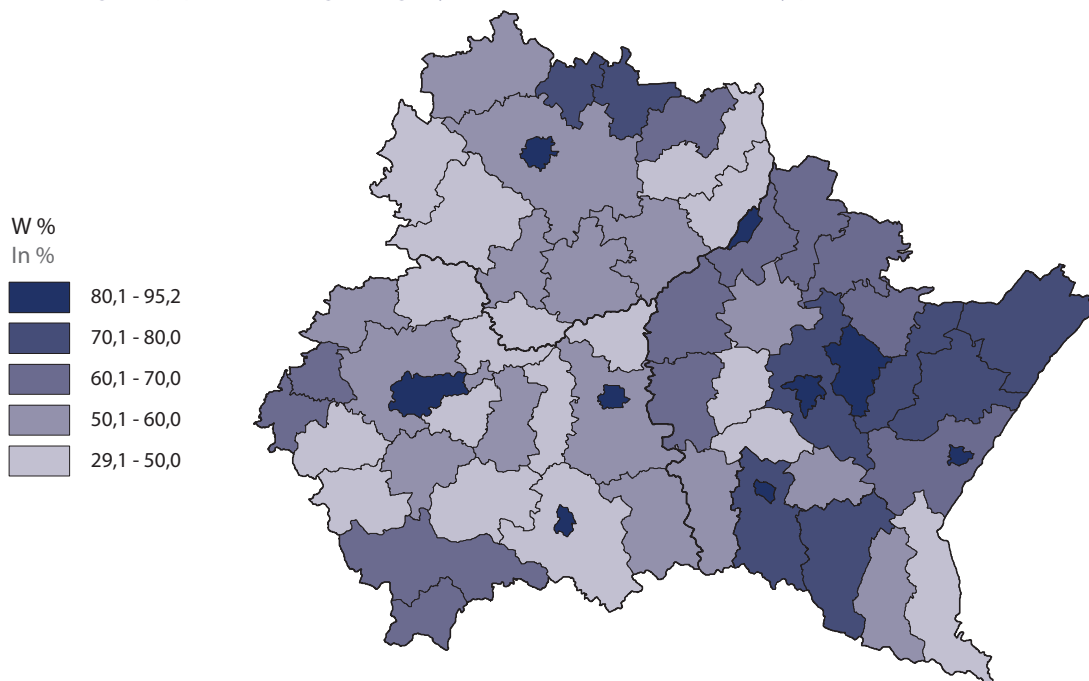


Na przestrzeni lat 2004-2017 podjęto bardzo wiele działań na rzecz rozwoju infrastruktury kanalizacyjnej, o czym świadczy znaczny wzrost udziału ludności mającej do niej dostęp. Największy, bo o 21,0 p.proc. wystąpił na Podkarpaciu i o 20,8 p.proc. na Opolszczyźnie. Również w województwie świętokrzyskim i małopolskim w odniesieniu do 2004 r. zwiększył się w znacznym stopniu odsetek osób mających dostęp do sieci kanalizacyjnej (odpowiednio o 15,7 p.proc. i 15,4 p.proc.). Najniższy wzrost odnotowano w województwie podlaskim i łódzkim (po 7,4 p.proc.).

Jak wynika z mapy 34, powiaty Polski południowo-wschodniej (nie uwzględniając miast na prawach powiatu) o największym udziale ludności korzystającej z sieci kanalizacyjnej w 2017 r. to: łańcucki (82,3%), przeworski (76,7%) i lubaczowski (74,7%). Z kolei najmniejszy odsetek korzystających występował w powiatach: miechowski (29,1%), kazimierski (30,4%) i strzyżowski (30,7%).

**Mapa 34. Odsetek ludności korzystającej z instalacji kanalizacyjnej w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r.**

Map 34. Percentage of population using sewage system in south-eastern Poland by powiats in 2017

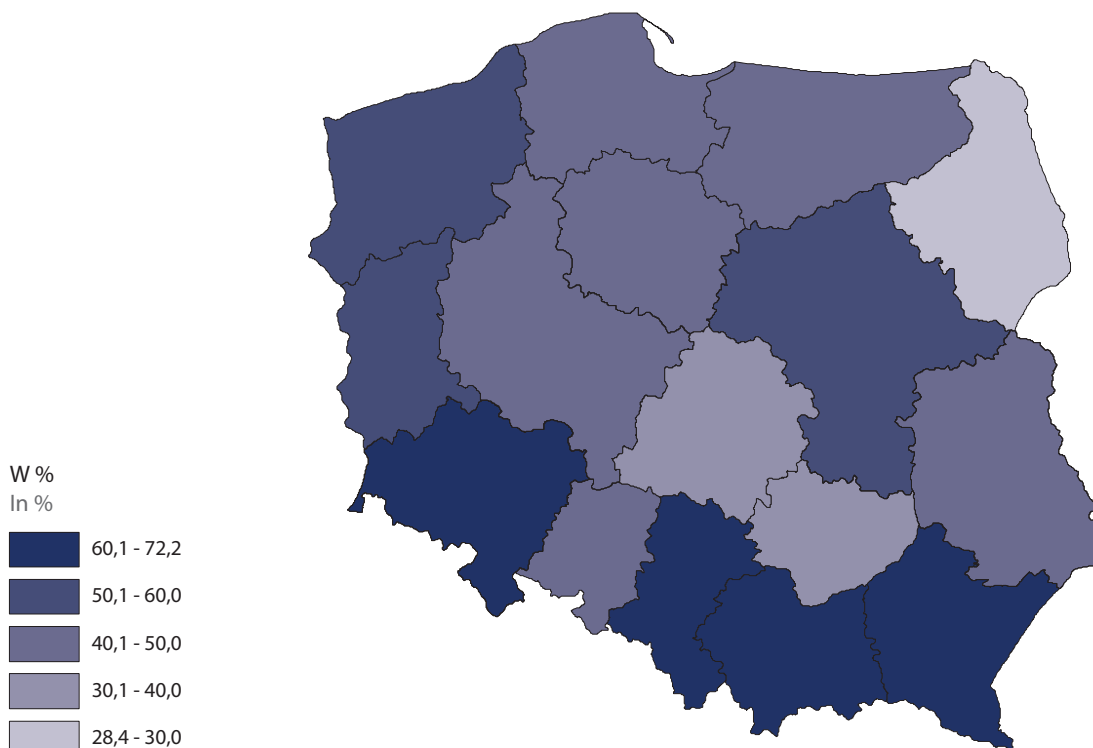


W latach 2004-2017 największy wzrost odsetka osób mających dostęp do sieci kanalizacyjnej występował w powiatach: przemyskim – o 35,0 p.proc. oraz brzozowskim i myślenickim – po 32,5 p.proc.

*Korzystający z instalacji gazowej*

Pod względem odsetka ludności korzystającej z sieci gazowej w 2017 r. pierwsze miejsce wśród województw zajmowało należące do Polski południowo-wschodniej podkarpackie (72,2%), a małopolskie z wartością tego wskaźnika na poziomie 62,1% zajmowało 3. lokatę. Natomiast województwo świętokrzyskie znajduje się pod tym względem na 15. miejscu z wartością wskaźnika na poziomie 37,0%. Najmniejszy odsetek ludności korzystającej z sieci gazowej dotyczył mieszkańców Podlasia – 28,4% (mapa 35). W kraju z instalacji gazowej korzystało w 2017 r. 52,1% ogółu ludności.

**Mapa 35. Odsetek ludności korzystającej z instalacji gazowej według województw w 2017 r.**  
 Map 35. Percentage of population using gas supply system by voivodships in 2017



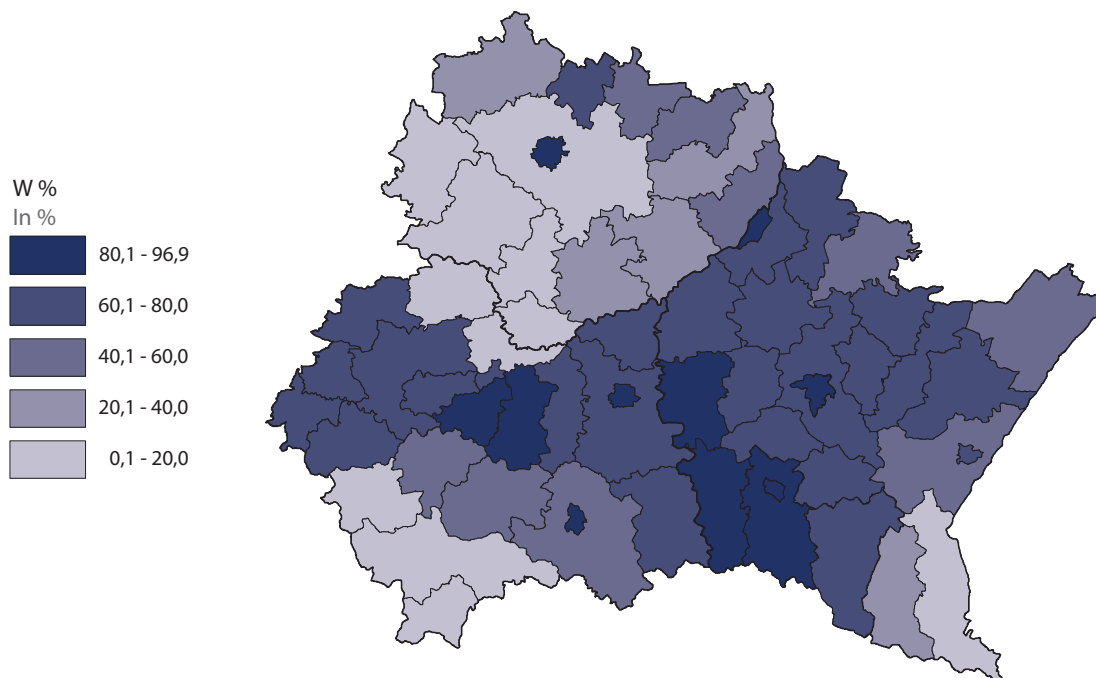
W przypadku odsetka osób korzystających z sieci gazowej na przestrzeni lat 2004-2017 nie zaobserwowano bardzo dużych zmian. Największy wzrost odnotowano w województwie lubelskim (o 4,5 p.proc.). Z kolei w aż 7 województwach zmniejszył się udział osób korzystających z tego typu instalacji. Największy spadek odnotowano w województwie pomorskim o 3,9 p.proc. (z 53,1% w 2004 r. do 49,2% w 2017 r.). W skali kraju wartość tego wskaźnika nieznacznie wzrosła – o 0,3 p.proc.

Wśród powiatów Polski południowo-wschodniej (mapa 36) również największy odsetek osób korzystających z sieci gazowej w 2017 r. dotyczył mieszkańców miast na prawach powiatu. Wśród pozostałych powiatów największe wartości wystąpiły w powiatach: krośnieńskim (87,5%), jasielskim (85,9%), wielickim (85,2%) i dębickim (83,2%). Natomiast najmniejszy dostęp do sieci gazowej mieli mieszkańcy powiatów kazimierskiego (0,1%), włoszczowskiego (0,2%) i jędrzejowskiego (0,7%).



**Mapa 36. Odsetek ludności korzystającej z instalacji gazowej w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r.**

Map 36. Percentage of population using gas supply system in south-eastern Poland by powiats in 2017



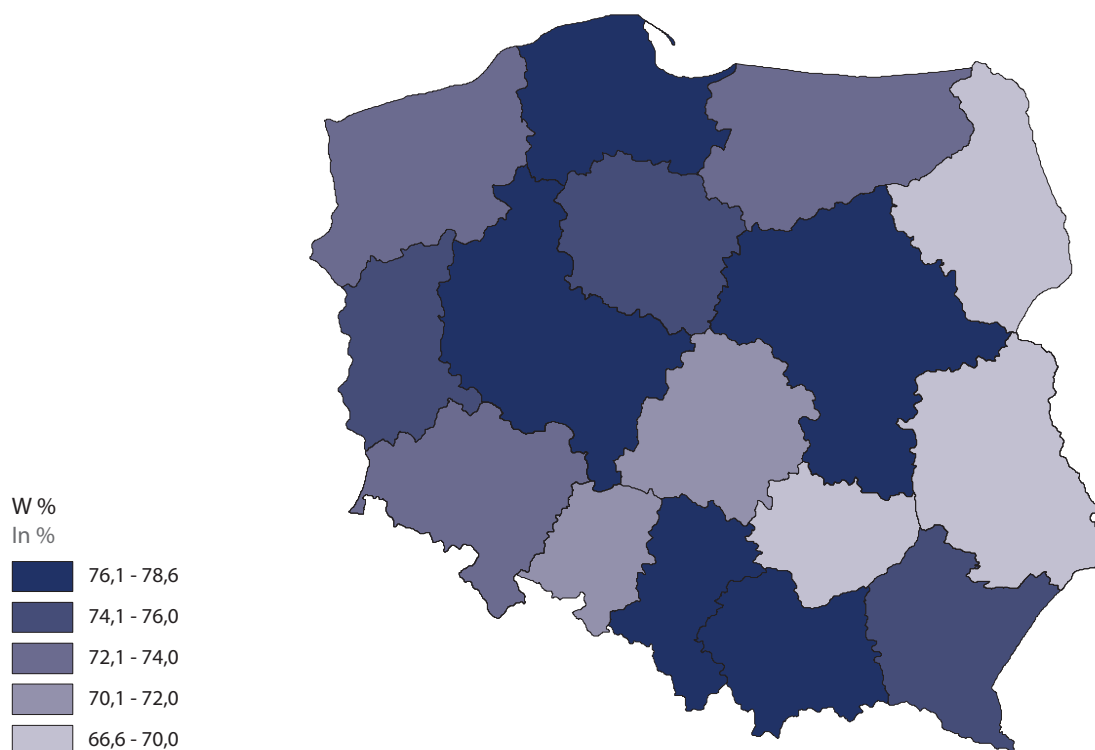
Na przestrzeni lat 2004-2017 odsetek osób korzystających z instalacji gazowej wśród powiatów Polski południowo-wschodniej wzrósł w największym stopniu w powiatach: krakowskim (o 10,5 p.proc.), leskim (o 10,0 p.proc.) i strzyżowskim (o 8,9 p.proc.). Z kolei w 8 powiatach na przestrzeni analizowanych lat odsetek ten uległ zmniejszeniu. Największy spadek odsetka osób korzystających z instalacji gazowej w porównaniu z 2004 r. odnotowano w Krakowie (o 14,3 p.proc.), Rzeszowie (o 4,6 p.proc.) i powiecie oświęcimskim (o 2,2 p.proc.).

*Dostęp do Internetu*

Prowadzenie działalności gospodarczej wymaga dziś zapewnienia powszechnego dostępu do sieci internetowej producentom i konsumentom, bo jest to najprostszy sposób komunikowania się tych dwóch grup uczestników rynku towarów i usług. Ostatnie lata charakteryzowały się dużym przyrostem liczby gospodarstw domowych korzystających z Internetu. Odsetek gospodarstw domowych wyposażonych w komputer osobisty z dostępem do Internetu na przestrzeni analizowanych lat rósł bardzo intensywnie. W Polsce wynosił 2017 r. 74,8% i w porównaniu z 2004 r. wzrósł o 57,9 p. proc. Wśród województw wskaźnik ten największe wartości przyjmował na Mazowszu i w Małopolsce (odpowiednio 78,6% i 78,1%). Najślabiej w te urządzenia wyposażone były gospodarstwa domowe z województw: podlaskiego (66,6%), świętokrzyskiego (68,2%) i lubelskiego (68,5%). W województwie podkarpackim, które pod względem wielkości tego wskaźnika zajmowało 6. miejsce w kraju – 74,9 % gospodarstw domowych w 2017 r. posiadało komputer osobisty z dostępem do Internetu (mapa 37).

**Mapa 37. Odsetek gospodarstw domowych wyposażonych w komputer osobisty z dostępem do Internetu według województw w 2017 r.**

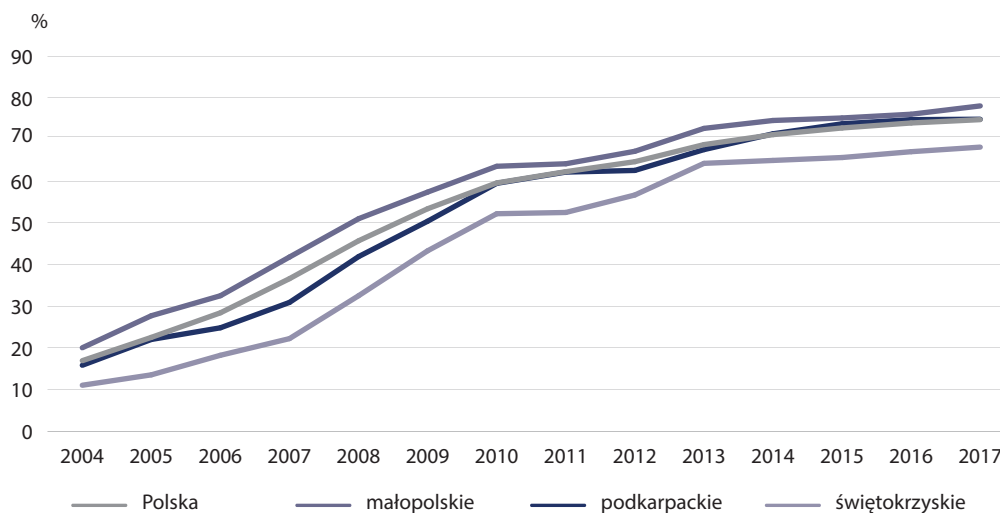
Map 37. Percentage of households equipped with a personal computer with Internet access by voivodships in 2017



Na przestrzeni lat 2004-2017 największy wzrost odsetka gospodarstw domowych wyposażonych w komputer osobisty z dostępem do Internetu obserwujemy w województwie wielkopolskim i lubuskim (o ponad 60 p. proc.), natomiast najmniejszy na Podlasiu (o 49,2 p. proc.).

**Wykres 52. Odsetek gospodarstw domowych wyposażonych w komputer osobisty z dostępem do Internetu w Polsce południowo-wschodniej**

Chart 52. Percentage of households equipped with a personal computer with Internet access in south-eastern Poland



W województwach Polski południowo-wschodniej największy wzrost w porównaniu z 2004 r. obserwujemy w przypadku gospodarstw domowych posiadających komputer osobisty z dostępem do Internetu na Podkarpaciu (z 15,8% w 2004 r. do 74,9% w 2017 r.). W Małopolsce wyniósł on 58,1 p. proc. (z 20,0% w 2004 r. do 78,1% w 2017 r.). Najmniejszy natomiast był na Kielecczyźnie – 57,2 p. proc. (z 11,0% w 2004 r. do 68,2% w 2017 r.) (wykres 52).

Z analizy prezentowanych danych liczbowych wynika zatem, że możliwości korzystania z Internetu w każdym z trzech województw Polski południowo-wschodniej są podobne, a skala zróżnicowania między województwami nie przekracza kilku punktów procentowych.

### 2.3.3. Dostępność terytorialna

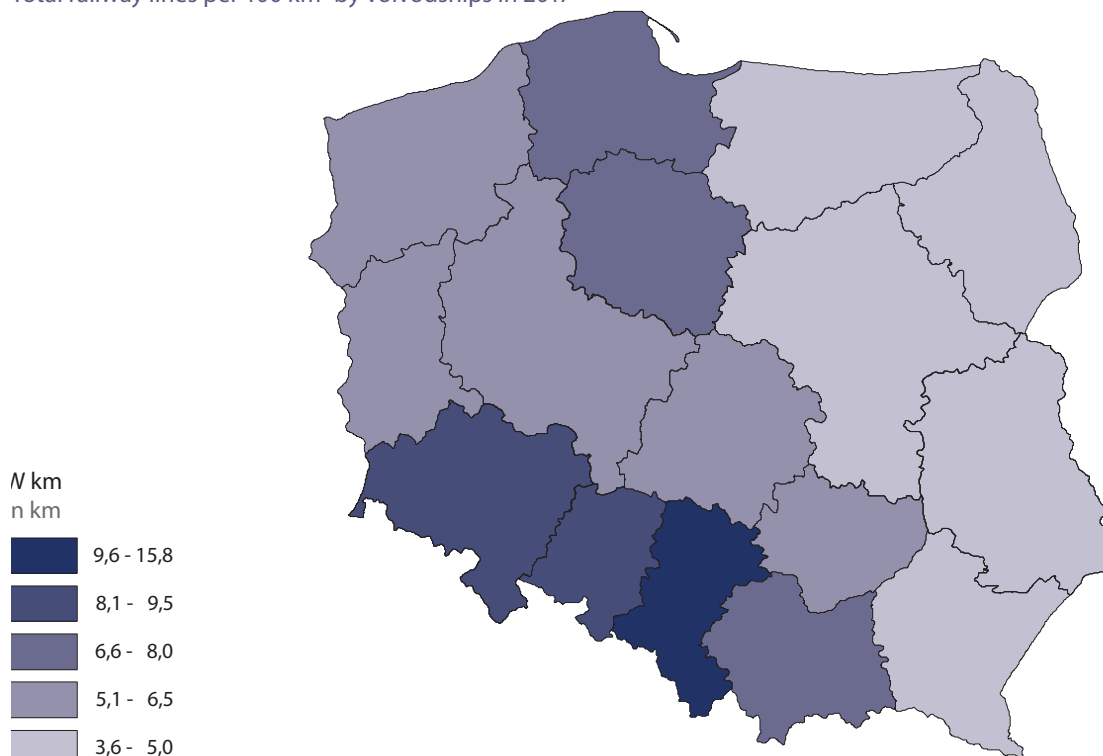
#### 2.3.3. Territorial access

Poza jednostkami samorządu terytorialnego, ważną rolę w tworzeniu i utrzymaniu niektórych składników infrastruktury wypełniają instytucje państwowe. Ich zadania polegają przede wszystkim na inwestowaniu w infrastrukturę o znaczeniu ponadregionalnym, której rozwój ma zwiększać dostępność terytorialną kraju (w wymiarze globalnym) i regionów (w wymiarze krajowym). Jednym ze składników infrastruktury spełniającej takie zadanie jest sieć kolejowa i drogowa, a także porty lotnicze.

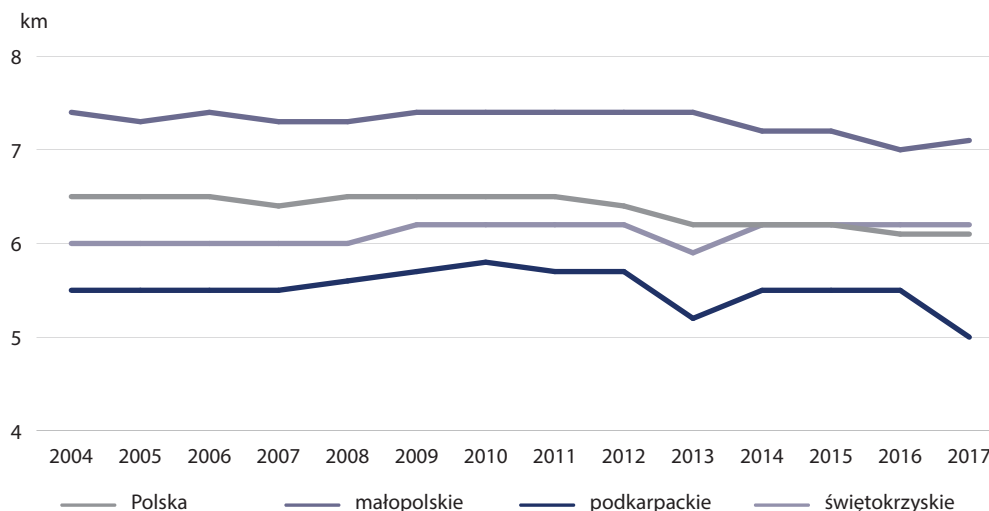
##### *Linie kolejowe eksploatowane*

Długość sieci kolejowej w Polsce ogółem w 2017 r. wyniosła 19,2 tys. km i była o 1 tys. km krótsza niż w 2004 r. W 2017 roku największa długość eksploatowanych torów kolejowych występowała w województwie śląskim 1943 km (10,1% ogółu) i wielkopolskim 1878 km (9,8%). Najkrótszą długością linii kolejowych zarówno w skali województw Polski południowo-wschodniej, jak i w kraju charakteryzowało się województwo świętokrzyskie na terenie którego długość eksploatowanych torów kolejowych wynosiła 721 km (3,8%). W 2017 roku w województwie małopolskim eksploatowanych było 1077 km torów kolejowych (5,6%), a w podkarpackim 895 km (4,7%).

Przeciętnie w kraju na każde 100 km<sup>2</sup> powierzchni przypadało 6,1 km eksploatowanych torów kolejowych (w 2004 r. było to 6,5 km). Wskaźnik długości linii kolejowych największe wartości przyjmował w województwie śląskim – 15,8 km, najmniejsze zaś na Podlasiu i Lubelszczyźnie (odpowiednio 3,6 km i 4,2 km (mapa 38).

**Mapa 38. Linie kolejowe ogółem na 100 km<sup>2</sup> według województw w 2017 r.**Map 38. Total railway lines per 100 km<sup>2</sup> by voivodships in 2017

Wśród województw Polski południowo-wschodniej największą gęstością linii kolejowych charakteryzowało się województwo małopolskie, w którym na 100 km<sup>2</sup> przypadało 7,1 km eksploatowanych torów kolejowych (4. miejsce w kraju). Następnie pod względem wielkości tego wskaźnika znalazło się województwo świętokrzyskie – 6,2 km (9. miejsce w kraju). Wskaźnik długości linii kolejowych na poziomie 5,0 km na 100 km<sup>2</sup> plasował Podkarpacie na 12. miejscu w rankingu województw, a także na ostatnim miejscu wśród województw Polski południowo-wschodniej (wykres 53).

**Wykres 53. Linie kolejowe ogółem na 100 km<sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej**Chart 53. Total railway lines per 100 km<sup>2</sup> in south-eastern Poland

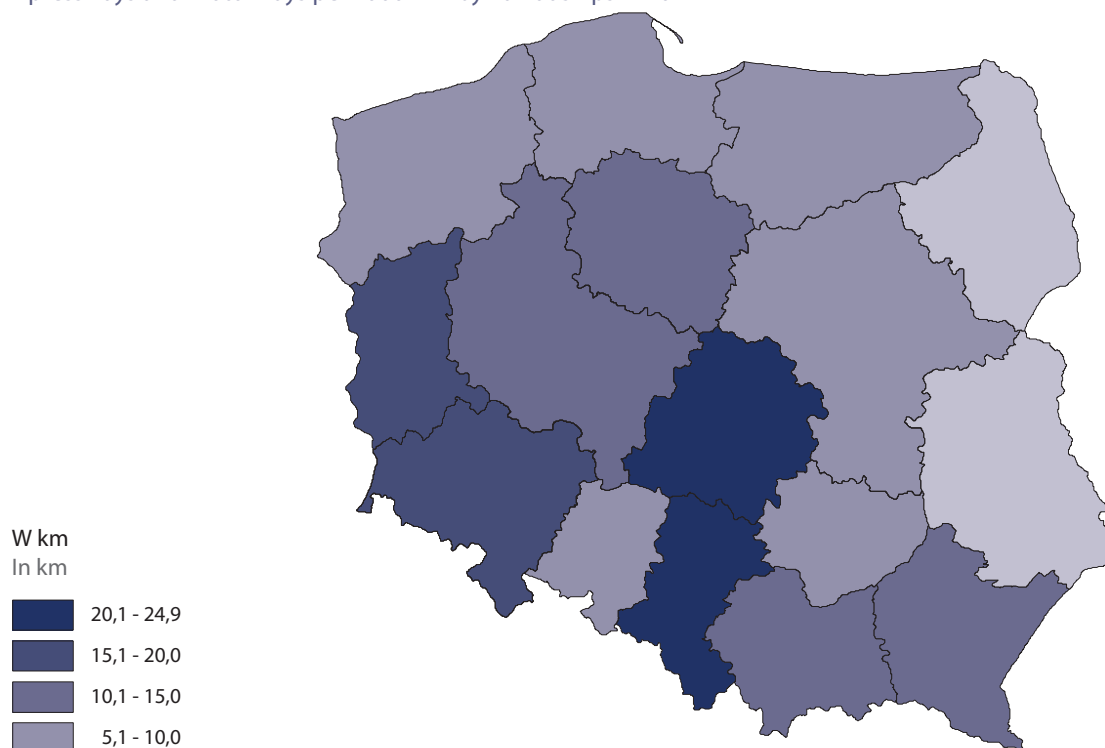
Na przestrzeni analizowanych lat wskaźnik długości linii kolejowych w województwach Polski południowo-wschodniej utrzymywał się na podobnym poziomie. Niemniej jednak w porównaniu z 2004 r. jedynie w województwie świętokrzyskim jego wartość wzrosła (o 0,2 km na 100 km<sup>2</sup> powierzchni). W województwie małopolskim gęstość eksploatowanych linii kolejowych na każde 100 km<sup>2</sup> powierzchni zmniejszyła się o 0,3 km, a w województwie podkarpackim o 0,5 km. W kraju wskaźnik ten w odniesieniu do 2004 r. był niższy o 0,4 km. Jak zatem wynika z danych liczbowych ilustrujących wyposażenie regionów w Polsce w infrastrukturę kolejową, województwa Polski południowo-wschodniej charakteryzują się przeciętnym wyposażeniem w ten składnik infrastruktury. Ponadto w latach 2004-2017 nie było żadnego postępu w tworzeniu nowych linii kolejowych, a odwrotnie, widoczna była niewielka tendencja spadkowa (poza województwem świętokrzyskim). Można zatem przyjąć, że sieć kolejowa nie miała w tym okresie wpływu na poprawę dostępności terytorialnej Polski południowo-wschodniej, a w konsekwencji nie można było oczekiwać z tego tytułu rozwoju przedsiębiorczości, której poziom jest warunkowany m.in. łatwością przemieszczania się ludzi i transportem surowców oraz towarów.

#### *Drogi ekspresowe i autostrady*

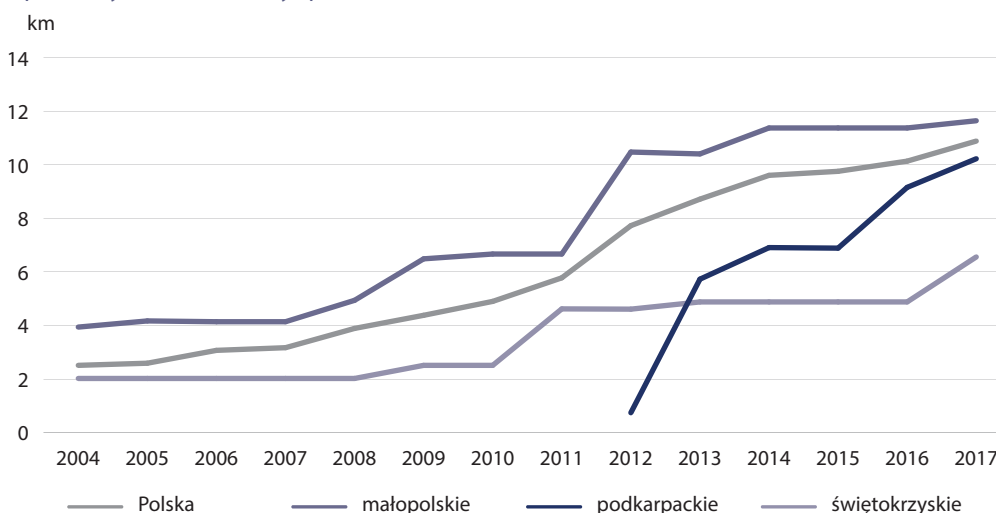
Podobną funkcję jak sieć linii kolejowych wypełniają drogi ekspresowe i autostrady, a także drogi krajowe. Długość dróg ekspresowych i autostrad w Polsce ogółem w 2017 r. wyniosła 3405 km i była o 2621 km dłuższa niż w 2004 r. W 2017 roku największa długość dróg ekspresowych i autostrad występowała w województwie łódzkim – 449 km (13,2% ogółu tego typu dróg w kraju) i wielkopolskim – 403 km (11,8%). Najkrótszą długością dróg ekspresowych i autostrad w kraju charakteryzowało się województwo podlaskie – 61 km (1,8%). W 2017 roku w województwie małopolskim było 177 km tego typu dróg (5,2%), w podkarpackim 183 km (5,4%), a w świętokrzyskim – 77 km (2,3%).

W analizowanym okresie obserwujemy bardzo dynamiczny wzrost gęstości dróg ekspresowych i autostrad w większości województw. Wskaźnik ten dla Polski wynosił w 2017 r. 10,9 km dróg ekspresowych i autostrad na 1000 km<sup>2</sup> (w 2004 r. wynosił on 2,5 km). Na przestrzeni lat 2004-2017 przeciętnie w Polsce na każde 1000 km<sup>2</sup> powierzchni przybyło 8,4 km dróg ekspresowych i autostrad.

Wśród województw największą gęstością dróg ekspresowych i autostrad w 2017 r. charakteryzowały się województwa: śląskie i łódzkie, w których na 1000 km<sup>2</sup> przypadło odpowiednio 24,9 km i 24,7 km dróg ekspresowych i autostrad. Najniższą wartość wskaźnik ten przyjmował w województwach: podlaskim i lubelskim (odpowiednio 3,0 i 3,5 km).

**Mapa 39. Drogi ekspresowe i autostrady na 1000 km<sup>2</sup> według województw w 2017 r.**Map 39. Expressways and motorways per 1000 km<sup>2</sup> by voivodships in 2017

Pod względem wielkości tego wskaźnika województwo małopolskie znajdowało się na 6. miejscu w Polsce, podkarpackie plasowało się na 8. miejscu, a świętokrzyskie na 14. miejscu. W latach 2004-2017 najwięcej dróg ekspresowych i autostrad w przeliczeniu na 1000 km<sup>2</sup> przybyło w województwie łódzkim i śląskim (po ponad 24 km). W analizowanym okresie jedynie w województwie opolskim wskaźnik ten pozostał na niezmiennym poziomie (9,4 km).

**Wykres 54. Drogi ekspresowe i autostrady na 1000 km<sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej**Chart 54. Expressways and motorways per 1000 km<sup>2</sup> in south-eastern Poland

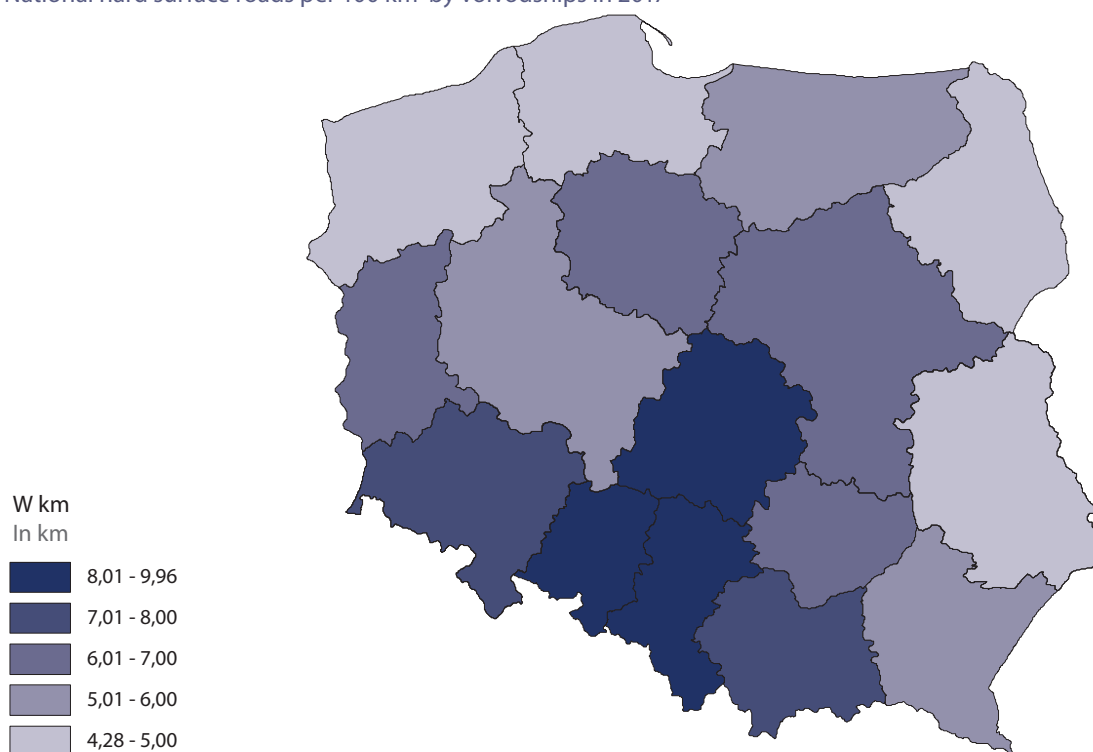
Wśród województw Polski południowo-wschodniej największe zagęszczenie tego typu dróg obserwujemy w Małopolsce 11,7 km (w 2004 r. – 3,9 km). Następną lokatę zajmuje województwo podkarpackie, w którym gęstość dróg ekspresowych i autostrad wynosiła w 2017 r. 10,2 km na 1000 km<sup>2</sup>. Natomiast w województwie świętokrzyskim wskaźnik ten wyniósł 4,9 km (w 2004 r. 2,0). Należy zwrócić uwagę, że na Podkarpaciu tego typu drogi pojawiły się dopiero w 2012 roku (wykres 54).

#### *Drogi krajowe o nawierzchni twardej*

Długość dróg krajowych o nawierzchni twardej w 2017 r. wynosiła w Polsce 19410,1 km i w porównaniu z 2004 r. wzrosła o 6,0%. Pod względem długości dróg krajowych o nawierzchni twardej na 1. miejscu w kraju znajdowało się województwo mazowieckie (2429,4 km), natomiast najmniejszą długością dróg krajowych zarówno w Polsce południowo-wschodniej, jak i w kraju charakteryzowało się województwo świętokrzyskie – 753,7 km). Długość dróg krajowych o nawierzchni twardej w Małopolsce w 2017 roku wynosiła 1097,9 km, a na Podkarpaciu 926,6 km.

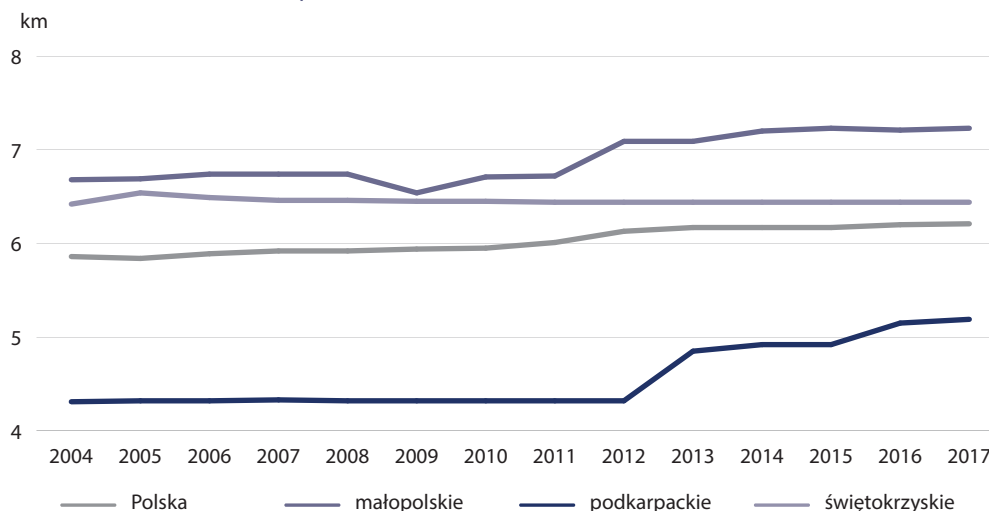
#### **Mapa 40. Drogi krajowe o nawierzchni twardej na 100 km<sup>2</sup> według województw w 2017 r.**

Map 40. National hard surface roads per 100 km<sup>2</sup> by voivodships in 2017



Największą gęstością dróg krajowych o nawierzchni twardej na 100 km<sup>2</sup> charakteryzowały się województwa śląskie i opolskie (odpowiednio 9,96 km i 8,35 km), najmniejszą zaś województwa lubelskie i podlaskie (odpowiednio 4,28 km i 4,93 km). Z województw Polski południowo-wschodniej najwyższe miejsce w kraju zajmowało województwo małopolskie (4. lokata) z wartością wskaźnika – 7,23 km, następnie województwo świętokrzyskie (9. miejsce w kraju) z wartością wskaźnika – 6,44 km. Województwo podkarpackie uplasowało się w 2017 r. na 12. miejscu z wartością wskaźnika – 5,19 km.

**Wykres 55. Drogi krajowe o nawierzchni twardej na 100 km<sup>2</sup> w Polsce południowo-wschodniej**  
 Chart 55. National hard surface roads per 100 km<sup>2</sup> in south-eastern Poland



Jak wynika z wykresu 55, w latach 2004-2017 największy wzrost tego wskaźnika odnotowano w województwie podkarpackim – o 20,5%. W województwie małopolskim długość dróg krajowych o nawierzchni twardej na 100 km<sup>2</sup> wzrosła w porównaniu z 2004 r. o 8,3% (6. miejsce w Polsce), zaś w świętokrzyskim o 0,2% (14. miejsce w kraju).

Wskaźniki ilustrujące wyposażenie województw Polski południowo-wschodniej w ponadregionalną infrastrukturę drogową dają podstawę do stwierdzenia, że w latach 2004-2017 nastąpił istotny postęp w budowie dróg ekspresowych i autostrad (zwłaszcza w województwie podkarpackim), co może mieć znaczenie dla lokalizacji nowych podmiotów gospodarczych na terenie tych województw, a także dla rozwoju już funkcjonujących tam przedsiębiorstw. Jeśli tak właśnie byłoby w ostatnich latach, to można by to traktować jako dowód na ważną rolę poprawy dostępności terytorialnej jako czynnika rozwoju przedsiębiorczości w Polsce południowo-wschodniej.

#### *Ruch pasażerów w portach lotniczych*

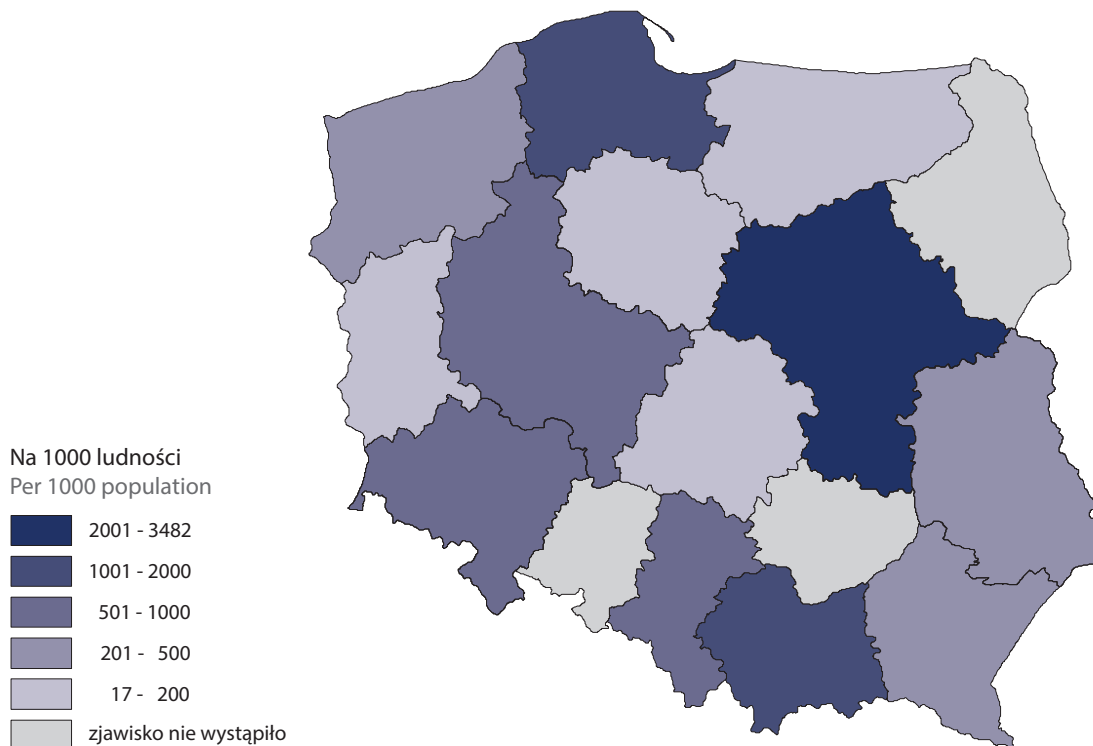
Nasilający się proces globalizacji gospodarczej zwiększa znaczenie komunikacji lotniczej w celach biznesowych. Ponadto dobrze rozwinięte połączenia ułatwiają przepływ towarów i przez to zwiększają możliwości rozwoju gospodarki.

W 2017 r. ruch pasażerów w portach lotniczych (bez tranzytu) na przestrzeni lat 2004-2017 zwiększył się w Polsce z 8,9 mln pasażerów w 2004 r. do 40 mln w 2017 r. W przeliczeniu na 1000 ludności liczba pasażerów przybyłych i odprawionych wzrosła z 233 w 2004 r. do 1042 w 2017.

Wśród województw zdecydowanie dominuje województwo mazowieckie, które generowało w 2017 r. 46,7% ruchu pasażerów w portach lotniczych w Polsce. Na 2. miejscu w kraju znalazło się województwo małopolskie (14,6%). W województwie podkarpackim udział ten wynosił 1,7% (7. lokata w kraju). Na obszarze trzech województw (opolskiego, podlaskiego i świętokrzyskiego) lotniska nie funkcjonowały.

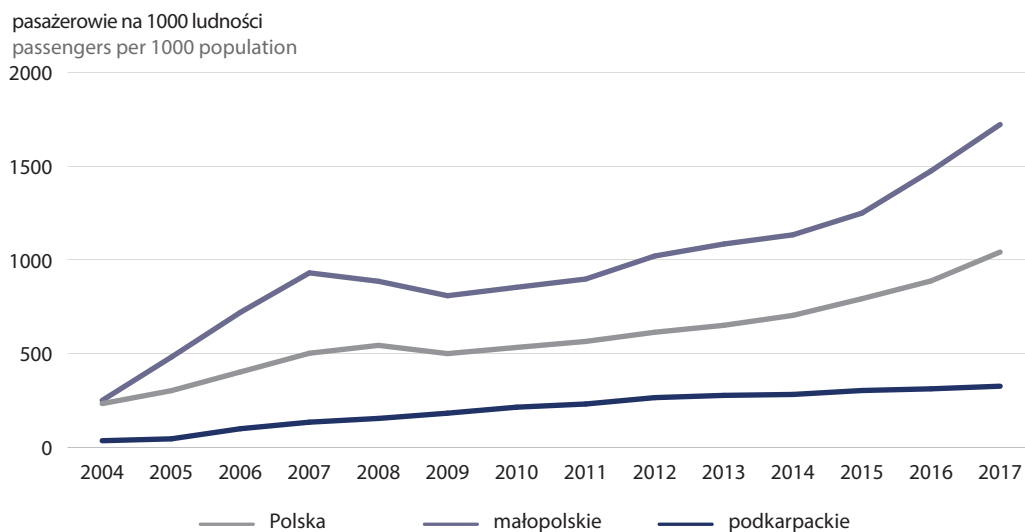


**Mapa 41. Ruch pasażerów w portach lotniczych według województw w 2017 r.**  
Map 41. Passenger traffic in airports by voivodships in 2017



Ruch pasażerów w portach lotniczych w przeliczeniu na 1000 ludności w województwie mazowieckim, zajmującym 1. miejsce w kraju, wynosił w 2017 r. 3482 osoby (1184 w 2004 r.). Wśród województw Polski południowo-wschodniej największe wartości wskaźnik ten przyjmował w Małopolsce – 1723 (250 w 2004 r.), a na Podkarpaciu 326 (35 w 2004 r.). Najmniejszy ruch pasażerów w portach lotniczych odnotowano w 2017 r. w województwie lubuskim, w którym na 1000 ludności przypadało 17 pasażerów (4 w 2004 r.).

**Wykres 56. Ruch pasażerów w portach lotniczych w Polsce południowo-wschodniej**  
Chart 56. Passenger traffic in airports in south-eastern Poland



Wprowadzie lotniczy ruch pasażerski w Polsce południowo-wschodniej ma istotny wymiar jedynie w Małopolsce, a województwo świętokrzyskie nie ma w ogóle pasażerskiego portu lotniczego, ale nie oznacza to, że ten środek komunikacji ma znaczenie marginalne. Po pierwsze, z lotniska w Krakowie korzystają nie tylko mieszkańcy Małopolski, ale także innych województw, w tym świętokrzyskiego i podkarpackiego, a po drugie, szybki rozwój ponadregionalnej infrastruktury drogowej pozwala na coraz szybsze docieranie do lotnisk w Krakowie i Rzeszowie mieszkańcom nawet najbardziej oddalonych miejsc. Ponadto prezentowane w tym miejscu wskaźniki nasilenia ruchu pasażerskiego w portach lotniczych pokazują szybki przyrost liczby osób korzystających z tej formy komunikacji, co świadczy o rosnącej popularności podróży lotniczych i jest czynnikiem poprawiającym dostępność terytorialną Polski południowo-wschodniej w wymiarze globalnym.

## 2.3.4. Infrastruktura społeczna

### 2.3.4. Social infrastructure

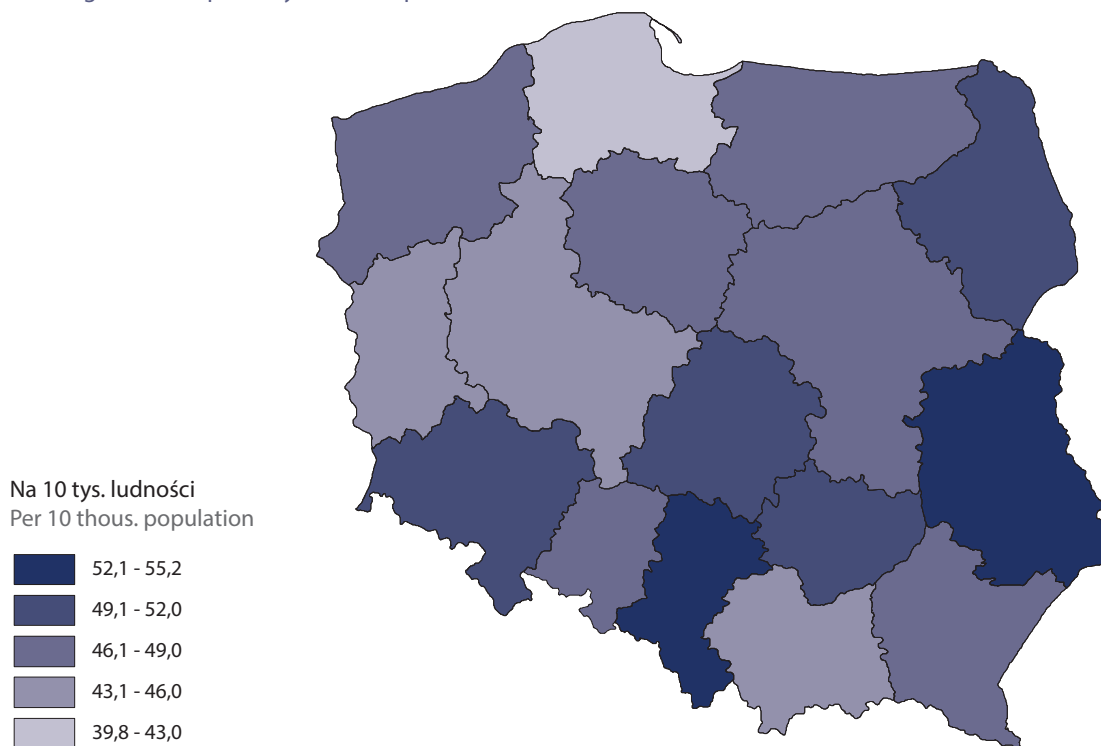
Poza infrastrukturą techniczną, która spełnia najbardziej podstawowe warunki rozwoju przedsiębiorczości, ważna rola przypada także różnym składnikom infrastruktury społecznej, wpływającej na jakość życia mieszkańców, w tym na atrakcyjność miejsca zamieszkania. Z kolei rosnąca liczba mieszkańców w regionie czy lokalnym środowisku może być jednym z czynników przyciągających inwestorów i dynamizujących w ten sposób rozwój gospodarki. Spośród różnych składników infrastruktury społecznej analizie poddano dostępność opieki zdrowotnej, wyposażenie w obiekty hotelarskie i powierzchnię użytkową mieszkań.

#### *Łóżka w szpitalach ogólnych*

W 2017 r. liczba łóżek w szpitalach ogólnych w przeliczeniu na 10 tys. ludności wynosiła w Polsce 48,2, a w porównaniu z 2005 r. wzrosła o 2,5%. Największą liczbą łóżek w szpitalach ogólnych w 2017 r. w przeliczeniu na 10 tys. ludności charakteryzowało się województwo śląskie, w którym wskaźnik ten wynosił 55,2. Pod tym względem naj słabiej wypadały województwa pomorskie (39,8) i lubuskie (43,3).

#### **Mapa 42. Łóżka w szpitalach ogólnych według województw w 2017 r.**

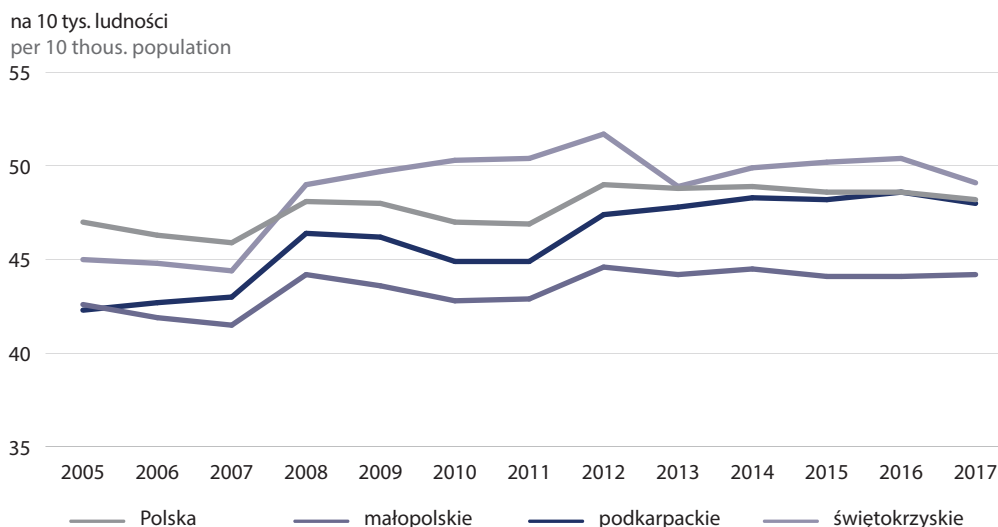
Map 42. Beds in general hospitals by voivodships in 2017



Wśród województw Polski południowo-wschodniej największą liczbą łóżek w szpitalach ogólnych w przeliczeniu na 10 tys. ludności charakteryzuje się województwo świętokrzyskie (6. lokata w kraju), w którym wskaźnik ten wynosił 49,1, następnie województwo podkarpackie (8. miejsce w Polsce) – 48,0. Ostatnie miejsce w omawianym regionie, a 14. wśród wszystkich województw zajmowało województwo małopolskie z wartością wskaźnika na poziomie 44,2.

### Wykres 57. Łóżka w szpitalach ogólnych w Polsce południowo-wschodniej

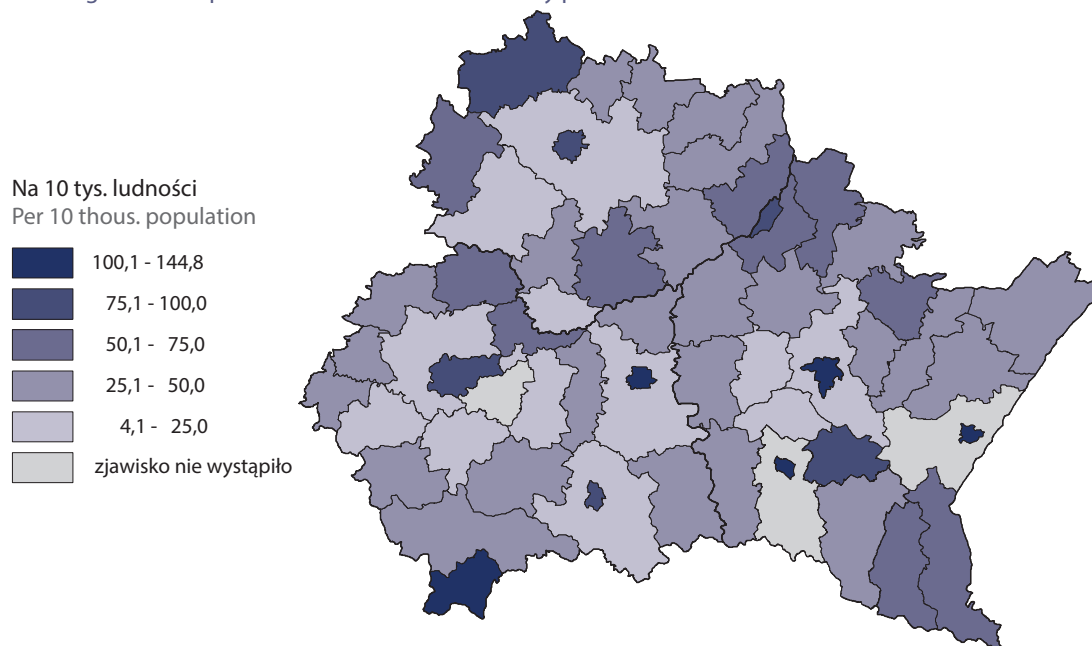
Chart 57. Beds in general hospitals in south-eastern Poland



Jak wynika z wykresu 57, we wszystkich województwach Polski południowo-wschodniej w latach 2005-2017 odnotowano zwiększenie liczby łóżek w szpitalach ogólnych przypadających na 10 tys. mieszkańców. Największy wzrost obserwujemy w województwie podkarpackim – o 13,5% (z poziomu 42,3 w 2005 r.), następnie w województwie świętokrzyskim – o 9,2% (z poziomu 45,0 w 2005 r.), najmniejszy wzrost tego wskaźnika wystąpił w województwie małopolskim – o 3,8% (z poziomu 42,6 w 2005 r.).

Ze wskaźników ilustrujących liczbę łóżek w szpitalach w województwach Polski południowo-wschodniej wynika, że mieszkańcy tych województw mają podobny dostęp do opieki szpitalnej jak przeciętnie w Polsce, a różnice między województwami nie były znaczące. Ponadto z podobnym natężeniem następowała poprawa dostępności do tej formy opieki zdrowotnej

**Mapa 43. Łóżka w szpitalach ogólnych w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r.**  
 Map 43. Beds in general hospitals in south-eastern Poland by powiats in 2017



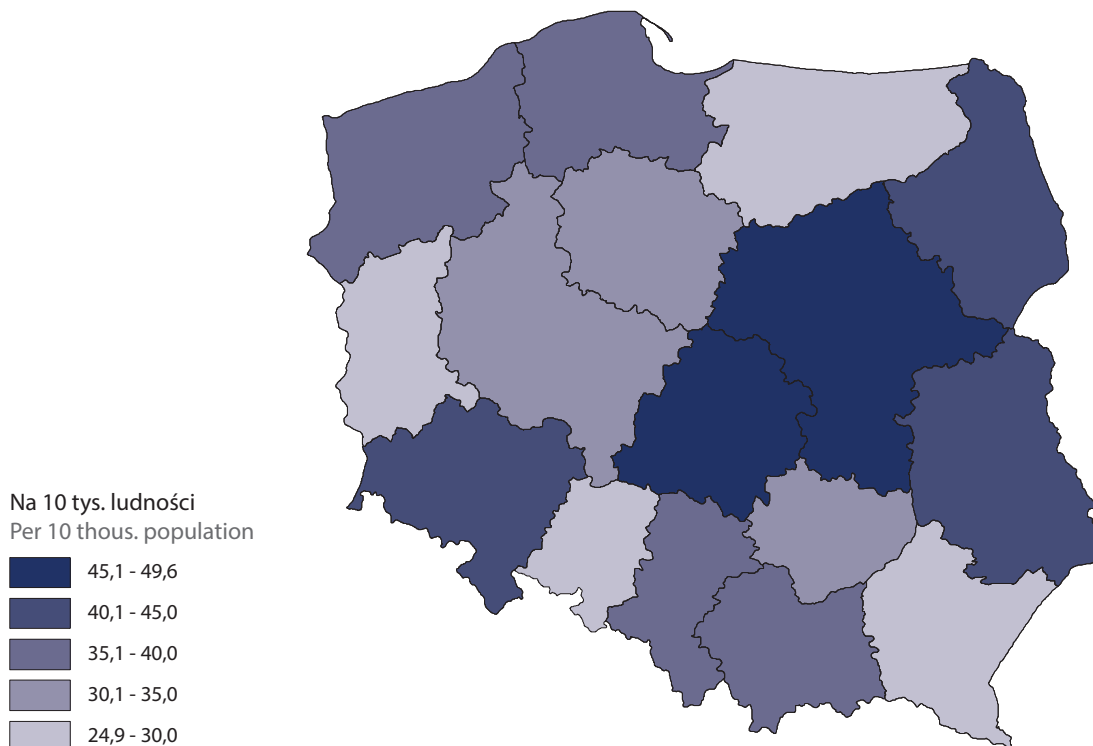
Nieco większe zróżnicowanie wskaźnika ilustrującego liczbę łóżek w szpitalach na 10 tys. mieszkańców jest widoczne między powiatami Polski południowo-wschodniej. Powiaty Polski południowo-wschodniej (nie uwzględniając miast na prawach powiatu) o największej liczbie łóżek w szpitalach ogólnych w przeliczeniu na 10 tys. ludności to powiat tatrzański (103,3), brzozowski (75,5) i konecki (75,0). Należy również zwrócić uwagę, że na terytorium Polski południowo-wschodniej występują 3 powiaty (wielicki, krośnieński i przemyski), na terenie których nie funkcjonowały szpitale ogólne (mapa 43).

#### *Kadra medyczna*

Podstawowym elementem systemu opieki zdrowotnej jest kadra medyczna. W 2017 r. liczba lekarzy posiadających prawo wykonywania zawodu w przeliczeniu na 10 tys. ludności wyniosła w Polsce 38,0 (w 2005 r. – 33,2).

W 2017 r. wskaźnik ten największe wartości przyjmował w województwie mazowieckim i łódzkim, w których liczba lekarzy posiadających prawo wykonywania zawodu w przeliczeniu na 10 tys. ludności wyniosła odpowiednio 49,6 i 46,4. Najniższe natomiast w województwach lubuskim – 24,9 i opolskim – 26,3 (mapa 44).

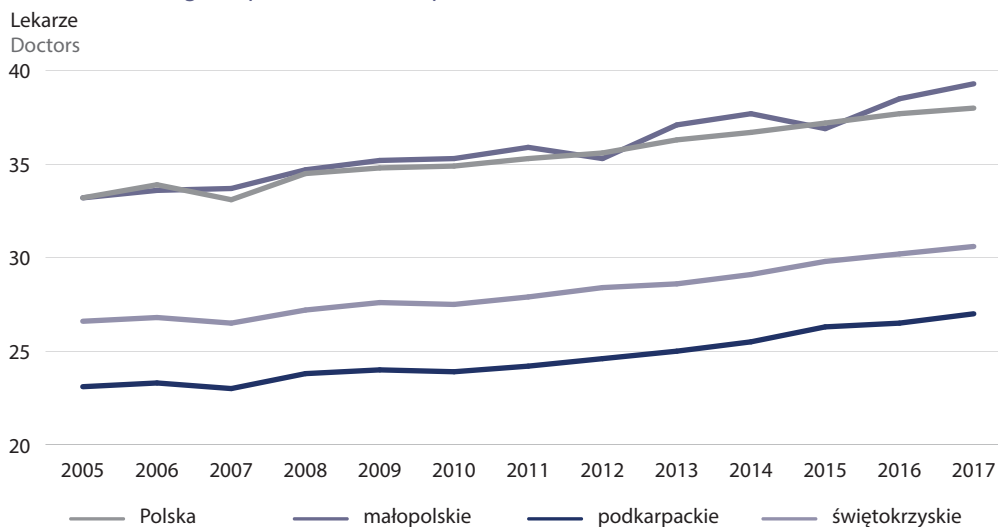
**Mapa 44. Lekarze posiadający prawo wykonywania zawodu medycznego według województw w 2017 r.**  
Map 44. Doctors with the right to practice a medical profession by voivodships in 2017



W województwach Polski południowo-wschodniej poziom opieki medycznej, mierzony liczbą lekarzy w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców w 2017 roku największe wartości przyjmował w województwie małopolskim – 39,3 (6. lokata w kraju). Na Podkarpaciu i Kielecczyźnie wskaźnik ten był niższy w porównaniu z większością regionów w Polsce, co z wartościami 27,0 i 30,6 dawało odpowiednio 13. i 11. miejsce w kraju.

**Wykres 58. Lekarze posiadający prawo wykonywania zawodu medycznego w Polsce południowo-wschodniej**

Chart 58. Doctors with the right to practice a medical profession in south-eastern Poland



Na przestrzeni lat 2005-2017 wartość tego wskaźnika rosła we wszystkich województwach Polski południowo-wschodniej, i jego dynamika w porównaniu z 2005 r. była powyżej średniej dla kraju (wynoszącej 14,5%). Jednak pomimo wzrastającej liczby lekarzy w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców jedynie województwo małopolskie nieznacznie przewyższało poziom średniej krajowej (wykres 58).

#### *Miejsca noclegowe w hotelach*

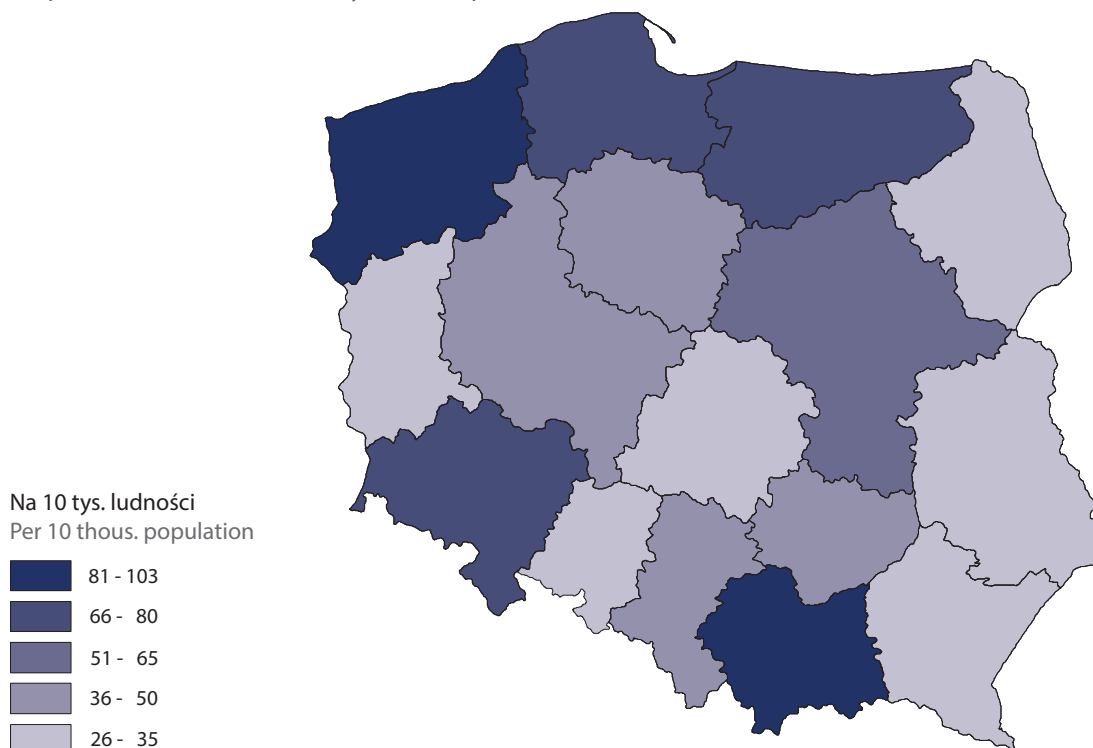
Dla zapewnienia dobrej dostępności terytorialnej regionu, czy lokalnego środowiska nie wystarcza rozwinięta infrastruktura drogowa i kolejowa, ale potrzebne są także dogodnie usytuowane obiekty noclegowe.

Na przestrzeni lat 2004-2017 systematycznie rosła liczba hoteli. Podobnie jak w latach poprzednich, w 2017 r. w strukturze hoteli dominowały obiekty, co najmniej 3-gwiazdkowe, których udział w Polsce w ogólnej liczbie obiektów hotelowych wyniósł 66,9% (w 2004 r. 41,7%).

Pod względem liczby obiektów co najmniej 3-gwiazdkowych wśród województw zdecydowanie dominowało województwo małopolskie, na terenie którego zlokalizowanych było w 2017 r. 300 takich obiektów (82 w 2004 r.). W województwie podkarpackim znajdowało się 85 hoteli 3-gwiazdkowych (18 w 2004 r.), a w świętokrzyskim 54 (9 w 2004 r.). Najmniejszą liczbę tego typu obiektów w kraju posiadało województwo podlaskie – 30 i lubuskie – 31 (w 2004 r. było to odpowiednio 6 i 12 obiektów).

#### **Mapa 45. Miejsca noclegowe w hotelach co najmniej 3-gwiazdkowych według województw w 2017 r.**

Map 45. Bed places at least 3-star hotels by voivodships in 2017

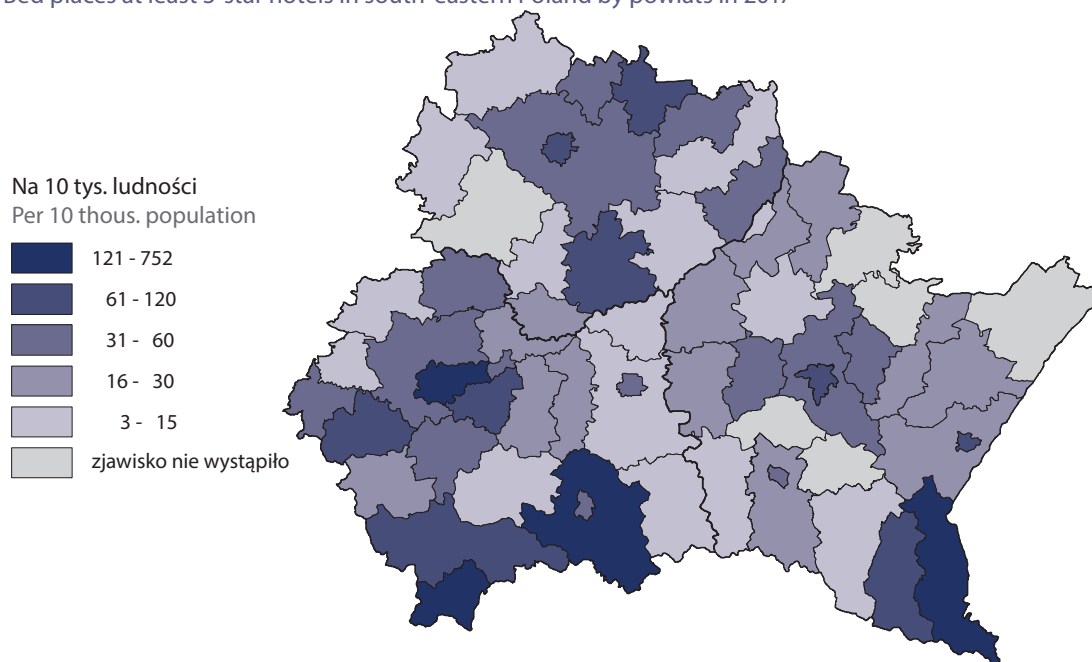


Analizując liczbę miejsc noclegowych w przeliczeniu na 10 tys. ludności w hotelach co najmniej 3-gwiazdkowych, największą ich liczbą wśród województw dysponowało województwo małopolskie – 103 (w 2004 r. 33). Pozostałe województwa Polski południowo-wschodniej znajdowały się poniżej przeciętnej wartości tego wskaźnika dla kraju, w którym wskaźnik ten wyniósł w 2017 r. – 52, zaś w 2004 r. – 18 (mapa 45).

Województwo świętokrzyskie w 2017 r. dysponowało 40 miejscami noclegowymi w przeliczeniu na 10 tys. ludności w hotelach co najmniej 3-gwiazdkowych (7. miejsce w kraju), natomiast wskaźnik ten dla Podkarpacia wynosił 35 (11. lokata). W 2004 r. jego wartości wynosiły odpowiednio po 8. Najślabiej w kraju pod względem wielkości tego wskaźnika wypadło województwo lubuskie, w którym liczba miejsc noclegowych w przeliczeniu na 10 tys. ludności w hotelach co najmniej 3-gwiazdkowych wynosiła w 2017 r. 26 (11 w 2004 r.).

**Mapa 46. Miejsca noclegowe w hotelach co najmniej 3-gwiazdkowych w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r.**

Map 46. Bed places at least 3-star hotels in south-eastern Poland by powiats in 2017



Powiaty Polski południowo-wschodniej o największej liczbie miejsc noclegowych w przeliczeniu na 10 tys. ludności w hotelach co najmniej 3-gwiazdkowych w 2017 r. to tatrzański (752) i bieszczadzki (498).

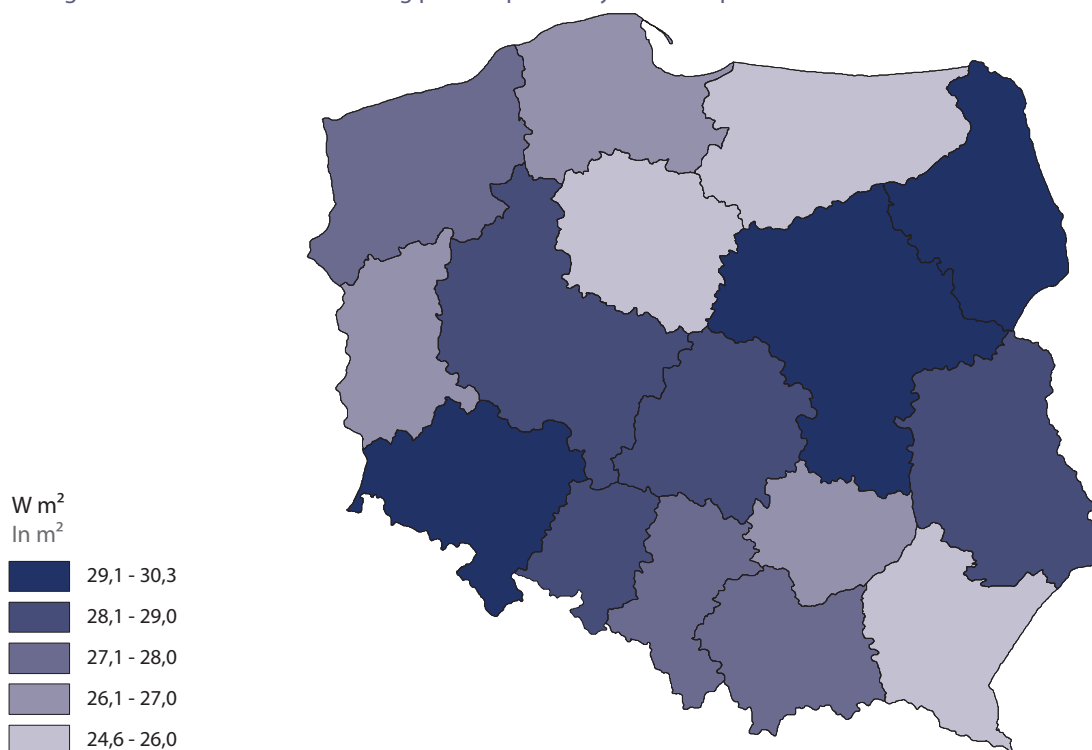
Wśród powiatów omawianego regionu w 2017 r. w sześciu nie było zlokalizowanych obiektów hotelowych co najmniej 3-gwiazdkowych. Były to powiaty: brzozowski, leżajski, lubaczowski, niżański, strzyżowski i jędrzejowski (mapa 46).

*Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę*

O ile miejsca noclegowe w hotelach są ważnym czynnikiem ułatwiającym kontakty z otoczeniem zewnętrznym, to dostępność i jakość mieszkań wpływa na poziom życia mieszkańców.

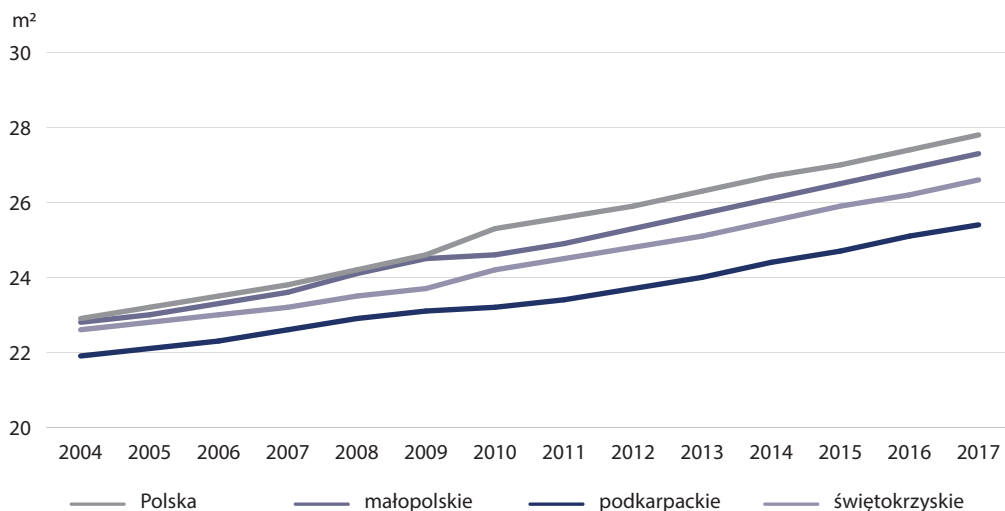
W 2017 r. warunki mieszkaniowe w Polsce uległy znacznej poprawie w porównaniu do poprzednich lat. Świadczy o tym między innymi przeciętna powierzchnia użytkowa przypadająca na 1 osobę. W kraju wskaźnik ten wynosił w 2017 r. 27,8 m<sup>2</sup> i w porównaniu z 2004 r. wzrósł o 4,9 m<sup>2</sup>. Analizując ten wskaźnik według województw, największą powierzchnię użytkową przypadającą na 1 mieszkańca mają do dyspozycji osoby mieszkające w województwach: mazowieckim – 30,3 m<sup>2</sup> (wzrost o 6,2 m<sup>2</sup> w odniesieniu do 2004 r.), dolnośląskim – 29,2 m<sup>2</sup> (wzrost o 6,3 m<sup>2</sup> w odniesieniu do 2004 r.) i podlaskim – 29,1 m<sup>2</sup> (wzrost o 5,2 m<sup>2</sup> w odniesieniu do 2004 r.). Najgorzej pod tym względem wypadają mieszkańcy województwa warmińsko-mazurskiego, w którym na 1 osobę przypada przeciętnie 24,6 m<sup>2</sup> powierzchni użytkowej mieszkania (w 2004 r. było to 20,6 m<sup>2</sup>).

**Mapa 47. Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę według województw w 2017 r.**  
Map 47. Average usable floor area of a dwelling per one person by voivodships in 2017



W regionie Polski południowo-wschodniej wszystkie województwa pod względem przeciętnej powierzchni użytkowej przypadającej na 1 osobę znajdują się poniżej średnich wartości dla kraju. W 2017 r. województwo małopolskie zajmowało 9. lokatę, świętokrzyskie – 13. miejsce, a podkarpackie – 14. (mapa 47).

**Wykres 59. Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę w Polsce południowo-wschodniej**  
Chart 59. Average usable floor area of a dwelling per one person in south-eastern Poland



Na przestrzeni lat 2004-2017 wśród województw Polski południowo-wschodniej przeciętna powierzchnia użytkowa przypadająca na 1 osobę wzrosła w największym stopniu w Małopolsce – o 4,5 m<sup>2</sup> (z 22,8

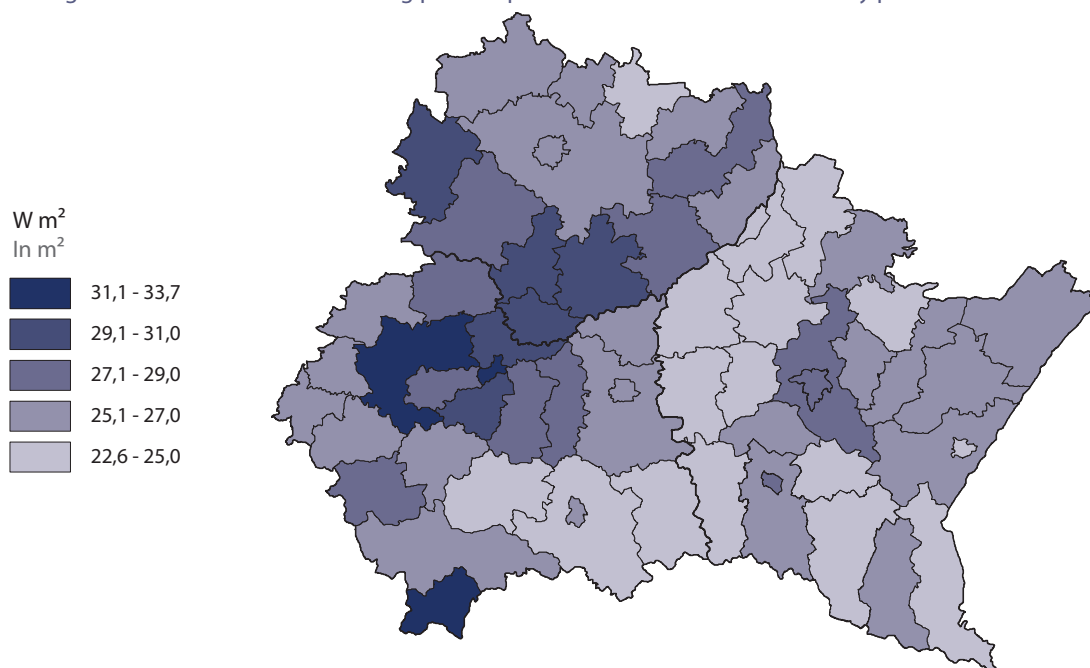


m<sup>2</sup> w 2004 r. do 27,3 m<sup>2</sup> w 2017 r.), następnie na Kielecczyźnie – o 4,0 m<sup>2</sup> (z 22,6 m<sup>2</sup> w 2004 r. do 26,6 m<sup>2</sup> w 2017 r.), najmniej natomiast na Podkarpaciu – o 3,5 m<sup>2</sup> (z 21,9 m<sup>2</sup> w 2004 r. do 25,4 m<sup>2</sup> w 2017 r.). Pomimo systematycznego wzrostu przeciętnej powierzchni przypadającej na 1 osobę wśród województw Polski południowo-wschodniej powiększa się na niekorzyść różnica tego wskaźnika w odniesieniu do jego średnich wartości w kraju.

Największa przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę wśród powiatów Polski południowo-wschodniej przypadała w 2017 r. na mieszkańców powiatów: tatrzańskiego, krakowskiego i proszowickiego (odpowiednio: 33,7 m<sup>2</sup>, 31,2 m<sup>2</sup> i 30,3 m<sup>2</sup>). Z kolei najmniejszą przeciętną powierzchnię użytkową mieszkania na 1 osobę mieli do dyspozycji mieszkający w powiatach: nowosądeckim – 22,6 m<sup>2</sup>, bieszczadzkim – 23,3 m<sup>2</sup> oraz ropczycko-sędziszowskim i jasielskim – po 23,8 m<sup>2</sup> (mapa 48).

**Mapa 48. Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w 2017 r.**

Map 48. Average usable floor area of a dwelling per one person in south-eastern Poland by powiats in 2017



Z kolei biorąc pod uwagę wzrost tego wskaźnika na przestrzeni lat 2004-2017 możemy zauważyć, że najbardziej poprawiła się sytuacja osób mieszkających w Krakowie i Rzeszowie. W miastach tych przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę wzrosła w porównaniu z 2004 r. odpowiednio o 7,3 m<sup>2</sup> i 7,0 m<sup>2</sup>. Najmniejszą zmianę można zaobserwować na przestrzeni analizowanych lat w powiecie jasielskim (wzrost o 1,8 m<sup>2</sup>) i leżajskim (wzrost o 2,3 m<sup>2</sup>).

Jak wynika z przytoczonych tu wielkości liczbowych, sytuacja mieszkaniowa w województwach Polski południowo-wschodniej była gorsza od stanu przeciętnego w Polsce, jednakże przy dość znaczącym zróżnicowaniu między powiatami. Wprawdzie w latach 2004-2017 uwidoczniła się tendencja do wzrostu przeciętnej powierzchni mieszkania przypadającej na jedną osobę, ale jej nasilenie w Polsce południowo-wschodniej było słabsze niż przeciętnie w kraju, w tym zwłaszcza w niektórych regionach.

Podsumowując ocenę wyposażenia w infrastrukturę województw Polski południowo-wschodniej na tle ogólnopolskim można stwierdzić, że jej stan w przypadku większości składników jest zbliżony do przeciętnego w całej Polsce. Występuje wprawdzie pewne zróżnicowanie między trzema województwami, na ogół z przewagą Małopolski nad Podkarpaciem i województwem świętokrzyskim, ale znacznie większe różnice są widoczne między powiatami. Powstaje zatem pytanie o znaczenie tego zróżnicowania dla poziomu rozwoju przedsiębiorczości.

## Rozdział 3

### Chapter 3

## Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju przedsiębiorczości w województwach Polski południowo-wschodniej

### Spatial diversification of entrepreneurship development in voivodships of south-eastern Poland

Jak wynika z analiz przeprowadzonych w drugim rozdziale opracowania, cechy gospodarki w Polsce południowo-wschodniej wskazują na potrzebę znacznego przyspieszenia przemian rozwojowych, w tym przedsiębiorczości, jako warunku zmniejszenia dystansu do najwyżej rozwiniętych gospodarczo regionów w Polsce. O potrzebie takiego przyspieszenia może świadczyć, niższy od przeciętnego dla Polski poziom PKB per capita w każdym z województw południowo-wschodnich, a zwłaszcza w przypadku Podkarpacia i województwa świętokrzyskiego, dla których ten wskaźnik jest jednym z najniższych w Polsce, a dynamika jego przyrostu jest na tyle niska, że nie powodowała w ostatnich latach zmniejszenia dysproporcji międzyregionalnych.

Podobnie jest w przypadku wartości produkcji sprzedanej przemysłu w przeliczeniu na 1 mieszkańca, która wykazuje przy tym bardzo duże zróżnicowanie wewnątrzregionalne. Jest to problem każdego z trzech województw, ale największe jego nasilenie jest widoczne w województwie podkarpackim, gdzie aż 10 powiatów miało w 2016 roku wskaźnik sprzedaży przemysłowej poniżej 7 tys. zł w przeliczeniu na 1 mieszkańca, natomiast tylko 3 spośród 25 (łącznie z miastami na prawach powiatu) charakteryzowały się wysokim wskaźnikiem sprzedaży (powyżej 37,5 tys. zł). W przypadku województwa małopolskiego skala takich dysproporcji była mniejsza, bo niską sprzedaż miały przedsiębiorstwa przemysłowe w 5 powiatach (na 22, łącznie z miastami na prawach powiatu), natomiast wysoki wskaźnik sprzedaży wystąpił tylko w Krakowie. W pozostałych powiatach produkcja sprzedana przemysłu kształtowała się na przeciętnym poziomie. Natomiast w województwie świętokrzyskim w 3 powiatach (na 14, łącznie z miastami na prawach powiatu) wskaźniki sprzedaży były bardzo niskie, a tylko w 1 powiecie jego wartość przekraczała 37,5 tys. zł.

W takich okolicznościach uzasadniona jest próba poszukiwania odpowiedzi na pytanie o skalę przestrzennego zróżnicowania przedsiębiorczości w tych województwach i wskazywanie możliwych przyczyn takiego zróżnicowania.

### 3.1. Charakterystyka podmiotów gospodarki narodowej

#### 3.1. Characteristics of entities of the national economy

Porównując okres 2008-2012 do lat 2013-2017 można zauważyć, że niemal wszystkie powiaty Polski południowo-wschodniej zanotowały wzrost liczby podmiotów wpisanych do rejestru REGON (jedynie w trzech zanotowano spadek). Mediana liczby podmiotów zarejestrowanych w rejestrze REGON w powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2017 wyniosła 7208 i zwiększyła się o 216 z w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia liczba podmiotów w okresie 2013-2017 wyniosła 10502 a była wyższa niż mediana z tego okresu. Kwartył 1 (Q1) w okresie 2013-2017 wyniósł 4266 podmioty i był wyższy o 363 w porównaniu z okresem 2008-2012, natomiast kwartył 3 (Q3) ukształtował się na poziomie 11358 podmiotów i w stosunku do okresu 2008-2012 wzrósł o 1193 podmioty.

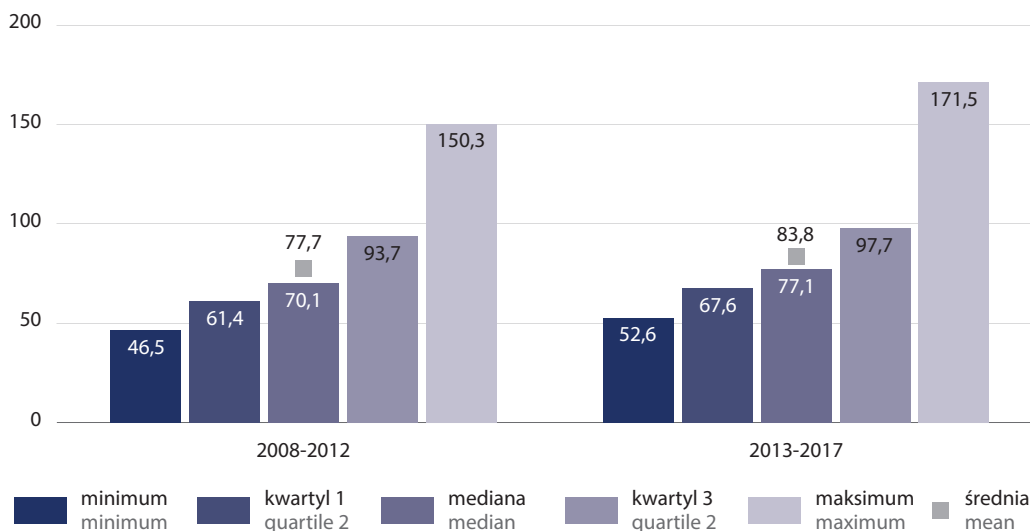
Najwięcej podmiotów w okresie 2013-2017 było zarejestrowanych w Krakowie, Kielcach, powiecie krakowskim i Rzeszowie. W porównaniu z okresem 2008-2012 najwięcej przybyło podmiotów w rejestrze REGON w Krakowie (o 17,1 tys. podmiotów więcej), Rzeszowie i powiecie krakowskim (po 4,7 tys. podmiotów więcej).

Mediana liczby podmiotów zarejestrowanych w rejestrze REGON w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w badanych powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2017 wyniosła 77,1 i zwiększyła się o 7,0 z w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia liczba podmiotów w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w okresie 2013-2017 wyniosła 83,8 i była wyższa niż mediana z tego okresu oraz mniejsza niż średnia dla Polski, która wyniosła 108,8 (wykres 60).

Wszystko to oznacza, że w ostatnich kilkunastu latach nastąpiło zwiększenie liczby podmiotów gospodarczych w województwach Polski południowo-wschodniej, ale wskaźnik ilustrujący poziom przedsiębiorczości był tu w dalszym ciągu znacznie niższy od przeciętnego dla Polski.

**Wykres 60. Podmioty zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 mieszkańców w Polsce południowo-wschodniej**

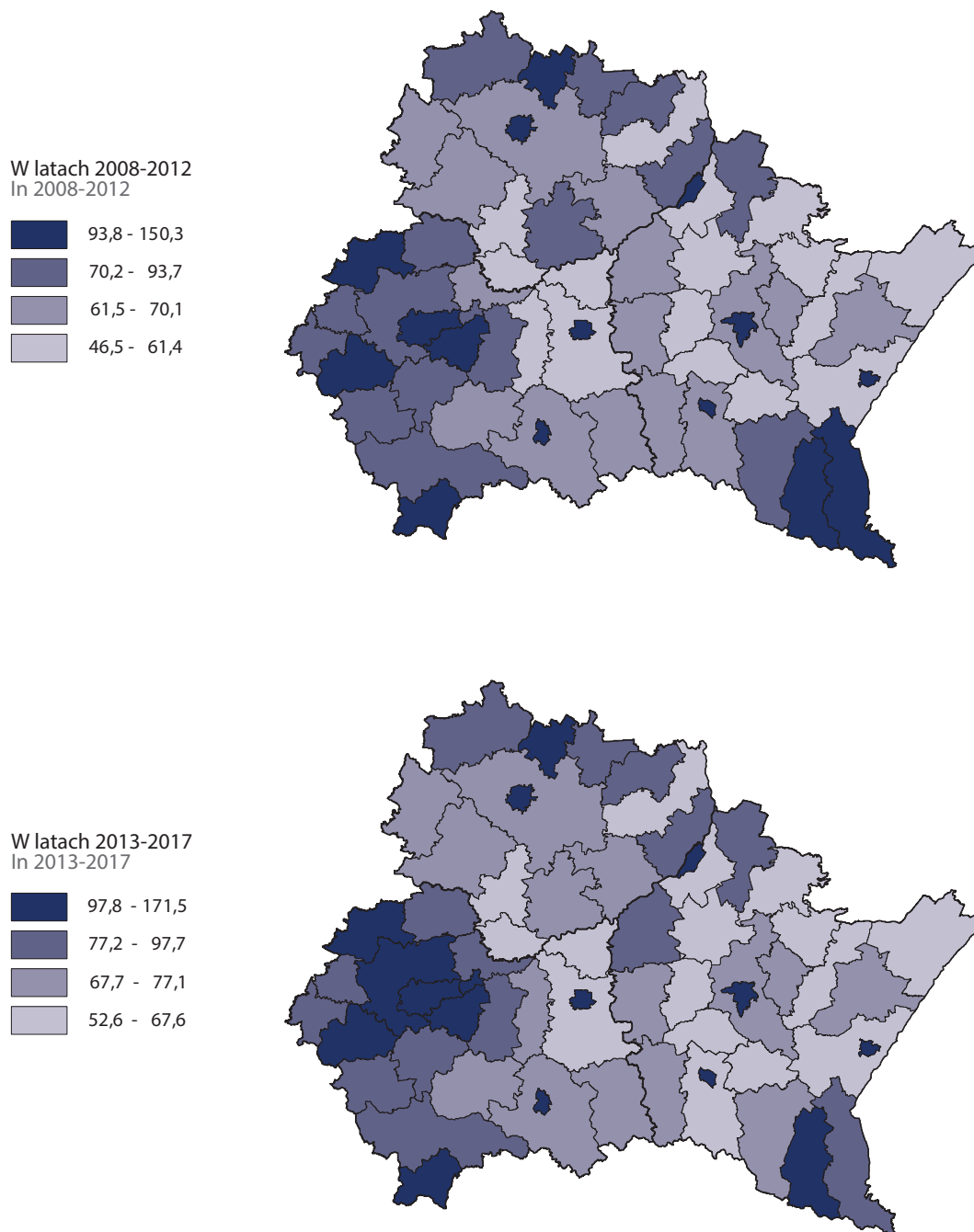
Chart 60. Number of entities registered in the REGON register per 1,000 inhabitants in south-eastern Poland



W okresie 2013-2017 do grupy powiatów o bardzo wysokiej liczbie podmiotów zarejestrowanych na 1000 mieszkańców (powyżej kwartyła 3) należały m.in. Kraków (171,5), powiat tatrzański (147,4), Kielce (145,4), Rzeszów (137,8), Krosno (120,1) i Nowy Sącz (115,2). Z kolei do powiatów o najniższej liczbie podmiotów na 1000 mieszkańców (poniżej kwartyła 1) zaliczyć można było powiaty: kazimierski (52,6), dąbrowski (53,5), przemyski (55,6) lubaczowski (57,2) oraz brzozowski (57,6) (mapa 49).

**Mapa 49. Podmioty zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 mieszkańców w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 49. Entities registered in the REGON register per 1,000 inhabitants in south-eastern Poland by powiats



Z zamieszczonych powyżej map pokazujących przestrzenne rozmieszczenie liczby podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców wynika, że dominują powiaty o relatywnie niewielkiej liczbie przedsiębiorstw (powyżej 70 na 1000 mieszkańców). Natomiast zaledwie 7 powiatów (poza miastami na prawach powiatu) charakteryzuje się wskaźnikiem przedsiębiorczości zbliżonym lub przekraczającym 100 podmiotów w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. Warto przy tym zauważyć, że są w tej grupie również 3 powiaty położone w terenach górskich (leski i tatrzański), które wprawdzie mają bardzo dużą liczbę

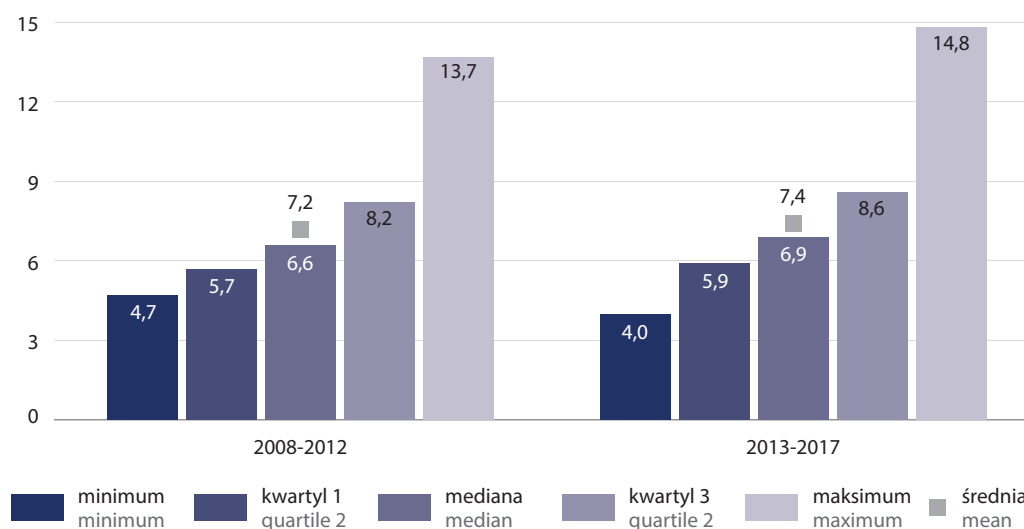
bę zarejestrowanych przedsiębiorstw, ale jednocześnie są to powiaty charakteryzujące się bardzo niską produkcją sprzedaną przemysłu (por. rozdział II). Jeśli nawet uwzględnić fakt, że duża część podmiotów gospodarczych na obszarach górskich jest ukierunkowana na świadczenie usług turystycznych, to uprawnione wydaje się stwierdzenie, iż duża liczba przedsiębiorstw nie ma tu przełożenia na adekwatną wielkość przychodów z działalności gospodarczej.

W okresie 2013-2017 w 37 powiatach Polski południowo-wschodnie wzrosła liczba nowo zarejestrowanych podmiotów w rejestrze REGON w porównaniu z okresem 2008-2012. Mediana liczby nowo zarejestrowanych podmiotów w latach 2013-2017 wyniosła 3188 i zwiększyła się o 93 podmioty w porównaniu z latami 2008-2012. Średnia liczba podmiotów w okresie 2013-2017 wyniosła 4647 i była wyższa, niż mediana z tego okresu. Kwartył 1 (Q1) w okresie 2013-2017 wyniósł 1970 podmiotów i był wyższy o 43 podmioty w porównaniu z okresem 2008-2012, natomiast kwartył 3 (Q3) ukształtował się na poziomie średniej (4647 podmiotów) i w stosunku do okresu 2008-2012 obniżył się o 325 podmiotów.

Mediana liczby nowo zarejestrowanych podmiotów w rejestrze REGON w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w badanych powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2017 wyniosła 6,9 i zwiększyła się o 0,3 z w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia liczba podmiotów w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w okresie 2013-2017 wyniosła 7,4 i była wyższa niż mediana z tego okresu oraz mniejsza niż średnia dla Polski, która wyniosła 9,3 (wykres 61).

### Wykres 61. Podmioty nowo zarejestrowane w rejestrze REGON w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w Polsce południowo-wschodniej

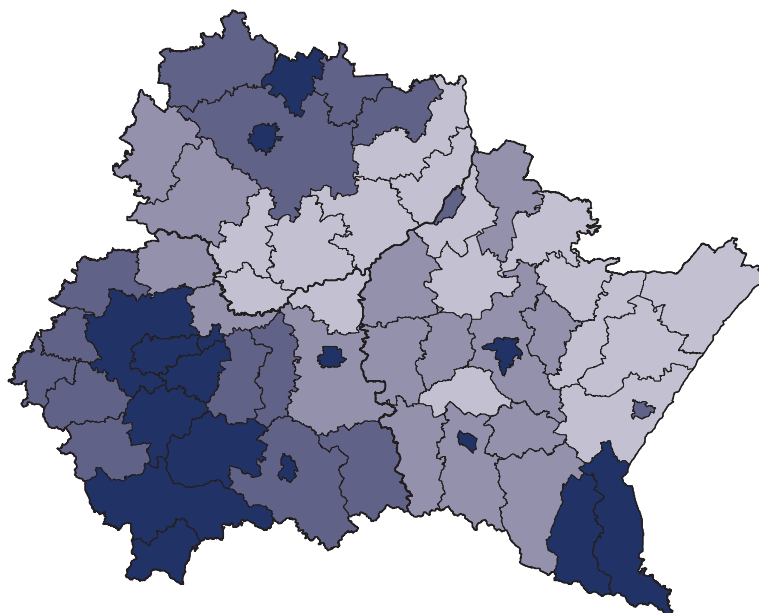
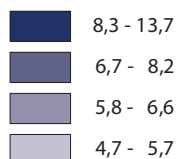
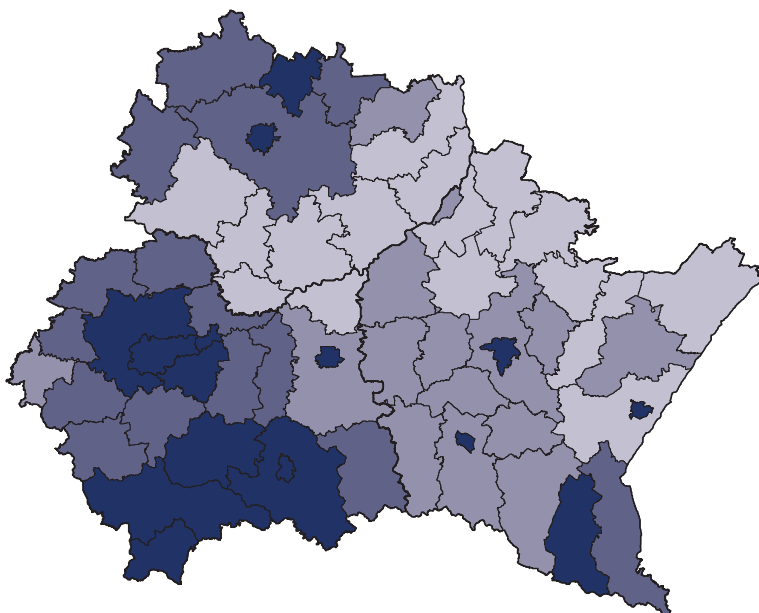
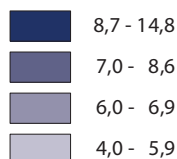
Chart 61. Number of newly registered entities in the REGON register per 1,000 inhabitants in south-eastern Poland



Najwyższą liczbą podmiotów nowo zarejestrowanych w rejestrze REGON na 1000 mieszkańców w okresie 2013-2017 charakteryzują się miasta na prawach powiatu, powiat leski oraz powiaty położone w południowej części województwa małopolskiego (należy zauważyć, że w powiatach górskich wskaźnik przyjmuje wysokie wartości nawet w przypadku małej ogólnej liczby podmiotów, ze względu na małą liczbę mieszkańców). Najniższym wskaźnikiem cechowały się w latach 2013-2017 powiaty kazimierski, tarnobrzeski oraz opatowski. W porównaniu z okresem wyjściowym 2008-2012, największy wzrost liczby podmiotów nowo zarejestrowanych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców odnotował Rzeszów (o 2,6) oraz powiaty: proszowicki (o 1,4) oraz skarżyski, leski i Kraków (po 1,1). Spadek wskaźnika wystąpił 21 powiatach, w tym w Nowym Sączu, Tarnobrzegu oraz powiatach: ostrowieckim i bieszczadzkim.

**Mapa 50. Podmioty nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 mieszkańców w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 50. Newly registered entities in the REGON register per 1,000 inhabitants in south-eastern Poland by powiats

W latach 2008-2012  
In 2008-2012W latach 2013-2017  
In 2013-2017

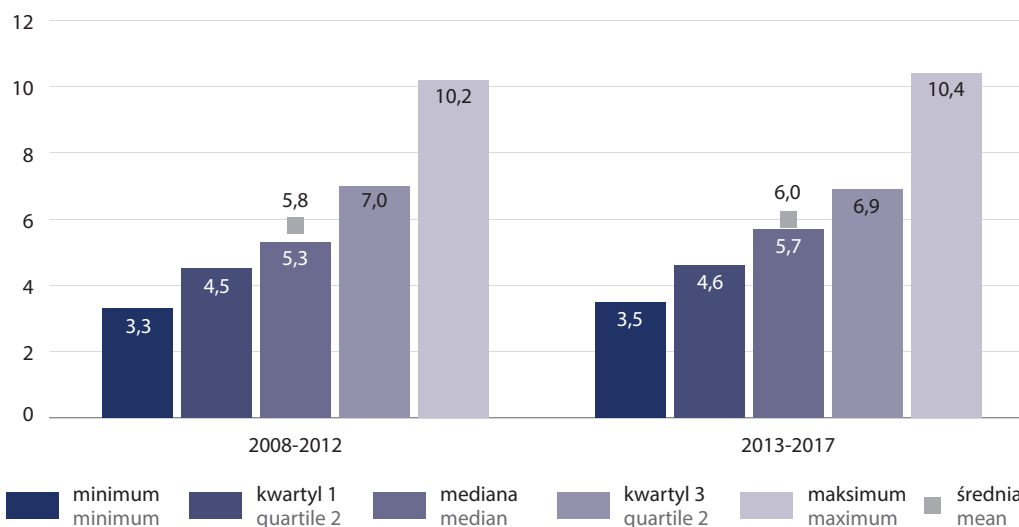
W okresie 2013-2017 w 39 powiatach Polski południowo-wschodniej wzrosła liczba podmiotów wyrejestrowanych z rejestru REGON w porównaniu z okresem 2008-2012. Mediana liczby podmiotów wyrejestrowanych z rejestru REGON w powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2017 wyniosła 2677 i zwiększyła się o 25 podmiotów z w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia liczba podmiotów w okresie 2013-2017 wyniosła 3650 i była wyższa niż mediana z tego okresu. Kwartył 1 (Q1) w okresie

2013-2017 wyniósł 1560 podmiotów i był wyższy o 165 podmiotów w porównaniu z okresem 2008-2012, natomiast kwartył 3 (Q3) ukształtował się na poziomie 4116 i w stosunku do okresu 2008-2012 wzrósł o 499 podmiotów.

Mediana liczby podmiotów wyrejestrowanych z rejestru REGON w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2017 wyniosła 5,7 i zwiększyła się o 0,4 w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia liczba podmiotów w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w okresie 2013-2017 wyniosła 6,0 i była wyższa niż mediana z tego okresu oraz mniejsza niż średnia dla Polski, która wyniosła 7,5.

**Wykres 62. Podmioty wyrejestrowane z rejestru REGON w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w Polsce południowo-wschodniej**

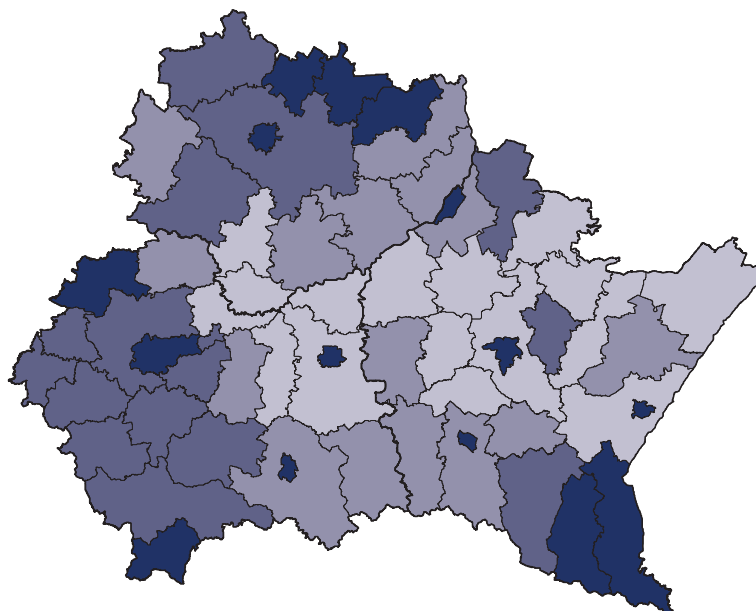
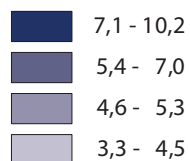
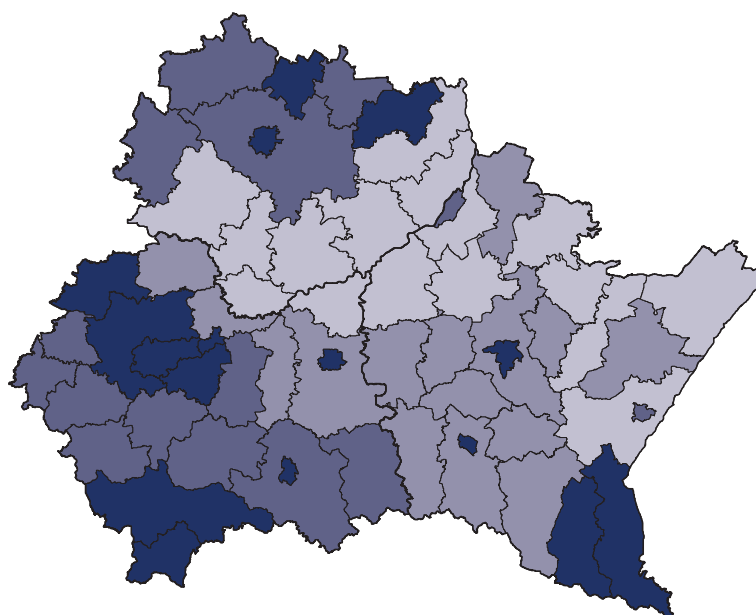
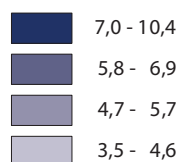
Chart 62. Number of entities deregistered from the REGON register per 1,000 inhabitants in south-eastern Poland



Najwyższą liczbę podmiotów wyrejestrowanych z rejestru REGON w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w okresie 2013-2017 zanotowały powiaty: tatrzański, Kraków i Kielce. Najniższym wskaźnikiem cechowały się w latach 2013-2017 powiaty kazimierski, kolbuszowski oraz opatowski. W porównaniu z okresem wyjściowym 2008-2012 największy wzrost wskaźnika odnotował powiat nowosądecki (o 1,7), wielicki (o 1,5) oraz proszowicki (o 1,3). Spadek wskaźnika wystąpił w 21 powiatach, w tym w Tarnobrzegu, Przemyślu i powiecie ostrowieckim.

**Mapa 51. Podmioty wyrejestrowane z rejestru REGON na 1000 mieszkańców w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 51. Entities deregistered from the REGON register per 1,000 inhabitants in south-eastern Poland by powiats

W latach 2008-2012  
In 2008-2012W latach 2013-2017  
In 2013-2017

Z porównania wskaźników ilustrujących liczbę podmiotów nowo zarejestrowanych i wykreślonych z rejestru REGON wynika, że te dwie charakterystyki są ze sobą powiązane i z większym nasileniem występują w południowej i zachodniej części Małopolski i Podkarpacia oraz północnej części woj. świętokrzyskiego. Oznacza to, że położone tam powiaty charakteryzują się na ogół mniejszą stabilnością działalności gospodarczej.

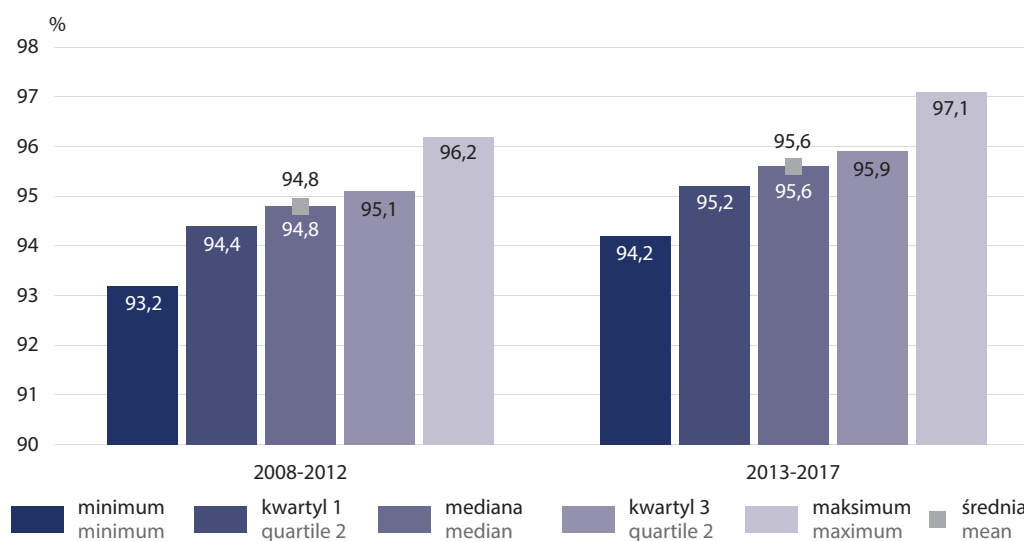


Biorąc pod uwagę strukturę przedsiębiorstw pod względem klas wielkości, można zauważyć że w całym kraju dominują podmioty o liczbie pracujących do 9 osób. Udział tej klasy przedsiębiorstw w ogólnej liczbie przedsiębiorstw w okresie 2013-2017 wyniósł 95,7% i wzrósł w stosunku do średniej z lat 2008-2012 o 0,7 p.proc. Spośród podmiotów o liczbie pracujących 10 i więcej, średnia liczba podmiotów w okresie 2013-2017, była niższa niż średnia w okresie 2008-2012. W drugiej pod względem liczebności klasie (10-49 pracujących), która miała 3,5% udziału w liczbie ogółem spadła liczba podmiotów, a tym samym obniżył się udział tej klasy w porównaniu z okresem 2008-2012 (o 0,6%). Udział podmiotów o liczbie pracujących 50-249 zmniejszył się o 0,1 p.proc (do 0,7%), a podmiotów o liczbie pracujących 250 i więcej utrzymał udział na poziomie 0,1% w ogólnej liczbie podmiotów (średnia liczba podmiotów spadła o 1,5 tys.)

Mediana udziału podmiotów o liczbie pracujących do 9 osób w liczbie ogółem w powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2017 wyniosła 95,6% i zwiększyła się o 0,8 p.proc. w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia udziału w okresie 2013-2017 była równa medianie, i była niższa niż średnia dla Polski, która wyniosła 95,7% (wykres 63).

### Wykres 63. Udział podmiotów o liczbie pracujących do 9 osób w ogólnej liczbie podmiotów w Polsce południowo-wschodniej

Chart 63. Share of entities employing up to 9 people in the total number of entities in south-eastern Poland



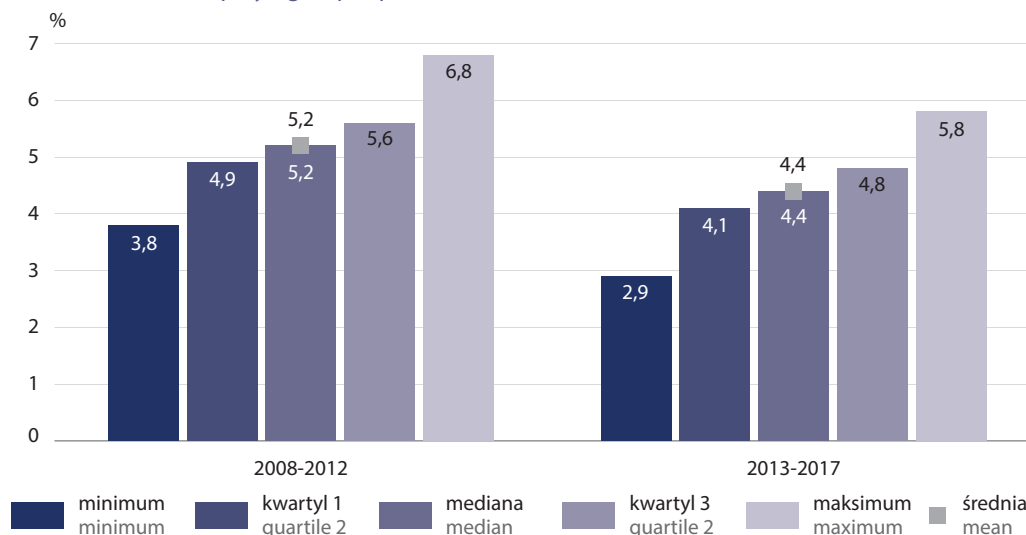
Najwyższy udział podmiotów o liczbie pracujących do 9 osób zanotował Rzeszów, powiat wielicki i jarosławski, natomiast najniższy udział tej klasy jednostek był w powiecie brzozowskim, ostrowieckim i bieszczadzkim. W porównaniu z okresem 2008-2012 udział podmiotów o liczbie pracujących do 9 osób wzrósł we wszystkich powiatach, w tym najwięcej w nizańskim (o 1,7 p.proc.) oraz limanowskim i rzeszowskim (po 1,6 p.proc.).

Z uwagi na niewielkie różnice pomiędzy poszczególnymi kwartylami, w badaniu struktury przedsiębiorstw według klas: 10-49, 50-249 i 250 i więcej, analiza została przeprowadzona na sumie tych klas (10 i więcej pracujących).

Mediana udziału podmiotów o liczbie pracujących 10 i więcej osób w liczbie ogółem w powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2017 wyniosła 4,4% i zmniejszyła się o 0,8 p.proc. w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia udziału w okresie 2013-2017 była równa medianie z tego okresu oraz wyższa niż średnia dla Polski, która wyniosła 4,3% (wykres 64).

### Wykres 64. Udział podmiotów o liczbie pracujących 10 i więcej osób w ogólnej liczbie podmiotów w Polsce południowo-wschodniej

Chart 64. Share of entities employing 10 people and more in the total number of entities in south-eastern Poland

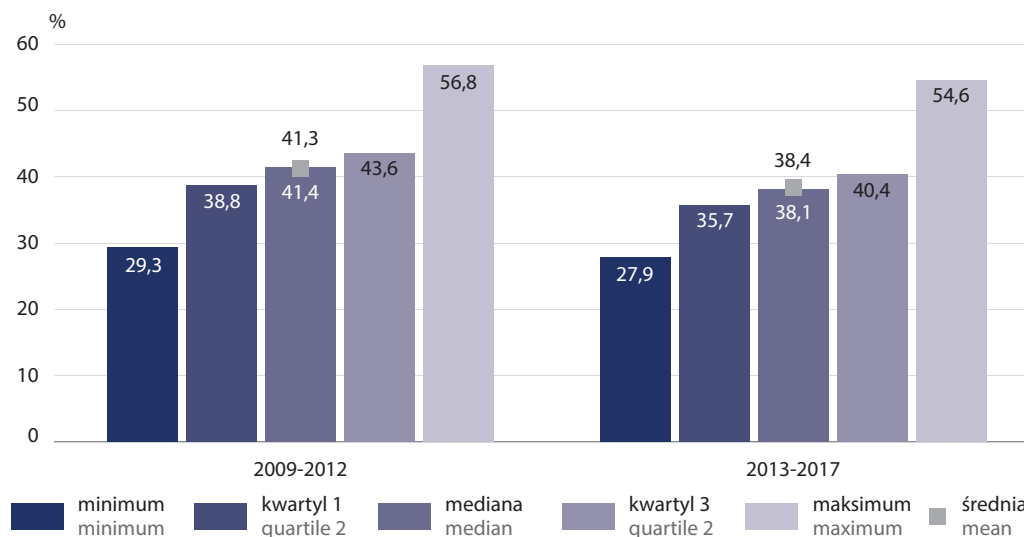


Struktura przedsiębiorstw według rodzaju działalności została oparta na trzech grupach sekcji tzw. ekonomicznych rodzajów działalności: rolnictwo, leśnictwo i łowiectwo; przemysł i budownictwo oraz handel; naprawa pojazdów samochodowych; transport i gospodarka magazynowa; zakwaterowanie i gastronomia; informacja i komunikacja (sektor usług).

Najliczniejszą grupą w powiatach Polski południowo-wschodniej w okresie 2013-2017 był sektor usług. Mediana udziału sektora usług w liczbie ogółem w tym okresie wyniosła 38,1% i zmniejszyła się o 3,3 p.proc. w porównaniu z okresem 2009-2012. Średnia udziału w okresie 2013-2017 wyniosła 38,4% i była wyższa niż mediana z tego okresu oraz wyższa niż średnia dla Polski, która wyniosła 37,5% (wykres 65).

### Wykres 65. Udział sektora usług w ogólnej liczbie podmiotów w Polsce południowo-wschodniej

Chart 65. Share of the services sector in the total number of entities in south-eastern Poland

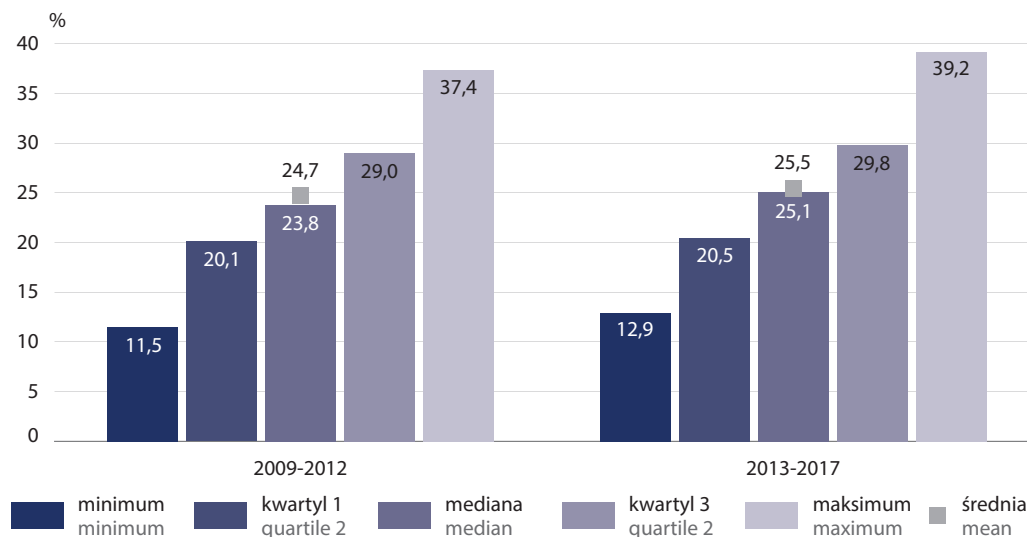


Najwyższy udział sektora usług zanotowały powiaty: tatrzański, sandomierski i ostrowiecki, natomiast najniższy udział tego sektora był w powiatach: gorlickim, limanowskim i nowosądeckim. W porównaniu

z okresem 2008-2012 udział sektora usług obniżył we wszystkich powiatach (w tym najwięcej w powiatach: skarżyskim, przeworskim i ostrowieckim) z wyjątkiem powiatu miechowskiego, gdzie udział sektora usług wzrósł o 0,23 p.proc.

Przemysł i budownictwo łącznie stanowiły w okresie 2013-2017 w kraju 21,3% ogólnej liczby przedsiębiorstw. Spośród województw Polski południowo-wschodniej największy w badanym okresie udział przemysłu i budownictwa zanotowano w Małopolsce (24,0%), nieco mniejszy w woj. świętokrzyskim (23,4%), a na Podkarpaciu (23,0%). Mediana udziału przemysłu i budownictwa w liczbie ogółem przedsiębiorstw w okresie 2013-2017 wyniosła 25,1% i zwiększyła się o 1,3 p.proc. w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia udziału w okresie 2013-2017 wyniosła 25,5% i była wyższa niż mediana z tego okresu oraz wyższa niż średnia dla Polski.

**Wykres 66. Udział przemysłu i budownictwa w ogólnej liczbie podmiotów w Polsce południowo-wschodniej**  
Chart 66. Share of industry and construction in the total number of entities in south-eastern Poland



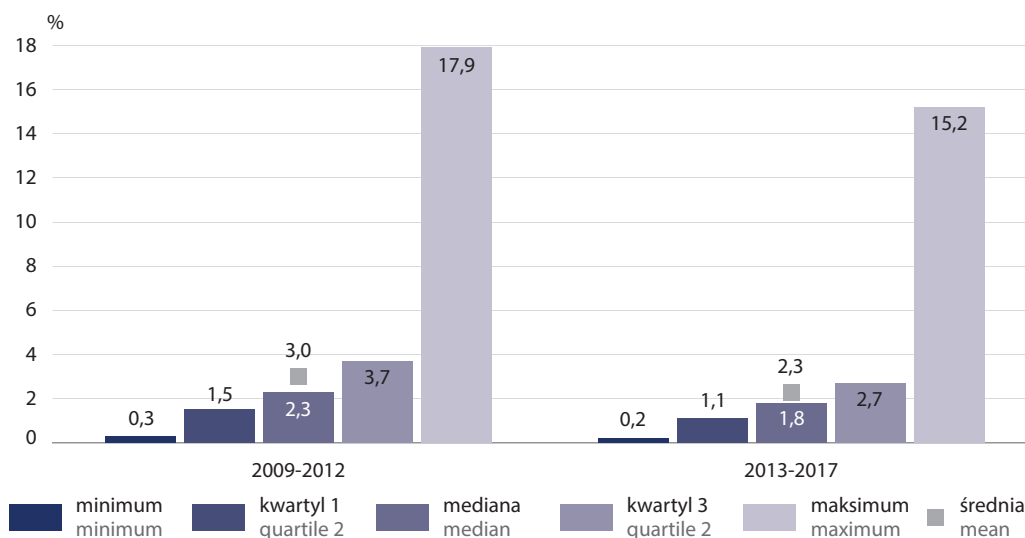
Do grupy powiatów o wysokim udziale przemysłu i budownictwa w ogólnej liczbie podmiotów (powyżej kwartyła 3) w latach 2013-2017 należały: limanowski (39,2%), suski (38,8%) i nowosądecki (37,0%). Natomiast do powiatów o najniższym udziale przemysłu i budownictwa (poniżej kwartyła 1) zaliczyć można było Przemysław (12,9%), Rzeszów (14,5%) i powiat tatrzański (14,3%).

Udział sekcji rolnictwo, leśnictwo i łowiectwo w okresie 2013-2017 w kraju ukształtował się na poziomie 1,8% (o 0,6 p.proc. mniej niż w bazowym okresie 2008-2012). Spośród województw Polski południowo-wschodniej największy udział tej sekcji zanotowano w okresie 2013-2017 na Podkarpaciu (1,9%) następnie w Świętokrzyskim (1,7%), a najniższy w Małopolsce (1,1%).

Mediana udziału sekcji rolnictwo, leśnictwo i łowiectwo w liczbie ogółem w okresie 2013-2017 wyniosła 1,8% i zmniejszyła się o 0,5 p. proc. w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia udziału w okresie 2013-2017 wyniosła 2,3% i była wyższa niż mediana z tego okresu oraz wyższa niż średnia dla Polski (wykres 67).

### Wykres 67. Udział sekcji rolnictwo, leśnictwo i łowiectwo w ogólnej liczbie podmiotów w Polsce południowo-wschodniej

Chart 67. Share of the agriculture, forestry and hunting section in the total number of entities in south-eastern Poland

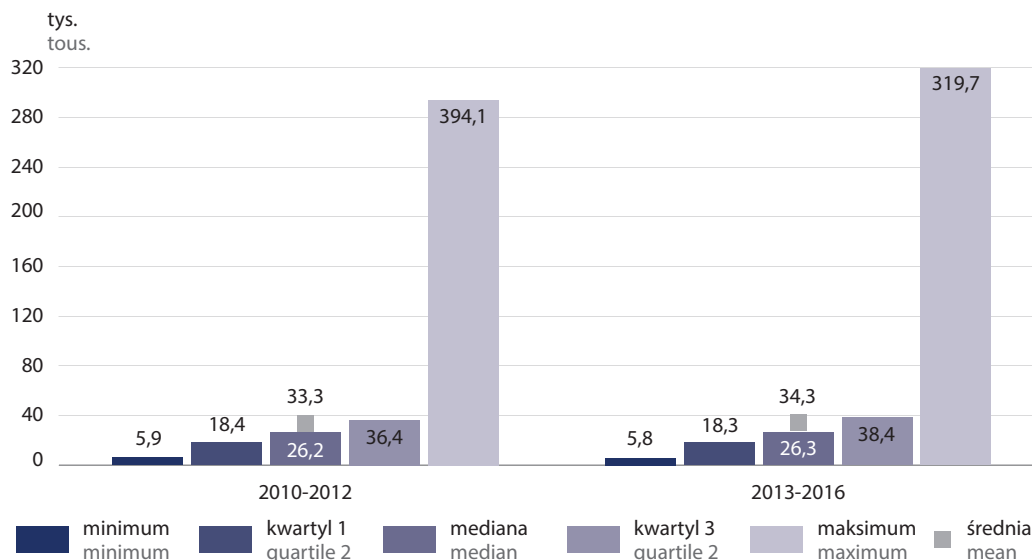


Do grupy powiatów o wysokim udziale sekcji rolnictwo i leśnictwo w ogólnej liczbie podmiotów (powyżej kwartyła 3) w latach 2013-2017 należały powiaty z terenu województwa podkarpackiego: bieszczadzki (15,2%), leski (9,6%) i przemyski (5,2%). Natomiast do powiatów o najniższym udziale tej sekcji (poniżej kwartyła 1) zaliczyć można było wszystkie miasta na prawach powiatu. Największy spadek udziału w porównaniu do okresu 2009-2012 zanotował powiat limanowski (o 4,4 p.proc.), natomiast największy wzrost odnotował powiat kazimierski (o 0,7 p.proc.).

Z analizy struktury rodzajowej działalności gospodarczej w Polsce południowo-wschodniej wynika, że gospodarka tej części Polski charakteryzuje się podobną strukturą do ogólnopolskiej, natomiast specyficzna była tendencja, bo w latach 2013-2017 udział sektora usług zmniejszył się w porównaniu z latami 2009-2012, wzrósł natomiast udział przemysłu i budownictwa.

Pod względem liczby pracujących w województwach Polski południowo-wschodniej w okresie 2013-2016 dominują: Kraków (319,7 tys. pracujących), Rzeszów ( 87,6 tys.) i Kielce (75,8 tys.). Mediana w tym okresie wyniosła 26,3 tys. i zwiększyła się o 0,1 tys. w porównaniu z okresem 2010-2012. Średnia liczba pracujących w okresie 2013-2016 wyniosła 34,3 tys. i była wyższa niż mediana z tego okres (wykres 68).

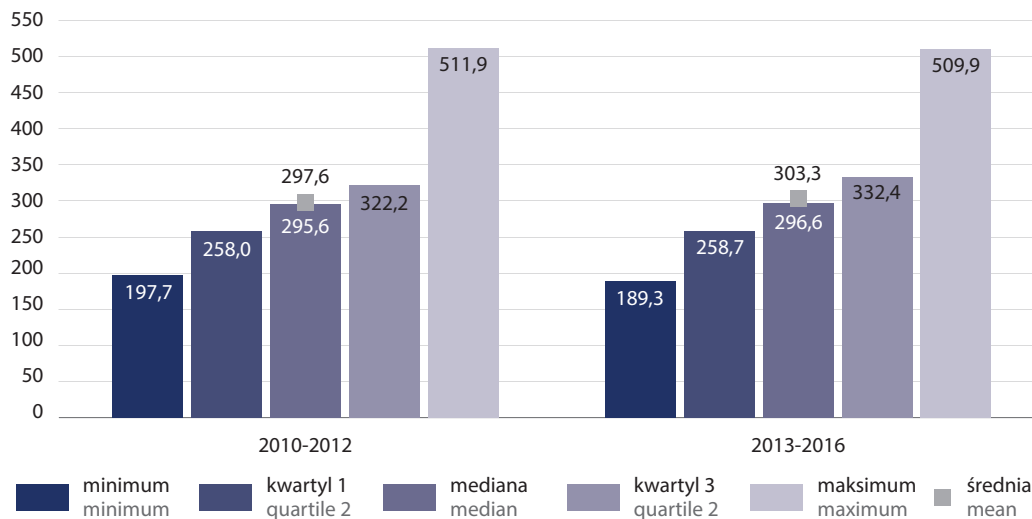
**Wykres 68. Pracujący w Polsce południowo-wschodniej**  
Chart 68. Employed persons in south-eastern Poland



Jedna czwarta powiatów Polski południowo-wschodniej przekroczyła w latach 2013-2016 poziom liczby pracujących równy 18,3 tys., a trzy czwarte powiatów poziom – 38,4 tys. W grupie kwartylowej o najwyższej liczbie pracujących (powyżej 3 kwartyła) znalazły się oprócz miast wojewódzkich, powiaty krakowski, tarnowski, nowosądecki i rzeszowski, które w badanym okresie przekroczyły poziom 50 tys. pracujących. W grupie powiatów o najniższej liczbie pracujących (poniżej 1 kwartyła) znalazły się: powiaty: bieszczadzki i leski, które nie przekroczyły poziomu 10,0 tys. pracujących.

Pod względem liczby pracujących na 1000 ludności w okresie 2010-2012, w województwach Polski południowo-wschodniej dominowały miasta. Mediana wskaźnika w okresie 2013-2016 wyniosła 296,6 i była wyższa o 1,0 niż w okresie 2010-2012. Średnia liczby pracujących w przeliczeniu na 1000 ludności wyniosła 303,3 i była wyższa od mediany oraz wyższa niż średnia dla Polski, która wyniosła 293,2 (wykres 69).

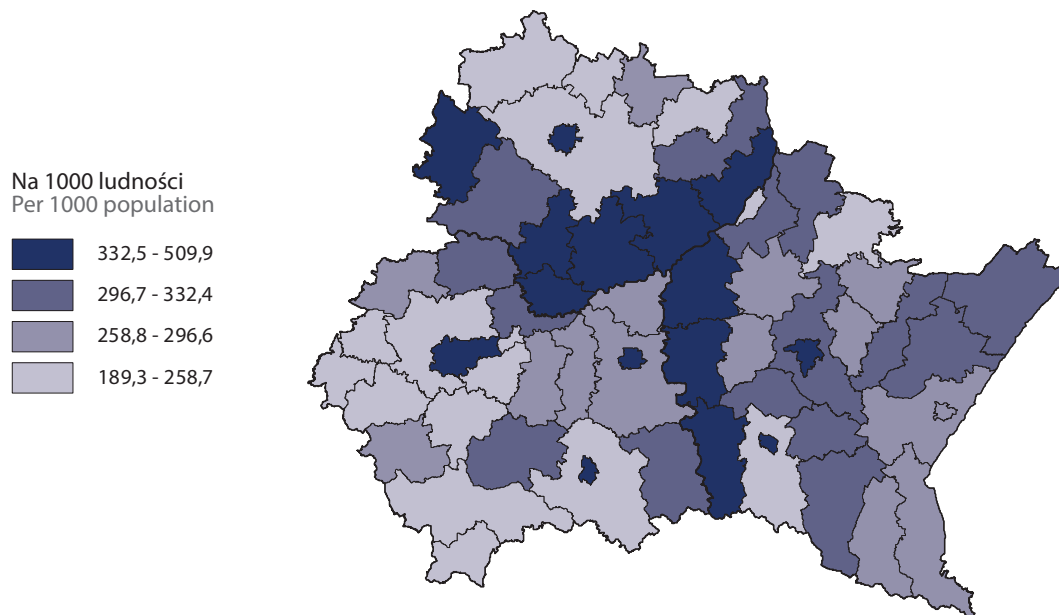
**Wykres 69. Pracujący na 1000 ludności w Polsce południowo-wschodniej**  
Chart 69. Employed persons per 1,000 population in south-eastern Poland



Z mapy 52 wynika, że do grupy powiatów o wysokim wskaźniku pracujących na 1000 ludności (powyżej kwartyła 3) w latach 2013-2016 należały: Krosno (510), Rzeszów (472) i Kraków (420). Natomiast do powiatów o najniższej liczbie pracujących w przeliczeniu na 1000 ludności (poniżej kwartyła 1) zaliczyć można było powiat skarżyski (189), chrzanowski (219) oraz ostrowiecki i wielicki (po 226). Największy wzrost wskaźnika w porównaniu z okresem 2010-2012 zanotowano w Krakowie i powiecie mieleckim (po 32), natomiast największy spadek w Tarnobrzegu (o 23). Rozkład przestrzenny przedziałów ograniczonych kwartylami nieznacznie się zmienił w stosunku do okresu 2010-2012.

**Mapa 52. Pracujący w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w latach 2013-2016**

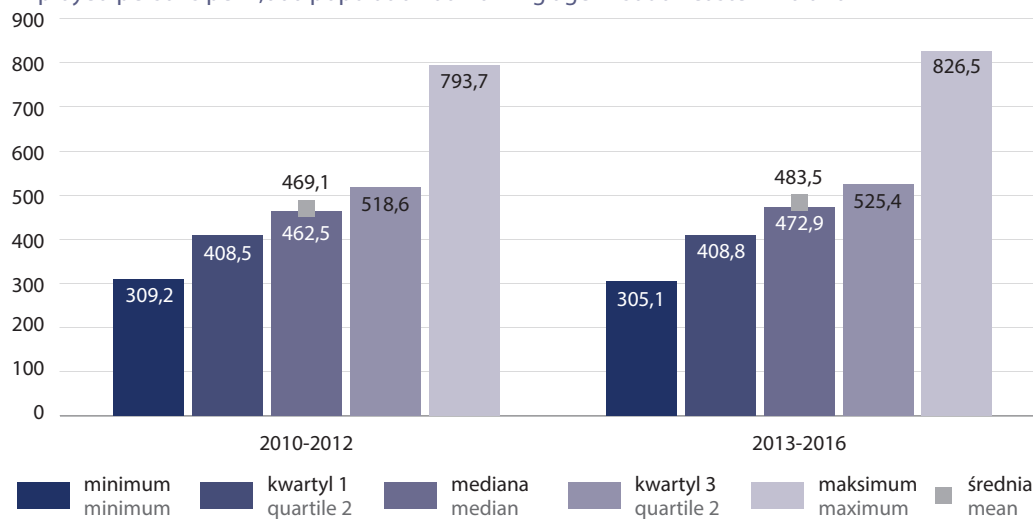
Map 52. Employed persons in south-eastern Poland by powiats in 2013-2016



W celu bardziej precyzyjnego scharakteryzowania sytuacji na rynku pracy użyto wskaźnika liczby pracujących na 1000 ludności w wieku produkcyjnym. Mediana wskaźnika w województwach Polski południowo-wschodniej w okresie 2013-2016 wyniosła 472,9 i była wyższa o 10,5 w porównaniu z okresem 2010-2012. Średnia dla tego wskaźnika wyniosła 483,5 i była wyższa od mediany oraz wyższa niż średnia dla Polski, która wyniosła 467,9 (wykres 70).

**Wykres 70. Pracujący na 1000 ludności w wieku produkcyjnym w Polsce południowo-wschodniej**

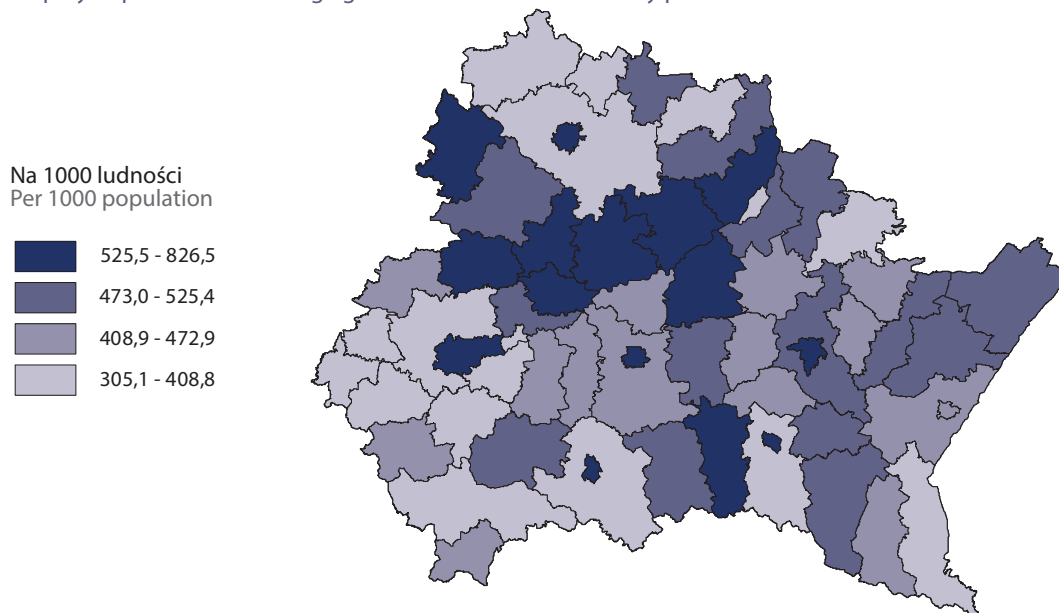
Chart 70. Employed persons per 1,000 population at working age in south-eastern Poland



Do grupy powiatów o wysokim wskaźniku pracujących na 1000 ludności w wieku produkcyjnym w latach 2013-2016 należały: Krosno (827), Rzeszów (742) i Kraków (674). Natomiast do powiatów o najniższej liczbie pracujących w przeliczeniu na 1000 ludności (poniżej kwartyla 1) zaliczyć można było powiaty: skarżyski (305), chrzanowski (347) oraz nizański (353). Największy wzrost wskaźnika w porównaniu z okresem 2010-2012 zanotowano w Krakowie (o 74), powiecie mieleckim (o 56), natomiast największy spadek w Tarnobrzegu (o 23). Rozkład przestrzenny przedziałów ograniczonych kwartylami nieznacznie się zmienił w stosunku do okresu 2010-2012 (mapa 53).

**Mapa 53. Pracujący w wieku produkcyjnym w Polsce południowo-wschodniej według powiatów w latach 2013-2016**

Map 53. Employed persons at working age in south-eastern Poland by powiats in 2013-2016



## 3.2. Wyniki finansowe i nakłady inwestycyjne w przedsiębiorstwach

### 3.2. Financial results and investment outlays in enterprises

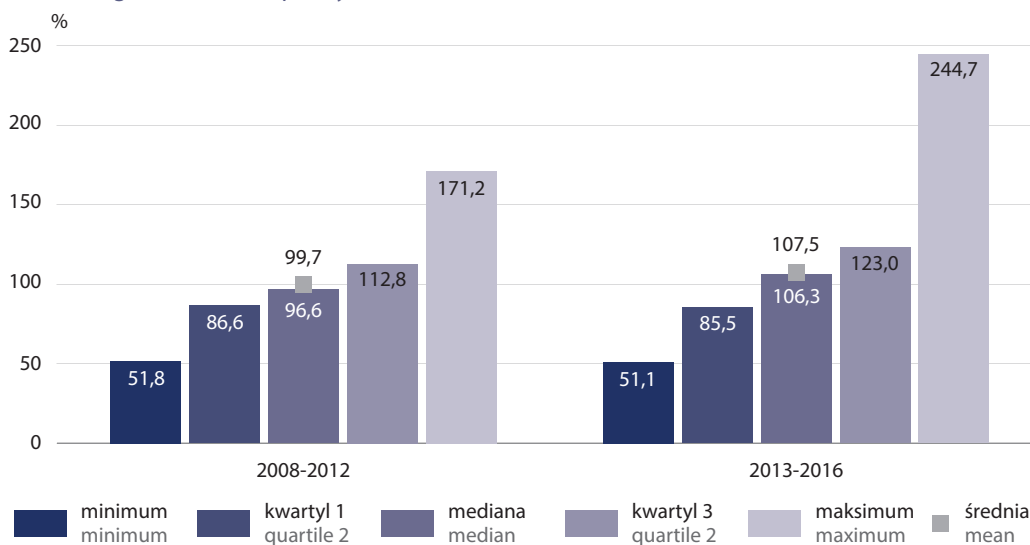
Przestrzenna analiza wskaźników finansowych osiągniętych przez przedsiębiorstwa w województwach Polski południowo-wschodniej pozwoliła na zobrazowanie kondycji przedsiębiorstw.

Wskaźnik płynności finansowej II stopnia liczony, jako relacja inwestycji krótkoterminowych i należności krótkoterminowych do zobowiązań krótkoterminowych informuje o stopniu pokrycia zapasów aktywami o dużym stopniu płynności. Jako pożądana wartość wskaźnika przyjmuje się 100%, jednak poziom wskaźnika jest zależny od specyfiki branży

Mediana wskaźnika płynności finansowej II stopnia w powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2016 wyniosła 106,3% i zwiększyła się o 9,7 p.proc. w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia dla tego wskaźnika w okresie 2013-2016 wyniosła 107,5% i była wyższa niż mediana z tego okresu jak również wyższa niż średnia województwa małopolskiego (102,2%) i świętokrzyskiego (103,2%), ale niższa niż na Podkarpaciu (108,9%).

#### Wykres 71. Wskaźnik płynności finansowej II stopnia w Polsce południowo-wschodniej

Chart 71. Second degree financial liquidity ratio in south-eastern Poland

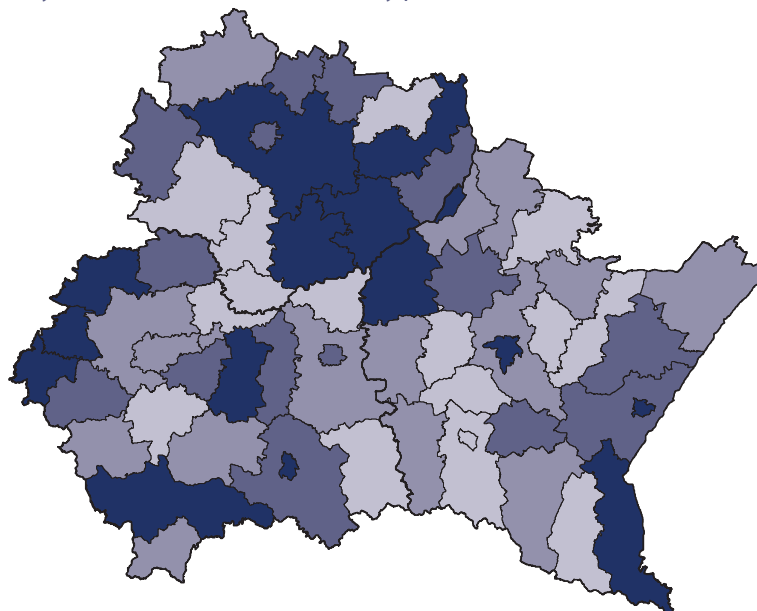
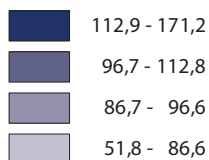


Jedna czwarta powiatów Polski południowo-wschodniej nie przekroczyła w latach 2013-2016 poziomu wskaźnika płynności finansowej II stopnia, równego 85,5%, a trzy czwarte powiatów poziomu – 123,0%. W grupie kwartyłowej o najwyższym poziomie wskaźnika (powyżej 3 kwartyła) znalazły się powiaty: opatowski (244,7%), jędrzejowski (166,8%) oraz brzozowski (162,8%). W grupie powiatów z najniższymi wskaźnikami (poniżej 1 kwartyła) znalazły się powiaty: strzyżowski (51,1%), kazimierski (62,6%) oraz krośnieński (68,1%).

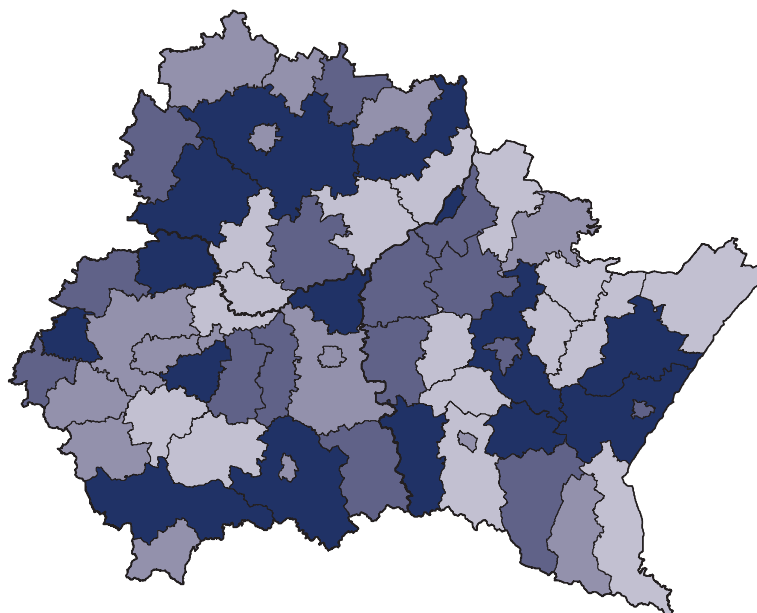
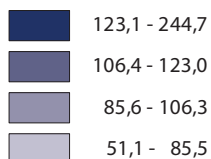


**Mapa 54. Wskaźnik płynności finansowej II stopnia w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**  
 Map 54. Second degree financial liquidity ratio in south-eastern Poland by powiats

W latach 2008-2012  
 In 2008-2012



W latach 2013-2016  
 In 2013-2016



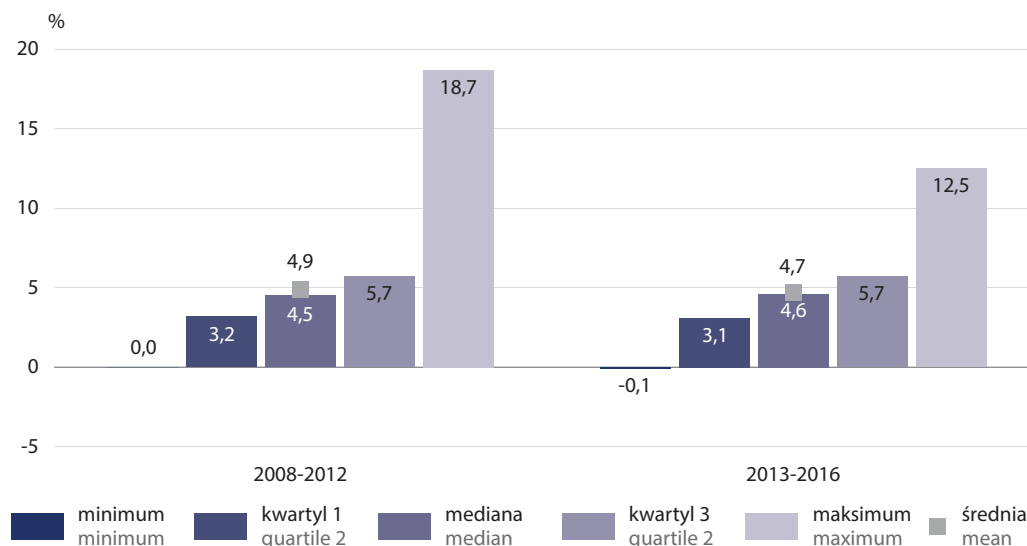
Z porównania wskaźników płynności finansowej II stopnia w latach 2008-2012 i 2013-2016 (mapa 54) można wnioskować, że w ostatnim okresie poprawiła się sytuacja finansowa podmiotów gospodarczych w kilku powiatach, ale były też powiaty z niskim przeciętnym wskaźnikiem płynności finansowej przedsiębiorstw w obu analizowanych okresach.

Wskaźnik rentowności sprzedaży jest to relacja wyniku ze sprzedaży do przychodów netto ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów. Gałęzie kapitałochłonne o długim cyklu produkcyjnym, angażujące wysokie kapitały obrotowe, cechują się niższą rentownością sprzedaży niż gałęzie o dużym zaangażowaniu wysoko kwalifikowanej kadry i krótkim cyklem operacyjnym. Wysoki wskaźnik może wskazywać na dłuższy cykl produkcyjny, a co za tym idzie wyższe ryzyko i wyższe koszty zamrożenia kapitału.

Mediana wskaźnika rentowności sprzedaży w powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2016 wyniosła 4,6% i zwiększyła się o 0,1 p.proc. w porównaniu z okresem 2008-2012 (wykres 72). Średnia dla tego wskaźnika w okresie 2013-2016 wyniosła 4,7 i była wyższa niż mediana z tego okresu oraz średnia województwa świętokrzyskiego (3,8%) i na Podkarpaciu (4,5%), a niższa niż województwa małopolskiego (4,8%).

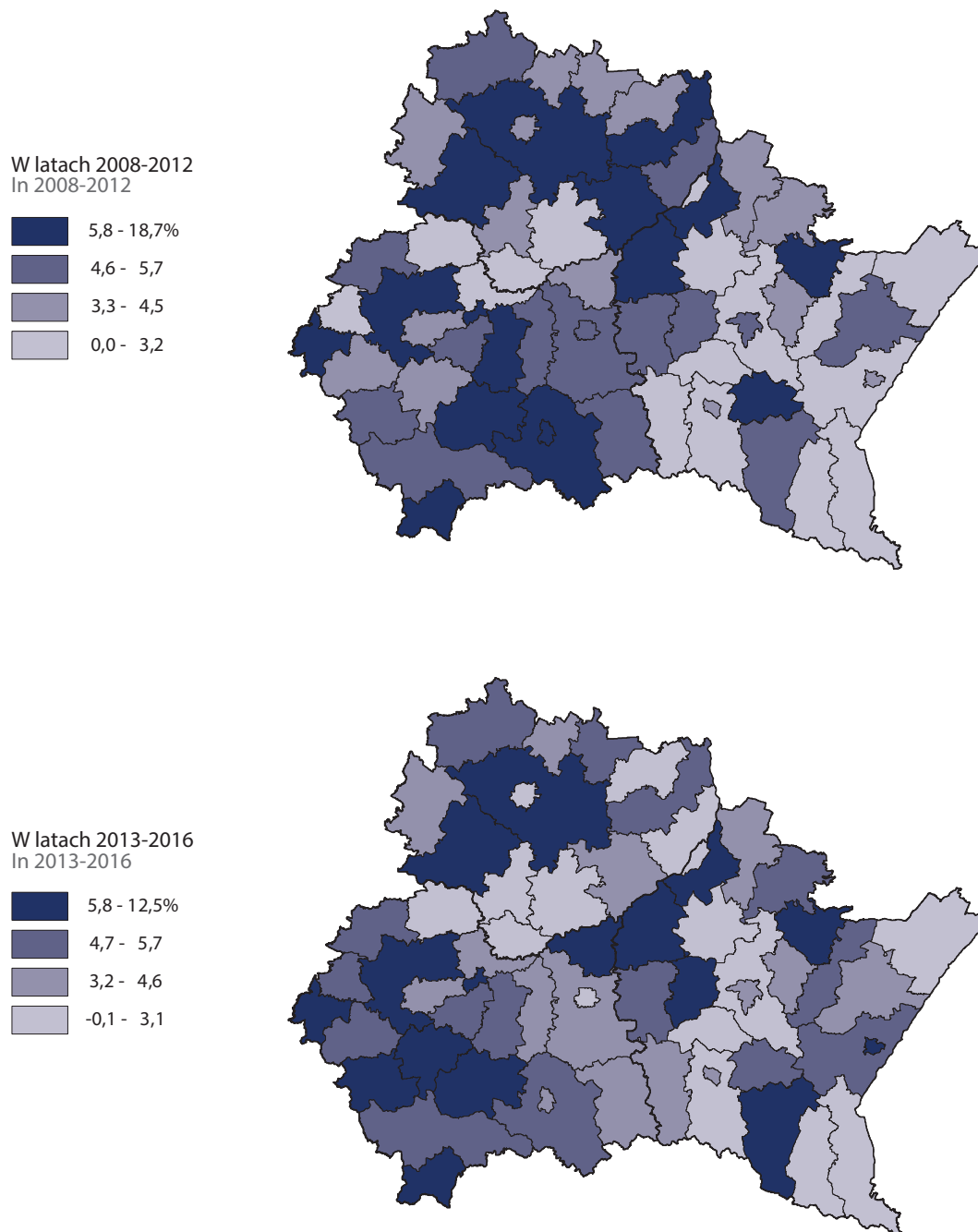
### Wykres 72. Wskaźnik rentowności sprzedaży w Polsce południowo-wschodniej

Chart 72. Return on sales in south-eastern Poland



Do grupy powiatów o wysokim wskaźniku rentowności sprzedaży w latach 2013-2016 należały: jędrzejowski (12,5%), tatrzański (11,6%) i tarnobrzeczki (10,8). Natomiast do powiatów o najniższym poziomie wskaźnika (poniżej kwartyła 1) zaliczyć można było lubaczowski (-0,1), bieszczadzki (0,7) oraz miechowski (0,9). Największy wzrost wskaźnika w porównaniu z okresem 2008-2012 zanotowano w powiecie dąbrowskim (o 3,4 p.proc.), natomiast największy spadek w powiecie opatowskim (o 11,0 p.proc.).

**Mapa 55. Wskaźnik rentowności sprzedaży w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**  
 Map 55. Return on sales in south-eastern Poland by powiats



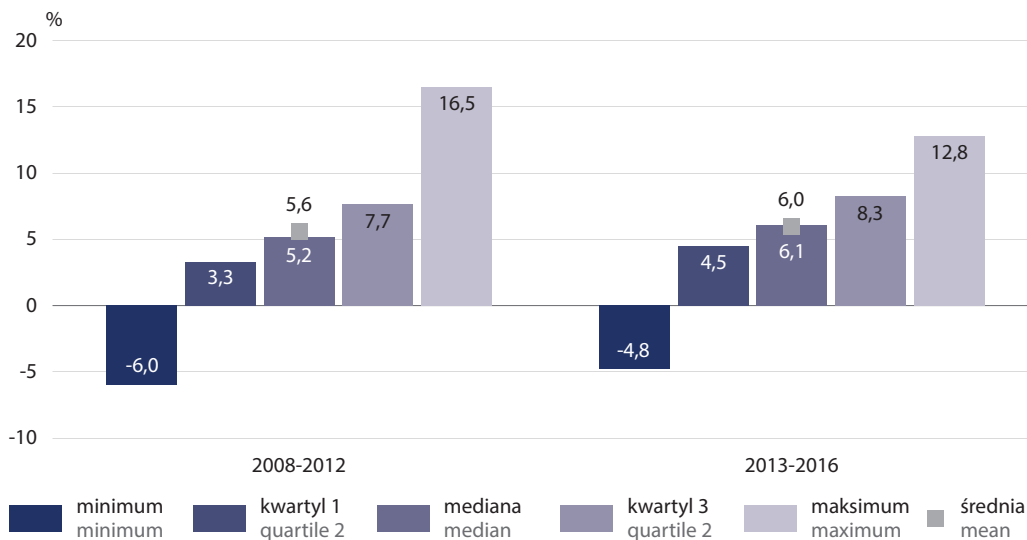
Podobnie jak w przypadku wskaźnika płynności finansowej, także wskaźnik rentowności sprzedaży był dość mocno zróżnicowany między powiatami i to zarówno w latach 2008-2012, jak też w okresie 2013-2016. Najgorsza sytuacja przedsiębiorstw była widoczna w tym przypadku na Podkarpaciu, gdzie aż 7 powiatów miało na swoim terenie przedsiębiorstwa o bardzo niskim wskaźniku rentowności sprzedaży. Były to na ogół te same powiaty w obu analizowanych okresach.

Wskaźnik rentowności aktywów jest liczony jako relacja wyniku finansowego netto do wartości aktywów ogółem. Poziom wskaźnika jest uzależniony od wielkości wygospodarowanego zysku oraz zaangażowanych w jego osiągnięcie aktywów, co oznacza, że utrzymanie zbędnego majątku bądź niski stopień jego wykorzystania będą obniżały wielkość tej relacji.

Mediana wskaźnika rentowności aktywów w powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2016 wyniosła 6,1% i zwiększyła się o 0,9 p.proc. w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia dla tego wskaźnika w okresie 2013-2016 była niższa niż mediana z tego okresu o 0,1 p.proc. i była równa średniej dla województwa podkarpackiego (6,0%), a wyższa od małopolskiego (5,5%) i świętokrzyskiego (4,4%).

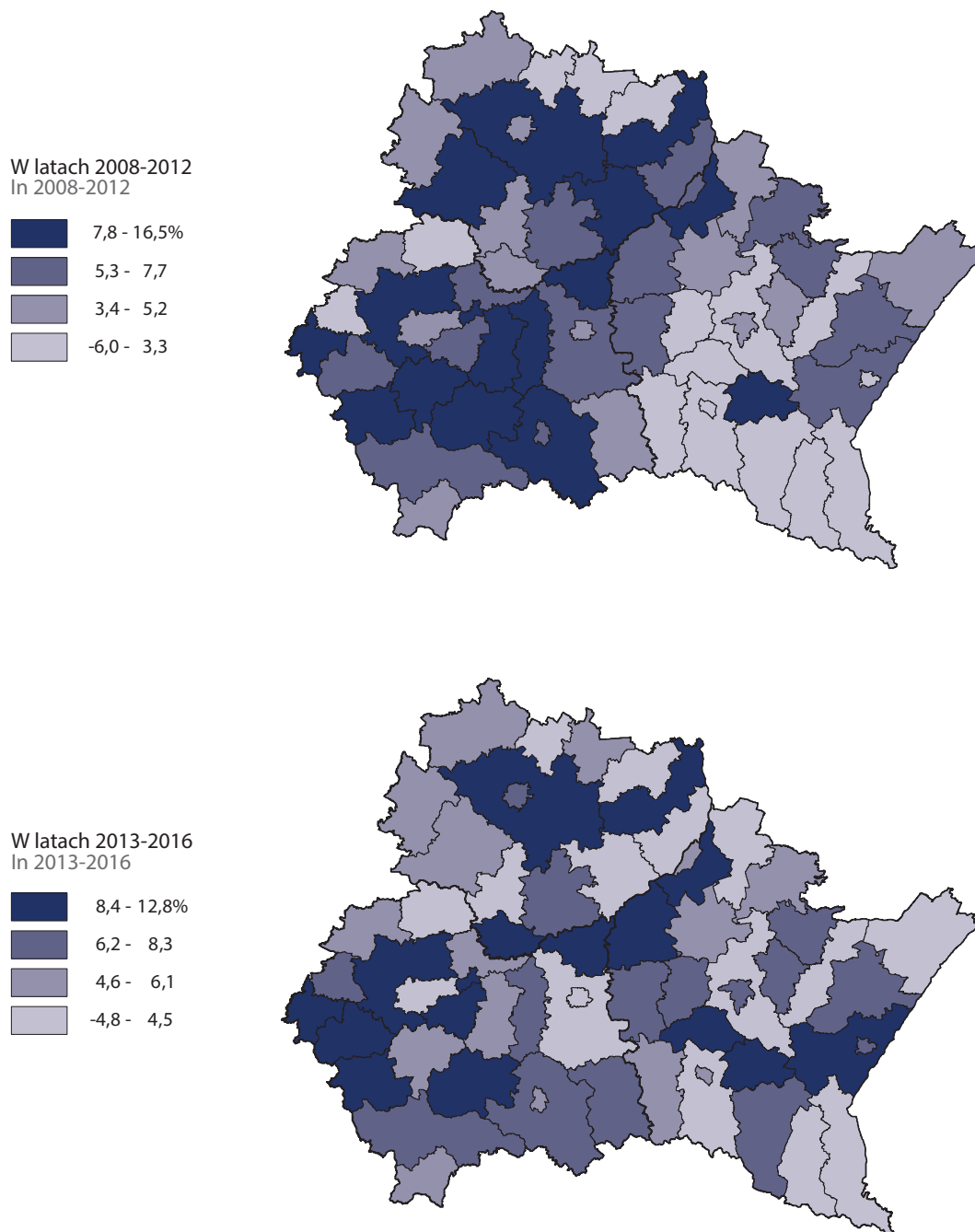
### Wykres 73. Wskaźnik rentowności aktywów w Polsce południowo-wschodniej

Chart 73. Return on assets in south-eastern Poland



Najwyższe wskaźniki rentowności aktywów w okresie 2013-2016 odnotowano w powiatach: przemyskim (12,8%), oświęcimskim (12,2%) i limanowskim (11,3%). Najniższym wskaźnikiem cechowały się w latach 2013-2016 powiaty: staszowski (-4,8%), ostrowiecki (-1,0%) oraz rzeszowski (-0,2%). W porównaniu z okresem wyjściowym 2008-2012 największy wzrost wskaźnika rentowności aktywów odnotowały trzy powiaty województwa podkarpackiego: strzyżowski (o 14,9 p.proc.), przemyski (o 6,3 p.proc.) oraz sanocki (o 5,1 p.proc.). Spadek wskaźnika wystąpił w 26 powiatach, w tym w powiecie staszowskim (o 14,6 p.proc.), opatowskim (o 8,1 p.proc.) i jędrzejowskim (o 7,4 p.proc.).

**Mapa 56. Wskaźnik rentowności aktywów w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**  
 Map 56. Return on assets in south-eastern Poland by powiats

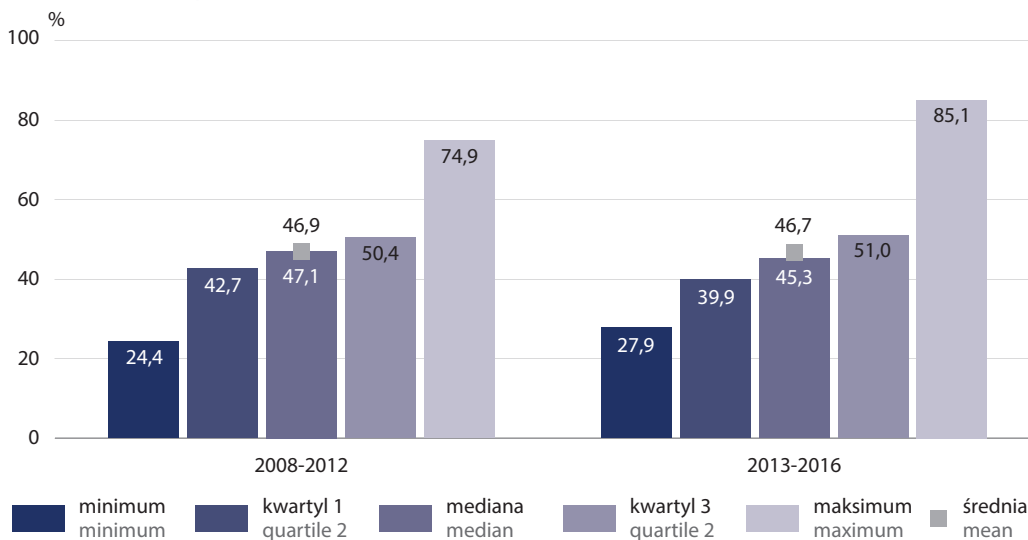


Wskaźnik zadłużenia jest liczony jako relacja zobowiązań i rezerw na zobowiązania do wartości aktywów ogółem. Wskaźnik ogólnego zadłużenia jest najbardziej ogólnym obrazem struktury finansowania aktywów przedsiębiorstwa. Im większa jest wartość tego wskaźnika tym wyższe ryzyko ponosi kredytodawca. Stąd często przyjmuje się, że jego wartość powyżej 67% wskazuje na nadmierne ryzyko kredytowe. Niski poziom wskaźnika świadczy o samodzielności finansowej przedsiębiorstwa.

Mediana wskaźnika zadłużenia w powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2016 wyniosła 45,3% i zmniejszyła się o 1,8 p.proc. w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia dla tego wskaźnika w latach 2013-2016 wyniosła 46,7% i była wyższa od mediany z tego okresu oraz średniej dla województwa podkarpackiego (44,3%), a niższa niż średnie dla małopolskiego (47,4%) i świętokrzyskiego (53,4%).

**Wykres 74. Wskaźnik zadłużenia przedsiębiorstw w Polsce południowo-wschodniej**

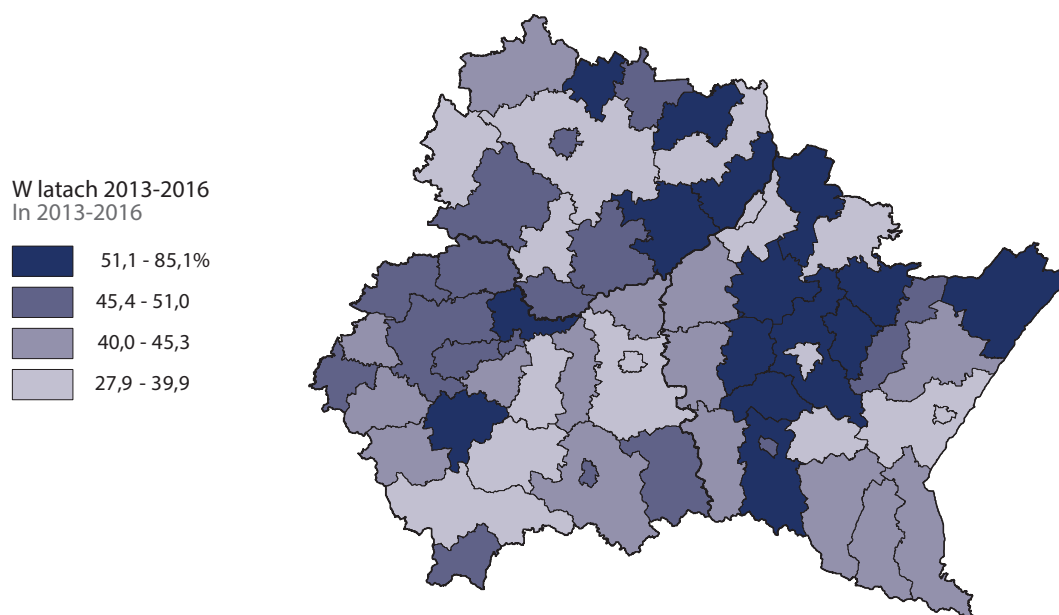
Chart 74. Debt ratio of enterprises in south-eastern Poland



Do grupy powiatów o wysokim wskaźniku zadłużenia w latach 2013-2016 należały powiaty: strzyżowski (85,1%), ostrowiecki (71,5%) i staszowski (67,4%). Natomiast do powiatów o najniższym poziomie wskaźnika (poniżej kwartyła 1) zaliczyć można było: opatowski (27,9%), bocheński (29,4%) oraz brzozowski (30,3%). Największy wzrost wskaźnika w porównaniu z okresem 2008-2012 zanotowano w powiecie bieszczadzkiem (o 18,2 p.proc.), natomiast największy spadek w powiecie przeworskim (o 21,8 p.proc.).

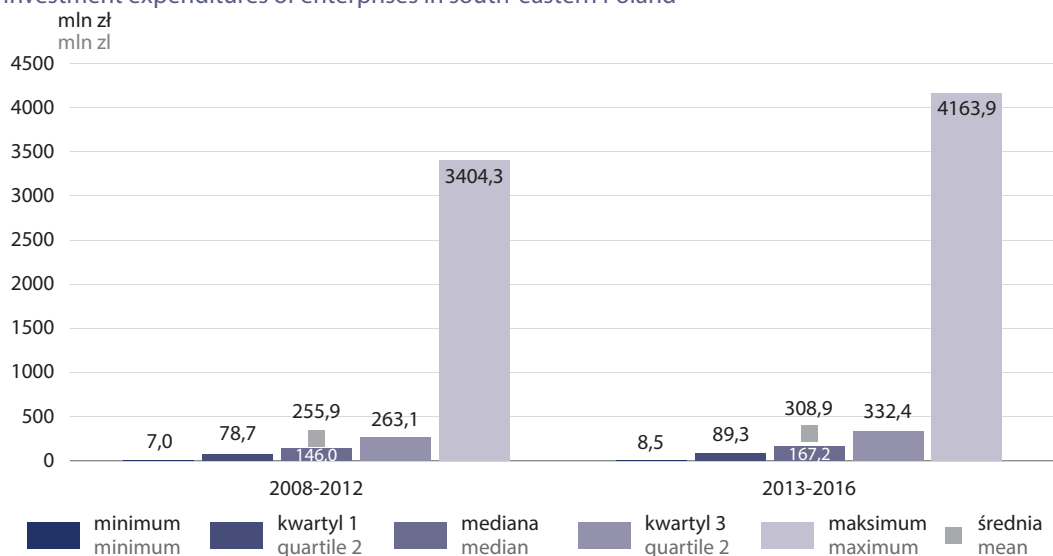
Największa liczba powiatów z wysokim wskaźnikiem zadłużenia przedsiębiorstw była w latach 2013-2016 w województwie podkarpackim (9), natomiast w Małopolsce i województwie świętokrzyskim było łącznie 6 takich powiatów.

**Mapa 57. Wskaźnik zadłużenia przedsiębiorstw w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**  
Map 57. Debt ratio of enterprises in south-eastern Poland by powiats



Podsumowując analizę sytuacji finansowej przedsiębiorstw, trzeba zauważyć, że najniższe wskaźniki charakteryzują powiaty na Podkarpaciu, co może oznaczać, że są tu trudniejsze warunki gospodarowania niż w pozostałych dwóch województwach Polski południowo-wschodniej.

**Wykres 75. Nakłady inwestycyjne przedsiębiorstw w Polsce południowo-wschodniej**  
Chart 75. Investment expenditures of enterprises in south-eastern Poland

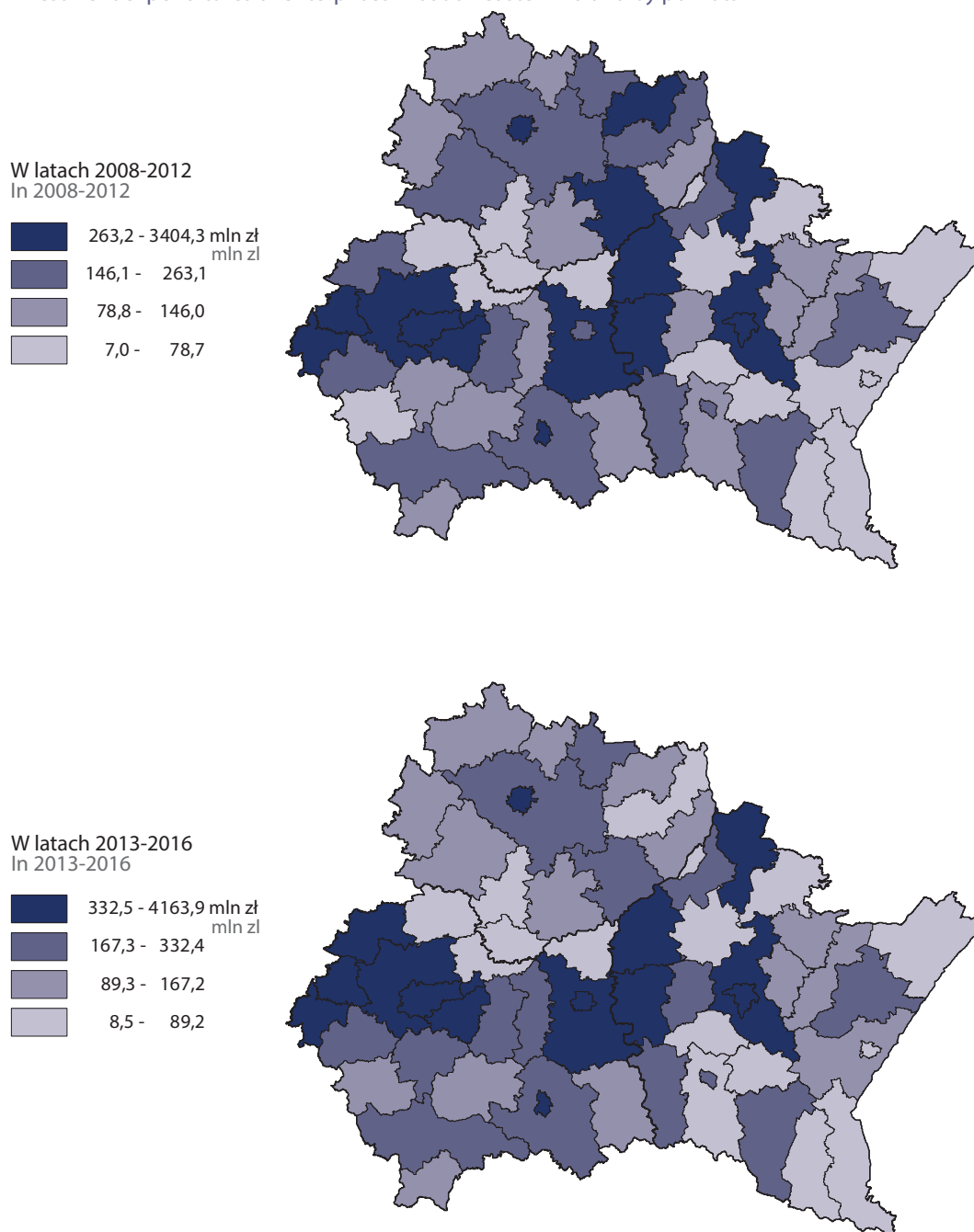


Jedna czwarta powiatów Polski południowo-wschodniej nie przekroczyła w latach 2013-2016 poziomu nakładów inwestycyjnych równego 89,3 mln zł, a trzy czwarte powiatów poziomu 332,4 mln zł (wykres 75). W grupie kwartylowej o najwyższym poziomie wskaźnika (powyżej 3 kwartyła), w której skrajne wartości były mocno zróżnicowane, znalazły się Kraków, Rzeszów i powiat krakowski. Natomiast w grupie powiatów z najniższymi nakładami inwestycyjnymi (poniżej 1 kwartyła) znalazły się: kazimierski (8,5 mln zł), proszowicki (30,4 mln zł) oraz pińczowski (30,8 mln zł). W porównaniu z okresem bazowym, najwyższy wzrost nakładów inwestycyjnych był notowany w Krakowie (o 759,6 mln zł), powiecie krakowskim

(o 410,0 mln zł) oraz stalowowolskim (o 362,4 mln zł). Natomiast najbardziej spadły w powiecie ostrowieckim (o 412,8 mln zł), staszowskim (o 127,5 mln zł) i opatowskim (o 111,3 mln zł).

**Mapa 58. Nakłady inwestycyjne przedsiębiorstw w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 58. Investment expenditures of enterprises in south-eastern Poland by powiats

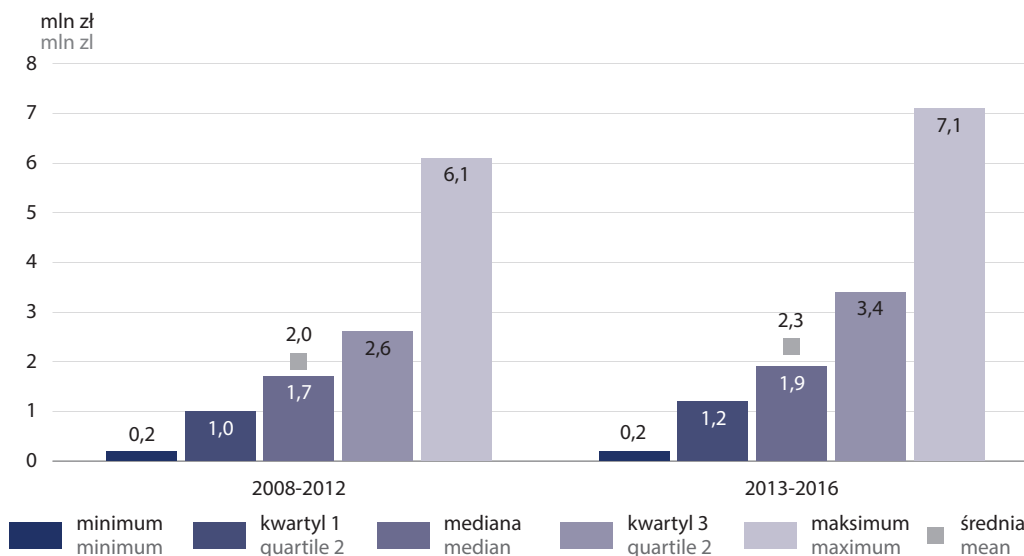


Największe nakłady inwestycyjne poniosły przedsiębiorstwa z Krakowa (4163,9 mln zł), Rzeszowa (1024,7 mln zł) i powiatu krakowskiego (949,8 mln zł). Mediana wysokości nakładów inwestycyjnych w powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2016 wyniosła 167,2 mln zł i zwiększyła się o 21,2 mln zł w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia wysokość nakładów w okresie 2013-2016 była wyższa od mediany z tego okresu i wyniosła 308,9 mln zł.



Do grupy powiatów o wysokim wskaźniku nakładów inwestycyjnych w przedsiębiorstwach w przeliczeniu na 1000 ludności w latach 2013-2016 należały powiaty: stalowowolski (7,1 mln zł) oraz Rzeszów i Kraków (po 5,5 mln zł). Natomiast do powiatów o najniższym poziomie wskaźnika (poniżej kwartyła 1) zaliczyć można było powiat kazimierski (0,2 mln zł) oraz brzozowski i nizański (po 0,5 mln zł). Największy wzrost wskaźnika w porównaniu z okresem 2008-2012 zanotowano w powiecie stalowowolskim (o 3,4 mln zł), natomiast największy spadek w powiecie ostrowieckim (o 3,5 mln zł).

**Wykres 76. Nakłady inwestycyjne przedsiębiorstw na 1000 ludności w Polsce południowo-wschodniej**  
Chart 76. Investment expenditures of enterprises per 1,000 population in south-eastern Poland

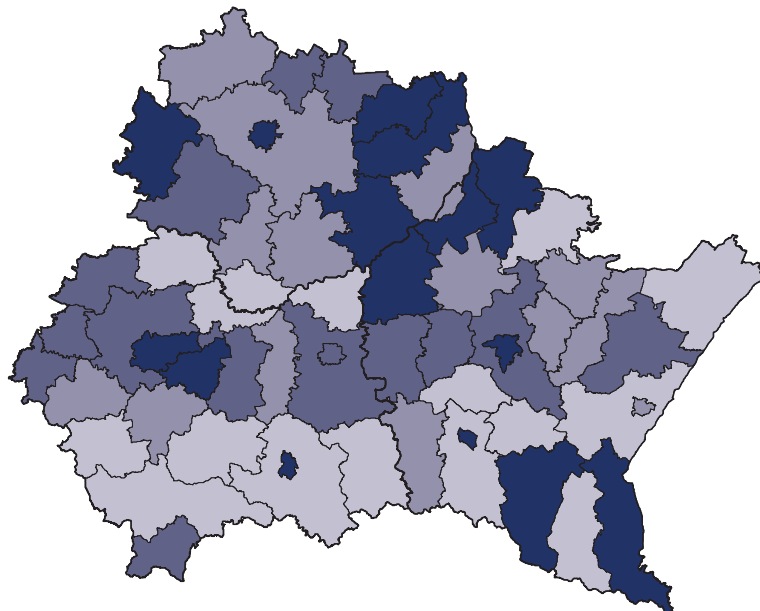
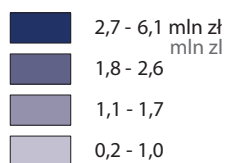


Mediana wysokości nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2016 wyniosła 1,9 mln zł i zwiększyła się o 0,2 mln zł w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia wysokość nakładów w okresie 2013-2016 była wyższa od mediany z tego okresu i wyniosła 2,3 mln zł.

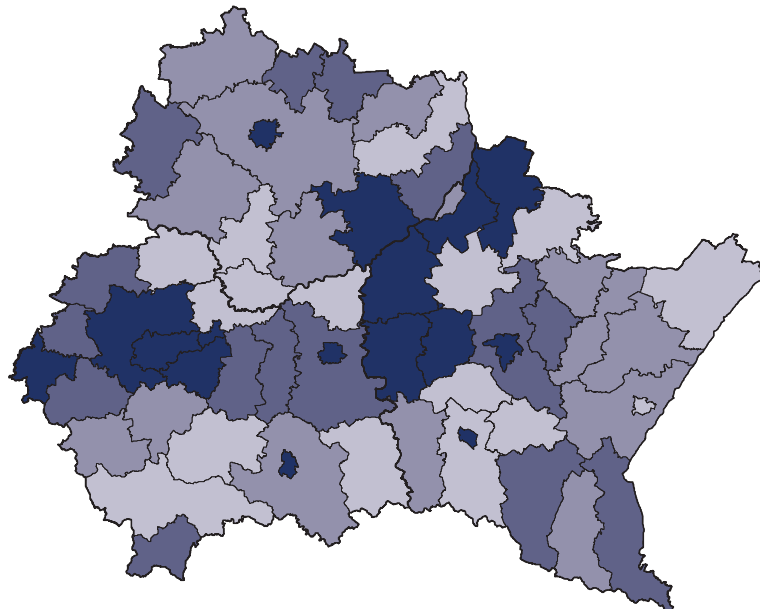
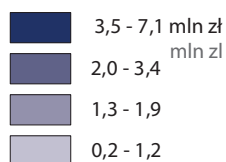
**Mapa 59. Nakłady inwestycyjne przedsiębiorstw na 1000 ludności w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 59. Investment expenditures of enterprises per 1,000 population in south-eastern Poland by powiats

W latach 2008-2012  
In 2008-2012



W latach 2013-2016  
In 2013-2016

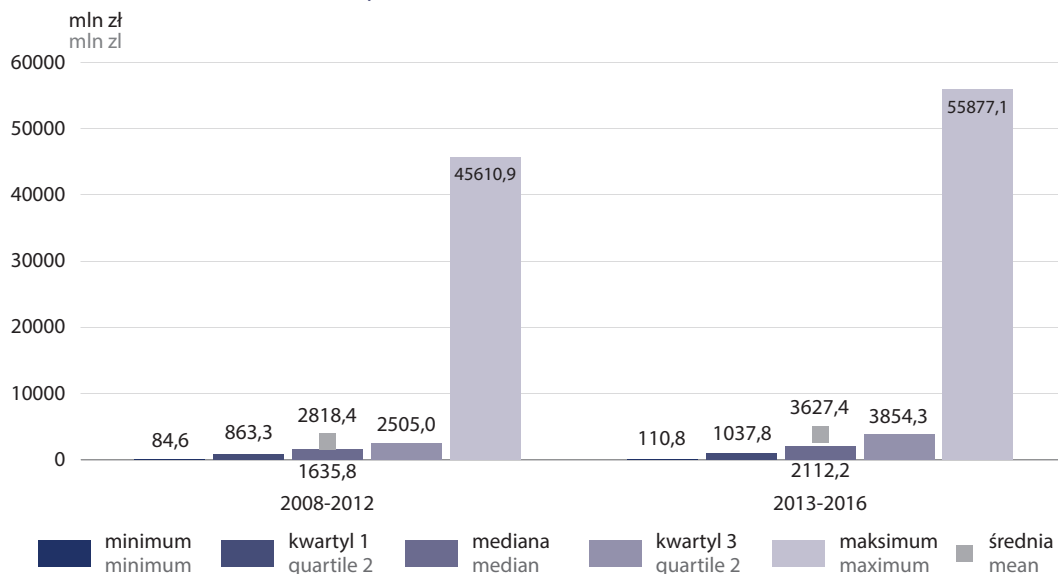


Jak wynika z porównania poziomu nakładów inwestycyjnych przedsiębiorstw na 1000 mieszkańców w poszczególnych powiatach z wskaźnikami zadłużenia przedsiębiorstw, przyczyną dużego zadłużenia nie były na ogół większe niż przeciętnie inwestycje, bo skala inwestowania w powiatach z wysokim zadłużeniem przedsiębiorstw była dość umiarkowana. Można to traktować jako kolejne potwierdzenie trudnej sytuacji finansowej przedsiębiorstw w dużej grupie powiatów.

Najwyższą wartość brutto środków trwałych w przedsiębiorstwach w okresie 2013-2016 zanotowano w miastach: Krakowie, Rzeszowie, Kielcach i Tarnowie. Mediana wartości brutto środków trwałych w powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2016 wyniosła 2112,2 mln zł i zwiększyła się o 476,4 mln zł w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia wysokość nakładów w okresie 2013-2016 była wyższa od mediany z tego okresu i wyniosła 3627,4 mln zł (wykres 77).

**Wykres 77. Wartość brutto środków trwałych przedsiębiorstw w Polsce południowo-wschodniej**

Chart 77. Gross value of fixed assets of enterprises in south-eastern Poland



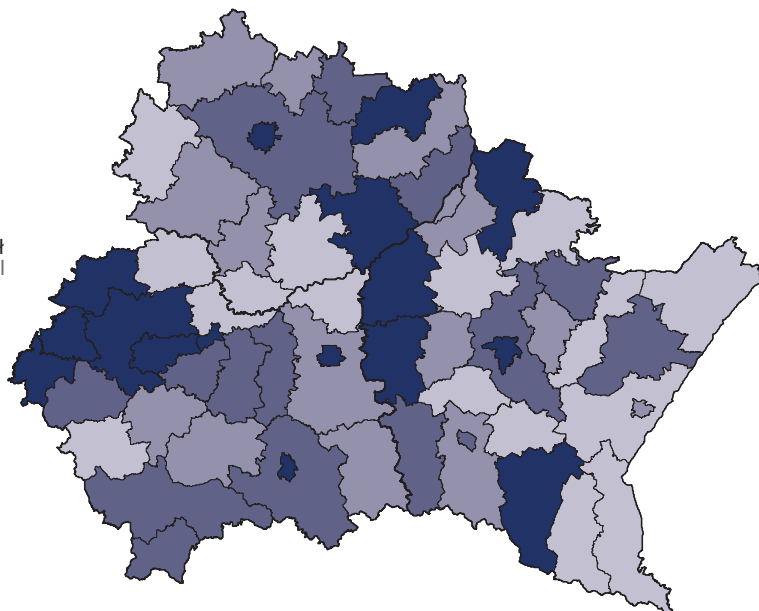
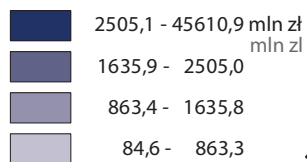
Jedna czwarta powiatów Polski południowo-wschodniej nie przekroczyła w latach 2013-2016 poziomu wartości brutto środków trwałych równego 110,8 mln zł, a trzy czwarte powiatów poziomu 3854,3 mln zł. W grupie kwartyłowej o najwyższym poziomie wskaźnika (powyżej 3 kwartyła), w której skrajne wartości były mocno zróżnicowane, znalazły się: Kraków (55 877,1 mln zł), Rzeszów (11 657,1 mln zł), Kielce (10 515,5 mln zł) i Tarnów (10 063,2 mln zł). Natomiast w grupie powiatów z najniższą wartością brutto środków trwałych (poniżej 1 kwartyła) znalazły się: powiat kazimierski (110,8 mln zł), przemyski (248,5 mln zł) oraz miechowski (313,5 mln zł).

W porównaniu z okresem bazowym, najwyższy wzrost wartości brutto środków trwałych był notowany w Krakowie (o 10 266,3 mln zł), Tarnowie (o 3 947,0 mln zł), Rzeszowie (o 3 508,4 mln zł) oraz Kielcach (o 2133,0 mln zł). Natomiast spadły w powiecie opatowskim (o 454,9 mln zł), jasielskim (o 260,6 mln zł) i miechowskim (o 54,3 mln zł).

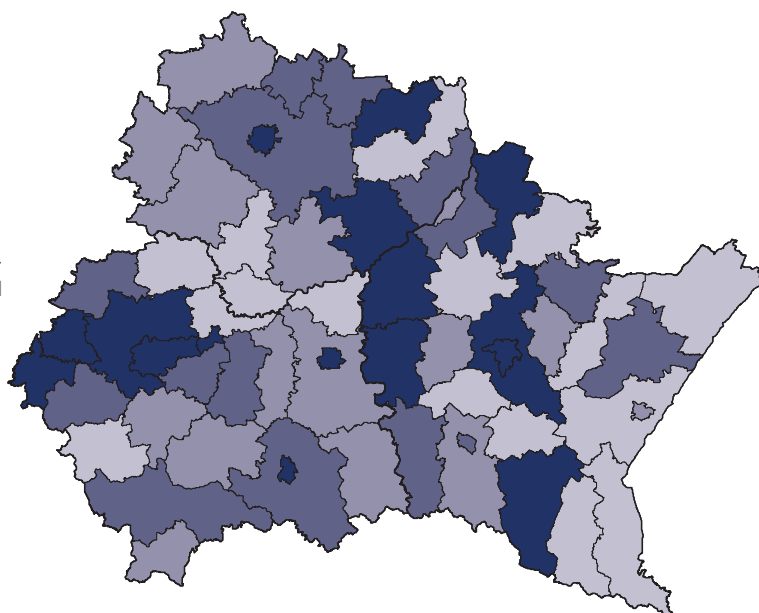
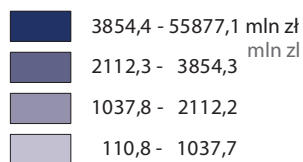
**Mapa 60. Wartość brutto środków trwałych w przedsiębiorstwach w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 60. Gross value of fixed assets in enterprises in south-eastern Poland by powiats

W latach 2008-2012  
In 2008-2012

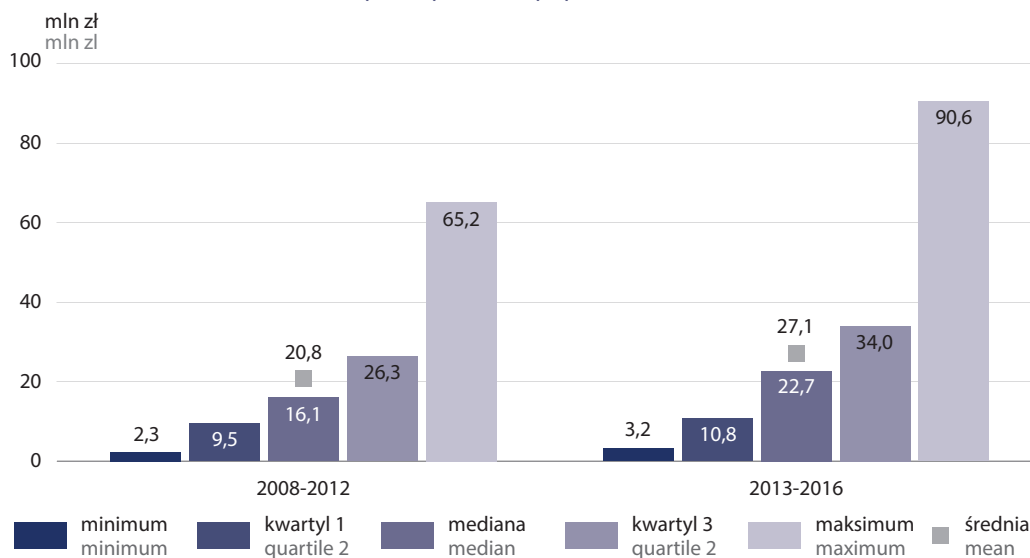


W latach 2013-2016  
In 2013-2016



**Wykres 78. Wartość brutto środków trwałych przedsiębiorstw na 1000 ludności w Polsce południowo-wschodniej**

Chart 78. Gross value of fixed assets of enterprises per 1,000 population in south-eastern Poland

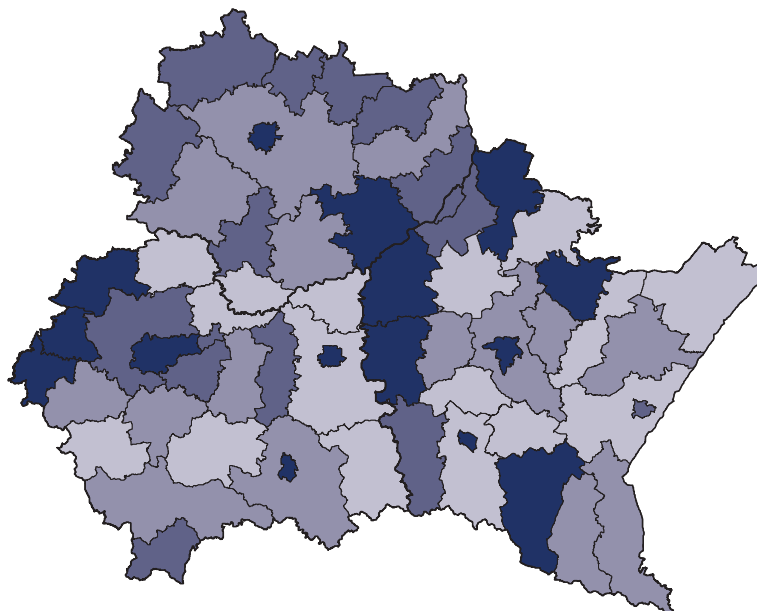
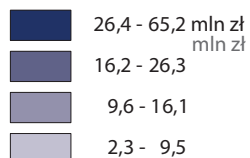


Mediana wartości dodanej brutto w przedsiębiorstwach w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2016 wyniosła 22,7 mln zł i zwiększyła się o 6,6 mln zł w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia wysokość nakładów w okresie 2013-2016 była wyższa od mediany z tego okresu i wyniosła 27,1 mln zł.

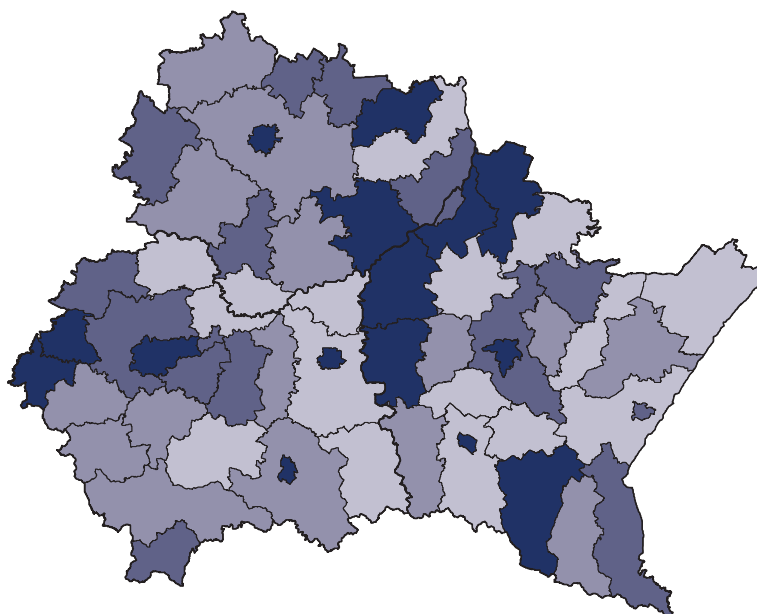
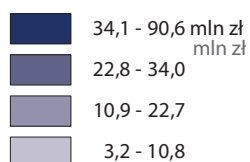
**Mapa 61. Wartość brutto środków trwałych w przedsiębiorstwach na 1000 mieszkańców w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 61. Gross value of fixed assets in enterprises per 1,000 population in south-eastern Poland by powiats

W latach 2008-2012  
In 2008-2012



W latach 2013-2016  
In 2013-2016



Do grupy powiatów o wysokim wskaźniku wartości brutto środków trwałych w przedsiębiorstwach w przeliczeniu na 1000 ludności w latach 2013-2016 należał Tarnów (90,6 mln zł), powiat staszowski (84,9 mln zł) i Kraków (73,3 mln zł). Natomiast do powiatów o najniższym poziomie wskaźnika (poniżej kwartyła 1) zaliczyć można było: kazimierski (3,2 mln zł), przemyski (3,3 mln zł) i strzyżowski (5,4 mln zł). Największy wzrost wskaźnika w porównaniu z okresem 2008-2012 zanotowano w Tarnowie (o 37,1 mln zł), natomiast największy spadek w powiecie opatowskim (o 8,0 mln zł).

W podsumowaniu analizy przestrzennego zróżnicowania rozwoju przedsiębiorczości należy podkreślić dość znaczące różnice między trzema województwami, a także między powiatami należącymi do Małopolski, Podkarpacia i województwa świętokrzyskiego. Są to przy tym różnice, które utrzymują się od dłuższego czasu, bo wyniki analizy dla lat 2008-2012 oraz 2013-2016 nie wskazują ani na poprawę poziomu rozwoju przedsiębiorczości i jej kondycji finansowej w dość dużej grupie powiatów, ani też na znaczący wzrost nakładów inwestycyjnych, jako koniecznego warunku w procesach dynamizowania rozwoju przedsiębiorczości i poprawy konkurencyjności regionalnej gospodarki.

Większość wskaźników charakteryzujących przedsiębiorczość wskazuje na słabe zaawansowanie procesu tworzenia i rozwoju działalności gospodarczej w dość dużej liczbie powiatów na Podkarpaciu. Wprawdzie w każdym z województw Polski południowo-wschodniej są powiaty z relatywnie małą liczbą podmiotów gospodarczych i słabym zaawansowaniem ich ekonomicznego rozwoju, ale na Podkarpaciu te niekorzystne cechy są mocniej widoczne niż przede wszystkim w Małopolsce, a także – chociaż różnice są tu mniejsze – w województwie świętokrzyskim. Wszystko to prowadzi do wniosku, że przedsiębiorczość rozwija się szybciej i ma mocniejsze podstawy finansowania w tych powiatach, które już w latach wcześniejszych charakteryzowały się dobrymi warunkami dla rozwoju działalności gospodarczej.

Poszukując odpowiedzi na pytanie o przyczyny takiej sytuacji i rolę jednostek samorządu terytorialnego we wspieraniu przedsiębiorczości, w kolejnym rozdziale przeprowadzono ocenę możliwości inwestycyjnych samorządów, jako jednego z czynników kształtujących warunki rozwoju podmiotów gospodarczych na poziomie lokalnym i regionalnym.

## Rozdział 4

### Chapter 4

## Wydatki inwestycyjne jednostek samorządu terytorialnego

### Investment expenditures of local government units

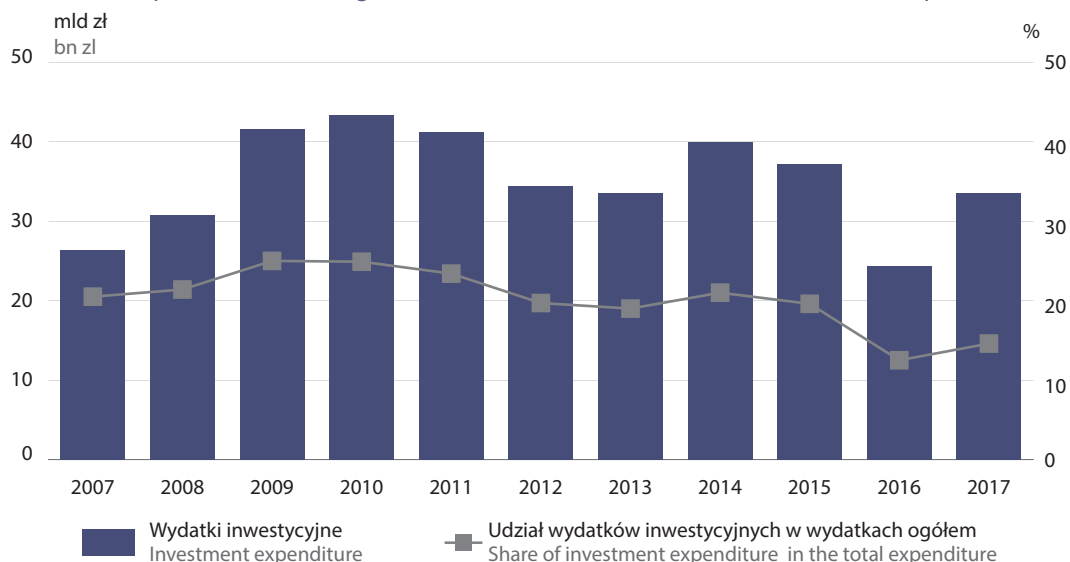
#### 4.1. Charakterystyka wydatków inwestycyjnych JST w latach 2007–2017

##### 4.1. Characteristics of JST investment expenditures in 2007-2017

Aktywność JST nakierowana jest przede wszystkim na prowadzenie działalności bieżącej, która absorbuje ok. 80% wydatków samorządów. Pozostałe wydatki (majątkowe) przeznaczone są głównie na finansowanie inwestycji w zakresie infrastruktury. Ze względu na coraz większy zakres obowiązków i kompetencji przekazywanych na poziom samorządowy, występujące dysproporcje rozwojowe oraz ograniczenia w zasobie posiadanych środków finansowych – władze samorządowe w pierwszej kolejności koncentrują się na realizacji zadań bieżących. Działalność inwestycyjna jest realizowana w granicach możliwości finansowych – zarówno tych wynikających z posiadanych środków własnych, jak i możliwości pozyskiwania funduszy zewnętrznych [Alińska 2017, s. 13]. Poziom inwestycji realizowanych przez JST jest także uzależniony od koniunktury gospodarczej w kraju oraz jakości i stabilności stanowionego prawa w obszarze finansów publicznych.

#### Wykres 79. Wydatki inwestycyjne jednostek samorządu terytorialnego w Polsce i ich udział w wydatkach ogółem

Chart 79. Investment expenditures of local government units in Poland and their share in total expenditure



Poziom wydatków inwestycyjnych JST w Polsce podlegał w latach 2007–2016 bardzo znaczącym wahaniom (wykres 79). Najniższy ich poziom zanotowano w roku 2016 (24,4 mld zł). Stanowił on nominalnie 56,3% poziomu z roku 2010, w którym wydatki te osiągnęły swoje maksimum dla badanego okresu (43,4 mld zł). Przeciętnie w latach 2007–2017 wydatki inwestycyjne JST wynosiły 35,1 mld zł.



W ostatnich latach duży wpływ na poziom wydatków inwestycyjnych JST miała niewątpliwie wprowadzona w ustawie z 27.08.2009 r. o finansach publicznych<sup>10</sup> norma określana jako indywidualny wskaźnik zadłużenia (IWZ, art. 243 u.f.p.), która mocno limituje „pojemność zadłużeniową” JST, a to z kolei ogranicza możliwości finansowania inwestycji. Bez wątplenia spadek poziomu wydatków inwestycyjnych realizowanych przez JST w latach 2015–2016 był też spowodowany ograniczeniem napływu funduszy Unii Europejskiej (UE) w ramach polityki spójności. Środki z perspektywy finansowej 2007–2013 zostały już wyczerpane, natomiast nie uruchomiono jeszcze większości programów operacyjnych, które miały wspierać inwestycje samorządowe z nowej perspektywy 2014–2020. Szczególnie głęboki spadek wydatków inwestycyjnych JST miał miejsce w roku 2016 (wykres 79). Można przypuszczać, że był on spowodowany wyczekiwaniem samorządów na uruchomienie funduszy UE z nowej perspektywy 2014–2020 i ich przygotowywaniem się do tej absorpcji, m.in. w aspekcie redukcji zadłużenia i poprawy indywidualnego wskaźnika zadłużenia (IWZ). Taki powód wyhamowania procesów inwestycyjnych potwierdzają dane wskazujące, że w 2017 r. gminy prognozowały wydatki inwestycyjne o 87,3% większe niż te zrealizowane w 2016 r. [KR RIO 2017, s. 184]. Środki z nowej perspektywy finansowej UE powoli zaczęły napływać do JST w roku 2017, co ujawniło się we wzroście ich wydatków inwestycyjnych do 33,5 mld zł, czyli o 37,3% więcej niż w roku 2016.

Spadkowi poziomu wydatków inwestycyjnych w latach 2015–2016 towarzyszył spadek ich udziału w wydatkach ogółem do zaledwie 12,5% wobec 25,0% w roku 2009 (wykres 79). Przeciętnie udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem w latach 2007–2017 wynosił 20,1%. Wydatki inwestycyjne JST w latach 2014 i 2015, czyli w ostatnich dwóch, w których dostępne były dotacje z poprzedniej perspektywy unijnej, wynosiły odpowiednio blisko 40 mld zł i ponad 37,2 mld zł, z czego środki unijne miały udział na poziomie 38,2% oraz 29,8% (projekty współfinansowane ze środków unijnych stanowiły odpowiednio 49,4% i 44,9% wydatków inwestycyjnych ogółem). W roku 2016, po wyczerpaniu funduszy UE 2007–2013, udział projektów inwestycyjnych współfinansowanych z funduszy UE spadł do zaledwie 3,2%. Natomiast w roku 2017, w wyniku napływu funduszy z nowej perspektywy 2014–2020, wydatki na projekty współfinansowane z funduszy UE wyniosły 10 mld zł i stanowiły 29,8% wydatków inwestycyjnych JST, w tym środki zagraniczne to 6,8 mld zł, czyli 20,5% wydatków inwestycyjnych ogółem. Prezentowane dane wskazują, jak istotne znaczenie dla aktywności inwestycyjnej JST w Polsce mają w ostatnich latach (w zasadzie od 2004 r.) fundusze UE.

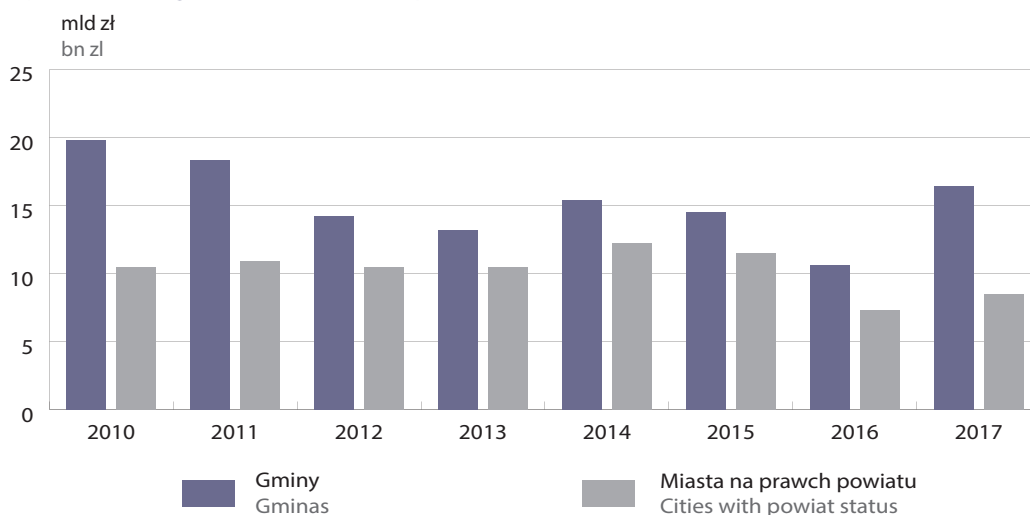
Wydatki inwestycyjne województw, w latach 2010–2017 podlegały dosyć znacznym wahaniom. Ich najwyższy poziom miał miejsce w latach 2014–2015, co było w znacznej mierze wspierane przez środki kierowane na projekty współfinansowane z funduszy UE (wydatki na te projekty w omawianych dwóch latach wynosiły odpowiednio o 5,7 i 5,5 mld zł i stanowiły niespełna 74% wydatków inwestycyjnych ogółem). Radykalny spadek wydatków na tego typu projekty w 2016 roku (do 1,44 mld zł) miał wyraźne odzwierciedlenie w ogólnym poziomie wydatków inwestycyjnych województw. W roku 2017 projekty współfinansowane z funduszy zagranicznych generowały 2,3 mld zł, co pozwoliło na wzrost aktywności inwestycyjnej województw, ale wciąż na znacznie niższym poziomie, w porównaniu z latami 2013–2015, kiedy notowano szczytowy wolumen wydatków inwestycyjnych współfinansowanych z funduszy UE w ramach perspektywy 2007–2013.

W przypadku powiatów, największa ich aktywność inwestycyjna, jeżeli bierzemy pod uwagę ostatnich 8 lat (2010–2017) przypadła na początkowe lata tego okresu. W latach 2012–2013 nastąpił spadek wydatków inwestycyjnych o ponad połowę w stosunku do poziomu z roku 2010. Można przypuszczać, iż największy wpływ na tak istotne ograniczenie aktywności inwestycyjnej tych jednostek samorządu terytorialnego miało ich rosnące zadłużenie i ograniczenia w tym zakresie (limit długu), jakie wynikają z wprowadzenia tzw. indywidualnego wskaźnika zadłużenia (IWZ, art. 243 ustawy o finansach publicznych z 2009 roku). Zaczął on obowiązywać od 2014 roku, ale już dwa lata wcześniej, co wynika z konstrukcji IWZ, samorządy terytorialne musiały się do niego przygotowywać ograniczając często zaciąganie kolejnych zobowiązań, co przekładało się na redukcję wydatków inwestycyjnych. Zanim IWZ wszedł w życie wielu publicystów wskazywało [Marchewka-Bartkowiak, Wiśniewski, 2012, s. 1–6; Filipiak, Dylewski 2013, s. 12–131], że nowe przepisy dotyczące limitu zadłużenia JST w przypadku zaciągania zobowiązań dłużnych zmieniać będą

<sup>10</sup> Ustawa z 27.08.2009 r. o finansach publicznych (Dz.U. z 2017 r. poz. 2077 ze zm.) – dalej u.f.p.

nie tylko podejście do tego problemu, ale znacząco wpływać będą na możliwości realizacji zadań inwestycyjnych, finansowanych środkami dłużnymi. Przewidywania te znalazły swoje potwierdzenie w praktyce gospodarki budżetowej powiatów i innych JST. Pewien wzrost wydatków inwestycyjnych powiatów w latach 2013-2015 był, podobnie jak w przypadku województw powodowany szerszym napływem funduszy UE przeznaczonych na finansowanie przedsięwzięć inwestycyjnych. W przypadku powiatów projekty wspierane z funduszy zagranicznych (głównie UE) wykazywały jednak znacznie mniejszy udział w wydatkach inwestycyjnych ogółem, niż w województwach. W latach 2013-2015 udział tego typu projektów wahał się w granicach 21,9-23,4%. W roku 2016 udział ten radykalnie spadł do poziomu zaledwie 4,7%, natomiast w roku 2017 wraz z napływem funduszy z nowej perspektywy UE 2014-2020, udział wydatków inwestycyjnych na przedsięwzięcia współfinansowane ze środków zagranicznych wyniósł 19,2%. Ogółem wydatki inwestycyjne powiatów w 2017 roku przekroczyły poziom 4 mld zł i były wyższe w stosunku do roku poprzedniego o 35,8%.

**Wykres 80. Wydatki majątkowe gmin i miast na prawach powiatu**  
Chart 80. Expenditures of gminas and cities with powiat status



Wydatki majątkowe gmin w Polsce, w latach 2010–2017, podlegały dosyć wyraźnej tendencji spadkowej, z wyjątkiem pewnego ich „odbicia” w latach 2014–2015 oraz w roku 2017 (wykres 80). Najniższy poziom w analizowanym okresie zanotowano w roku 2016. Wydatki te były wówczas aż o 45% niższe niż w roku 2010, w którym zanotowano ich najwyższy poziom. W przypadku miast na prawach powiatu wydatki majątkowe wykazywały większą stabilność, kształtując się na poziomie około 10,5–11,5 mld zł, jednak również one zanotowały głęboki spadek w roku 2016, sięgając wówczas zaledwie 7,3 mld zł (wykres 80). Wydatki inwestycyjne gmin i miast na prawach powiatu kształtowały się podobnie w badanym okresie jak wydatki majątkowe (tab. 4), co nie może dziwić, gdyż udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach majątkowych wynosił przeciętnie w latach 2010-2017 w przypadku gmin 98,4%, zaś miast na prawach powiatu 95,1%.

Podobnie jak w przypadku wydatków inwestycyjnych województw i powiatów, także poziom wydatków inwestycyjnych gmin i miast na prawach powiatu był w dużej mierze determinowany przez dostępność funduszy UE. W przypadku gmin projekty współfinansowane ze środków zagranicznych stanowiły w latach 2011–2015 od niespełna połowy (2011 r.) do około 1/3 (2015 r.) wydatków na wszystkie projekty inwestycyjne (tab. 4). Udział środków z zagranicy wynosił przeciętnie około 3/5 wartości tych projektów. W przypadku miast na prawach powiatu udział projektów współfinansowanych ze środków zagranicznych był jeszcze większy, gdyż w latach 2011–2015 sięgał od 49,5% do 58,0% wydatków inwestycyjnych ogółem. Natomiast w roku 2016, wobec niemal całkowitego braku środków z funduszy UE, poziom inwestycji gmin i miast na prawach powiatu uległ głębokiemu spadkowi (tab. 4). Ponowne odbicie wolumenu wydatków inwestycyjnych nastąpiło w roku 2017. W przypadku gmin wydatki inwestycyjne były w tym

roku nominalnie najwyższe od roku 2011. Natomiast wydatki miast na prawach powiatu, pomimo wzrostu o blisko 17% w stosunku do roku 2016, były wciąż na znacznie niższym poziomie w porównaniu do lat 2010-2015.

**Tablica 4. Poziom wydatków inwestycyjnych gmin i miast na prawach powiatu w Polsce**  
Table 4. Level of investment expenditures of gminas and cities with powiat status in Poland

Wyszczególnienie Specification	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Gminy Gminas								
Wydatki inwestycyjne (mld zł) Investment expenditures (bn zł)	19,7	17,9	13,9	12,9	15,1	14,2	10,6	16,1
a) w tym na projekty współfinansowane z zagranicy (mld zł) a) of which projects co-financed from abroad (bn zł)	4,9	8,5	6,1	5,1	5,7	4,8	0,7	4,0
b) udział projektów współfinansowanych z zagranicy (%) b) share of projects co-financed from abroad (%)	24,9	47,5	43,9	39,5	37,7	33,8	6,6	24,8
Miasta na prawach powiatu Cities with powiat status								
Wydatki inwestycyjne (mld zł) Investment expenditures (bn zł)	10,1	12,3	10,0	9,6	11,2	10,9	6,5	7,6
a) w tym na projekty współfinansowane z zagranicy (mld zł) a) of which projects co-financed from abroad (bn zł)	2,86	6,6	5,8	5,4	6,3	5,4	0,9	2,2
b) udział projektów współfinansowanych z zagranicy (%) b) share of projects co-financed from abroad (%)	28,3	53,7	58,0	56,3	56,3	49,5	13,8	28,9

Uwaga: Wydatki na projekty współfinansowane ze środków z art. 5 ust. 1 pkt 2 i 3 u.f.p.

Note: Expenditures on projects co-financed from the funds from art. 5 para. 1 point 2 and 3 u.f.p.

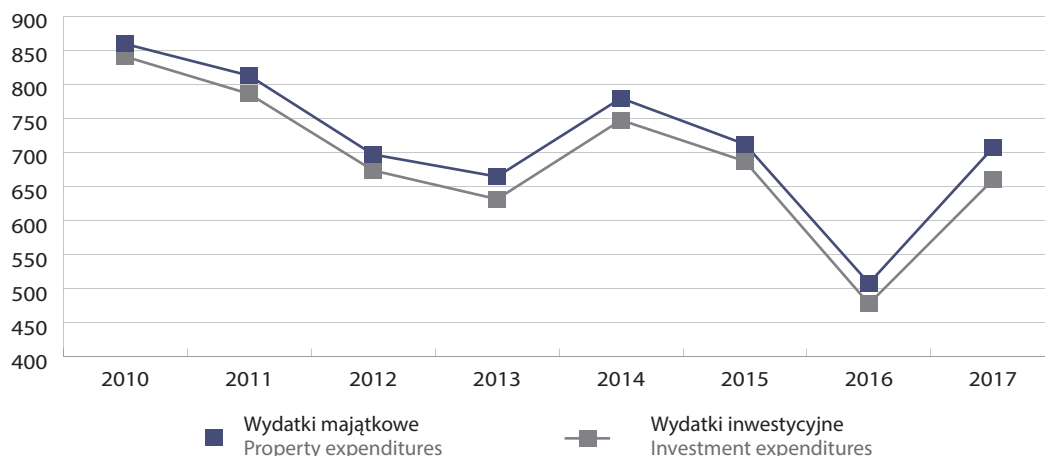
Silne uzależnienie aktywności inwestycyjnej JST w Polsce od funduszy unijnych jest szczególnie niepokojące w kontekście zapowiadanej redukcji funduszy na politykę spójności w przyszłej perspektywie finansowej UE, tj. na lata 2021–2027. Jest to także argument za tym, aby w ocenie efektywności inwestycji komunalnych (ex ante) kłaść coraz większy nacisk na stopę zwrotu z inwestycji dla budżetu JST (czyli inwestora).

Porównanie wydatków inwestycyjnych gmin w najniższym ich poziomie z 2016 roku, czyli przy bardzo nieznacznych wsparciu ze środków zagranicznych, z poziomem w roku 2010, kiedy zanotowano maksimum dla analizowanego okresu, wskazuje na ich nominalny spadek wynoszący 46,2%. W przypadku miast na prawach powiatu spadek w stosunku do maksimum z roku 2011 wyniósł z kolei 47,1%. Realny spadek (po uwzględnieniu wskaźnika inflacji CPI) w roku 2016 w stosunku do maksimum z lat 2010-2017 wyniósł w gminach 49,9%, zaś w miastach na prawach powiatu 48,7%. Wielkości te mogą być ilustracją potencjału inwestycyjnego gmin i miast na prawach powiatu w sytuacji braku wsparcia finansowego z funduszy UE. Wobec przewidywanego obniżenia funduszy UE na politykę spójności w kolejnej perspektywie finansowej UE 2021–2027, należy już teraz poszukiwać źródła wzrostu dochodów własnych JST, które służyłyby podtrzymaniu potencjału inwestycyjnego JST, czyli mógłby zrekompensować ubytek środków zagranicznych. Takim źródłem może być gospodarka lokalna i regionalna, po warunkiem, że jej rozwój przyspieszy, a należne samorządom terytorialnym wpływy podatkowe nie będą „wyciekać” za granicę, czy do szarej strefy.

Tendencję spadkową wydatków majątkowych i inwestycyjnych gmin i miast na prawach powiatu widać także po ich przeliczeniu na mieszkańca (wykres 81).

**Wykres 81. Wydatki majątkowe i inwestycyjne gmin i miast na prawach powiatu w przeliczeniu na 1 mieszkańca**

Chart 81. Property and investment expenditures of gminas and cities with powiat status calculated per capita zł



Udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach budżetowych ogółem świadczy o otwartości JST na działania prorozwojowe i realizację długoterminowych celów samorządu. Na tle innych rodzajów JST samorządy województw wydają bardzo dużo na inwestycje, gdyż przeciętnie w latach 2010-2017 wskaźnik udziału wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem wynosił 36,1%. Warto też podkreślić, że w województwach wskaźnik ten był relatywnie stabilny w latach 2010-2013, kształtując się wówczas na poziomie od niepełna 36% do 39,3%. W latach 2014-2015 nastąpił jego wzrost do około 43% (tab. 5), zaś w roku 2016 głęboki spadek do 24,4%. Ponowny wzrost w 2017 r. był niewielki, gdyż wyniósł 3,4 p.proc.

W powiatach udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem, kształtował się w latach 2010-2017 przeciętnie na poziomie 15,3%. Zmienność tego wskaźnika była większa niż w przypadku samorządu szczebla wojewódzkiego. Udział ten uległ wyraźnemu spadkowi w latach 2012-2013 (do 12,3%) w stosunku do dwóch lat wcześniejszych (2010-2011), co mogło wynikać z wspomnianego wcześniej dostosowania się powiatów do nowych wymogów w zakresie limitu zadłużenia (IWZ). W latach 2014-2015 w efekcie większego napływu środków zagranicznych na wsparcie inwestycji, wskaźnik ten wzrósł do około 14,5%, po czym znów zanotował spadek do 12,7% w roku 2016. Kolejny rok przyniósł natomiast relatywnie duży wzrost tego miernika aktywności inwestycyjnej, tj. do poziomu 15,9%. Wydaje się, że czynnikiem, który mógł zaważyć na relatywnie większej aktywności powiatów w sferze inwestycji był kalendarz wyborczy, czyli fakt, że rok 2017 był rokiem poprzedzającym kolejne wybory samorządowe.

**Tablica 5. Udział wydatków inwestycyjnych w kwocie wydatków budżetowych ogółem w JST**  
Table 5. Share of investment expenditures in the total budget expenditures in JST

Wyszczególnienie Specification	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
	w %		in %					
Województwa Voivodships	37,5	39,3	35,9	38,4	42,3	43,1	24,4	27,8
Powiaty Powiats	21,7	18,6	12,3	12,3	14,5	14,4	12,7	15,9
Miasta na prawach powiatu Cities with powiat status	21,6	20,9	19,5	18,3	20,1	19,1	11,1	12,0
Gminy ogółem Total gminas	24,7	22,5	17,7	16,2	17,8	16,5	10,8	14,3
Według typu gmin: By gmina type:								
- gminy miejskie - urban gminas	23,0	20,7	16,3	13,9	15,5	14,5	10,3	13,3
- miejsko-wiejskie - urban-rural gminas	23,8	22	17,6	15,7	17,3	16,1	10,6	14,0
- wiejskie - rural	26,3	23,8	18,4	17,7	19,4	17,9	11,3	15,2

Tak jak w całym sektorze samorządowym, tak również w gminach w latach 2010–2016 obserwowano wyraźny, sukcesywny spadek wskaźnika udziału wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem, tj. z blisko 25% (2010 r.) do 10,8% (2016 r.). Również w gminach można było obserwować jego odbicie w górę w roku 2017, które było dość duże, bo aż o 3,5 p.proc. (tab. 5). W latach 2010–2017 udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem w gminach wynosił przeciętnie 17,6%.

W przypadku miast na prawach powiatu wskaźnik ten wykazywał większą stabilność w porównaniu z gminami, gdyż w latach 2010–2015 zmniejszył się z 21,6% do 19,1%. Jednakże w roku 2016 zanotował również bardzo głęboki regres (do poziomu zaledwie 11,1%), zaś jego wzrost w roku 2017 był relatywnie niewielki (zaledwie 0,9 p.proc.). Przeciętnie w badanym okresie (2010–2017) wskaźnik ten kształtował się na poziomie 17,8%. Należy jednak podkreślić, że zmniejszenie udziału wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem w 2016 r. (a także ich relatywnie niższy poziom w 2017 r.) wynikało w pewnym zakresie z realizacji przez gminy i miasta na prawach powiatu programu „Rodzina 500+”, który mocno podniósł ich wydatki ogółem. Gdyby wyłączyć wydatki związane z tym programem, to analizowany wskaźnik wynosiłby w przypadku gmin nie 10,8%, a 12,5%. Podobny wzrost (około 1,5 p.proc.) dotyczyłby także miast na prawach powiatu. Kwestia ta nie zmienia jednak faktu głębokiego regresu inwestycji samorządowych w roku 2016, czyli w roku, w którym mieliśmy do czynienia z praktycznym brakiem dostępu do funduszy UE.

Spadek udziału wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem dotyczył w podobnym zakresie wszystkich typów gmin (tab. 5). W obu analizowanych grupach JST (gminy, miasta na prawach powiatu) zwiększała się natomiast udział wydatków inwestycyjnych przeznaczonych na infrastrukturę techniczną (tab. 6). Chodzi o infrastrukturę, która służy poprawie jakości życia mieszkańców, a równocześnie sprzyja rozwojowi przedsiębiorczości lokalnej, czyli o projekty inwestycyjne z działu „Transport i łączność”, „Gospodarka komunalna i ochrona środowiska” oraz „Gospodarka mieszkaniowa”. Udział tego typu inwestycji zwiększył się w gminach z 53,5% do blisko 60%. W przypadku miast na prawach powiatu można było obserwować wzrost udziału tego typu inwestycji z 56,6% w 2010 roku do 72,5% w roku 2015, natomiast w roku 2017 inwestycje w wymienionych wyżej działach stanowiły 63,8%.

**Tablica 6. Udział wydatków inwestycyjnych na cele infrastrukturalne w strukturze wydatków inwestycyjnych gmin i miast na prawach powiatu**

Table 6. Share of investment expenditures on infrastructural purposes in the structure of investment expenditures of gminas and cities with powiat status

Działy klasyfikacji budżetowej Budget classification divisions	2010	2013	2015	2017	2010	2013	2015	2017
	Gminy Gminas				Miasta na prawach powiatu Cities with powiat status			
	w %				in %			
Transport i łączność Transport and communication	30,9	29,3	32,5	40,6	36,9	50,7	54,5	43,5
Gospodarka komunalna i ochrona środowiska Municipal economy and environmental protection	18,0	20,0	21,3	12,6	12,9	9,6	10,8	10,9
Gospodarka mieszkaniowa Dwelling economy	4,6	6,2	5,6	6,6	6,8	6,9	7,2	9,4
Razem Total	53,5	55,5	59,4	59,8	56,6	67,2	72,5	63,8

## 4.2. Wydatki inwestycyjne gmin w Polsce południowo-wschodniej

### 4.2. Investment expenditures of gminas in south-eastern Poland

W tej części opracowania dokonano analizy wydatków inwestycyjnych gmin i powiatów Polski południowo-wschodniej. Analiza będzie prowadzona na poziomie powiatu. Obserwacją obejmujemy zatem gminy oraz powiaty, jako jednostki samorządu terytorialnego położone na terenie poszczególnych powiatów województw: podkarpackiego, małopolskiego i świętokrzyskiego.

Wielkości prezentowane w tej części opracowania są wartościami zagregowanymi dla wszystkich JST z terenu danego powiatu (wszystkich gmin oraz powiatu). Miasta na prawach powiatu, czyli JST łączących gminę i powiat, są analizowane jako odrębne, samodzielne jednostki. Cała zbiorowość, w analizowanym regionie Polski południowo-wschodniej, składa się z 61 jednostek, spośród których 53 odpowiadają terytorialnie powiatom, a 8 odpowiada powiatom grodzkim. Bazą analiz są sumy określonych zmiennych (dochody, wydatki, zobowiązania ogółem i kredytowe) ustalone:

1. w przypadku powiatów - jako suma danej zmiennej z wszystkich gmin danego powiatu oraz z powiatu;
2. w przypadku powiatów grodzkich (miast na prawach powiatu) - jako wartość danej zmiennej w tej jednostce.

Agregacja danych na poziomie powiatu jako jednostki terytorialnej skutkuje tym, że wartości zmiennych ustalone dla poszczególnych powiatów nie są wartościami przeciętnymi dla gmin powiatu. Dotyczy to także wielkości względnych, czyli wskaźników struktury oraz wielkości ustalonych w przeliczeniu na 1 mieszkańca (per capita). Przykładowo wolumen wydatków inwestycyjnych per capita jest wartością wyższą od przeciętnej wartości ustalonej dla gmin danego powiatu. Ta „nadwyżka” do suma wydatków inwestycyjnych powiatu – jako JST – podzielona przez liczbę mieszkańców danego powiatu. Wyjątkiem są miasta na prawach powiatu, czyli powiaty grodzkie. Ustalone dla nich wielkości należy interpretować jako przeciętne dla tych jednostek (w danym okresie).

Prezentowanie wielkości zagregowanych dla całego powiatu jest celowe. Wynika to z przedmiotu niniejszego opracowania, czyli poszukiwania relacji między inwestycjami JST, a rozwojem przedsiębiorczości. W tym aspekcie mniej istotne są przeciętne wydatki inwestycyjne poszczególnych gmin i powiatu (jako odrębnej JST), a bardziej istotna łączna zagregowana wartość inwestycji zrealizowanych na terenie danego powiatu (lub miasta będącego powiatem grodzkim). Inwestycje, zwłaszcza infrastrukturalne, tworzą bowiem sieć obiektów infrastruktury na danym terenie i stąd należy je rozpatrywać z poziomu nieco wyższego, niż pojedyncza gmina (wyjątek to duże miasta). Innymi słowy inwestycje realizowane przez

kilka gmin na danym terenie plus inwestycje powiatu tworzą ponadlokalną infrastrukturę. Dotyczy to także inwestycji, które nie tworzą sieci infrastrukturalnej, lecz są niejako „odseparowane” od siebie. Takie inwestycje są często realizowane, na różną skalę w każdej gminie, co również tworzy odpowiednie warunki dla rozwoju przedsiębiorczości. Również działalność gospodarcza, nawet realizowana w formie mikro- małego lub średniego przedsiębiorstwa, często ma charakter szerszy niż lokalny, wykracza swoim zasięgiem poza teren pojedynczej gminy. Zatem poszukując odpowiedzi na wzajemne zależności między inwestycjami JST a rozwojem przedsiębiorczości, należy te zjawiska analizować na obszarze wykraczającym poza pojedynczą jednostkę terytorialną, jaką jest gmina.

W aspekcie czasowym, analiza będzie prowadzona dla trzech okresów (podokresów), tj. lat:

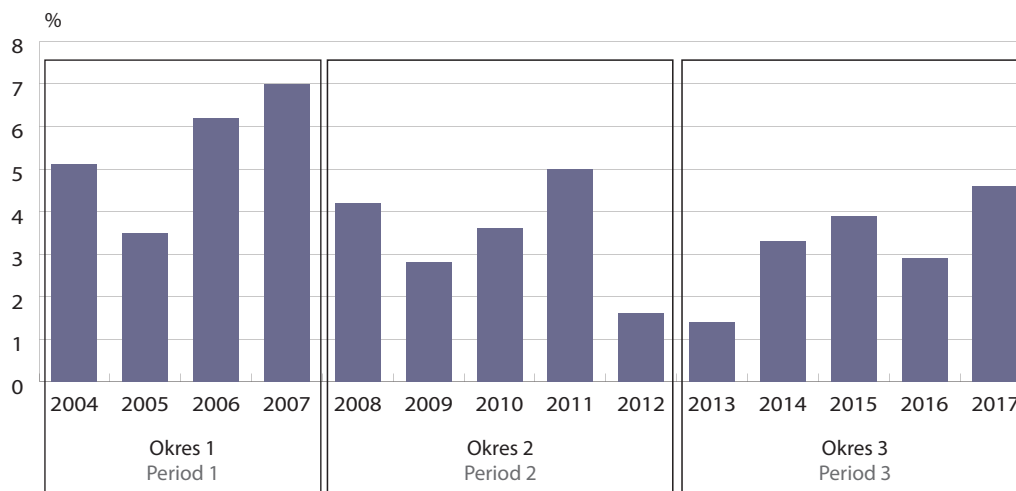
1. 2004-2007 – okres bezpośrednio po przystąpieniu Polski do UE, charakteryzujący się dobrą koniunkturą gospodarczą (wykres 82), rozpoczyna się napływ funduszy UE w ramach polityki spójności;
2. 2008-2012 – okres kryzysu finansowego na świecie i spowolnienia gospodarczego w Polsce; od roku 2010 intensywny napływ funduszy UE z perspektywy UE 2007-2013
3. 2013-2017 – okres powolnego wzrostu gospodarczego, w latach 2013-2015 szczyt napływu funduszy z perspektywy 2007-2013.

Dla wymienionych wyżej podokresów ustalone będą wielkości przeciętne dla danego okresu lub wielkości odpowiadające poszczególnym parametrom pozycyjnym, tj. minimum, kwartył pierwszy (1), mediana (kwartył 2), kwartył trzeci (3) i maksimum.

Podział całego badanego okresu 2004-2017 na ww. podokresy, wynika z uwzględnienia dwóch ważnych czynników. Pierwszym z nich jest przystąpienie Polski do UE, co otworzyło samorządom terytorialnym dostęp do funduszy UE wspierających spójność (konwergencję) społeczno-gospodarczą. Jak wykazano wcześniej, na przykładzie całej Polski poziom aktywności inwestycyjnej w samorządach terytorialnych wszystkich szczebli był w ostatnich latach mocno powiązany z napływem funduszy UE. W całym okresie poakcesyjnym mieliśmy jednak do czynienia z dosyć dużą fluktuacją funduszy UE kierowanych do JST. Wynika to z specyfiki wieloletnich ram finansowych UE, a także skuteczności zarządzania funduszami przez krajowe i regionalne instytucje za to odpowiedzialne. Wreszcie zależy także od skuteczności i efektywności absorpcji funduszy unijnych przez beneficjentów, czyli w tym przypadku przez jednostki samorządu terytorialnego. Interesujące jest to jak w kontekście tego czynnika kształtowała się aktywność inwestycyjna gmin w badanym regionie Polski południowo-wschodniej.

#### Wykres 82. Stopa wzrostu produktu krajowego brutto w Polsce

Chart 82. The growth rate of gross domestic product in Poland



Drugim ważnym czynnikiem, który wpłynął na wyodrębnienie trzech ww. okresów, była koniunktura gospodarcza. Inwestowanie przez JST jest możliwe dopiero po pokryciu przez jednostkę koniecznych wydatków bieżących. Realny poziom inwestycji, jest bardzo silnie skorelowany z dochodami jednostki, a zwłaszcza z wysokością dochodów własnych, te zaś zależą w bardzo dużym stopniu od koniunktury

gospodarczej. Szczególnie „wrażliwe” na koniunkturę są dochody gmin z tytułu udziału w podatkach dochodowych (PIT i CIT), ale także dochody z podatków i opłat lokalnych oraz dochody z majątku i działalności gospodarczej prowadzonej przez gminy (za pośrednictwem jednostek im podległych czy spółek komunalnych). Na uzależnienie sytuacji finansowej, a tym samym także aktywności inwestycyjnej gmin od koniunktury gospodarczej zwracało uwagę wielu badaczy [Swianiewicz, Łukomska, 2010; Kogut-Jaworska, 2011]. W badanym okresie dochody JST były narażone na negatywne skutki światowego kryzysu finansowego, ale przede wszystkim będącego jego konsekwencją spowolnienia gospodarczego w Polsce w roku 2008 i powolnego wzrostu w latach 2009-2010 (wykres 82). To spowolnienie miało też swoje konsekwencje dla kondycji budżetu państwa, co również uderzało w finanse JST. Skutki spowolnienia gospodarczego z pewnością nie są rozłożone równomiernie między poszczególne jednostki samorządu terytorialnego. Różny jest potencjał społeczno-gospodarczy gmin, a tym samym różny potencjał rozwojowy dla działalności przedsiębiorstw na ich obszarze. Najkorzystniejszymi wskaźnikami rozwojowymi odznaczają się miasta, gminy o charakterze miejskim i tereny zurbanizowane. Istotną kwestią jest tu także charakter dominującej na ich terenie działalności gospodarczej, który może być bardziej lub mniej odporny na skutki spowolnienia gospodarczego [Kogut-Jaworska, 2011, s. 320]. Oznaką dekonjunktury w samorządach lokalnych była sytuacja, jaka miała miejsce w roku 2008 i 2009, tj. wówczas, gdy po raz pierwszy w historii samorządu trzy główne źródła dochodów uległy znacznemu zmniejszeniu w tym samym czasie. Spadkowi dochodów z tytułu podatków PIT i CIT, towarzyszyło zmniejszenie wpływów ze sprzedaży nieruchomości i dochodów z podatków lokalnych. Pomimo tej sytuacji w całym okresie, począwszy od 2004 roku do roku 2011 w Polsce miał miejsce bezprecedensowy wzrost inwestycji samorządowych (z poziomu 10,3 mld zł do 43,3 mld zł). Na skalę tego zjawiska złożyły się dwie nakładające się na siebie przyczyny: dynamiczny wzrost gospodarki, a co za tym idzie także dochodów budżetowych JST w latach 2004-2007 (wykres 82), a także miliardy euro docierające do Polski w ramach Funduszu Spójności i funduszy strukturalnych. To głównie zwiększony strumień funduszy strukturalnych przyczynił się, mimo spowolnienia gospodarczego kraju w 2008 r., do dalszego wzrostu dynamiki inwestycji samorządowych. Największy wolumen inwestycji samorządowych miał miejsce w latach 2009-2011 (wykres 79), a więc w okresie wzrostu gospodarczego (2010-2011) i relatywnie dużego napływu funduszy UE.

W latach 2012-2013 dynamika PKB w Polsce osiągnęła najniższy w badanym okresie poziom (wykres 82). Mieliśmy do czynienia wówczas z głębszym spowolnieniem gospodarczym, niż w okresie kryzysu finansowego na świecie. To kolejne spowolnienie było jednak determinowane konsekwencjami kryzysu finansowego, jakie dotknęły niektóre kraje strefy euro. Kryzys gospodarczy w Europie zachodniej spowodował dosyć głęboką zapaść sektora finansów publicznych w kilku krajach strefy euro (tzw. kraje PIIGS, czyli; Portugalia, Irlandia, Włochy, Grecja i Hiszpania), co odcisnęło się na gospodarce całej strefy euro i UE, a także miało negatywny wpływ na dynamikę PKB w Polsce. W latach 2012-2013 obserwowany był zatem pewien spadek wydatków inwestycyjnych samorządów do poziomu 33,5-34,4 mld zł. W dwóch kolejnych latach (2014-2015) obserwowaliśmy wzrost gospodarczy i silny napływ środków UE do samorządów w ramach przyspieszenia i finalizowania absorpcji funduszy strukturalnych z perspektywy 2007-2013. To znów podniosło wolumen inwestycji samorządowych do blisko 40 mld zł w roku 2014 i 37,2 mld zł w rok później. Z kolei rok 2016 to spadek dynamiki PKB i niemal całkowity brak funduszy UE, co jak wcześniej wykazano wiązało się z bardzo głębokim regresem wydatków inwestycyjnych JST. Wreszcie rok 2017 to ponowne odbicie PKB i spóźniony już nieco napływ funduszy UE z nowej perspektywy 2014-2020, co skutkowało ponownym wzrostem inwestycji samorządowych.

Przedstawione dane wskazują, że dwa wymienione czynniki, tj. koniunktura gospodarcza oraz dostęp JST do funduszy UE mają kluczowe znaczenie dla aktywności inwestycyjnej gmin, powiatów i województw samorządowych w Polsce. Trzecim czynnikiem, o którym była też mowa, jest zdolność samorządów do zaciągania długu (kredytów, pożyczek) na finansowanie przedsięwzięć inwestycyjnych. Ten czynnik ma istotne znaczenie w uzupełnianiu funduszy własnych (pozyskanych z wpływów podatkowych, dotacji UE i innych). Jego znaczenie rośnie wówczas, gdy akumulacja funduszy własnych z ww. źródeł jest mniejsza. Niemniej, jak wiadomo również to źródło finansowania przedsięwzięć inwestycyjnych jest limitowane prawnie w postaci indywidualnego wskaźnika zadłużenia, który decyduje o „pojemności zadłużeniowej” danej jednostki samorządu terytorialnego. Ponadto dostęp do kredytów czy kapitałów pozyskanych w drodze emisji obligacji, uzależniony jest od koniunktury gospodarczej i polityki monetarnej.

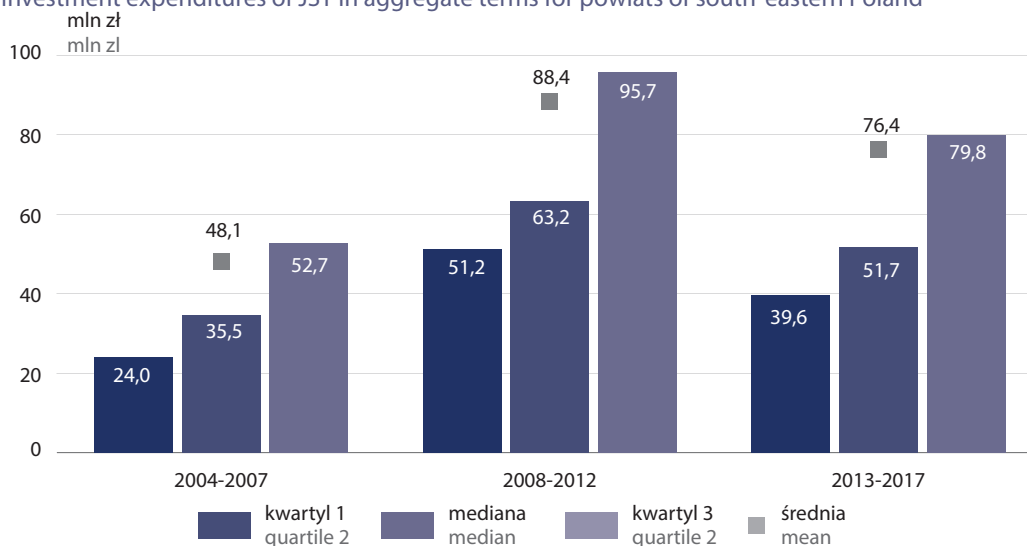


Przechodząc do analizy aktywności inwestycyjnej gmin w regionie Polski południowo-wschodniej możemy zauważyć, że była ona zróżnicowana w latach 2004-2017. Długi zakres czasowy analizy i jego podział na trzy podokresy pozwala dostrzec pewne tendencje w analizowanej sferze. Analizując aktywność inwestycyjną gmin, według powiatów Polski południowo-wschodniej, skupimy się na ostatnim okresie (2013-2017). Wielkości przeciętne i miary pozycyjne interesujących nas zmiennych, ustalone tego okresu, porównywać będziemy do ich wartości z okresów wcześniejszych.

W latach 2013-2017 w połowie powiatów Polski południowo-wschodniej JST (gminy i powiat) osiągnęły poziom inwestycji równy lub wyższy od 51,7 mln zł<sup>11</sup> (wykres 83). Jeżeli weźmiemy pod uwagę wartość mediany wydatków inwestycyjnych dla poszczególnych okresów, to w okresie 2 (2008-2012) była ona realnie o 21% wyższa, niż w okresie 1 (2004-2007), natomiast w okresie 3 (2013-2017) była z kolei realnie niższa o 24,1% w stosunku do okresu drugiego.

Średnia kwota wydatków inwestycyjnych JST, w analizowanym regionie, w latach 2013-2017 była niższa nominalnie o 13,6% w porównaniu do średniej z lat 2008-2012 (realnie była niższa o 19,9%). Natomiast w porównaniu do przeciętnego wolumenu wydatków inwestycyjnych JST w latach 2004-2007 średnia była wyższa nominalnie aż o 58,7%, zaś realnie (po korekcie o indeks inflacji CPI) była wyższa o 28,2%. Najwyższy poziom inwestycji w latach 2013-2017 odnotowano dla miast na prawach powiatu, tj. Krakowa – 553,2 mln zł, Rzeszowa – 248,2 mln zł oraz Kielc – 198,3 mln zł. Generalnie można stwierdzić, że wydatki inwestycyjne JST w powiatach Polski południowo-wschodniej rosły bardzo dynamicznie w okresie bezpośrednio poprzedzającym (2004-2007) osiągając najwyższe poziomy w latach 2008-2012 natomiast w latach 2013-2017 aktywność inwestycyjna gmin i powiatów zmniejszyła się. Średnia wydatków inwestycyjnych JST, we wszystkich analizowanych okresach była wyższa od wartości mediany (wykres 83), co wskazuje na dużą asymetrię prawostronną w badanym zjawisku. Oznacza to, że w regionie jest kilka JST (głównie miast na prawach powiatu), które wyraźnie odbiegały w górę pod względem wolumenu wydatków inwestycyjnych od pozostałych jednostek. Wskaźnik zmienności dla wydatków inwestycyjnych JST był bardzo wysoki. Dla okresu pierwszego wynosił 122%, dla okresu 2 - 86,8%, zaś dla ostatniego - 101,6%. Wskazuje to, że zróżnicowanie pod względem wolumenu wydatków inwestycyjnych gmin i powiatów w regionie było bardzo duże, chociaż w latach 2004-2012 miało tendencję malejącą, która uległa jednak odwróceniu w ostatnim okresie (2013-2017).

**Wykres 83. Wydatki inwestycyjne JST w ujęciu zagregowanym dla powiatów Polski południowo-wschodniej**  
Chart 83. Investment expenditures of JST in aggregate terms for powiats of south-eastern Poland



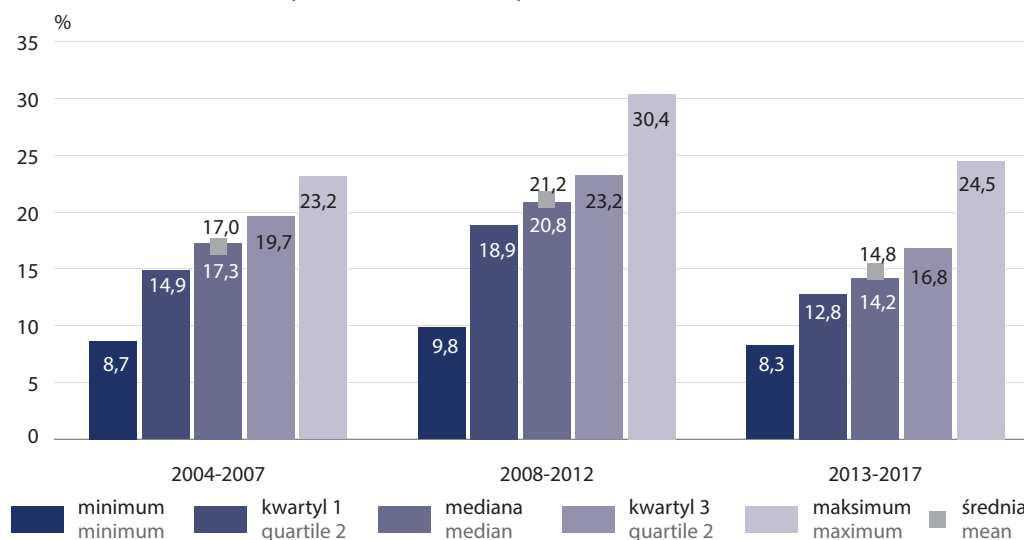
Uwaga: Dotyczy wydatków gmin i powiatu, wartość w ramce to średnia arytmetyczna<sup>12</sup>  
Note: Concerns expenditures of gminas and powiats, the value in the frame is the arithmetic mean

<sup>11</sup> Wartość mediany, będąca wielkością zagregowaną dla wszystkich gmin danego powiatu.

<sup>12</sup> Na kolejnych wykresach i mapach w niniejszym rozdziale prezentowane będą – tak jak na wykresie 83 dane zagregowane dla gmin i powiatu z terenu danego powiatu. Wartości prezentowane w ramce to średnia arytmetyczna zmiennej prezentowanej na wykresie (dla danego okresu).

Mediana udziału wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem JST w Polsce południowo-wschodniej w latach 2013-2017 wyniosła 14,2% i była niższa o 6,6 p.proc. w porównaniu z latami 2008-2012, a także niższa o 3,1 p.proc. w porównaniu z okresem poakcesyjnym (2004-2007). Średni udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem wyniósł 14,8% w okresie 2013-2017 i był niższy od średniej dla całego kraju, która wyniosła 15,0%. Podobnie jak w przypadku mediany, także przeciętna wartość wskaźnika udziału wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem była najwyższa w latach 2008-2012 (21,2%), zaś najniższa w ostatnim badanym okresie (wykres 84). Oznacza to, że o ile w dwóch pierwszych okresach zdolność gmin i powiatów do realizacji przedsięwzięć inwestycyjnych sukcesywnie rosła i wzrastała ich aktywność na tym polu, o tyle w ostatnim badanym okresie była ona już niższa. Trzeba tu jednak dodać, że lata 2013-2017 były okresem o największej zmienności aktywności inwestycyjnej gmin i powiatów, co wcześniej wykazano na przykładzie całego kraju. Podobnie było także w gminach i powiatach regionu Polski południowo-wschodniej. Pierwsze trzy lata tego okresu (2013-2015) cechowały się wysoką aktywnością inwestycyjną JST i relatywnie wysokim udziałem wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem. Głęboki spadek aktywności nastąpił w roku 2016, zaś wzrost w 2017 roku nie był na tyle duży, aby podnieść analizowany wskaźnik za cały okres 3 do poziomu z okresu poprzedniego. W odniesieniu do wskaźnika udziału wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem należy też uwzględnić wpływ programu „Rodzina 500+”, który spowodował znaczący wzrost wydatków ogółem gmin w latach 2016 i 2017. Gdyby dokonać korekty o wydatki na ten cel, wówczas wskaźnik wydatków inwestycyjnych gmin byłby w tych latach wyższy o około 2 p.proc.

**Wykres 84. Udział wydatków inwestycyjnych JST w wydatkach ogółem w Polsce południowo-wschodniej**  
Chart 84. Share of JST investment expenditures in total expenditures in south-eastern Poland



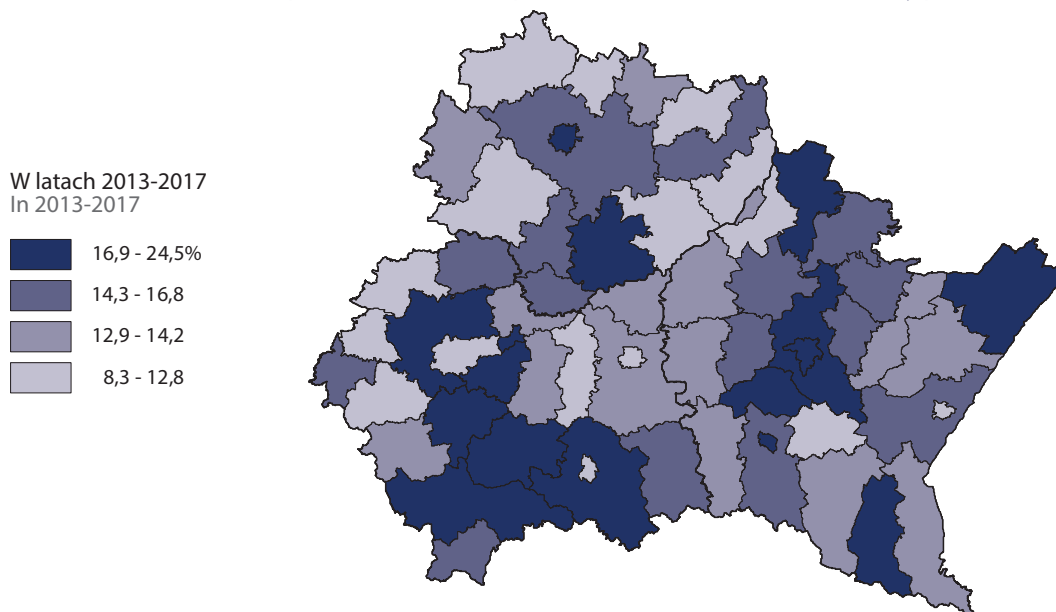
Do grupy powiatów, w których JST osiągnęły bardzo wysoki udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem (powyżej kwartyła 3) należały m.in. miasta na prawach powiatu: Krosno (24,5%) i Rzeszów (23,1) oraz powiat rzeszowski (20,0%). Z kolei do jednostek o najniższym udziale inwestycji w wydatkach ogółem (poniżej kwartyła 1) należały Nowy Sącz (8,3%) oraz JST powiatu skarżyskiego (8,7%) oraz powiatu ostrowieckiego (9,4%).

Na mapie 62 przedstawiono przeciętne wartości wskaźnika udziału wydatków inwestycyjnych gmin i powiatów w latach 2013-2017, według powiatów województw: podkarpackiego, małopolskiego i świętokrzyskiego. Widać, iż region jest dosyć mocno zróżnicowany pod tym względem.

Najwięcej powiatów o wysokiej wartości wskaźnika udziału wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem (powyżej kwartyla 3) znajdowało się w województwie małopolskim. Dotyczy to Krakowa oraz powiatów sąsiadujących z aglomeracją krakowską, także położonych na południu województwa. Najmniej jednostek o najwyższych wartościach omawianego wskaźnika występowało w województwie świętokrzyskim (mapa 62).

**Mapa 62. Udział wydatków inwestycyjnych JST w wydatkach ogółem w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

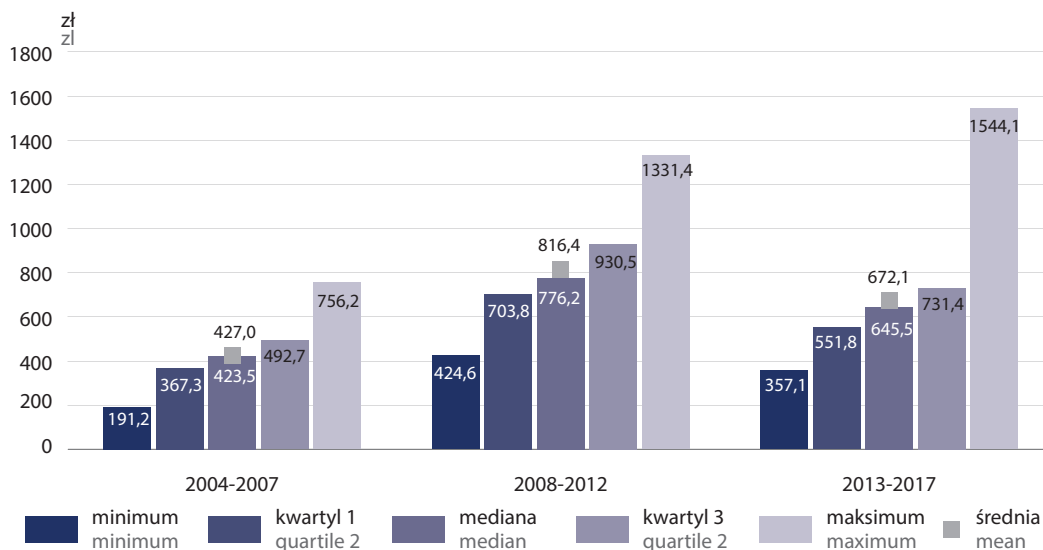
Map 62. Share of JST investment expenditures in total expenditures in south-eastern Poland by powiats



Mediana wydatków inwestycyjnych na 1 mieszkańca w analizowanym regionie wyniosła 645,5 zł w latach 2013-2017 (wykres 85) i była niższa nominalnie o 16,8% w porównaniu z poprzednim okresem (realny spadek wyniósł 22,9%). Natomiast w porównaniu z latami 2004-2007 mediana wydatków inwestycyjnych per capita była nominalnie wyższa o 52,4%, zaś realnie o 23,2%. Średnie wydatki inwestycyjne na 1 mieszkańca były we wszystkich analizowanych okresach wyższe od mediany (wykres 85). W latach 2013-2017 średnia w regionie wyniosła 672,1 zł, natomiast średnia w kraju wyniosła 728,0 zł. Wskaźnik zmienności dla wydatków inwestycyjnych JST w przeliczeniu na 1 mieszkańca nie był wysoki, mieścił się w granicach 23-30%, co oznacza, że pomiędzy jednostkami nie występowały zbyt duże różnice pod tym względem. Należy jednak podkreślić, że w ostatnim okresie (2013-2017) różnice te były największe. Wzrost zróżnicowania pod względem aktywności inwestycyjnej JST nie jest zjawiskiem korzystnym w świetle zrównoważonego rozwoju terytorialnego regionu.

Najwyższą średnią wydatków inwestycyjnych na 1 mieszkańca charakteryzują się miasta na prawach powiatu, ale także JST powiatów peryferyjnych, np. leskiego i lubaczowskiego (mapa 63). Najniższą średnią w latach 2013-2017 cechowały się powiaty skarżyski, ostrowiecki oraz olkuski. W porównaniu z okresem 1 (2004-2007) największy wzrost wydatków inwestycyjnych na 1 mieszkańca odnotowały JST powiatów z województwa podkarpackiego, tj. jasielskiego, krośnieńskiego oraz miasto Tarnobrzeg. Nominalny spadek wydatków inwestycyjnych na 1 mieszkańca wystąpił jedynie w powiecie ostrowieckim. Porównanie rozkładu terytorialnego jednostek (powiatów), w których łącznie gminy i powiat przekraczały poziom wydatków inwestycyjnych per capita wyznaczony przez kwartył 3, pozwala zauważyć, że pomiędzy okresem 1, a okresem 3 ubyło takich jednostek w województwie świętokrzyskim, a przybyło w województwie małopolskim – szczególnie w sąsiedztwie aglomeracji krakowskiej oraz w południowej części województwa.

**Wykres 85. Wydatki inwestycyjne JST (gmin i powiatów) na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej**  
 Chart 85. JST investment expenditure (of gminas and powiats) per capita in south-eastern Poland

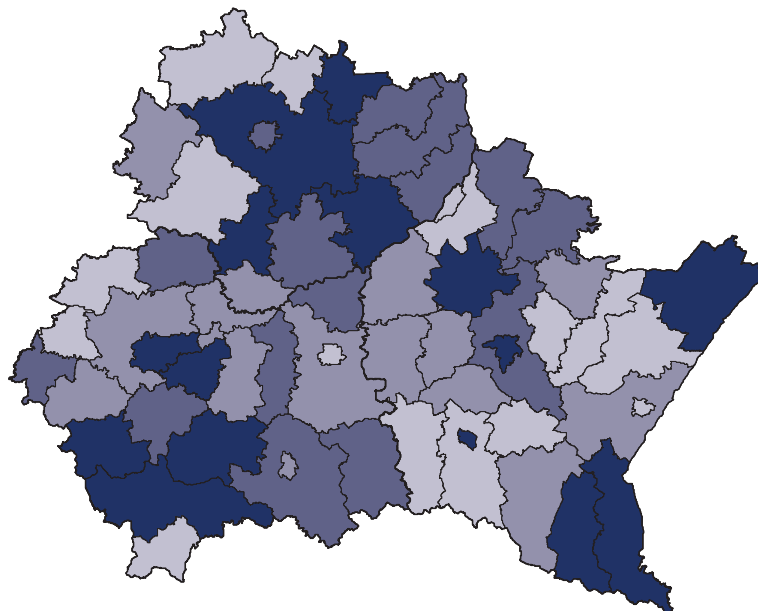
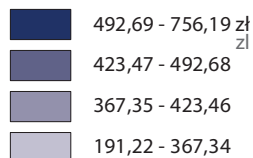


Z punktu widzenia przedmiotu niniejszego opracowania warto zauważyć, że z badań prowadzonych m.in. przez Sołtysa i Dorockiego [2016, s. 18-35] wynika, iż największą dynamiką rozwoju przedsiębiorczości w kraju charakteryzują się obszary metropolitarne. Spośród obszarów niemetropolitarnych na tle całego kraju i regionu Polski południowo-wschodniej wyróżniał się podregion nowosądecki [Sołtys, Dorocki 2016, s. 23; zob. także: Kudłacz, Reśko 2004]. Z tych samych badań wynika, że regiony peryferyjne Polski Wschodniej należą do tych, gdzie dynamika rozwoju przedsiębiorczości (mierzona liczbą podmiotów prowadzących działalność gospodarczą na 100 osób w wieku produkcyjnym) jest najniższa w kraju. Wzrost wydatków inwestycyjnych JST w sąsiedztwie aglomeracji krakowskiej, a także rzeszowskiej oraz wzrost obserwowany w gminach podregionu nowosądeckiego (mapa 63) wydaje się nieprzypadkowy. Obserwowany na tych obszarach dynamiczny rozwój przedsiębiorczości wpływa niewątpliwie na dochody własne gmin, zwłaszcza dochody podatkowe (w tym z opłat lokalnych), a to może przekładać się na większą aktywność inwestycyjną tamtejszych gmin. Z drugiej strony napływ inwestorów i powstawanie nowych podmiotów gospodarczych lub rozbudowa już istniejących tworzy presję na władze samorządowe w aspekcie realizacji określonych inwestycji, zwłaszcza infrastrukturalnych.

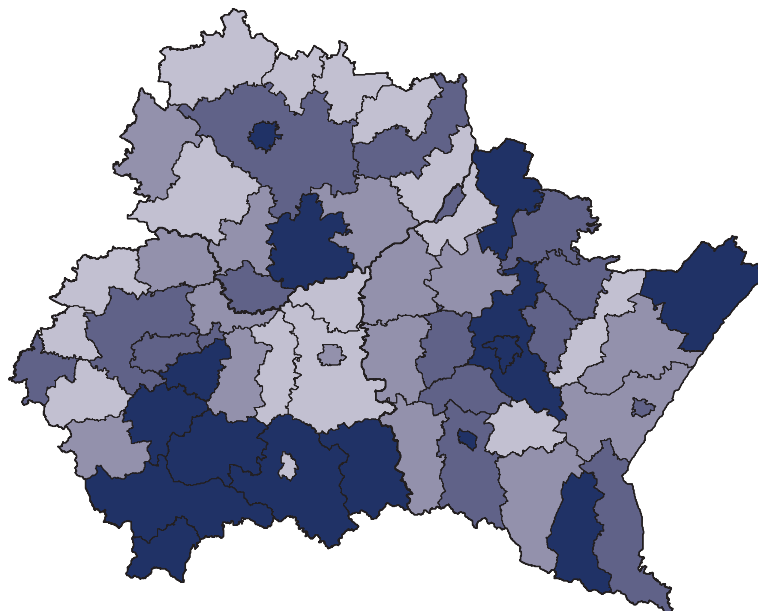
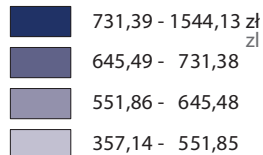
**Mapa 63. Przeciętne wydatki inwestycyjne na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej – dane zagregowane na poziomie powiatów**

Map 63. Average investment expenditures per capita in south-eastern Poland - aggregated data at the level of powiats

W latach 2004-2007  
In 2004-2007



W latach 2013-2017  
In 2013-2017



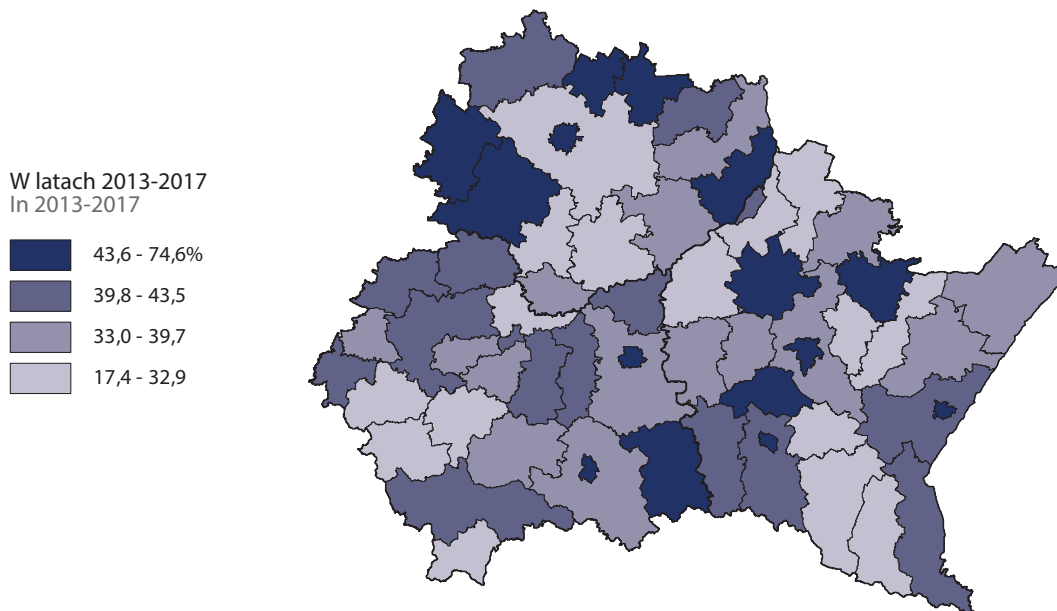
Wydatki inwestycyjne jednostki samorządu terytorialnego oraz ich struktura działowa i rodzajowa są w zasadniczej mierze wypadkową sytuacji dochodowej gminy, jej dynamiki oraz przyjętej przez jednostkę strategii rozwoju i zagospodarowania przestrzennego, a znaczenie poszczególnych funkcji inwestycji w jednostkach jest zmienne w czasie i uwarunkowane sytuacją gospodarczą kraju oraz ustawodawstwem dotyczącym samorządów lokalnych.

Mediana wydatków inwestycyjnych gmin i powiatów w dziale „Transport i łączność”, w regionie Polski południowo-wschodniej, wyniosła w latach 2013-2017 blisko 21 mln zł i była mniejsza o 26% w porównaniu z poprzednim okresem. Najniższą średnią wydatków na „Transport i łączność”, odnotowano w powiatach: leskim – 4,3 mln zł i bieszczadzkim – 6,5 mln zł, a najwyższą w miastach na prawach powiatu: Krakowie – 190,1 mln zł, Rzeszowie – 171,3 mln zł oraz Kielcach – 102,8 mln. zł. W co czwartym powiecie, poziom wydatków w tym dziale nie przekroczył 15,4 mln zł, a w trzech czwartych jednostek nie przekroczył 29,8 mln zł.

Przeciętny udział wydatków inwestycyjnych JST w dziale „Transport i łączność” w wydatkach inwestycyjnych ogółem w latach 2013-2017 wyniósł 40,3% (w kraju 45,2%) i był nieco wyższy od mediany tego wskaźnika (39,7%). Ta zaś była niemal na takim samym poziomie jak w latach 2008-2012 (39,8%). Rozkład terytorialny powiatów pod względem wskaźnika udziału wydatków JST w dziale „Transport i łączność” w ogólnej kwocie wydatków inwestycyjnych jest mocno zróżnicowany i rozproszony na obszarze regionu (mapa 64). Może to wskazywać na duże zróżnicowanie regionu w poziomie rozwoju sieci dróg gminnych i powiatowych, co skutkuje różnymi potrzebami w zakresie tego rodzaju inwestycji. Może to również świadczyć o tym, że inwestycje w obszarze transportu i łączności nie są dostatecznie skoordynowane i skoncentrowane w kontekście tworzenia większej, regionalnej sieci. Weryfikacja tych tez wymaga jednak dodatkowych badań.

**Mapa 64. Udział wydatków inwestycyjnych JST w dziale „Transport i łączność” w wydatkach inwestycyjnych ogółem w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 64. Share of JST investment expenditure in the division “Transport and communication” in total investment expenditures in south-eastern Poland by powiats

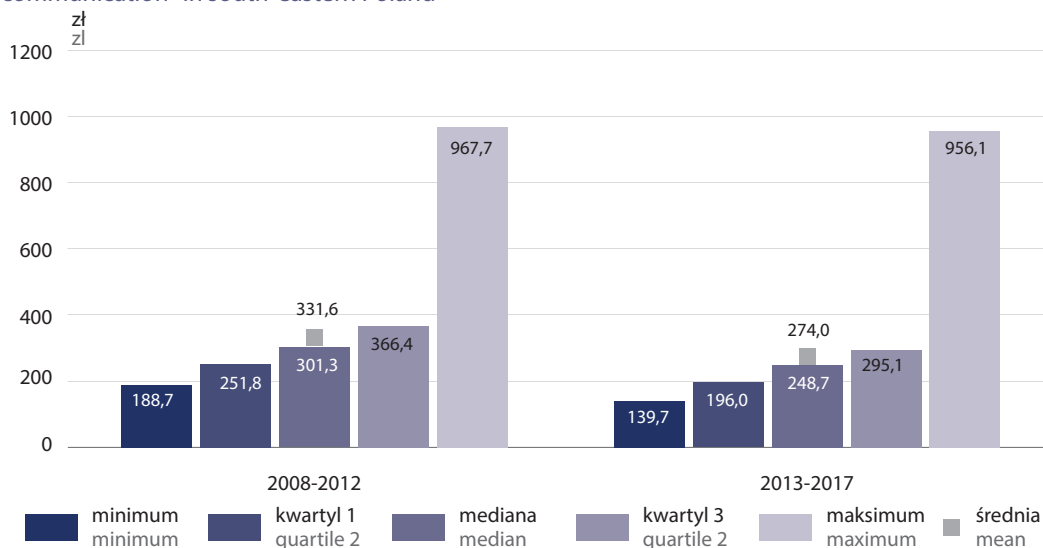


W latach 2013-2017 w połowie powiatów Polski południowo-wschodniej JST (gminy i powiaty łącznie) nie przekroczyły poziomu wydatków w dziale 600 „Transport i łączność”<sup>13</sup> wyższego niż 248,7 zł na 1 mieszkańca rocznie (wykres 86). Oznacza to spadek wartości mediany tej zmiennej, w porównaniu z latami 2008-2012, nominalnie o 17,4%, zaś realnie o 23,4%. Jest to spadek znaczący, zważywszy na to, że potrzeby w zakresie rozbudowy i modernizacji infrastruktury transportu i łączności są w tym regionie bardzo duże. Średni poziom wydatków w tym dziale (w przeliczeniu na 1 mieszkańca) wyniósł w ostatnim badanym okresie 274 zł rocznie, przy średniej dla kraju wynoszącej 329,1 zł.

13 Dział według klasyfikacji budżetowej wydatków.

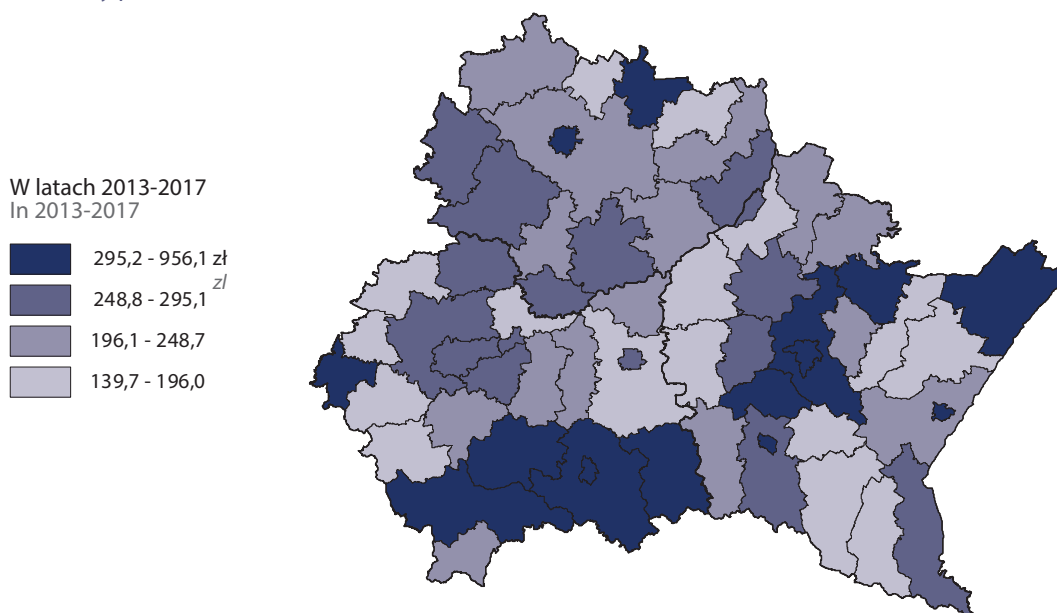
**Wykres 86. Wydatki inwestycyjne gmin i powiatów na 1 mieszkańca w dziale „Transport i łączność” w Polsce południowo-wschodniej**

Chart 86. Investment expenditures of gminas and powiats per capita in the division “Transport and communication” in south-eastern Poland



**Mapa 65. Wydatki inwestycyjne JST na 1 mieszkańca w dziale „Transport i łączność” w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 65. JST investment expenditures per capita in the division “Transport and communication” in south-eastern Poland by powiats



Uwaga: Dotyczy wydatków gmin i powiatu.  
Note: Concerns expenditures of gminas and powiats.

Najwyższe wartości wydatków inwestycyjnych JST w dziale „Transport i łączność” w przeliczeniu na 1 mieszkańca dotyczą miast na prawach powiatu (Tarnów, Kielce, Rzeszów, Krosno, Przemyśl). Wysokie wartości tej zmiennej występują także w południowym subregionie województwa małopolskiego, w powiecie oświęcimskim, na Podkarpaciu w powiatach: lubaczowskim, strzyżowskim i leżajskim, zaś w województwie świętokrzyskim w powiecie starachowickim (mapa 65).

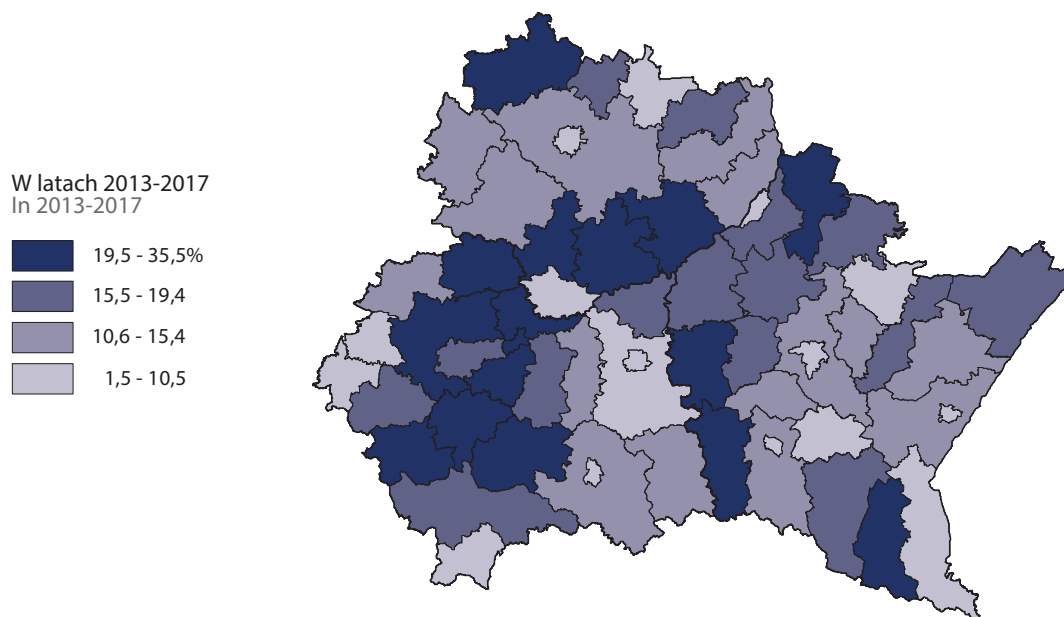
Analizując wydatki inwestycyjne na 1 mieszkańca w dziale „Transport i łączność” w dwóch okresach (lata 2008-2012 oraz 2013-2017) można odnotować najwyższy ich wzrost w Rzeszowie (ponad 2-krotny) oraz Krośnie (blisko 2-krotny). Tylko w 10 powiatach regionu Polski południowo-wschodniej zanotowano nominalny wzrost tych wydatków w okresie 3 w porównaniu z okresem poprzednim, w pozostałych odnotowano ich spadek.

Wydatki inwestycyjne w dziale 900 klasyfikacji budżetowej, tj. na gospodarkę komunalną i ochronę środowiska obejmują wydatki poniesione na budowę i modernizację infrastruktury komunalnej (m.in.: wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, budowę obiektów inżynierii lądowej i wodnej, wykonywanie instalacji elektrycznych, wodno-kanalizacyjnych i inne roboty budowlane) oraz związane z ochroną środowiska (m.in.: odprowadzanie i oczyszczanie ścieków, zbieranie i unieszkodliwianie odpadów, odzysk surowców).

Mediana udziału wydatków inwestycyjnych w dziale „Gospodarka komunalna i ochrona środowiska” w wydatkach inwestycyjnych ogółem w latach 2013-2017 wyniosła 15,4%, i była na zbliżonym poziomie do średniej tego wskaźnika, która wyniosła 15,5%. Należy także zaznaczyć, że średnia dla kraju była zdecydowanie niższa, wynosząc 12,2%.

**Mapa 66. Udział wydatków inwestycyjnych JST w dziale „Gospodarka komunalna i ochrona środowiska” w wydatkach inwestycyjnych ogółem w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 66. Share of JST investment expenditures in the division “Municipal economy and environmental protection” in total investment expenditures in south-eastern Poland by powiat

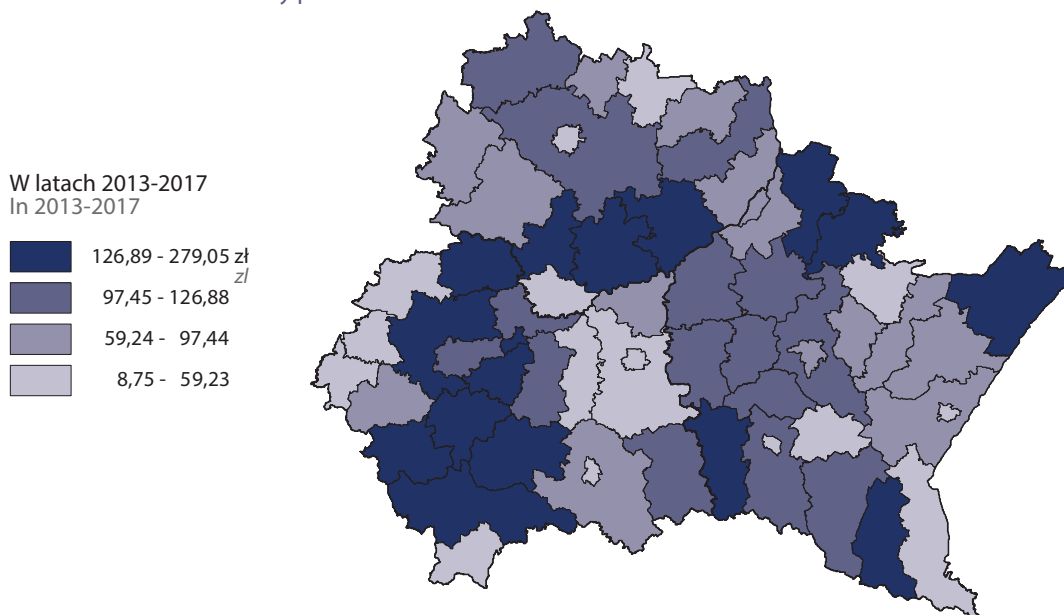


Rozkład wartości wskaźnika udziału wydatków w dziale 900 w ogólnej kwocie wydatków inwestycyjnych na poziomie powiatów regionu wskazuje, że największą aktywność w tego typu inwestycjach wykazują jednostki samorządu terytorialnego w środkowej części województwa małopolskiego, na południu województwa świętokrzyskiego oraz w powiatach: dębickim, jasielskim, leskim i stalowowolskim województwa podkarpackiego (mapa 66). Interesujące jest, iż dominują tu powiaty raczej położone peryferyjnie względem ośrodków aglomeracyjnych. Wydaje się, że jest to nieprzypadkowe. Otóż na takich obszarach infrastruktura związana z ochroną środowiska jest wciąż słabo rozwinięta, zatem potrzeby jej uzupełnienia, czy rozbudowy, są w tym zakresie duże. Są to też obszary o niższym zaludnieniu, co powoduje, że ekonomiczna efektywność budowy np. sieci kanalizacyjnej jest niższa, niż na obszarach gęściej zaludnionych i zurbanizowanych, stąd wieloletnie zapóźnienia w tym zakresie, które są dopiero w ostatnich latach nadrabiane dzięki wsparciu z funduszy UE do tego typu inwestycji komunalnych.



**Mapa 67. Wydatki inwestycyjne JST na 1 mieszkańca w dziale „Gospodarka komunalna i ochrona środowiska” w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 67. JST capital expenditures per capita in the division “Municipal economy and environmental protection” in south-eastern Poland by powiats

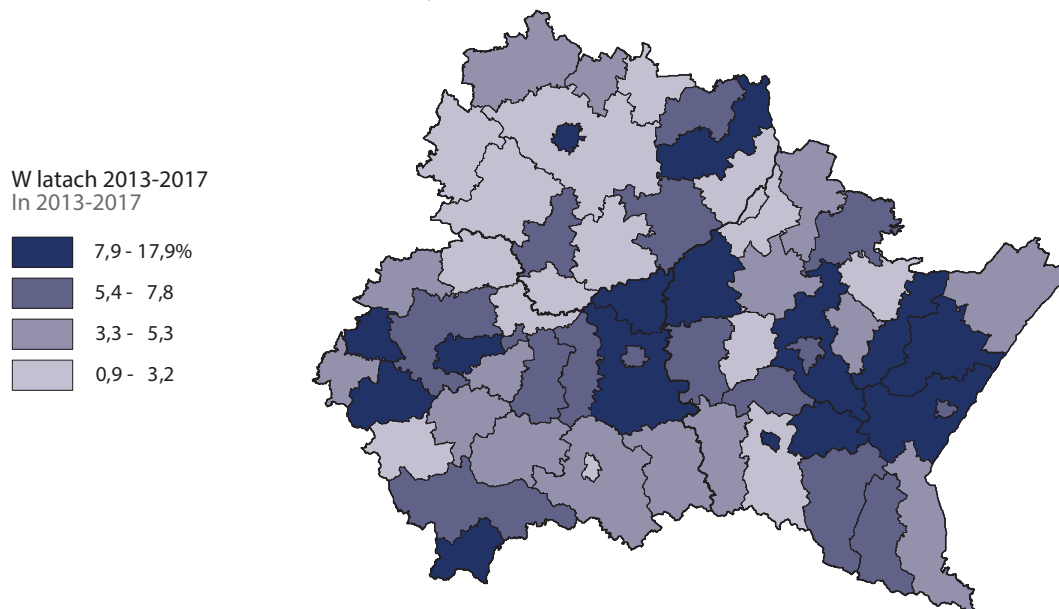


O dużej potrzebie inwestycji w obszarze gospodarki komunalnej i ochrony środowiska w Polsce południowo-wschodniej świadczą wyższe niż ogółem w kraju wydatki gmin i powiatów w tym dziale w przeliczeniu na 1 mieszkańca (średnia w kraju - 88,5 zł, zaś w regionie 103,1 zł). Wydatki JST w dziale 900 w przeliczeniu na 1 mieszkańca w połowie powiatów w latach 2013-2017 nie przekroczyły kwoty 97,4 zł, z czego wydatki JST w 25% powiatów były mniejsze niż 59,2 zł. Rozkład terytorialny tej zmiennej jest podobny jak wskaźnika udziału wydatków w dziale 900 w wydatkach inwestycyjnych ogółem (zob. mapa 66 i mapa 67). Pod względem skali wydatków per capita w województwach podkarpackim i świętokrzyskim dominują te powiaty, które mają charakter peryferyjny. Nieco odmienna sytuacja jest w województwie małopolskim, gdzie jest największa koncentracja powiatów o wysokich wydatkach JST w dziale 900. W tej grupie są zarówno powiaty położone centralnie, w sąsiedztwie Krakowa, jak i położone peryferyjnie.

Mediana wydatków inwestycyjnych JST w dziale 700 „Gospodarka mieszkaniowa” w powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2017 wyniosła 2,8 mln zł i nie zmieniła się znacząco w porównaniu z poprzednim okresem. Najwyższą średnią wydatków na gospodarkę mieszkaniową odnotowano w Krakowie – 53,3 mln zł i powiecie rzeszowskim – 24,6 mln zł, a najniższą w powiatach: włoszczowskim – 224,5 tys. zł oraz proszowickim – 577,1 tys. zł. W co czwartym powiecie JST nie przekroczyły wydatków w tym dziale sięgających 1,5 mln zł, zaś w trzech czwartych powiatów nie przekroczyły 6,3 mln zł.

**Mapa 68. Udział wydatków inwestycyjnych JST w dziale „Gospodarka mieszkaniowa” w wydatkach inwestycyjnych ogółem w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 68. Share of JST investment expenditures in the division “Dwelling economy” in total investment expenditures in south-eastern Poland by powiats

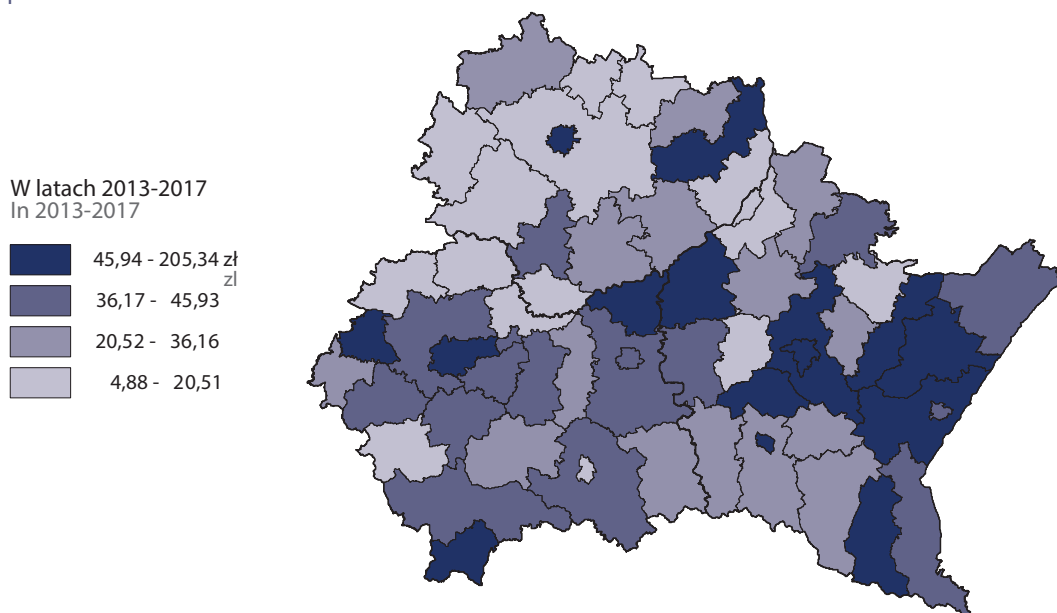


W większości powiatów Polski południowo-wschodniej wzrósł udział wydatków JST w dziale „Gospodarka mieszkaniowa” w wydatkach inwestycyjnych ogółem. Mediana tego wskaźnika zwiększyła się z 3,67% w okresie 2008-2012 do 5,34% w latach 2013-2017. Najwyższy udział odnotowano w powiecie opatowskim (17,9%) oraz rzeszowskim (17,4%), a najniższy w powiatach: włoszczowskim (0,9%) oraz jędrzejowskim (1,3%). Należy jednak dodać, że średni udział wydatków gmin w dziale „Gospodarka mieszkaniowa” w Polsce południowo-wschodniej był nieznacznie niższy (o 0,2 p.proc.) od średniej dla kraju. Najwyższy wskaźnik udziału tego typu wydatków występuje w miastach stołecznych dla badanych województw oraz miastach na prawach powiatu takich jak: Tarnów, Przemyśl, czy Tarnobrzeg (mapa 68). Wysoki wskaźnik udziału jest notowany także w gminach powiatów będących „otuliną” aglomeracji miejskich, tj. Krakowa i Rzeszowa. Niski poziom tego wskaźnika dominuje w województwie świętokrzyskim oraz niektórych peryferyjnych powiatach pozostałych dwóch województw. Dane prezentowane na mapie 68 wydają się być mocno skorelowane z problemem ujemnego salda migracji. W tych powiatach, gdzie obserwujemy ujemne saldo migracji, czyli wyludnianie się społeczności lokalnych, widzimy także niskie nakłady gmin na mieszkalnictwo. Na taki związek wskazują na przykład dane na temat migracji ludności w województwie świętokrzyskim [US w Kielcach, 2015]

W połowie powiatów Polski południowo-wschodniej JST zrealizowały w latach 2013-2017 wydatki w dziale „Gospodarka mieszkaniowa” równe lub niższe kwocie 36,2 zł na 1 mieszkańca. Był to nominalny wzrost o 17% w porównaniu z okresem 2008-2012. Średnia dla badanych jednostek samorządu terytorialnego wyniosła 43,4 zł i była mniejsza, niż średnia dla kraju, która wyniosła 46,5 zł.

**Mapa 69. Wydatki inwestycyjne JST w dziale „Gospodarka mieszkaniowa” na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 69. JST investment expenditures in the division “Dwelling economy” per capita in south-eastern Poland by powiats



Wydatki JST w dziale 700 w przeliczeniu na 1 mieszkańca (w latach 2013-2017), w większości przypadków osiągają wysoki poziom w tych samych powiatach, gdzie notowano wysoki udział tych wydatków w wydatkach inwestycyjnych ogółem (mapa 62). Najwyższą kwotę wydatków w dziale „Gospodarka mieszkaniowa” per capita, odnotowano w Krośnie (205,3 zł) oraz powiecie rzeszowskim (147,6 zł). Najniższą zaś w powiatach: włoszczowskim (4,9 zł) oraz jędrzejowskim (6,8 zł).

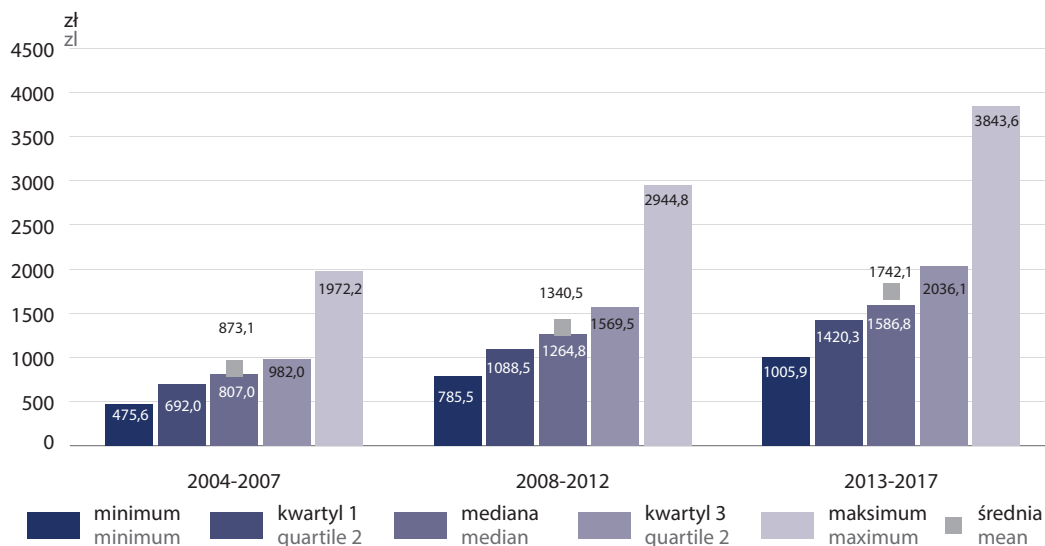
#### 4.2.1. Źródła finansowania wydatków inwestycyjnych jednostek samorządu terytorialnego

##### 4.2.1. Sources of financing of JST investment expenditures

Jednostki samorządu terytorialnego, realizując swoje zadania, wykorzystują w znaczący sposób kapitałochłonną infrastrukturę. Do sfinansowania inwestycji potrzebują zwykle montażu finansowego, na który składają się fundusze własne, będące efektem akumulacji dochodów własnych, dotacje pochodzące z budżetu państwa, funduszy Unii Europejskiej ewentualnie innych funduszy publicznych krajowych lub zagranicznych. W montażu tym najczęściej występuje także kapitał obcy, powiększający dług samorządowy danej JST i pozyskany zwykle w postaci kredytu bankowego lub emisji obligacji komunalnych. Innym wyjściem może być także wykorzystanie kapitału mezzanine czy partnerstwa publiczno-prywatnego. Te dwie ostatnie możliwości są jednak stosunkowo mało popularne wśród samorządów z uwagi na istniejące prawo oraz brak dobrych praktyk (obawy związane z zastosowaniem tej formy) [Hajdys, 2013, s. 296–314]. Biorąc powyższe pod uwagę w dalszej części rozdziału uwagę skupiono się na dochodach własnych, dotacjach pozyskanych z UE oraz zadłużeniu kredytowym gmin regionu Polski południowo-wschodniej. Wymienione źródła są bowiem zdecydowanie dominujące w montażu stosowanym przez gminy.

Mediana dochodów własnych JST (gmin i powiatów łącznie) na 1 mieszkańca w powiatach Polski południowo-wschodniej w latach 2013-2017 wyniosła 1586,8 zł i zwiększyła się nominalnie prawie dwukrotnie (o 96,6%) w porównaniu do lat 2004-2007, zaś realny wzrost wyniósł 58,9%. Z kolei w odniesieniu do okresu 2 (2008-2012) nominalny wzrost dochodów własnych per capita wyniósł 25,5%, zaś realny 16,4%.

**Wykres 87. Dochody własne gmin i powiatów na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej**  
Chart 87. Own income of gminas and powiats per capita in south-eastern Poland



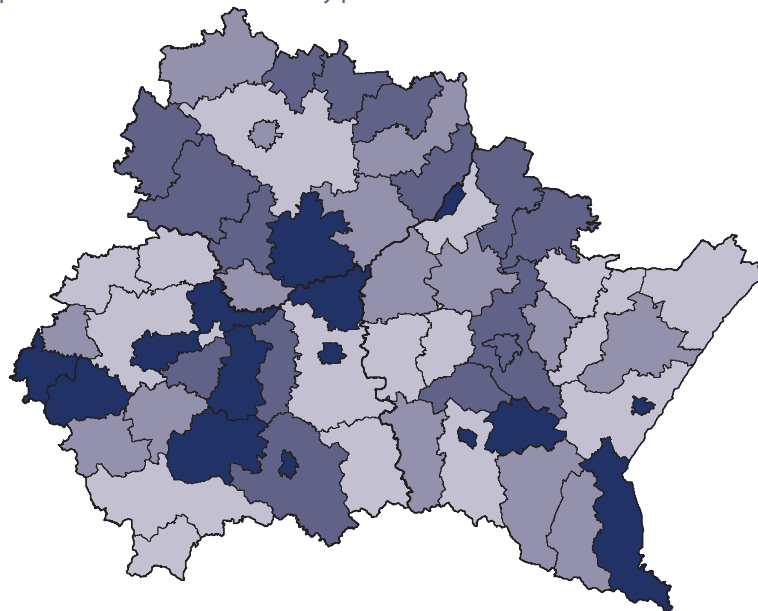
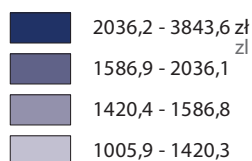
Średni poziom dochodów własnych na 1 mieszkańca JST badanych powiatów wyniósł 1742,1 zł w latach 2013-2017 i był dużo niższy od średniej w kraju, która wyniosła w tym okresie 2489,9 zł. Warto zaznaczyć, że w 75% powiatach, JST nie przekroczyły poziomu dochodów własnych równego 2036,1 zł na 1 mieszkańca, czyli znacząco poniżej średniej krajowej. Dowodzi to niewielkiego potencjału w zakresie pozyskiwania dochodów własnych, jaki charakteryzował gminy i powiaty regionu Polski południowo-wschodniej. Niewielki potencjał do generowania dochodów własnych, a zatem także niska samodzielność finansowa JST, dotyka ten region w całym analizowanym okresie. Różnice między dochodami własnymi per capita pomiędzy jednostkami samorządu terytorialnego tego regionu Polski a średnią dla kraju były podobne w latach 2004-2007 oraz 2008-2012, co wskazuje, że nie zachodził pod tym względem proces konwergencji dochodowej. Działo się tak pomimo, jak wykazano na wykresie 87, dosyć dużego wzrostu dochodów własnych JST w przeliczeniu na 1 mieszkańca, zarówno w ujęciu nominalnym, jak i realnym.

Do jednostek o bardzo wysokich dochodach własnych na 1 mieszkańca (powyżej wartości kwartyła 3), w latach 2013-2017, należały miasta na prawach powiatu, m.in. Kraków (3843,6 zł), Kielce (2876,2 zł) oraz Rzeszów (2774,9 zł). Natomiast najniższe dochody własne per capita (poniżej kwartyła 1) notowano w JST należących do powiatów: dąbrowskiego (1005,9 zł) oraz kolbuszowskiego (1069,2 zł). Analiza rozkładu terytorialnego tej cechy wskazuje, że jednoznacznie pozytywny wpływ czynnika aglomeracyjnego, jako determinanty dochodów własnych JST, można dostrzec w przypadku Krakowa. Gminy i powiaty sąsiadujące z aglomeracją krakowską należą do tych, które wykazywały dochody własne na poziomie równym lub wyższym wartości 3 kwartyła (mapa 70). W przypadku Rzeszowa ten „efekt aglomeracyjny” jest mniejszy, gdyż większość JST sąsiadujących z tym miastem uzyskiwała dochody własne w przedziale między medianą a kwartyłem 3. Natomiast zupełnie niewidoczny jest pozytywny efekt aglomeracyjny w przypadku Kielc, gdyż gminy sąsiadujące z tym miastem należały do tych, które uzyskiwały dochody na relatywnie niskim poziomie (mapa 70).

**Mapa 70. Dochody własne JST w przeliczeniu na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 70. Own income of JST per capita in south-eastern Poland by powiats

W latach 2013-2017  
In 2013-2017



Generalnie najwyższe dochody własne per capita generowały gminy miejskie oraz gminy wiejskie położone na obrzeżach dużych miast (za wyjątkiem wspomnianych Kielc, ale także Krosna, Tarnowa i Przemysła). Najniższe dochody własne uzyskiwały gminy peryferyjne. W wielu badaniach, zarówno w literaturze krajowej, jak i zagranicznej podkreślane jest przede wszystkim korzystniejsze położenie finansowe gmin podmiejskich, ze względu na migrację zamożniejszych mieszkańców, które przekładają się na wyższe dochody własne tych gmin [Wixforth 2009; Warczevska, Przybyła, 2012]. Suburbanizacja w strefie oddziaływania wielkich miast wiąże się z rozwojem wielofunkcyjnym, który przekłada się na wyższy poziom rozwoju społeczno-gospodarczego [Drejerska i in., 2014]. Sprzężenia zwrotne w zakresie sytuacji finansowej gmin w strefie oddziaływania wielkiego miasta związane są także z efektami mnożnikowymi. Przemieszczenie się ludności do nowego obszaru generuje popyt na różnego rodzaju dobra i usługi, a w konsekwencji także przemieszczanie się działalności gospodarczej oraz kolejnych grup ludności znajdujących zatrudnienie w nowym miejscu pracy i poszukującej lokalizacji miejsca zamieszkania dogodnej pod względem czasu dojazdu. Następną grupą ludności i nową działalnością gospodarczą generują kolejny wzrost popytu. Przykład regionu Polski południowo-wschodniej pokazuje, iż opisane korzystne oddziaływanie czynnika aglomeracyjnego dotyczy w istocie aglomeracji miejskiej, którą w regionie jest Kraków, zaś w mniejszym stopniu Rzeszów. Nie występują natomiast w przypadku Kielc, nie mówiąc o Tarnowie czy Krośnie, chociaż te miasta relatywnie dobrze się rozwijają. Oddziaływanie miast dużych, ale nie na tyle dużych, aby tworzyć swój obszar metropolitalny, może być znacznie słabsze – w kontekście dochodów gmin sąsiadujących – lub wręcz przeciwne, na co może wskazywać przykład Kielc, Krosna, Tarnowa, Przemysła i Tarnobrzegu. W tym przypadku mamy raczej do czynienia z „ekspansją” miasta na sąsiadujące jednostki samorządowe, w tym sensie, że miasto nie kreuje rozwoju gospodarczego w swoim sąsiedztwie, lecz niejako „zasysa” aktywność gospodarczą z otoczenia, tworząc przestrzeń do rozwoju ekonomicznego, jednakże zamkniętą we własnym obrębie.

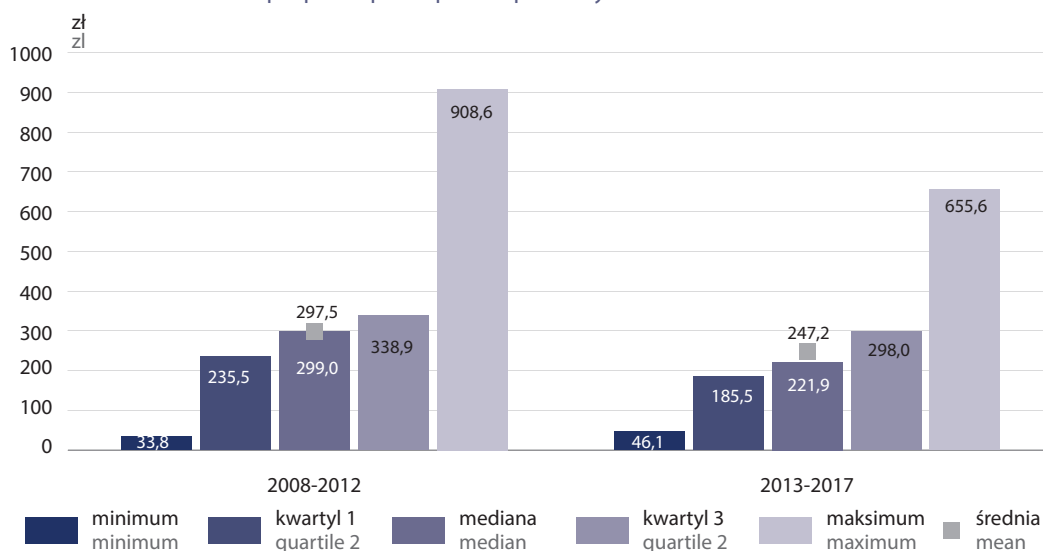
W całym badanym okresie obserwowano wzrost dochodów własnych w gminach miejskich i większości gmin miejsko-wiejskich. Również w gminach wiejskich następował wzrost kwoty dochodów własnych w przeliczeniu na mieszkańca. Jeżeli jednak weźmiemy pod uwagę realne stopy wzrostu a nie nominalne, wówczas okazuje się, że są dwie grupy gmin, gdzie można zaobserwować regres dochodów własnych. Są to gminy miejsko-wiejskie, w których nastąpił w badanym okresie spadek liczby mieszkańców, a także gminy wiejskie położone peryferyjnie.

Jak wspomniano wyżej, obok dochodów własnych, kluczowym źródłem finansowania przedsięwzięć inwestycyjnych w gminach i powiatach były bezzwrotne środki zewnętrzne pozyskane w formie różnego rodzaju dotacji inwestycyjnych. Mediana dotacji inwestycyjnych pozyskanych przez JST w latach 2013-2017 wyniosła 18,8 mln zł i w porównaniu z okresem 2008-2012 zmniejszyła się nominalnie o 36%. Najwyższą kwotę dotacji inwestycyjnych średniorocznie pozyskały miasta na prawach powiatu, tj. Kraków i Rzeszów, odpowiednio 136,2 mln zł i 115,3 mln zł, a najniższą Tarnobrzeg – 2,2 mln zł oraz JST powiatu bieszczadzkiego.

Mediana dotacji przeznaczonych na inwestycje w latach 2013-2017, w przeliczeniu na 1 mieszkańca wyniosła 221,9 zł (wykres 88) i była mniejsza nominalnie o 25,6% w porównaniu z latami 2009-2012 (realny spadek wyniósł 31,2%). Zmniejszyła się również średnia wartość dotacji celowych w tym okresie (o 16,9% nominalnie i 22,9% realnie) w porównaniu z okresem poprzednim. Tymczasem w przypadku średniej krajowej dla tej zmiennej, pozostała ona na zbliżonym poziomie w porównaniu z latami 2008-2012.

### Wykres 88. Dotacje na cele inwestycyjne na 1 mieszkańca pozyskane przez JST w Polsce południowo-wschodniej

Chart 88. Subsidies for investment purposes per capita acquired by JST in south-eastern Poland



Uwaga: Dotyczy dotacji dla gmin i powiatu, wartość w ramce to średnia arytmetyczna.

Note: Concerns subsidies of gminas and powiats, the value in the frame is the arithmetic mean

W co czwartym powiecie Polski południowo-wschodniej, w latach 2013-2017, dotacje pozyskane przez JST na inwestycje nie przekroczyły 185,5 zł, a w trzech czwartych powiatów nie przekroczyły poziomu 298 zł (wykres 88). W grupie kwartylowej o najwyższym poziomie dotacji inwestycyjnych (powyżej 3 kwartyła) znalazły się miasta na prawach powiatu: Krosno – 655,6 zł oraz Rzeszów – 621,5 zł. W grupie powiatów o najniższych dotacjach na 1 mieszkańca (poniżej 1 kwartyła) znalazły się: Tarnobrzeg – 46,1 zł oraz JST powiatu wadowickiego – 91,2 zł. Jak wskazuje rozkład analizowanej zmiennej w układzie powiatów regionu (mapa 71), największe środki w formie dotacji pozyskały JST z powiatów nowosądeckiego, wielickiego, rzeszowskiego, lubaczowskiego i leżajskiego oraz powiaty z południa województwa świętokrzyskiego (buski, kazimierski, pińczowski i opatowski).

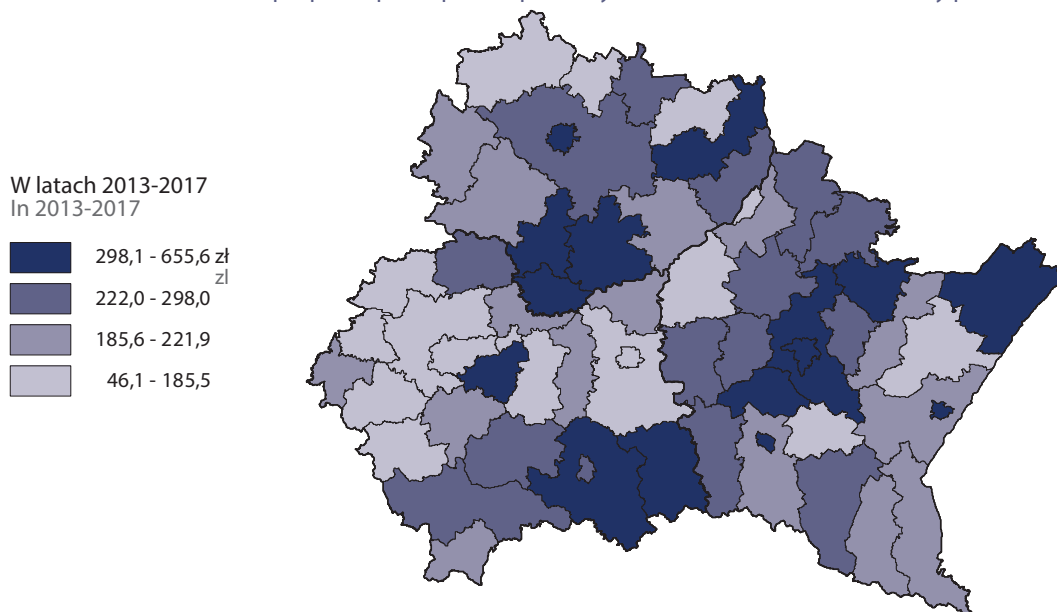
Główną część dotacji inwestycyjnych stanowiły dotacje pozyskane przez gminy i powiaty w ramach programów finansowanych ze środków europejskich. Mediana tych dotacji - w wartościach zagregowanych dla JST z terenu powiatu – w latach 2013-2017 wyniosła 10,0 mln zł rocznie, i w porównaniu z okresem 2008-2012 była niższa nominalnie o blisko 30%<sup>14</sup>. Z pośród miast na prawach powiatu, najwyższą średnią wysokość dotacji inwestycyjnych pozyskanych z funduszy UE odnotowano w Rzeszowie 109,8 mln zł oraz

<sup>14</sup> W przypadku tej zmiennej dysponujemy danymi dotyczącymi lat 2009-2017, stąd nie można było ustalić wielkości średniorocznej z całego drugiego okresu (2008-2012), a jedynie z lat 2009-2012.

Krakowie 99,1 mln zł, a najniższą w Tarnobrzegu – 421,2 tys. zł (chodzi o kwoty średnioroczne). Natomiast z pośród powiatów najmniejsze kwoty pozyskały JST z powiatu leskiego (1,6 ml zł). W co czwartym powiecie w regionie dotacje na cele inwestycyjne pozyskane z środków UE nie przekroczyły kwoty 6,8 mln zł (kwoty sumaryczne dla wszystkich JST powiatu), z kolei w trzech czwartych powiatów dotacje te nie przekroczyły poziomu – 16,9 mln zł.

**Mapa 71. Dotacje na cele inwestycyjne na 1 mieszkańca pozyskane przez JST w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 71. Subsidies for investment purposes per capita acquired by JST in south-eastern Poland by powiats



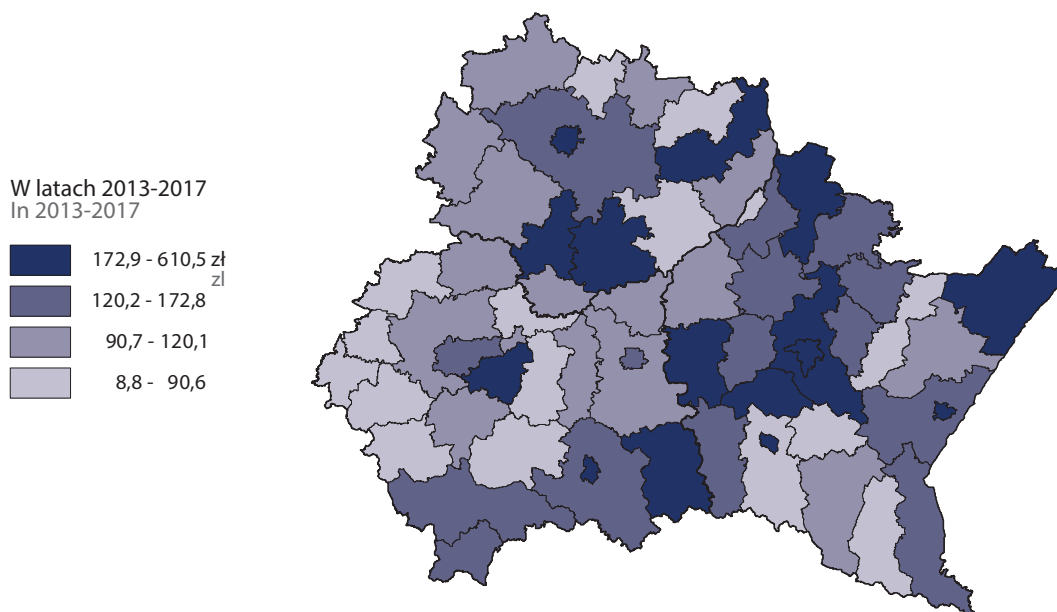
Mediana dotacji inwestycyjnych pozyskanych ze środków europejskich w przeliczeniu na 1 mieszkańca, w latach 2013-2017 wyniosła średniorocznie 120,11 zł i zmniejszyła się o 31,1% w porównaniu z okresem 2009-2012. Najwyższy spadek odnotowano w powiatach: oświęcimskim oraz chrzanowskim (odpowiednio: 67% i 64%). Największy wzrost średniej wystąpił w powiecie leskim oraz Nowym Sączu (ponad 3-krotny).

Biorąc pod uwagę medianę dotacji ogółem pozyskanych przez JST na cele inwestycyjne i medianę dotacji pochodzących z funduszy UE widzimy, że środki europejskie stanowiły 54,2% dotacji ogółem pozyskanych przez samorządy terytorialne. Warto też dodać, że mediana dochodów pochodzących ze środków europejskich ogółem (czyli przeznaczonych na różne cele) na 1 mieszkańca w okresie 2013-2017 wyniosła dla powiatów Polski południowo-wschodniej 209,0 zł i była niższa niż mediana z okresu 2008-2012 o prawie 38%. Jeżeli odniesiemy wartość mediany dochodów ogółem pozyskanych z funduszy UE do mediany dotacji na cele inwestycyjne, to okazuje się, iż cele stanowiły 57,5% w kwocie środków pozyskanych z UE.

Mediana dochodów JST ze sprzedaży majątku (kwota sumaryczna dla wszystkich gmin danego powiatu oraz powiatu jako JST) w latach 2013-2017 wyniosła 432,7 tys. zł i w porównaniu z okresem 2008-2012 uległa nominalnemu zmniejszeniu o 36%. Najwyższą średnią dochodów ze sprzedaży majątku odnotowano w powiecie leskim – 4,3 mln zł i powiecie oświęcimskim – 3,9 mln zł, a najniższą w Nowym Sączu – 18,0 tys. zł oraz powiecie skarżyskim – 23,0 tys. zł. Jedna czwarta powiatów nie przekroczyła poziomu dochodów ze sprzedaży majątku równego 163,0 tys. zł, a trzy czwarte poziomu – 854,8 tys. zł.

**Mapa 72. Dotacje na cele inwestycyjne finansowane ze środków europejskich na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 72. Subsidies for investment purposes financed from European funds per capita in south-eastern Poland by powiats



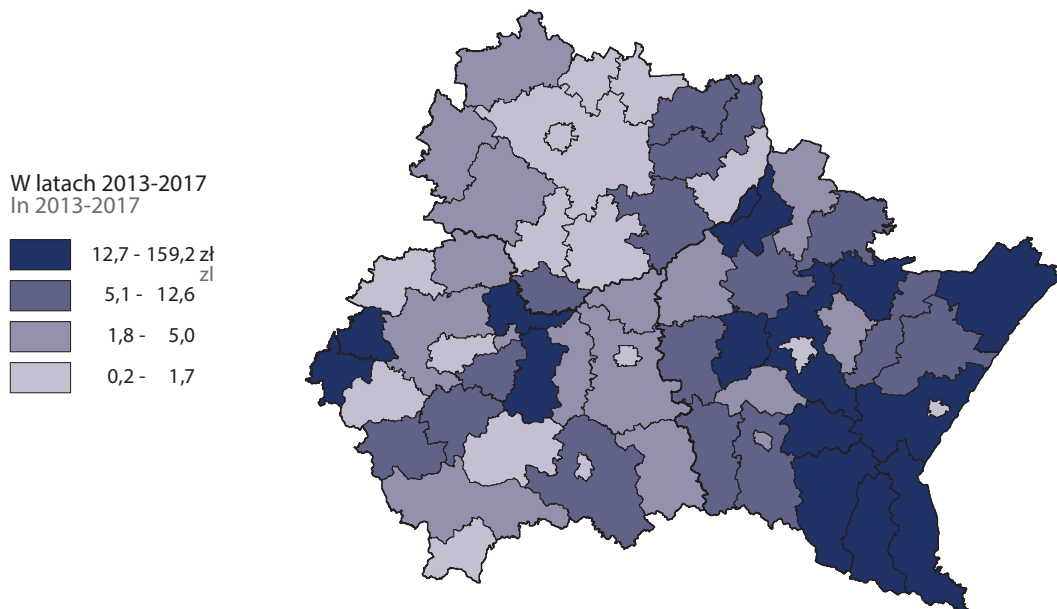
W latach 2008-2017 w powiatach Polski południowo-wschodniej zmniejszyła się wartość dochodów JST (głównie gmin) ze sprzedaży majątku w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Mediana dochodów ze sprzedaży w okresie 2013-2017 wyniosła 5,0 zł rocznie i była o 35% mniejsza niż w latach 2008-2012. Największy spadek, prawie do zera, wystąpił w powiatach skarżyskim i sandomierskim. Największy wzrost wystąpił w powiecie lubaczowskim – o 15,4%. Wartość średnia wyniosła 11,2 zł na 1 mieszkańca i była o ponad 6 zł wyższa niż mediana, co wskazuje na silną asymetrię prawostronną w badanym zjawisku. Oznacza to, iż większość JST uzyskuje relatywnie małe dochody ze sprzedaży majątku, niemniej jest pewna grupa gmin, która wyraźnie odstaje w górę pod tym względem.

Wyróżniającymi się dodatkowo pod względem poziomu dochodów per capita ze sprzedaży majątku (powyżej kwartyła 3), są JST na Podkarpaciu (mapa 73). W szczególności chodzi o gminy położone na południu tego województwa i w powiecie lubaczowskim oraz gminy w otulinie Rzeszowa. W województwie małopolskim są to z kolei gminy położone w sąsiedztwie Krakowa oraz gminy w powiecie chrzanowski i oświęcimskim. Natomiast w województwie świętokrzyskim nie ma powiatów, w których JST uzyskiwałyby szczególnie wysokie dochody z tego tytułu. Wydaje się, patrząc na rozkład terytorialny tej zmiennej i uwzględniając inne wcześniej prezentowane dane, że wysokie dochody ze sprzedaży majątku realizowały gminy należące do dwóch odmiennych grup. Pierwszą stanowiły te gminy, które mając atrakcyjnie położone nieruchomości (w pobliżu dużych aglomeracji) mogły na tym skorzystać i sprzedając je istotnie zasilają swoje budżety (w tym głównie budżety inwestycyjne). Te gminy wykazywały się też wysoką aktywnością inwestycyjną na tle innych gmin regionu. Do drugiej grupy gmin należą te, które raczej były zmuszone do sprzedaży majątku, co pozwoliło im poprawić indywidualny wskaźnik zadłużenia (co wynika z konstrukcji tego miernika) i/lub pozyskać środki na wkład własny potrzebny w realizacji przedsięwzięć inwestycyjnych.



**Mapa 73. Dochody JST ze sprzedaży majątku na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 73. JST income from the sale of assets per capita in south-eastern Poland by powiats



Należy także dodać, że średnia wartość dochodów ze sprzedaży majątku per capita dla gmin w całej Polsce wyniosła 6 zł w latach 2013-2017 i była 2 razy mniejsza niż średnia dla Polski południowo-wschodniej. Oznacza to, że gminy w tym regionie relatywnie często i na większą skalę, niż gminy w kraju korzystały z tego źródła zasilenia budżetu.

#### 4.2.2. Zobowiązania jednostek samorządu terytorialnego

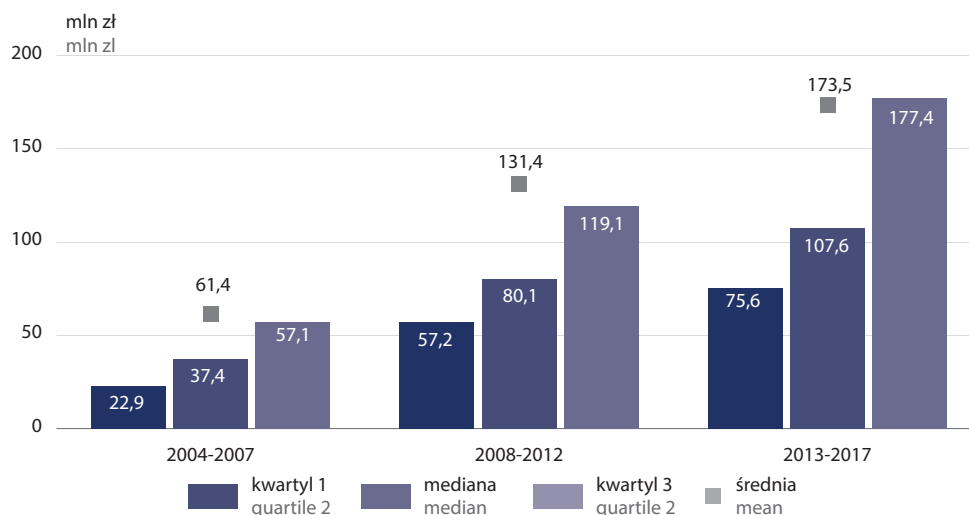
##### 4.2.2. Liabilities of local government units

Średni poziom zadłużenia w badanym okresie w gminach i powiatach Polski południowo-wschodniej, podobnie jak w kraju, wzrósł blisko trzykrotnie i wyniósł w latach 2013-2017 prawie 173,5 mln zł.

Największy wzrost zagregowanego średniego zadłużenia JST w okresie 2013-2017, w porównaniu z latami 2004-2007, odnotowano w powiatach skarżyskim oraz koneckim (ponad 9-krotny) oraz w Kielcach (ponad 8-krotny). Najmniejszy wzrost natomiast wystąpił w JST powiatów: nizańskiego (o 72%), leżajskiego (o 78%) oraz w Krakowie (o 79%). W połowie powiatów poziom zadłużenia JST nie przekroczył w ostatnim badanym okresie 107,6 mln zł, w jednej czwartej powiatów – 75,6 mln zł, a w trzech czwartych powiatów nie przekroczył zadłużenia wynoszącego 177,4 mln zł (wykres 89).

**Wykres 89. Poziom zadłużenia JST w powiatach Polski południowo-wschodniej**

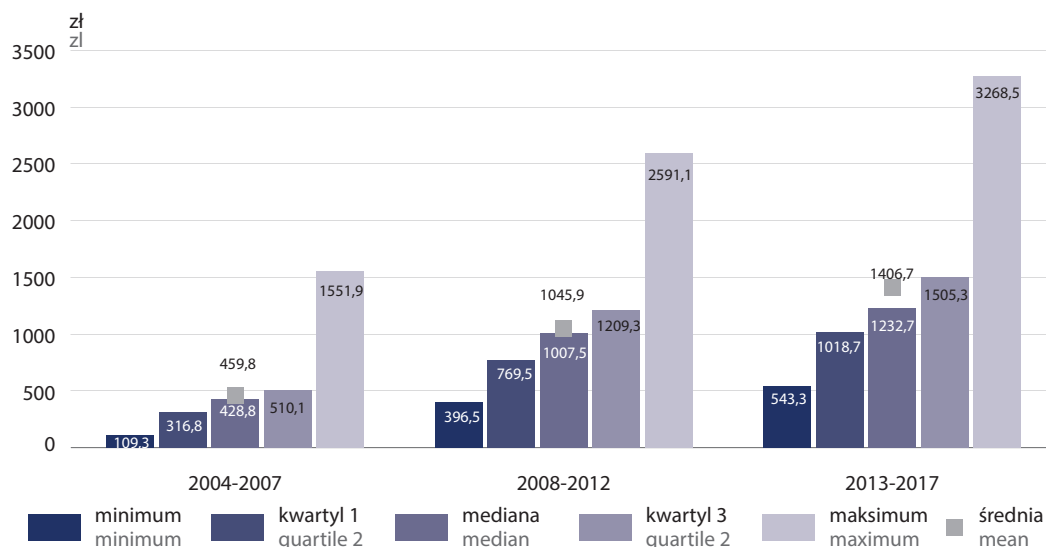
Chart 89. Level of debt of JST in powiats of south-eastern Poland



W przeliczeniu na 1 mieszkańca średnie zadłużenie JST w powiatach badanego regionu w latach 2013-2017 wyniosło 1406,7 zł i było niższe niż w kraju (1648,2 zł). Warto także zauważyć, że średnia wartość zadłużenia była o blisko 200 zł wyższa niż mediana, co wskazuje na występowanie JST o bardzo wysokim poziomie zadłużenia, znacznie odbiegającym od mediany. W tym przypadku były to miasta na prawach powiatu: Kielce – 3268,5 zł, Rzeszów – 3138,1 zł oraz Krosno 3017,1 zł. Powiaty, gdzie zanotowano bardzo niski poziom zadłużenia JST w przeliczeniu na 1 mieszkańca, to powiaty: leżajski – 543,3 zł, wadowicki – 550,5 zł oraz niżański – 584,8 zł.

**Wykres 90. Poziom zadłużenia JST w przeliczeniu na 1 mieszkańca w powiatach Polski południowo-wschodniej**

Chart 90. Level of debt of JST calculated per capita in powiats of south-eastern Poland



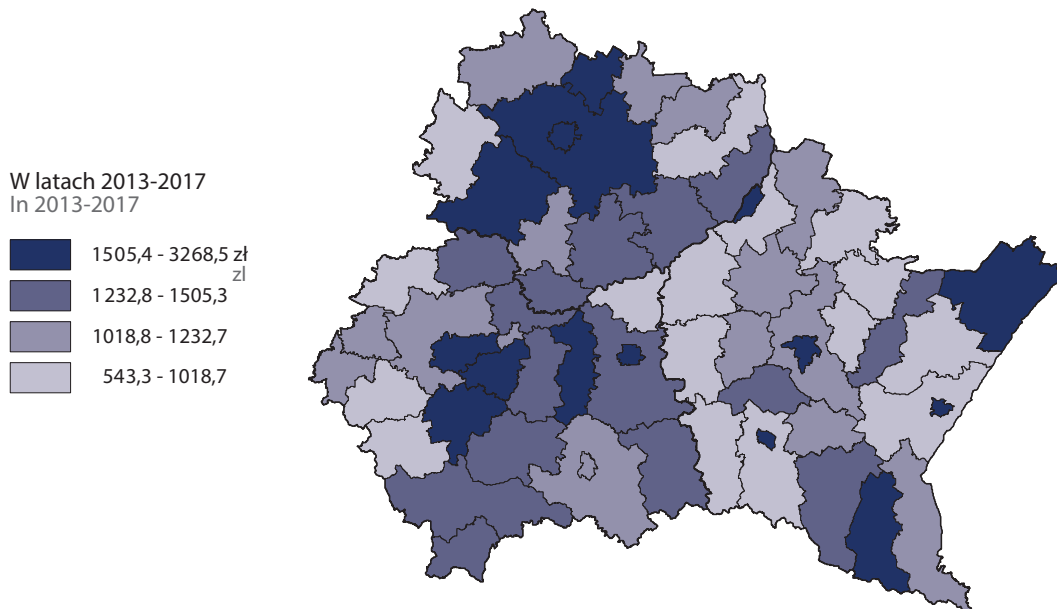
Dane zaprezentowane na mapie 74 wskazują, że największy poziom zadłużenia w przeliczeniu na 1 mieszkańca, obok wspomnianych już miast na prawach powiatu dotyczył gmin i powiatów położonych wokół Kielc, jednostek samorządu terytorialnego powiatu lubaczowskiego, leskiego, JST położonych

w sąsiedztwie Krakowa (położonych na południe od tego miasta) oraz powiatu brzeskiego. Interesujące jest to, że wysoki poziom zadłużenia dotyczy dwóch grup JST:

- miast na prawach powiatu, które w badanym okresie poczyniły bardzo dużo inwestycji, w tym inwestycji infrastrukturalnych związanych z powiększaniem tych miast i zachodzącymi na ich peryferiach procesami urbanizacji;
- jednostek samorządu terytorialnego realizujących inwestycje na przeciętnym albo nawet względnie niskim poziomie, należących jednak do tych JST, które uzyskiwały relatywnie niskie dochody własne, w tym dochody ze sprzedaży majątku. Są to gminy i powiaty o niskiej samodzielności finansowej, niebędące w stanie samodzielnie akumulować dochodów na tyle dużych, aby bez znaczącego zasilenia zwrotnymi środkami sfinansować niezbędne inwestycje (zwłaszcza infrastrukturalne).

**Mapa 74. Poziom zadłużenia JST w przeliczeniu na 1 mieszkańca w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 74. Level of debt of JST calculated per capita in south-eastern Poland by powiats



Zadłużenie JST w przeliczeniu na 1 mieszkańca wzrosło w latach 2013-2017, w porównaniu z latami 2004-2007, nominalnie aż o 187,5%, zaś realnie o 132,3%, jeżeli weźmiemy za punkt odniesienia medianę tej zmiennej. W przypadku średniej arytmetycznej ten wzrost był jeszcze większy, bo wynosi nominalnie, aż 206%, zaś realnie 147,2%. Z kolei porównując okres 3 (2013-2017) z okresem drugim (2008-2012) można zauważyć nominalny wzrost mediany zadłużenia JST o 22,4%, zaś realny wzrost o 13,5%. W przypadku średniej arytmetycznej ta skala wzrostu zadłużenia JST jest większa i wynosi odpowiednio: 43,5% nominalnie i 24,8% realnie. Przedstawione dane wskazują na fakt, że bardzo dynamiczny wzrost zadłużenia gmin i powiatów notowany w pierwszym i drugim z badanych okresów, w latach 2013-2017 uległ spowolnieniu. Wydaje się, iż było to spowodowane przede wszystkim pojawieniem się nowych regulacji dotyczących limitów zadłużenia JST (czyli wspomnianego już IWZ). Wcześniejsza aktywność inwestycyjna wielu gmin i powiatów, mocno wspierana przez finansowanie obce w formie długu spowodowała, że po wejściu w życie (2014 r.) nowej reguły dotyczącej kształtowania poziomu zadłużenia w postaci indywidualnego wskaźnika zadłużenia, możliwości dalszego zadłużania się były w przypadku wielu JST na dopuszczalnej prawem granicy lub wręcz zostały zablokowane. Dotyczyło to w szczególności tych JST, gdzie poziom zadłużenia był bardzo wysoki, a możliwości generowania nadwyżki operacyjnej (np. ze sprzedaży majątku) były bardzo ograniczone. Ten czynnik, zdaniem także innych badaczy [Filipiak, Dylewski 2015, s. 867-877], był ważnym determinantem zadłużania się JST, a to przekładało się na ich aktywność inwestycyjną.

Kredyty i pożyczki stanowiły prawie całość zadłużenia gmin i powiatów w Polsce południowo-wschodniej. W latach 2013-2017 średni poziom długu z tytułu kredytów i pożyczek wyniósł 162,3 mln zł (wartość zagregowana na poziomie powiatów). Największy jego wzrost w porównaniu z okresem 2004-2007 odnotowano w Rzeszowie (z 21,4 mln zł do 581,5 mln zł), zaś najmniejszy w Krakowie (z 1135,6 mln zł do 1499,1 mln zł). W przeliczeniu na 1 mieszkańca najwyższy poziom kredytów i pożyczek wystąpił w Kielcach - 3267,5 zł, Rzeszowie - 3132,9 zł oraz Krośnie - 3017,1 zł. Najniższy zaś w JST powiatu: leżajskiego - 542,1 zł oraz wadowickiego - 550,1 zł. Średni poziom zadłużenia JST z tytułu kredytów i pożyczek wyniósł w badanym regionie 1377 zł (w kraju - 1539,1 zł) i zwiększył się nominalnie ponad 3-krotnie w porównaniu z latami 2004-2007.

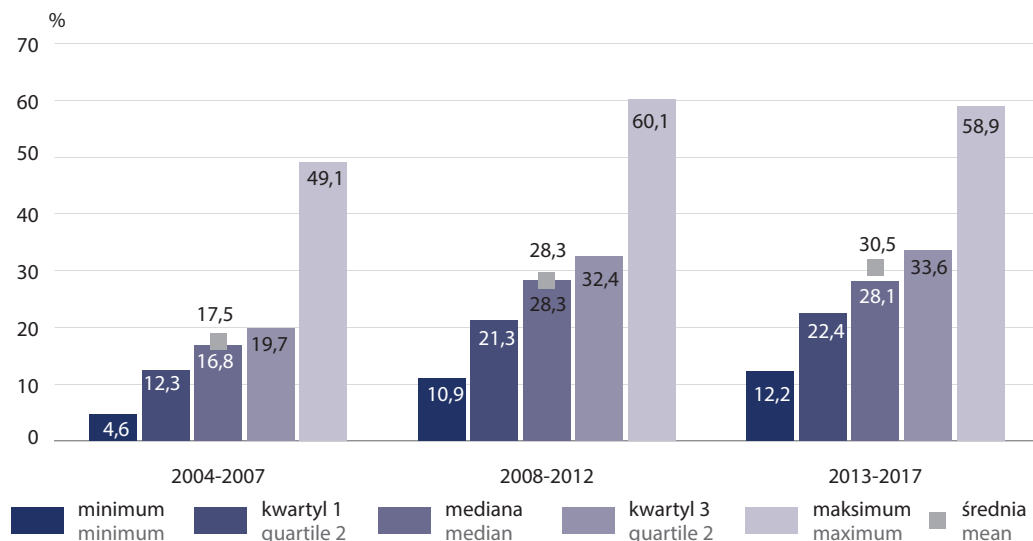
Jednym ze sposobów zdobycia przez JST dodatkowego źródła finansowania jest emisja papierów wartościowych. W latach 2004-2017 liczba jednostek samorządu terytorialnego, które korzystały z takiej formy finansowania systematycznie zmniejszała się. Z tego sposobu pozyskania środków finansowych na inwestycje korzystały głównie miasta na prawach powiatu. W latach 2004-2007 średnia wartość zobowiązań z tego tytułu wyniosła 11,5 mln zł (wartość zagregowana dla JST całego powiatu). Największą średnią zobowiązań z tytułu emisji obligacji wśród miast na prawach powiatów wykazywał Rzeszów - 134,1 mln zł. W następnym okresie 2008-2012 udział JST emitujących papiery wartościowe zmniejszył się. Średnia wielkość zadłużenia z tego tytułu wyniosła ok. 4 mln zł. W latach 2013-2017 liczba JST w regionie, które korzystały z tej formy finansowania zmniejszyła się do 8 jednostek, a średnia zadłużenia wyniosła prawie 82 mln. Jednakże wpływ na tak wysoką wartość miała emisja obligacji miasta Kraków, którego średnia wartość zadłużenia z racji emisji obligacji w tym okresie wyniosła 600,0 mln zł.

Bardzo ważnym czynnikiem charakteryzującym sytuację finansową jednostek samorządu terytorialnego jest wskaźnik zadłużenia, określający stosunek wielkości zadłużenia do dochodów ogółem. W latach 2013-2017 JST w połowie badanych powiatów osiągnęły przeciętną wartość wskaźnika zadłużenia równą 28,1% (wartość mediany). W porównaniu z latami 2004-2007 nastąpił wzrost tego wskaźnika o 11,3 p. proc., z czego największy wzrost zanotowały jednostki samorządu w powiecie skarżyskim (o 47,5 p.proc.), oraz miasto Kielce (o 45,7 p.proc.). Zmniejszenie się wskaźnika zadłużenia wystąpiło w Krakowie oraz powiecie niżańskim - po 0,4 p.proc. Natomiast w porównaniu z okresem 2008-2012, wskaźnik zadłużenia JST w regionie zmniejszył się o 0,2 p.proc.

Największy spadek zadłużenia odnotowano w Krakowie (o 11,3 p.proc.) oraz JST powiatu niżańskiego (o 8,5 p.proc.). Największy wzrost wystąpił miastach na prawach powiatu: Kielcach - o 26,7 p.proc. oraz Rzeszowie - o 18,1 p.proc. Przeciętna wartość wskaźnika zadłużenia JST w kraju w latach 2013-2017 wyniosła 33,7% i zwiększyła się o 13,7 p.proc. w porównaniu z latami 2004-2007. Analogicznie w JST (gminach i powiatach) Polski południowo-wschodniej, wskaźnik ten wyniósł 30,5% i zwiększył się o 13,1 p. proc. (wykres 91)

### Wykres 91. Wskaźniki zadłużenia JST w Polsce południowo-wschodniej

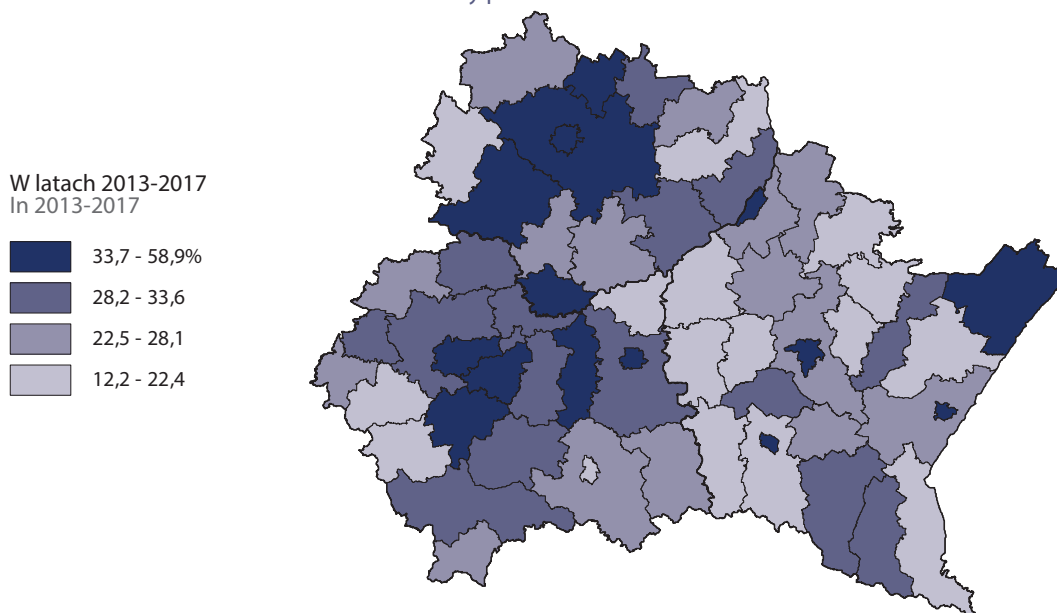
Chart 91. Debt ratios of JST in south-eastern Poland



W latach 2013-2017 do grupy powiatów o bardzo niskim wskaźniku zadłużenia JST (poniżej 1 kwartyla) należały powiaty: leżajski - 12,2%, wadowicki i mielecki – po 13,7%. Wysokim wskaźnikiem zadłużenia (powyżej 3 kwartyla) charakteryzowały się Kielce – 58,9% oraz JST powiatu skarżyskiego – 57,4%, a także miasto Rzeszów -56,5%. Jak pokazują dane zaprezentowane na mapie 69, oprócz miast na prawach powiatu, wysoki wskaźnik zadłużenia (równy lub wyższy od wartości kwartyla 3, czyli 33,7%) wykazywały JST w powiatach sąsiadujących z miastem Kielce, sąsiadujące z Krakowem, ale także gminy peryferyjne np. położone w powiecie lubaczowskim.

**Mapa 75. Wskaźnik zadłużenia JST w Polsce południowo-wschodniej według powiatów**

Map 75. Debt ratios of JST in south-eastern Poland by powiats



Rozkład terytorialny powiatów, w których JST mają wysoki poziom wskaźnika zadłużenia pokrywa się w dużym stopniu z rozkładem ilustrującym wolumen zadłużenia gmin. Wzmacnia to tezę, że JST pod względem wysokiego zadłużenia należą de facto do dwóch grup, tj. jednostek o wysokiej aktywności inwestycyjnej, która była wspierana kredytami oraz jednostek, których aktywność inwestycyjna była umiarkowana lub niska, ale które charakteryzują się niskim potencjałem dochodowym. Tym jednostkom brakowało funduszy własnych na finansowanie inwestycji, a sięganie po wsparcie z dotacji zagranicznych, też wymagało wkładu własnego, który musiał być zasilony z kredytów bankowych.

## Rozdział 5

### Chapter 5

## Czynniki kształtujące relacje między inwestycjami jednostek samorządu terytorialnego a poziomem przedsiębiorczości

### Factors shaping the relations between investments of local government units and the level of entrepreneurship

#### 5.1. Analiza powiązań między wydatkami inwestycyjnymi a dochodami podatkowymi i majątkowymi gmin w Polsce

##### 5.1. Analysis of relations between investment expenditures and tax and property income of gminas in Poland

Jak podkreślano w rozdziale 1 niniejszego opracowania, między wydatkami inwestycyjnymi jednostek samorządu terytorialnego a przedsiębiorczością lokalną i regionalną powinny istnieć powiązania o charakterze sprzężeń zwrotnych. Wydatki inwestycyjne JST powinny tworzyć sprzyjający grunt dla funkcjonowania i rozwoju podmiotów gospodarczych, służąc zrównoważonemu rozwojowi społeczno-gospodarczemu zarówno w układzie terytorialnym, jak i strukturalnym. W tym drugim przypadku mamy na myśli taką strukturę gospodarczą, które jest efektywna ekonomicznie i odporna na wstrząsy (szoki) gospodarcze i wahania koniunkturalne. Taka struktura jest oparta na dywersyfikacji działowej i sektorowej, a jej podstawowym elementem są efektywne ekonomicznie i tworzące stabilne miejsca pracy przedsiębiorstwa. Inwestycje samorządowe wspierając tworzenie i wzmacnianie tego typu struktury gospodarczej powinny liczyć z czasem na stabilne i rosnące – wraz z wzrostem gospodarczym – wpływy (dochody) podatkowe, ewentualnie wpływy (dochody) o charakterze majątkowym (z tytułu dzierżawy, wynajmu, wniesienia do spółki, czy też sprzedaży majątku komunalnego). Te ostatnie dochody bierzemy pod uwagę w analizie, gdyż wiele składników majątku samorządowego (np. zasoby mieszkaniowe, infrastruktura techniczna terenów inwestycyjnych) powstały w drodze inwestycji samorządowych lub ich odtworzenie, czy też modernizacja wymagały inwestycji ze strony właściciela, czyli danej JST. Zakładamy, że inwestycje samorządowe, nawet jeżeli nie miały celu komercyjnego, a w ich rachunku efektywności kluczowe znaczenie miały korzyści społeczne (w tym ekologiczne), to i tak powinny w jakimś stopniu „zwracać się” jednostkom samorządu terytorialnego (inwestorom) w formie pośrednich efektów (korzyści) budżetowych. Te korzyści to rosnące dochody podatkowe i dochody majątkowe, które są skutkiem rozwoju przedsiębiorczości na danym terenie. Rozwoju, który jest stymulowany w mniejszym lub większym stopniu przez inwestycje samorządowe. Jeżeli bowiem inwestycje służą poprawie szeroko rozumianej infrastruktury gospodarczej lub służą poprawie jakości życia mieszkańców, to koniec końcem powinny także sprzyjać rozwojowi przedsiębiorczości. Problem polega jednak na tym, że przedstawione tu zależności w praktyce społeczno-gospodarczej niekoniecznie muszą jednak mieć miejsce.

Przyczyny braku opisanej wyżej współzależności lub jej występowania na bardzo słabym (niewidocznym) poziomie mogą być zróżnicowane. Można założyć, iż najczęściej są one następujące:

- skala inwestycji samorządowych jest na tyle mała, że nie ma pozytywnego wpływu na rozwój przedsiębiorczości i tym samym na osiągnięcie korzyści budżetowych dla JST;

- rodzaje i cele inwestycji samorządowych nie są – nawet pośrednio - ukierunkowane na rozwój przedsiębiorczości i nie przynoszą w tym zakresie pozytywnych skutków lub są chybione;

- inwestycje samorządowe sprzyjają rozwojowi przedsiębiorczości, ale instrumenty polityki podatkowej (ogólne w kraju i stosowane w obrębie władztwa podatkowego przez daną JST) powodują, że nie występują pozytywne efekty budżetowe (poszerza się luka podatkowa);
- w efekcie konkurencji jednostek samorządu terytorialnego o inwestorów, miejsca pracy i mieszkańców (osadnictwo mieszkaniowe) inwestycje realizowane przez daną JST są zbyt małe i za mało atrakcyjne dla tych interesariuszy, w porównaniu do inwestycji i dodatkowych zachęt, realizowanych przez inne JST;
- niekorzystna sytuacja makroekonomiczna, zła koniunktura gospodarcza lub inne ograniczenia (np. regulacyjne) powodują, że inwestycje JST nie przynoszą oczekiwanych efektów po stronie lokalnej (regionalnej) przedsiębiorczości i korzyści budżetowych.

Jak widać z powyższego przyczyn nieskuteczności inwestycji samorządowych w kontekście rozwoju przedsiębiorczości i będących tego skutkiem wpływów budżetowych dla JST jest bardzo wiele. Skłania to do podjęcia próby ustalenia, czy w ostatnich latach (2010-2017) miały miejsce pozytywne współzależności w tym względzie. Ten problem będziemy analizować na przykładzie gmin i miast na prawach powiatu z terenu całego kraju. Pozwala to przeprowadzenie badań panelowych na dużej próbie jednostek, co powinno mieć pozytywne znaczenie dla uzyskania istotności statystycznej współczynników korelacji liniowej i ocen parametrów funkcji regresji.

Na podstawie danych pozyskanych z Banku Danych Lokalnych GUS dla gmin i miast na prawach powiatu z terenu całej Polski podjęto próbę ustalenia współzależności między poziomem i strukturą ich wydatków inwestycyjnych a ich dochodami podatkowymi i majątkowymi. Przeprowadzone badania, z wykorzystaniem analizy korelacji liniowej Pearsona oraz analizy regresji [Kata, 2018], dotyczyły próby liczącej 2465 jednostek<sup>15</sup> (ze zbiorowości generalnej usunięto te jednostki, dla których wartości cech były niekompletne lub poszczególne analizowane cechy wykazywały nietypowe, skrajnie odstające wartości). Zebrane dane potraktowano jako panel (wartości cech ujęto dla lat 2010-2017).

Jako zmienne objaśniające  $X_i$  przyjęto następujące cechy opisujące wydatki inwestycyjne gmin i miast na prawach powiatu:

$X_1$  - udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem (%),

$X_2$  - wydatki inwestycyjne na mieszkańca (zł),

$X_3$  - wydatki na transport, gospodarkę mieszkaniową oraz gospodarkę komunalną i ochronę środowiska w wydatkach ogółem (%),

$X_4$  - średnioroczna stopa wzrostu wydatków majątkowych (%).

Z kolei jako zmienne objaśniane  $Y_i$  przyjęto:

$Y_1$  - dochody majątkowe na mieszkańca (zł),

$Y_2$  - dochody z podatków lokalnych na mieszkańca (zł),

$Y_3$  - dochody z podatków PIT i CIT per capita (zł),

$Y_4$  - średnioroczna stopa wzrostu dochodów majątkowych (%).

Współczynniki zmienności ( $V$ ) dla wszystkich zmiennych  $X_i$  i  $Y_i$  były wyższe, niż 10%. Ponadto zbadano współzależność odrębnie w zbiorze cech objaśnianych i objaśniających. Dla żadnej z par zmiennych współczynnik korelacji liniowej nie przekroczył wartości 0,7.

W kolejnym etapie badań przeprowadzono analizę korelacji między zbiorem zmiennych objaśniających ( $X_1$ - $X_3$ ), a zbiorem zmiennych objaśnianych ( $Y_1$ - $Y_3$ ). Zbadano także współzależność pomiędzy zmienną

<sup>15</sup> Na dzień 1.01.2017 r. w Polsce było 66 miast na prawach powiatu oraz 2478 gmin. Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2017 r., GUS, Warszawa 2017, s. 9.

opisującą średnioroczną stopę wzrostu wydatków majątkowych (X4), a średnioroczną stopę wzrostu dochodów majątkowych (Y4).

Macierz korelacji pomiędzy wszystkimi wymienionymi cechami zaprezentowano w tabeli 7. Wyniki badań wskazują na występowanie istotnej statystycznie (przy  $p < 0,05$ ) dodatniej współzmienności pomiędzy większością cech opisujących wydatki inwestycyjne gmin (łącznie z miastami na prawach powiatu) a zmiennymi opisującymi ich dochody podatkowe i majątkowe. Najsilniejsza korelacja dotyczyła współzmienności pomiędzy wysokością wydatków inwestycyjnych per capita a dochodami majątkowymi per capita (tab. 7). Umiarkowanie silna dodatnia korelacja dotyczyła także współwystępowania udziału wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem oraz dochodów majątkowych na mieszkańca, a także wydatków majątkowych w przeliczeniu na mieszkańca i dochodów z podatków lokalnych na mieszkańca.

**Tablica 7. Współczynniki korelacji między zmiennymi opisującymi wydatki inwestycyjne (Xi) a zmiennymi opisującymi dochody własne (Yi) gmin i miast na prawach powiatu**

Table 7. Correlation coefficients between variables describing investment expenditures (Xi) and variables describing own income (Yi) of gminas and cities with powiat status

Zmienna Variable	Y1 Dochody majątkowe Property income	Y2 Podatki lokalne Local taxes	Y3 Dochody z podatków PIT i CIT Income from PIT and CIT tax	Y4 Stopa wzrostu dochodów majątkowych (r/r, %) Growth rate of property income (y/y, %)
	w zł na mieszkańca per capita in zł			
X1 – Udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem (%) X1 – Share of investment expenditures in total expenditures (%)	0,5975	0,1041	0,0210	x
X2 – Wydatki inwestycyjne na mieszkańca (zł) X2 – Capital expenditures per capita (zł)	0,6858	0,4913	0,2514	x
X3 – Udział wydatków na infrastrukturę w wydatkach inwestycyjnych (%) X3 – Share of expenditures on infrastructure in investment expenditures (%)	0,4787	0,1104	0,1032	x
X4 – Stopa wzrostu wyd. majątkowych (r/r, %) X4 – Growth rate of property income (y/y, %)	x	x	x	0,5094

Uwaga: Wsp. korelacji są istotne z  $p < 0,05$ ; N=2465.

Note: Correlations coefficients are significant with  $p < 0.05$ ; N=2465.

W celu weryfikacji zależności między poziomem i strukturą wydatków inwestycyjnych gmin i miast na prawach powiatu a ich dochodami podatkowymi i majątkowymi przeprowadzono analizę regresji. Oszacowaniu poddano szereg równań regresji, w których jako zmienne wykorzystano Y1, Y2, Y3 oraz Y4, natomiast jako zmienne objaśniane: X1, X2, X3 oraz X4. Każde równanie regresji oszacowano w kilku wariantach, z jednorocznym albo dwuletnim opóźnieniem zmiennej objaśnianej. Taki zabieg miał na celu uwzględnienie faktu, że wydatki inwestycyjne wpływają na dochody budżetowe gmin z określonym opóźnieniem (przesunięciem czasowym). Wykorzystano ponadto zlogarytmowane wartości zmiennych. W oszacowaniu wykorzystano metody panelowe. Estymację przeprowadzono przy wykorzystaniu metody najmniejszych kwadratów MNK oraz metody z efektami ustalonymi (fixed effect).

Wyniki estymacji nie dostarczyły istotnych statystycznie przesłanek pozwalających na powiązanie wydatków inwestycyjnych gmin i miast na prawach powiatu z ich dochodami. Dla wszystkich równań podanych estymacji reszty modelu nie miały rozkładu normalnego ( $p < 0,05$ ), a składnik losowy był heteroskedastyczny.



## 5.2. Wydatki inwestycyjne gmin w Polsce południowo-wschodniej a rozwój przedsiębiorczości – analiza współzależności

### 5.2. Investment expenditures of gminas in south-eastern Poland and development of entrepreneurship - analysis of interdependencies

Analiza poziomu rozwoju przedsiębiorczości i skali oraz przestrzennego zróżnicowania wydatków inwestycyjnych jednostek samorządu terytorialnego dała podstawy do stwierdzenia występowania wielopłaszczyznowych powiązań między tymi cechami w poszczególnych powiatach regionu Polski południowo-wschodniej. W celu bardziej szczegółowego zbadania tych relacji przeprowadzono analizę z wykorzystaniem metod taksonomicznych i modelu ekonometrycznego, zaś w obliczeniach wykorzystano zmienne charakteryzujące przedsiębiorczość, aktywność inwestycyjną samorządów i ich cechy typologiczne (demografia, źródła dochodów, typ jednostek samorządowych) na poziomie podstawowej jednostki samorządowej jaką jest gmina. Podstawą do analizy były tu zatem dane liczbowe dotyczące 429 samorządów gmin (łącznie z miastami na prawach powiatu) z województw Polski południowo-wschodniej. Punktem wyjścia w takim postępowaniu było obliczenie syntetycznego wskaźnika przedsiębiorczości (SWP) przy wykorzystaniu metody unitaryzacji zerowej.

Ogólna formuła unitaryzacji zerowej przyjmuje postać [Kukuła 2000]

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_i \{x_{ij}\}}{\max_i \{x_{ij}\} - \min_i \{x_{ij}\}} \quad i=1,2,\dots,n; j=1,2,\dots,m.$$

gdzie  $x_{ij}$  to wartość  $j$ -tej cechy  $i$ -tego obiektu.

W wyniku zastosowania tej formuły otrzymujemy zmienne o wartościach należących do przedziału [0; 1]. Jako, że w zbiorze cech nie występowały ani destymulanty, ani nominanty, zaniechano wykorzystania dodatkowych wzorów do procesu unitaryzacji.

Syntetyczny wskaźnik przedsiębiorczości został zbudowany w oparciu o następujące wskaźniki cząstkowe (zmienna  $Y$ ):

$Y_1$  – liczba podmiotów gospodarczych na 1000 ludności;

$Y_2$  – liczba pracujących na 1000 ludności w wielu produkcyjnym;

$Y_3$  – wartość nakładów inwestycyjnych w statystycznym przedsiębiorstwie (w zł);

$Y_4$  – wartość przychodów przedsiębiorstw w przeliczeniu na 1 zatrudnionego (w zł).

Na podstawie tych czterech zmiennych cząstkowych obliczono syntetyczny (taksonomiczny) wskaźnik rozwoju przedsiębiorczości (SWP) posługując się poniższą formułą obliczeniową [Strahl, 2006, s. 166]

$$SWP_i = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m z_{ij}$$

gdzie:

$z_{ij}$  – wartości kolejnych wystandaryzowanych zmiennych (stymulant),

$m$  – liczba zmiennych cząstkowych (stymulant).

Wskaźnik syntetyczny osiągnął wartości w przedziale 0,015-0,455. Jego rozkład wykazuje bardzo dużą asymetrię prawostronną i koncentrację w przedziale 0,1-0,2.

**Tablica 8. Statystyki opisowe syntetycznego wskaźnika przedsiębiorczości**

Table 8. Descriptive statistics of the synthetic measure of entrepreneurship

Miary pozycyjne Measures of position		Miary przeciętne i miary asymetrii Average measures and measures of asymmetry	
Minimum Minimum	0,015	Średnia Average	0,135
Kwartyl 1 (Q1) Quartile 1 (Q1)	0,076	Odchylenie standardowe Standard deviation	0,088
Mediana Median	0,108	Skośność Skewness	1,485
Kwartyl 3 (Q3) Quartile 3 (Q3)	0,161	Kurtoza Kurtosis	4,922
Maksimum Maximum	0,455	Współczynnik zmienności (V) Coefficient of variation (V)	0,652

W następnym kroku obliczono średnią wartość syntetycznego wskaźnika przedsiębiorczości dla odrębnych prób (zbiorów) jednostek, przy zastosowaniu podziału gmin według następujących kryteriów:

1. Saldo migracji w latach 2004-2017 (dodatnie lub ujemne),
2. Gęstość zaludnienia (powyżej i poniżej 186 osób na km<sup>2</sup>),
3. Typ gminy (gmina miejska, gmina miejsko-wiejska, gmina wiejska),
4. Kwota funduszy unijnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca pozyskanych w latach 2004-2017,
5. Udział dochodów własnych w ogólnej kwocie dochodów budżetowych jako miara samodzielności finansowej gmin.

Różnica co najmniej jednego odchylenia standardowego może wskazywać na potencjalnie istotne różnice w poziomach wskaźnika syntetycznego pomiędzy grupami ustalonymi w efekcie zastosowania poszczególnych ww. kryteriów podziałowych. W przypadku salda migracji (kryterium 1-sze) w obu grupach gmin średni poziom wskaźnika był właściwie identyczny i wyniósł 0,135. Może to świadczyć o tym, iż saldo migracji ludności nie jest skorelowane z poziomem rozwoju przedsiębiorczości. Gminy o gęstości zaludnienia powyżej 186 osób na km<sup>2</sup> miały średnią wartość wskaźnika syntetycznego na poziomie 0,143 czyli o 0,1 więcej niż pozostałe gminy. Różnica co najmniej jednego odchylenia standardowego występowała dla grup gmin miejskich (0,142) i wiejskich (0,131). To z kolei wskazuje, że rodzaj gminy, a właściwie czynnik urbanizacyjny ma istotny, korzystny wpływ na rozwój przedsiębiorczości lokalnej.

W tabeli 9 zaprezentowano wartości syntetycznego wskaźnika przedsiębiorczości (SWP), w grupach przekrojowych gmin ustalonych na podstawie kolejnych dwóch kryteriów podział (kryterium 4 i 5).

**Tablica 9. Syntetyczny wskaźnik przedsiębiorczości (SWP), dla grup gmin ustalonych według kryterium kwoty pozyskanych dotacji UE oraz samodzielności finansowej**

Table 9. Synthetic indicator of entrepreneurship (SWP) for groups of gminas determined according to the criterion of the amount of EU subsidies obtained and financial independence

Grupy gmin według poziomu dotacji UE w przeliczeniu na 1 mieszkańca (w latach 2004-2016) w relacji do średniej w badanej populacji Groups of gminas by the level of EU subsidies calculated per capita (in 2004-2016) in relation to the average in the population studied	Średnia wartość wskaźnika Average value of the indicator	Grupy gmin według udziału dochodów własnych w dochodach ogółem (w %) Groups of gminas by share of own income in total income (in%)	Średnia wartość wskaźnika Average value of the indicator
a) poniżej 80% średniej a) less than 80% of the average	0,144	a) poniżej 35% a) below 35%	0,131
b) 80%-120% średniej b) 80%-120% of the average	0,120	b) 35%-45% b) 35%-45%	0,137
c) powyżej 120% średniej c) above 120% of the average	0,124	c) co najmniej 45% c) at least 45%	0,146

Można zauważyć, że powyższe zmienne z różną siłą dyskryminują gminy pod względem wskaźnika syntetycznego. Skumulowane saldo migracji w ogóle nie pozwala rozróżnić gmin pod względem wskaźnika syntetycznego natomiast typ, gęstość zaludnienia czy struktura dochodów gminy pozwalają wyznaczyć grupy, które różnią się co do średniego poziomu wskaźnika nawet o dwa odchylenia standardowe.

Niemniej nie oznacza to, że liniowa zależność między zmiennymi a wskaźnikiem SWP, jest najodpowiedniejsza, gdyż wcześniej zaobserwowaliśmy bardzo dużą asymetrię jego rozkładu. Do objaśniania zmienności wskaźnika syntetycznego mogą być potrzebne nieliniowe transformacje zmiennych niezależnych. Syntetyczna forma wskaźnika utrudnia budowanie jego modelu w oparciu o klasyczne modele ekonometryczne procesów gospodarczych.

Rozkład syntetycznego wskaźnika przedsiębiorczości na gminy można wyjaśniać tworząc model ekonometryczny. W celu wyjaśnienia zmienności wskaźnika syntetycznego wybrano wskaźniki dotyczące dwóch obszarów:

Aktywność inwestycyjna gminy (zmienne X):

X1 - wydatki inwestycyjne na 1 mieszkańca (w zł) – skumulowana wartość za lata 2004-2017,

X2 - udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem w latach 2004-2017 (w %),

X3 - średnioroczna stopa zmiany wydatków inwestycyjnych – w latach 2004-2017 (w %),

X4 - udział projektów finansowanych z zagranicy w wydatkach inwestycyjnych w latach 2004-2017 (w %).

Demografia i dochody gminy (zmienne Z):

Z1 - typ gminy (gmina miejska, gmina miejsko-wiejska, gmina wiejska),

Z2 - gęstość zaludnienia,

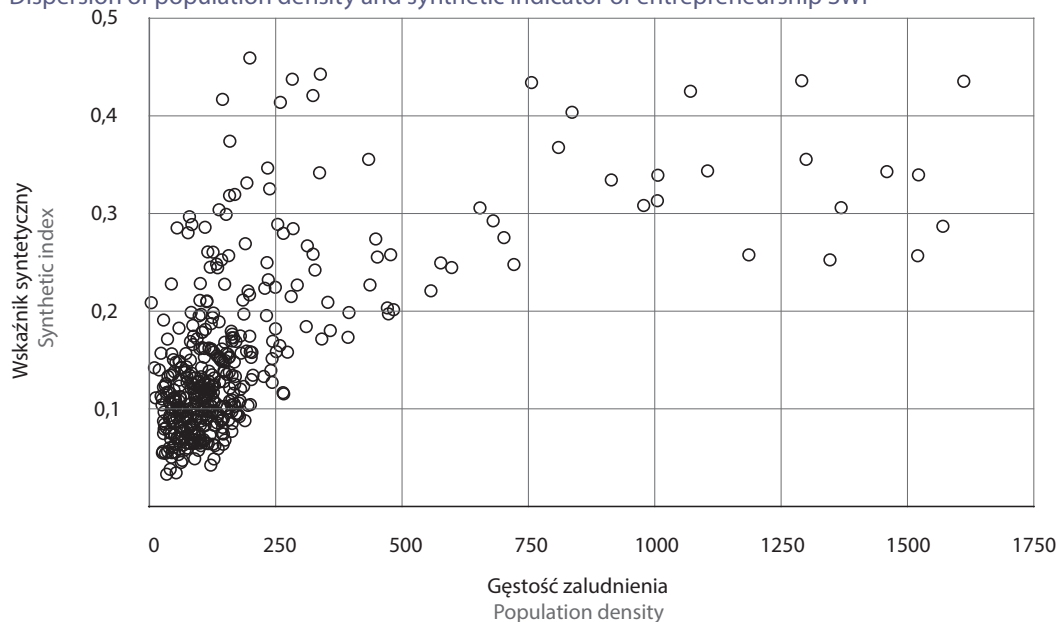
Z3 - saldo migracji za lata 2004-2017 na 1 tys. mieszkańców,

Z4 – wartość projektów współfinansowanych ze środków UE na 1 mieszkańca (w zł),

Z5 - udział dochodów własnych w dochodach ogółem gminy (w %).

Przy estymacji modelu regresji dla wszystkich dziewięciu zmiennych grup X i Z okazało się, że część z nich jest nieistotna statystycznie. Z tego powodu zastosowano regresję krokową wsteczną odrzucając kolejno zmienne, które mają najmniejszy wkład w wyjaśnianie zmienności wskaźnika syntetycznego przedsiębiorczości. Poszukiwano również optymalnej transformacji zmiennych analizując wykresy punktowe. Wykres 92 ilustruje, że liniowa zależność między wskaźnikiem syntetycznym a gęstością zaludnienia mniej niedokładnie opisuje związek między zmiennymi niż zależność potęgowa.

**Wykres 92. Rozrzut punktowy gęstości zaludnienia i syntetycznego wskaźnika przedsiębiorczości SWP**  
Chart 92. Dispersion of population density and synthetic indicator of entrepreneurship SWP



Ostatecznie do modelu liniowego ze stałą weszło pięć zmiennych przy czym dwie z nich nie są w postaci liniowej. Ich nieliniowa transformacja poprawiała jakość modelu. Statystyki modelu regresji wyjaśniającego determinanty syntetycznego wskaźnika przedsiębiorczości (zmienna objaśniana Y) zostały zaprezentowane w tabeli 10.

**Tablica 10. Parametry modelu regresji opisującego determinanty syntetycznego wskaźnika przedsiębiorczości SWP**

Table 10. Parameters of the regression model describing the determinants of the synthetic indicator of entrepreneurship SWP

Wyszczególnienie Specification	Estymator Estimator	Błąd estymatora Estimator error	Statystyka t Statistics t	p-wartość p-value	Istotność statystyczna Statistical significance
Stała Constant	-2,78E-01	1,95E-02	-14,224	<2,00E-16	***
$X_1$ - wydatki inwestycyjne na 1 mieszkańca (w zł) $X_1$ - investment expenditures per capita (in zł)	4,91E-05	1,30E-05	3,768	0,000188	***
$X_3$ - średnioroczna stopa zmiany wydatków inwestycyjnych (w %) $X_3$ - average annual rate of change in investment expenditures (in%)	7,29E-02	3,61E-02	2,019	0,044133	*
$Z_2^{0,45}$ - gęstość zaludnienia $Z_2^{0,45}$ - population density	4,90E-03	4,85E-04	10,118	<2,00E-16	***
$Z_4$ - wartość projektów finansowanych ze środków UE (zł/1 mieszkańca) $Z_4$ - value of projects financed from EU funds (zł/per capita)	-4,49E-05	1,63E-05	-2,75	0,00622	**
Exp ( $Z_5$ ) - udział dochodów własnych w dochodach ogółem (w %) Exp ( $Z_5$ ) - share of own income in total income (in%)	2,35E-01	1,58E-02	14,916	<2,00E-16	***
Współczynnik determinacji Coefficient of determination					0,669
Skorygowany współczynnik determinacji Adjusted coefficient of determination					0,665
Odchylenie resztowe Residual deviation					0,05
P-wartość dla statystyki F P-value for F statistics					<2,2E-16

Uwaga: Istotność statystyczna przy: \* p<0,05; \*\* p<0,01; \*\*\* p<0,001.  
Note: Statistical significance at: \* p<0,05; \*\* p<0,01; \*\*\* p<0,001.

Model, którego parametry zostały zaprezentowane w tabeli 10, wyjaśnia 67% zmienności syntetycznego wskaźnika przedsiębiorczości. Po uwzględnieniu korelacji między zmiennymi okazuje się, że gęstość zaludnienia, wielkość wydatków inwestycyjnych i tempo ich wzrostu oraz udział dochodów własnych są dodatnio powiązane ze wskaźnikiem syntetycznym, w przeciwieństwie do skali finansowania projektów unijnych na mieszkańca. Gęstość zaludnienia ( $Z_2$ ) jest bardzo mocno powiązana z typem gminy, dlatego typ gminy nie znalazł się w modelu chociaż jest cechą istotnie dyskryminującą gminy pod względem wskaźnika syntetycznego. Zastosowanie dwóch zmiennych niosących ze sobą bardzo podobne informacje było niecelowe, zatem do estymacji równania regresji wybrano zmienną  $Z_2$ . Przy gęstości zaludnienia ponad 500 osób na km<sup>2</sup> wartość wskaźnika syntetycznego rosła coraz wolniej. Stąd zmienna  $Z_2$  została ujęta z pierwiastkiem. Odwrotna sytuacja dotyczy udziału dochodów własnych w dochodach ogółem

gminy ( $Z_5$ ). Im wyższa jest wartość tej zmiennej tym jeszcze wyższy wskaźnik syntetyczny przedsiębiorczości. Stąd w modelu zmienna  $Z_5$  występuje w postaci funkcji wykładniczej [ $\exp(x) = e^x$ ].

Wyniki estymacji modelu regresji dla zmiennej jaką jest syntetyczny wskaźnik przedsiębiorczości dowodzą, że przedsiębiorczość lokalna jest stymulowana dodatnio przez wydatki inwestycyjne gmin (w przeliczeniu na 1 mieszkańca). Szybsze tempo inwestycji samorządowych również sprzyja rozwojowi przedsiębiorczości lokalnej. Ponadto przedsiębiorczość lepiej rozwija się na obszarze o większej gęstości zaludnienia (a najlepiej na obszarach zurbanizowanych). Wreszcie wzrostowi przedsiębiorczości sprzyja też większa samodzielność finansowa gmin. Wyniki te są interesujące jeśli zestawimy je z wynikami wcześniejszych analiz, dokonanych na próbie wszystkich gmin w Polsce, ale w krótszym okresie (2010-2017), które wykazały istnienie dodatniej współzmienności między aktywnością inwestycyjną gmin, w tym wydatkami inwestycyjnymi na infrastrukturę techniczną, a dochodami podatkowymi i majątkowymi gmin. O ile jednak wykazano istnienie umiarkowanie silnej dodatniej korelacji pomiędzy tymi zmiennymi, o tyle nie udało się ustalić istotnej statystycznie funkcji regresji opisującej tą zależność. Badania prowadzone na próbie gmin Polski południowo-wschodniej, w znacznie dłuższym horyzoncie czasowym (w latach 2004-2017) pozwoliły natomiast na wykazanie statystycznie istotnej zależności pomiędzy aktywnością inwestycyjną gmin a poziomem rozwoju przedsiębiorczości. Z tych dwóch badań można zatem wysunąć ostrożny wniosek, że inwestycje samorządowe, zwłaszcza o charakterze infrastrukturalnym, sprzyjają rozwojowi przedsiębiorczości, zwykle przekłada się też to na określone korzyści budżetowe dla JST (sprzyja wzrostowi dochodów własnych i większej samodzielności finansowej gmin). Ta ostatnia relacja nie jest jednak zbyt mocna i nie jest oczywista, w tym sensie, że różne inne czynniki mogą powodować, że łańcuch przyczynowy między wydatkami inwestycyjnymi jednostki samorządu terytorialnego, rozwojem przedsiębiorczości na jej terenie i dochodami własnymi jednostki (z tytułu podatków i opłat lokalnych oraz dochodami majątkowymi) może nie wystąpić lub być bardzo słaby.

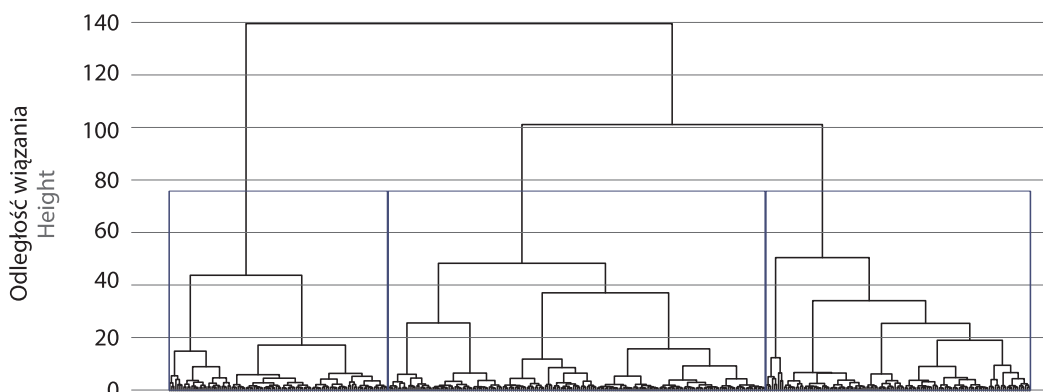
Obecność, ze znakiem ujemnym, w równaniu regresji zmiennej  $Z_4$  – opisującej kwotę projektów współfinansowanych ze środków UE w przeliczeniu na 1 mieszkańca może nieco zaskakiwać. Ujemne powiązanie tej zmiennej z wskaźnikiem przedsiębiorczości może oznaczać, że duża grupa samorządów wykorzystywała fundusze unijne na finansowanie przedsięwzięć, które poprawiły stan infrastruktury społecznej, czy służyły rozwojowi kapitału ludzkiego, natomiast nie miały związku z tymi składnikami infrastruktury, które są szczególnie istotne dla rozwoju przedsiębiorczości. Należy jednak podkreślić, że zmienna  $Z_4$  dotyczy wszystkich projektów finansowanych ze środków UE, a nie tylko projektów inwestycyjnych i to być może tłumaczy w jakim stopniu wykazaną w estymacji modelu regresji zależność.

Grupy zmiennych  $X$ ,  $Z$  posłużyły do utworzenia taksonomicznej klasyfikacji gmin według tych cech. Gminy grupowano metodą aglomeracji Warda. Analiza diagramu drzewa pozwalała wskazać optymalną liczbę grup w oparciu o odległość wiązań. Dla tak wyodrębnionych grup wyznaczono średnie wartości zmiennych służących aglomeracji oraz średnią wartość syntetycznego wskaźnika przedsiębiorczości.

Diagram drzewa aglomeracji dla zmiennych X wskazał podział na trzy grupy. Grupa gmin o najwyższym poziomie wskaźnika syntetycznego (grupa 1) charakteryzuje się bardzo wysokimi wydatkami inwestycyjnymi na mieszkańca (734,83 zł) w stosunku do pozostałych gmin. Również udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem jest o połowę większy (24% w stosunku do 16%). Pozostałe grupy gmin w obu tych zmiennych mają bardzo podobną wartość średnią. Paradoksalnie, grupa o najniższej wartości wskaźnika syntetycznego ma wysoki udział (55%) projektów finansowanych z zagranicy w wydatkach inwestycyjnych. Można to traktować jako potwierdzenie wcześniejszego spostrzeżenia o przeznaczaniu przez samorządy gmin środków UE głównie na finansowanie infrastruktury społecznej. Za słusznością takiej konstatacji może przemawiać fakt, że chodzi tu o gminy charakteryzujące się niskim poziomem rozwoju przedsiębiorczości, co – jak wynika z rozdziału III – jest charakterystyczne przede wszystkim dla peryferyjnie położonych obszarów Polski południowo-wschodniej. Są to przy tym tereny z gorszym od przeciętnego stanem infrastruktury. W takiej sytuacji władze samorządowe mogą traktować priorytetowo takie inwestycje, które mają bezpośredni wpływ na jakość życia mieszkańców (szkoły, przedszkola, placówki opieki zdrowotnej) jako sposób na przeciwdziałanie wyludnianiu się tych terenów. Ponadto cechy demograficzne takich terenów mogą przesądzać o niskiej atrakcyjności inwestycyjnej, a wówczas inwestycje infrastrukturalne mogą nie mieć znaczenia jako czynnik pobudzający przedsiębiorczość.

**Wykres 93. Diagram drzewa dla zmiennych X (metoda Warda, odległość euklidesowa)**

Chart 93. Tree diagram for X variables (Ward method, Euclidean distance)



Statystyki grup przedstawiono w tabeli 11.

**Tablica 11. Statystyki grup wyróżnionych na podstawie zmiennych X (opisujących wydatki inwestycyjne gmin)**

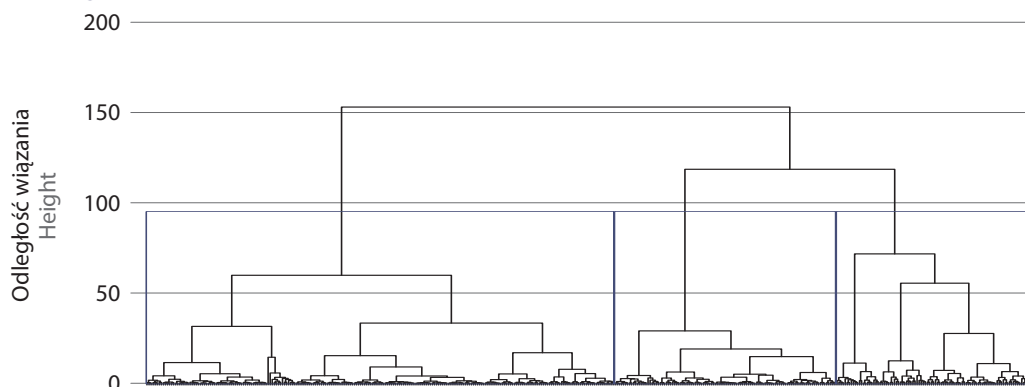
Table 11. Statistics of groups distinguished on the basis of X variables (describing the investment expenditure of gminas)

Grupa Group	Syntetyczny wskaźnik przedsiębiorczości (SWP) Synthetic indicator of entrepreneurship (SWP)	Wydatki inwestycyjne na mieszkańca (zł) Investment expenditures per capita (zł)	Udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem (%) Share of investment expenditures in total expenditures (%)	Średnioroczna stopa zmiany wydatków inwestycyjnych (%) Average annual rate of change in investment expenditures (%)	Udział projektów finansowanych z UE w wydatkach inwestycyjnych Share of projects financed from the EU in investment expenditures	Zbiorowość N Objects N
1	0,151	734,8	24%	0,05	35%	109
2	0,143	420,1	16%	0,10	33%	188
3	0,109	471,1	16%	-0,01	55%	132

Diagram drzewa dla zmiennych Z, opisujących cechy demograficzne i związane z finansami gmin, również wskazał podział analizowanych gmin regionu Polski południowo-wschodniej na trzy grupy (wykres 94).

**Wykres 94. Diagram drzewa dla zmiennych Z (metoda Warda, odległość euklidesowa)**

Chart 94. Tree diagram for Z variables (Ward method, Euclidean distance)



Liczebność grup jest zdecydowanie mniej równomierna niż w poprzednim przypadku. Najwyższy średni poziom wskaźnika syntetycznego osiągnęła grupa 1, skupiająca 93 gminy (22%). Statystyki grup przedstawiono w tabeli 12.

**Tablica 12. Statystyki grup gmin wyróżnionych na podstawie zmiennych Z (opisujących cechy demograficzne i finansowe gmin)**

Table 12. Statistics of groups of gminas distinguished on the basis of Z variables (describing demographic and financial features of gminas)

Grupa Group	Syntetyczny wskaźnik przedsiębiorczości (SWP) Synthetic indicator of entrepreneurship (SWP)	Dominujący typ gminy Dominant type of gmina	Gęstość zaludnienia Population density	Saldo migracji za lata 2004-2017 na tys. mieszkańców Net migration for 2004-2017 per thousand inhabitants	Wartość projektów finansowanych z UE (zł per capita) Value of projects financed from the EU (zł per capita)	Udział dochodów własnych w dochodach ogółem gminy Share of own income in total income of the gmina	Zbiorowość N Objects N
1	0,25	miejski	470,2	0,65	95,7	52%	93
2	0,11	miejsko-wiejski	112,8	-0,06	99,3	27%	108
3	0,10	wiejski	104,0	-0,15	147,8	28%	228

Grupa gmin o najwyższej wartości wskaźnika SWP to w sporej mierze gminy miejskie o bardzo wysokiej gęstości zaludnienia i dodatnim saldzie migracji oraz kilkanaście procent wszystkich gmin wiejskich. Charakteryzują się bardzo wysokim udziałem dochodów własnych w dochodach ogółem. Są to często gminy sąsiadujące z dużymi miastami. Najstabsza, pod względem przeciętnej wartości wskaźnika przedsiębiorczości, grupa 3 to prawie wyłącznie gminy wiejskie o najniższym udziale dochodów własnych, a jednocześnie najwyższej kwocie środków pozyskanych z UE w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Śródkowa grupa to zasadniczo gminy miejsko-wiejskie i spora część miejskich.

## Bibliografia

### Bibliography

- Alińska A., 2017, Crowdfunding w finansowaniu działalności inwestycyjnej jednostek samorządu terytorialnego, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 485.
- Barro R.J., Sala-i-Martin X., 2004, *Economic growth*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Blakely E.J., Leigh N.G., 2011, *Planing Local Economics Development. Theory and Practice*, Thousand Oaks: SAGE Publication.
- Błachut B., Cierpień-Wolan M., 2017, Rynek pracy w województwie podkarpackim w latach 2011-2015, *Urząd Statystyczny w Rzeszowie*.
- Błachut B., Cierpień-Wolan M., Czudec A., Ślusarz G., 2017, Jakość życia w województwie podkarpackim w latach 2004-2015, *Urząd Statystyczny w Rzeszowie*.
- Błachut B., Cierpień-Wolan M., Koprowicz D., 2014, Analiza rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego w latach 2009-2013, *Urząd Statystyczny w Rzeszowie*.
- Brdulak J., Pawlak P., Krysiuk C., Zakrzewski B., 2014, Podstawowe teorie lokalizacji działalności gospodarczej oraz znaczenie czynnika transportu, *Logistyka*, 6.
- Chudak M., 2009, Czynniki lokalizacyjne stymulujące przedsiębiorczość a wielkość i ranga miasta, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 46, *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*.
- Czempas J., 2004, Inwestycje gminne - zakres i pomiar, [w:] *Polska samorządność w integrującej się Europie*, Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Czempas J., 2013, Skłonność jednostek samorządu terytorialnego do inwestowania. Ujęcie ilościowe na przykładzie miast na prawach powiatu województwa śląskiego, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 361.
- Czudec A., Kata R., 2013, Miejsce rolnictwa w gospodarce regionów – wzajemne relacje i ich znaczenie Ekonomiczne, *Roczniki Naukowe SERiA*, XV, 2.
- Czudec A., Kata R., Miś T., 2017, efekty polityki rolnej unii europejskiej na poziomie regionalnym, wyd. bogucki wydawnictwo naukowe, poznań.
- Czudec A., Miś T., Zajac D., 2018, Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w wymiarze regionalnym, *Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań*.
- Drejerska N., Chrzanowska M., Pomianek I., 2014, Rozwój społeczno-gospodarczy strefy podmiejskiej Warszawy z perspektywy samorządu lokalnego [w:] Drejerska N. (red.) *Strefa podmiejska Warszawy. Wybrane zagadnienia*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Dworakowska M.M., 2015, Determinanty finansowe wzrostu inwestycji jednostek samorządu terytorialnego, *Studia z Polityki Publicznej*, 4.
- Dziemianowicz R., Wyszowski A., 2012, Preferencje w podatkach lokalnych i ich wpływ na dochody JST, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia*, 46/3.
- Filipiak B., 2011, *Finanse samorządowe. Nowe wyzwania bieżące i perspektywiczne*. Difin, Warszawa.
- Filipiak B., 2015, Działalność inwestycyjna jednostek samorządu terytorialnego w latach 2008–2013, *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 73.
- Filipiak B., 2017, Skutki udzielania ulg, umorzeń i zwolnień przez organy podatkowe gmin, *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 5(83), cz. 1.
- Filipiak B., Dylewski M., 2010, Analiza wydatków majątkowych jednostek samorządu terytorialnego [w:] L. Patrzalek (red.), *Gospodarka finansowa jednostki samorządu terytorialnego. Zagadnienia wybrane*, Wyd. WSB w Poznaniu, Poznań.
- Filipiak B., Dylewski M., 2013, Indywidualny wskaźnik zadłużenia jednostek samorządu terytorialnego – problemy dostosowawcze, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 306.
- Filipiak B., Dylewski M., 2015, Działalność inwestycyjna jednostek samorządu terytorialnego w latach 2008–2013, *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, nr 73.
- Filipiak B., Kogut-Jaworska M., 2009, Modele pobudzania przedsiębiorczości na poziomie lokalnym, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 46, *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*.



- Flieger M., 2013, Kryteria i bariery lokalizacji działalności gospodarczej przedsiębiorstw w procesie stymulowania rozwoju gmin – wyniki badań, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 284, *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*.
- Gabryś-Szot T., 2008, Znaczenie przedsiębiorczości i innowacji dla rozwoju regionu, [w:] T. Pałaszewska-Reindl, T. Szot-Gabryś (red.) *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości i innowacji*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Umiejętności im. Stanisława Staszica w Kielcach, Kielce.
- Galiński P., 2011, Wydatki inwestycyjne jednostek samorządu terytorialnego w Polsce w latach 2000–2009, *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 38.
- Galiński P., 2014, Możliwości finansowania inwestycji przez gminy w Polsce w latach 2010–2012, *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 65.
- Gramlich E.M., 1994, Infrastructure Investment: A Review Essay, *Journal of Economic Literature*, 3.
- Hajdys D., 2007, *Finanse jednostek samorządu terytorialnego. Wybrane zagadnienia. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo ABSOLWENT, Łódź.
- Hajdys D., 2013, *Uwarunkowania partnerstwa publiczno-prywatnego w finansowaniu inwestycji jednostek samorządu terytorialnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Jałowiecki B., (red.), 1996, *Oblicza polskich regionów*, Warszawa.
- Jędrzejewski L., 2015, Przedsiębiorczość jako stymulator rozwoju regionalnego, *Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-społecznego, Studia i Prace, SGH*, nr 3, t. 5, *Finanse Przedsiębiorstw*.
- Kamiński R., 2003, *Stymulowanie rozwoju gospodarczego*, Warszawa.
- Kańduła S., 2010, *Prawo Wagnera w gospodarce jednostek samorządu terytorialnego*, *Ekonomiczne Problemy Usług*, 61.
- Kasiewicz S., Rogowski W., 2009, *Inwestycje hybrydowe – nowe ujęcie oceny efektywności*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Kasiewicz S., Rogowski W., 2012, *Uwaga na Inwestycje Polskie, Rzeczpospolita*, 21.11.2012.
- Kasiewicz S., W. Rogowski, 2006, *Ocena opłacalności inwestycji społecznych*, *Bank i Kredyt*, 1.
- Kata R., 2014, *Społeczne aspekty w rachunku efektywności inwestycji komunalnych*, *Finanse Komunalne*, 11(190).
- Kata R., 2016, *Polityka podatkowa gmin jako narzędzie stymulowania przedsiębiorczości lokalnej*, *Finanse Komunalne*, 3(206).
- Kata R., 2018, *Poziom oraz struktura wydatków inwestycyjnych gmin w Polsce a ich dochody podatkowe i majątkowe*, *Finanse Komunalne*, 9(236).
- Kieleśńska A., 2017, *Paradygmat rozwoju regionalnego w aspekcie przedsiębiorczości społecznej*, *Humanities and Social Sciences*, vol. XXII, 24/1.
- Kik I, Nalepka A., 2017, *Uwarunkowania źródeł finansowania inwestycji infrastrukturalnych w gminach województwa małopolskiego*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, EKONOMIA XLVII* nr 2.
- Kogut-Jaworska M., 2011, *Wpływ spowolnienia gospodarczego na potencjał wydatkowy gmin (na przykładzie województwa zachodniopomorskiego)*, *Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe*, 10.
- Kogut-Jaworska M., 2017, *Narzędzia polityki podatkowej gmin i ich konsekwencje budżetowe*, *Problemy Zarządzania*, vol. 15, nr 2 (67), cz. 1.
- Kołodziejczyk D., 2001, *Sytuacja finansowa gmin jako czynnik rozwoju lokalnego*, *Samorząd Terytorialny*, 12.
- Kołodziejczyk D., 2003, *Wpływ przedsiębiorczości na sytuację finansową gmin*, *Wiadomości Statystyczne* 3.
- Kołodziejczyk D., 2014, *Infrastruktura w rozwoju społeczno-gospodarczym gmin w Polsce*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 360, *Agrobiznes 2014. Problemy ekonomiczne i społeczne*.
- Koźuch A., 2011, *Rola samorządu terytorialnego we wspieraniu rozwoju lokalnego*, [w:] A. Koźuch, A. Noworól (red.), *Instrumenty zarządzania rozwojem w przedsiębiorczych gminach*, Kraków.
- Kropisz I., 2002, *Wpływ poziomu infrastruktury na rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich Dolnego Śląska*, [w:] *Agrobiznes 2002. Przemiany w agrobiznesie i obszarach wiejskich oraz ich następstwa*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław.
- Król D., 2016, *Wspieranie inwestowania długoterminowego z wykorzystaniem funduszy inwestycyjnych na poziomie UE*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 437.

- Kuczowicz K., Czempas J., 2014, Kierunki inwestowania gmin w Polsce w latach 2008-2012, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, *Studia Ekonomiczne*, 204.
- Kudłacz T., Reško D., 2007, Przedsiębiorczość w subregionie nowosądeckim w latach 2001–2004. Zeszyty Naukowe/Akademia Ekonomiczna w Krakowie, 746.
- Kukuła K., 2000, Metoda unitaryzacji zerowanej, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kurek H., Zielińska H., 2007, Inwestycje komunalne i główne determinanty ich rozwoju, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, *Zeszyty Naukowe*, 752.
- Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie świętokrzyskim w 2014 roku, Urząd Statystyczny w Kielcach, Kielce 2015.
- Marchewka-Bartkowiak K., Wiśniewski M., 2012, Indywidualny wskaźnik zadłużenia JST – ocena krytyczna i propozycje zmian, *Analizy BAS*, 21(88).
- Mardsen T., 2003, *The condition of Rural Sustainability*, Assen: Van Gorcum.
- Markowski T., Stawarz D. (red.), 2001, *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Medeleanu C.N., Ignat M.D., 2014, *The new paradigm of regional development: endogenous development, Social Economics and Entrepreneurship* (red.) Rata Georgeta, Cambridge Scholars Publishing, e Book.
- Michalak A., 2007, *Finansowanie inwestycji w teorii i praktyce*, WN PWN, Warszawa.
- MSZ, 2014, 10 PL-UE. Polskie 10 lat w Unii, Raport Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa.
- Musiał W., Musiał K., 2016, Wybrane problemy przebudowy strukturalnej rolnictwa – przykład Małopolski, *Roczniki Naukowe SERiA*, XVIII, 6.
- Pająk K., Dahlke P., Kvilinskyi O., 2016, Determinanty rozwoju regionalnego – współczesne odniesienie, *Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy*, 9.
- Powałowski A., Koroluk S., 2005, *Podejmowanie działalności gospodarczej w świetle regulacji prawnych*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz – Gdańsk.
- Rachwał T., 2010, *Struktura przestrzenna i działowa przemysłu Polski na tle Unii Europejskiej w dwudziestolecie rozpoczęcia procesów transformacji systemowej*, Prace Komisji Geografii Przemysłu, nr 16.
- Rogowski W., 2013, *Rachunek efektywności inwestycji*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Sawicka J., 2000, *Założenie i prowadzenie małego przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Sierak J., 2014, *Inwestycje jednostek samorządu terytorialnego i ich finansowanie w ujęciu rocznym i wieloletnim*, *Myśl Ekonomiczna i Polityczna*, 4(47).
- Skica T., 2009, *Samorządy a rozwój przedsiębiorczości. Instrumenty wspierania przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny na przykładzie gmin województwa podkarpackiego*, Wyd. Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, Rzeszów.
- Skica T., Kiebała A., Wołowicz T., 2011, *Stymulowanie lokalnej konkurencyjności gmin na przykładzie podatku od środków transportowych*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 2(44).
- Skorwider J., 2012, *Skutki korzyści i preferencji podatkowych dla budżetów gminnych jednostek samorządu terytorialnego*, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu*, 29.
- Ślodycz J., 2003, *Przestrzeń miasta i jego przeobrażenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Śłowska-Helpa M., 2010, *Zaufanie czy postęp? Paradoxy i meandry modernizacji polskiej wsi [w:] A. Grzelak, A. Sapa (red.), Agroeconomia w warunkach rynkowych. Problemy i wyzwania*. Wydawnictwo UE w Poznaniu, Poznań.
- Sołtys J., Dorocki S., 2016, *Wskaźnik przedsiębiorczości w jednostkach terytorialnych Polski – zróżnicowanie w czasie i przestrzeni*, *Przedsiębiorczość-Edukacja*, 12.
- Sprawozdanie z działalności Regionalnych Izb Obrachunkowych i wykonania budżetu przez jednostki samorządu terytorialnego w 2010 roku, Krajowa Rada RIO, Warszawa 2011.
- Sprawozdanie z działalności Regionalnych Izb Obrachunkowych i wykonania budżetu przez jednostki samorządu terytorialnego w 2011 roku, Krajowa Rada RIO, Warszawa 2012.
- Sprawozdanie z działalności Regionalnych Izb Obrachunkowych i wykonania budżetu przez jednostki samorządu terytorialnego w 2012 roku, Krajowa Rada RIO, Warszawa 2013.

- Sprawozdanie z działalności Regionalnych Izb Obrachunkowych i wykonania budżetu przez jednostki samorządu terytorialnego w 2013 roku, Krajowa Rada RIO, Warszawa 2014.
- Sprawozdanie z działalności Regionalnych Izb Obrachunkowych i wykonania budżetu przez jednostki samorządu terytorialnego w 2014 roku, Krajowa Rada RIO, Warszawa 2015.
- Sprawozdanie z działalności Regionalnych Izb Obrachunkowych i wykonania budżetu przez jednostki samorządu terytorialnego w 2015 roku, Krajowa Rada RIO, Warszawa 2016.
- Sprawozdanie z działalności Regionalnych Izb Obrachunkowych i wykonania budżetu przez jednostki samorządu terytorialnego w 2016 roku, Krajowa Rada RIO, Warszawa 2017.
- Strahl D. (red.), 2006, *Metody oceny rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław.
- Strużycki M., (red.), 2006, *Przedsiębiorczość w procesach rozwoju rynków lokalnych*, Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, Warszawa.
- Strzelecki Z. (red.), 2008, *Gospodarka regionalna i lokalna*, Warszawa.
- Swianiewicz P., Dziemianowicz W., 1998, *Atrakcyjność inwestycyjna miast: raport z badań*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa.
- Swianiewicz P., Łukomska J., 2004, *Władze samorządowe wobec lokalnego rozwoju gospodarczego. Które polityki są skuteczne?*, Samorząd Terytorialny, 6.
- Swianiewicz P., Łukomska J., 2010, *Spowolnienie gospodarcze a sytuacja finansowa jednostek samorządów terytorialnych*, *Finanse Komunalne*, 5.
- Szewczuk A., Kogut-Jaworska M., Ziolo M., 2011, *Rozwój lokalny i regionalny. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Szot-Gabryś T., 2013, *Programowanie rozwoju przedsiębiorczości na szczeblu lokalnym*, *Zeszyty Naukowe WSEI, seria Ekonomia*, 6/1.
- Szymańska I., Płaziak M., 2014, *Klasyczne czynniki w procesie lokalizacji przedsiębiorstwa na wybranych przykładach*, *Przedsiębiorczość- Edukacja*, 10.
- Todtling F., 2011, *Endogenous approaches to local and regional development*, [In:] A. Pike, J. Tomaney & A. Pose-Rodrigues, *Handbook of Local and Regional Development*. New York: Routledge.
- Warczevska B., Przybyła K., 2012, *Implikacje wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w strefie podmiejskiej Wrocławia. Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich*. PAN Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi, 3/III.
- Wasilewski A., Gospodarowicz M., 2014, *Instrumenty polityki regionalnej i strukturalnej w rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich (Synteza); Program Wieloletni 2011-2014 nr 128, IERiGŻ-PIB Warszawa*.
- Wixforth J., 2009, *Kommunal Finanzen in Suburbia. Das Beispiel der Regionen Hamburg und Berlin*. Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden.
- Wołowicz T., Reško D., 2012, *Obniżki stawek podatkowych do celów stymulacyjnych a założenia racjonalnej strategii podatkowej gminy*, *Toruński Rocznik Podatkowy*, <http://www.trp.umk.pl>.
- Wpływ obniżenia górnych stawek podatkowych, ulg i zwolnień na wielkość subwencji otrzymywanej przez gminę*, *Serwis Administracyjno-Samorządowy 1/2012*, [www.doradcasamorządu.pl/komunikaty/36-sas01-2012/520-wplyw-obnizenia-gornych-stawek-podatkowych](http://www.doradcasamorządu.pl/komunikaty/36-sas01-2012/520-wplyw-obnizenia-gornych-stawek-podatkowych).
- Zimny A., 2005, *Inwestycje gminne w sferze infrastruktury technicznej a rozwój lokalny*, [w:] J. Olszewski (red.), *Ekonomiczno-społeczne i organizacyjno-techniczne determinanty zarządzania rozwojem lokalnym*, Wydawnictwo WSKiZ w Poznaniu, Poznań.
- Zimny A., 2008, *Uwarunkowania efektywności inwestycji gminnych w sferze infrastruktury technicznej*, PWSZ w Koninie, Konin.